

*«У єдиній вірі – у розмаїтті форм життя
й сакраментальних обрядів»*

*(una fide – diversis vivendi et diverso
sacrificiorum ritu)*

*Ансельм Гавельберзький,
XII століття*

ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІСТОРИЧНО-РЕЛІГІЙНИХ СТУДІЙ «ЛОГОС»

Володимир ФЕНИЧ

**Греко-католики
ужгородської унійної традиції:
міфи, стереотипи, реалії**

Ужгород
Видавництво Валерія Падяка
2019

УДК 271.4-726.6(477.87-25 Ужгород)
Ф42

Фенич, Володимир. Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії / В. Фенич ; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», Наук.-дослід. центр іст.-реліг. студій «Логос». – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2019. – 248 с.

До видання, присвяченого 370-й річниці Ужгородської церковної унії (1646–2016), увійшли шість нарисів-досліджень із історії та історіографії Мукачівської греко-католицької єпархії та історії греко-католиків ужгородської унійної традиції, які сьогодні проживають у дев'яти країнах: Україні, Словаччині, Румунії, Угорщині, Сербії, Хорватії, Чехії, США та Канаді. На фоні історії Мукачівської єпархії та панорамного огляду історії греко-католиків ужгородської унійної традиції автор намагається акцентувати увагу на тому, що історичні міфи, серед яких найперше «фундаційний міф» карпатських русинів, пов'язаний із постаттю Теодора Коріатовича, вкорінилися в історіографії та політиці історичної пам'яті як стереотипи і звички. Натомість не лише історія Мукачівської греко-католицької єпархії у вузькому значенні, але й історія греко-католиків ужгородської унійної традиції в широкому контексті, на думку автора, мають значно репрезентативнішу, інклюзивну біографію, аніж те як їх представлено в конфесійно чи національно ангажованій історіографії та політиці історичної пам'яті.

Рекомендовано до друку Науково-дослідним центром історично-релігійних студій «ЛОГОС» ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 2 від 28 грудня 2017 р.

© В. І. Фенич, текст, 2019

© Вид-во Валерія Падяка, 2019.

ISBN 978-966-387-122-6

ЗМІСТ

Передмова	7
------------------	---

НАРИС I

Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії	11
1. Короткий історіографічний огляд	12
2. Тринадцять міфів, які стали або мають шанс стати історіографічними стереотипами	26
Замість висновків	37

НАРИС II

«Війни монастирів»: ставропігійний монастир із правами патріаршого екзарха в Грушеві та його інкорпорація єпископом русинів із монастирської церкви на Чернечій горі в Мукачеві (1391–1556)	39
Вступ	40
1. Суспільство мовчазної більшості та його писемні докази	42
2. Нащадки воєводи Саса і походження Грушівського монастиря	49
3. Грушівський монастир у XV ст.: втрата патронів і ктиторів	59
4. Грамота герцога Яноша Корвіна Гуньяді 1493 р. як виклик легальним початкам Мукачівської церкви	65
5. Оригінальна патріарша грамота 1391 р., її зміст і пізніші коментарі	71
6. Латинська «редакція» патріаршої грамоти 1391 р. в королівській грамоті-конфірмації 1494 року	77
7. <i>Finita la commedia</i> : підпорядкування Грушівського монастиря єпископу русинів у Мукачеві	85

НАРИС III

Коріатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій горі в Мукачеві	91
Вступ	92
1. Легітимізація та конфесіоналізація «фундаційного міфу»	96
2. Формування «фундаційного міфу» в карпаторуській історіографії	104
3. Ревізія «фундаційного міфу», або Кілька слів про те, ким Теодор Коріатович міг бути насправді	109
Висновки	115

НАРИС IV

Ексклюзивна візія інклюзивного дискурсу: сучасна історіографія Греко-католицької церкви на Підкарпатській Русі (1919–1949 рр.)	119
1. Постановка проблеми	120
2. Несміливі припущення	125
Попередні висновки	145

НАРИС V

Ужгородська унія та інститування церковних спільнот ужгородської унійної традиції (1458–1816)	147
1. Посередник: багатоманітна ідентичність в одній Церкві	148
2. Історичні витoki східних католиків ужгородської унійної традиції	157
3. Від Ужгородської унії (1646) до Віденського синоду (1773): канонічне становлення Мукачівської єпархії та державне визнання греко-католиків	164
4. Русини і створення Крижевацької греко-католицької єпархії	174
5. Багатоликий Вавилон: Мукачівська греко-католицька єпархія в часи єпископа Андрея Бачинського	179

НАРИС VI

Шість поділів Мукачівської «матері-єпархії» та канонічно- правове інститування дочірніх єпархій-церков ужгородської унійної традиції (1816–1996)	187
Вступ	188
1. Русини-греко-католики і Пряшівська єпархія	193
2. Румуни–греко-католики і Фагараш-Альбаюльська архієпархія	198
3. Угорці-греко-католики і Гайдудорозька єпархія	210
4. Перші нащадки ужгородської унійної традиції в США	223
5. Доля греко-католиків ужгородської унійної традиції в Угорщині та Румунії після розпаду Австро-Угорщини	228
6. Греко-католики ужгородської унійної традиції в Чехословаччині після 1918 року	231

ПІСЛЯМОВА

Чи збережеться багатоманітна ідентичність в одній Церкві завтра?	237
---	-----

Передмова

До пропонованого видання увійшли матеріали шести наукових нарисів, п'ять із яких публікувалися в останні роки у фахових релігійно-історичних виданнях України та Словаччини. Дана книжка присвячена 370-й річниці Ужгородської церковної унії (1646–2016), яку було започатковано 63-ма русинськими священиками із комітатів Унг та Земплин на чолі з монахами-василіанами сербом Петром Партенієм Петровичем та русином із польської Галичини Гавриїлом Косовицьким (Косовичем) в каплиці графів Другетів в Ужгородському замку 24 квітня 1646 р., а завершено письмовим зверненням 6-ти архідияконів до папи римського Інокентія X в Ужгороді 15 січня 1650 року.

На відзначення цього славного ювілею Науково-дослідним центром історично-релігійних студій «Логос», що діє на громадських засадах в Ужгородському національному університеті, 22 квітня 2016 р. в Залі засідань Вченої ради було проведено Міжнародну наукову конференцію «*Витоки Ужгородської унії, канонічне становлення Мукачівської єпархії та історична доля Греко-Католицьких Церков ужгородської унійної традиції*». Матеріали конференції було опубліковано у п'ятому випуску «*Наукових записок Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*» (Ужгород, 2016. 347 с., ISSN 2518-783X).

Книжка містить дослідження з історії та історіографії Мукачівської греко-католицької єпархії, історії греко-католиків ужгородської унійної традиції, нащадки яких сьогодні проживають у дев'яти державах: Україні, Словаччині, Румунії, Угорщині, Сербії, Хорватії, Чехії, США та Канаді. На фоні історії Мукачівської єпархії та панорамного огляду історії греко-католиків ужгородської унійної традиції у своїх дослідженнях автор намагався акцентувати увагу на тому, що історичні міфи, серед яких найперше – «фундаційний міф» карпатських русинів, пов'язаний з легендарною постаттю подільського князя і мукачівського пана Теодора Коріатовича*, вкорінилися в історіографії та політиці історичної пам'яті як стереотипи настільки, що вже стали звичкою (нормою) навіть для професійних істориків.

Натомість не лише історія Мукачівської греко-католицької єпархії у вузькому розумінні, але й історія греко-католиків ужгородської унійної традиції

* З усіх вживаних імен (найчастіше – Федор/Федір Корятович), у даному нарисі автор користуватиметься справжнім іменем сина новгородського князя Коріата – Теодор та похідним від нього – Коріатович.

в широкому контексті мають значно репрезентативнішу та інклюзивну біографію, ніж ту, що їй часто представлено в конфесійно чи національно ангажованій (ексклюзивістській) історичній і богословській науці та/або політиці історичної пам'яті.

У сучасному християнстві налічуються 22 Східні католицькі церкви та п'ять Ординаріатів, загальна кількість вірників яких становить 17,7 млн осіб. Всі вони походять від різних церковних уній, укладених у різний час і за різних обставин з Престолом св. Петра в Римі. З них бл. 1,1 млн вірників п'яти національних Східних католицьких церков повністю або частково належать до ужгородської унійної традиції.

Конкретно йдеться про: 1) Рутенську візантійську католицьку церкву (Пітсбурзька митрополія в США, Мукачівська греко-католицька єпархія в Україні та Празький екзархат у Чеській Республіці), 2) Словацьку греко-католицьку церкву (Пряшівська митрополія в Словаччині, США та Канаді), 3) Угорську греко-католицьку церкву (Гайдудорозька митрополія в Угорщині та США), 4) Румунську греко-католицьку церкву (Верховний архієпископат Альба-Юлія–Фагараш в Румунії та США) та 5) Греко-католиків у країнах колишньої Югославії (Крижевацька єпархія в Хорватії, Сербії і Македонії).

З колись однієї Мукачівської католицької єпархії грецького обряду (1771–1816), яка вела свої витоки від давньої монастирської церкви в Мукачеві (1458–1771), нинішні вірники ужгородської унійної традиції проживають у Європі та в Америці: у семи країнах Центрально-Східної Європи (Україні, Словаччині, Угорщині, Румунії, Сербії, Хорватії, Чехії) та двох країнах Північної Америки (США і Канаді); вони належать до 15-ти церковних провінцій – Мукачівської (1771), Крижевацької (1777), Орадея-Марської (1777), Пряшівської (1818), Герлської (1850), Гайдудорозької (1912), Марамурської (1930), Пітсбурзької (1963), Пасейкської (1963), Пармської (1969), Фінікській (1994, від 1983 р. перебувала у Ван-Нуйсі), Кошицькій (1997), Братиславської (2008), Мішкольцької (2015), Ніредьгазької (2015) єпархій та до Празького екзархату (1996).

Етноконфесійна ідентичність сучасних греко-католиків ужгородської унійної традиції у церковних провінціях Центрально-Східної Європи та Північної Америки складається з таких спільних ознак:

- 1) кирило-мефодіївське християнське походження (з кінця IX ст.);
- 2) тривала належність відповідно до постанов IV Латеранського собору (1215) юрисдикції латинського дієцезу з центром в Егері;
- 3) дві найдавніші «точки посилення» для Східної церкви на цій території – монастирі в Грушеві (до 1391) та в Мукачеві (не раніше кінця XIV – початку XV ст.);
- 4) Мукачівська монастирська «церква-матір» (на чолі з пресвітером Лукою від 1458 р.) з власною єпархією *єпископів для русинів* (від Іоана 1491 р.);

5) Ужгородська церковна унія русинів і сербів з латинським єпископом Егеру (1646) та її подальше поширення серед русинів комітатів Берег і Угоча (1664), сербів-ускоків комітату Сабољч (1673) та волохів (румунів) Сатмару (1690) і Мараморошу (1723);

6) канонічно стверджена Римським Престолом *Мукачівська католицька єпархія грецького обряду* (1771) з підпорядкуванням митрополічій юрисдикції примаса Угорщини, естергомського архієпископа (до 1937);

7) Віденський синод єпископів (1773), постанови якого регулювали церковне життя східних католиків в угорській частині імперії Габсбургів до розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р. та пізніше;

8) часткове або суцільне походження від мультиетнічної Мукачівської «церкви-матері» таких єпархій: Крижевацької (1777) – для сербів, хорватів, волохів і русинів, Пряшівської (1818) – для русинів, Орадеа-Марської (1777, 1823, 1827) – для румунів, Герлської (1850, 1853) – для румунів, Гайдудорозької (1912) – для угорців, Пітсбурзького екзархату (1924) (від 1963 – єпархії, від 1969 р. – митрополії) – для карпатських русинів у США та Марамурської (1930) – для румунів і русинів у Румунії;

9) спільні мелодії карпаторусинського церковного співу «*Простопінія*» Іоана Бокшая та Йосифа Малинича (1906) для вірників церков Мукачівської, Крижевацької, Пряшівської, Гайдудорозької єпархій у Європі та чотирьох єпархій Пітсбурзького архієпископства в США;

10) «*свідчення вірності Христові та Його Євангелію*», «*свідчення, запечатане кров'ю*», за яке «*не завагалися віддати життя за своїх овець*» три пастирі-мученики Мукачівської та Пряшівської єпархій Теодор Ромжа (1947), Петро Павло Гойдич (1960) та Василь Гопко (1978) (від 2001 – всі троє канонізовані Католицькою церквою як Блаженні).

Ці ознаки, як написав 18 квітня 1996 р. у своєму Апостольському листі папа римський Іван Павло II з нагоди 350-річчя Ужгородської церковної унії, «*становлять дорогоцінну спадщину греко-католицької Церкви, яка бере свою основу від Ужгородської Унії*».

Наскільки вдалося мені представити «інше», альтернативне бачення окремих аспектів історії мультиетнічних греко-католиків, що ведуть свої еkleзіяльні витоки від кирило-мефодіївської духовної спадщини, давньої Мукачівської монастирської церкви-єпархії (1491), Ужгородської церковної унії (1646) та канонічно встановленої Апостольським престолом Мукачівської католицької єпархії грецького обряду (1771), – судити професійному читачеві.

Автор

Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії

НАРИС I

Відредагований текст публікується
за виданням:

ФЕНИЧ В.: *Міфи і стереотипи
в історії греко-католиків
Мукачівської єпархії.*

In: *Gréckokatolícka cirkev na
Slovensku vo svetle výročí IV b,*
Jaroslav Coranič (ed.). Prešov:
Gréckokatolícka teologická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove,
2016, s. 5-33.

«...кожна історія є донькою свого часу.
Мало того, немає історії. Є історики»

Люсьєн Февр

1. Короткий історіографічний огляд

1890 р. в одному авторитетному центральноєвропейському історичному часописі, що й сьогодні виходить у Будапешті під назвою «*Századok*» («*Століття*»), далекий від спеціальних академічних студій з історії та історіографії парафіяльний греко-католицький священник із с. Стройна на Свалявщині о. Юрій-Калман Жаткович у двох числах поспіль опублікував статтю «*Історія історіографії руських в Угорщині*»¹. Починає свій нарис о. Юрій із актуального донині зауваження: «*Серед любителів історії загальне незадоволення викликає той факт, що до сьогодні ще не написана узагальнююча історія Батьківщини у такій формі і в такому обсязі, як це вимагає епоха і як це вже є у цивілізованих народів*»². Незважаючи на те що «*хоча і є чимало праць, які стосуються ex professo історії угро-русів*», відповідь «*на запитання, чи написана вже історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, може бути тільки заперечною*».

Виходячи з цього суворого та справедливого вироку стану досліджень руських в Угорщині, на думку «...найбільш ученого і найбільш компетентного в етнографічних справах священника-русина у цілій Угорщині» (так Ю. Жатковича назвав відомий український археолог, етнограф і антрополог Федір Вовк)³, «...історія угро-русів тільки тоді і тільки при такій умові буде написана на належному рівні, коли одержимо переконливі відповіді на такі п'ять запитань: 1. Чи є угро-руси автохтонами сучасної Угорщини, чи ні, а якщо ні, то коли і яким чином вони переселилися сюди? 2. Коли і з яких причин Федір Коріатович переселився в Угорщину, яку роль він тут відіграв,

1 ZSÁTKOVICS K.: *Magyarországi oroszok történetirásának története*. In: *Századok*. Budapest, 1890, № 7, old. 568-573; № 8, old. 644-660. Український переклад статті див.: ЖАТКОВИЧ Ю.-К.: *Історія історіографії угорських русинів*, Підготов. до друку О. Мазурок та В. Орто. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*. Ужгород, 1999, Річник 9, № 1-3 (119), с. 48-54. Републікація: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Історія історіографії угорських русинів*. In: МАЗУРОК О.С.: *Юрій Жаткович як історик та етнограф*. Ужгород: УжНУ, 2001, с. 133-153.

2 Цит. за: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Історія історіографії угорських русинів*. In: МАЗУРОК О.С.: *Юрій Жаткович як історик та етнограф...*, с. 133.

3 ВОВК Ф.: *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*. Львів, 1999, Т. 1, с. 537.

якими були його сімейні відносини і, нарешті, як довго займав тут провідне місце? 3. В якому політичному становищі перебували тут угро-руси в період феодалізму? 4. Від кого і коли прийняли угро-руси християнство, коли вийшли з римо-католицької віри? 5. Коли і ким засноване Мукачівське єпископство?»⁴.

У своїх кінцевих зауваженнях мудрий сільський парох був «глибоко переконаний», що «на основі відповідей на ці п'ять запитань найкраще можна судити про результати копіткої праці того або іншого автора, вагомість і науковість його висновків. Суть другого мого зауваження полягає в наступному: історична роль угро-русів найкраще проявилася у церковній сфері, у зв'язку з чим при розробці їх історії завжди належить приділяти багато уваги церковним відносинам»⁵.

До встановлення на Підкарпатті/Закарпатті українського різновиду советського тоталітарного режиму з усіма його наслідками радянзації, українзації та атеїзації мультиетно-релігійно-культурного життя краю з європейським минулим включно з державною заборонаю традиційної його опори – Греко-католицької церкви і етнічної назви більшості його східнослов'янських мешканців – русинів (1945–1949), історіографічна ситуація мало чим відрізнялася від тієї, яку вписав до анналів історії цитований нами стройнянський парох у 1890 році. Від того часу і донині написаний добрий десяток критичних оглядів з історіографії тотожних (аналогічних) до середини минулого століття історій Мукачівської греко-католицької єпархії та Закарпаття в різних його термінологічно-географічних варіаціях, у кращому випадку починаючи від середніх віків, в гіршому – від найдавніших часів.

Чимало авторів, розвінчуючи одні міфи і стереотипи, створювали інші, вправляючись (не рідко – розправляючись) з історією то з конфесійної, то з національної перспективи. Однак лише частині дослідників вдалося уникнути етно-церковних симпатій у своїх текстах чи бодай нейтралізувати їх. Насамперед це стосується праць о. Юрія Жатковича (1890)⁶, Євгена Перфецького (1913, 1922)⁷,

4 ЖАТКОВИЧ Ю.: *Історія історіографії угорських русинів*. In: МАЗУРОК О.С. *Юрій Жаткович як історик та етнограф...*, с. 136.

5 *Там само*, с. 152.

6 ZSÁTKOVICS K.: *Magyarországi oroszok történetirásának története*. In: *Századok*. Budapest, 1890, T. 7, old. 568-573; T. 8, old. 644-660. Укр. пер. див.: ЖАТКОВИЧ Ю.-К.: *Історія історіографії угорських русинів*, Підготов. до друку О. Мазурок та В. Орто. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*. Ужгород, 1999, Річник 9, № 1-3 (119), с. 48-54. Републікація: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Історія історіографії угорських русинів*. In: МАЗУРОК О.С.: *Юрій Жаткович як історик та етнограф*. Ужгород: УжНУ, 2001, с. 133-153.

7 ПЕРФЕЦКИЙ Е.: *Обзор угрорусской историографии*. Вена, 1913. In: *Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини*, Упорядк., підгот. текстів, передм. та примітки О.С. Мазурка та І.О. Мандрика. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2009, с. 69-114. Скорочена версія публ.: PERFECKIJ E.: *Nejdůležitější studie o dejinách*

о. Василя Гаджеги (1924)⁸, Олексія Петрова (1930)⁹, о. Іринія Кондратовича (1941)¹⁰, Йозефа Раца (1944)¹¹, о. Васілія Проніна (2005)¹², Івана Коломійця (1962)¹³, Павла-Роберта Маґочія (1973-74, 2015)¹⁴, Іштвана Удварі (1994, 2000)¹⁵, Йосифа Кобаля (1998, 2002)¹⁶, Олега Мазурка (1999/2009)¹⁷, Івана Попа

Podkarpatské Rusi. Dvě stati k děinám Podkarpatské Rusi. In: *Sbornik filozofickej fakulty university Komenského*, Vol. I, № 6, Bratislava, 1922, s. 115-126.

- 8 ГАДЖЕГА В.: *Перва спроба историѣ мукачевскоѣ епархіѣ.* In: *Науковий зборник Товариства «Просвіта» вѣ Ужгородѣ.* Ужгород, 1924, Рочникъ III, с. 1-27.
- 9 ПЕТРОВЪ А.: *Задачи карпато-русской историографии.* In: ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле.* Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. v Praze, 1930, с. V-XIX. Републікація: ПЕТРОВ А.: *Задачи карпато-русской историографии.* In: *Вчені Росії про Закарпаття...*, с. 115-128.
- 10 КОНТРАТОВИЧ И.: *Новѣ пути подкарпатской историографіѣ.* Унгарь: Выданы Подкарпатского общества наук, 1941, 7 с.
- 11 RÁCZ J. A.: *La développement de la littérature historique carpatho-ukrainienne.* In: *Revue d'histoire comparée*, Vol. XXII. Paris, 1944, p. 172-182.
- 12 ПРОНИН В., архимандрит: *История Православной Церкви на Закарпатье.* Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, с. 12-20. Справжня назва рукопису його кандидатської дисертації: «*История Мукачевской епархии (с древнейших времён до Первой мировой войны 1914 г.)*»; була захищена у Московській духовній академії 1958 р.
- 13 КОЛОМИЕЦ И.Г.: *История Закарпатья в исторических исследованиях.* In: КОЛОМИЕЦ И.Г.: *Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия: В 2-х томах, Т. 2.* Томск: Издательство Томского университета, 1962, с. 524-582.
- 14 MAGOCSI P. R.: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus'.* In: *Austrian History Yearbook*, Vol. IX-X. Houston, Texas, 1973-74, p. 201-265; МАґОЧІЙ П.-Р.: *Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі.* In: МАґОЧІЙ П.-Р.: *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті*, Пер. з англ. Н. Кушко та С. Біленький, з нім. Ю. Дуркот; Ред. укр. тексту В. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 109-127.
- 15 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok.* Második kiadás. Nyiregzháza, 1994, old. 37-60; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітіє. Изглядованя з історії культури и языка*, Вступ І. Керчі; Спередслово Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падяка, 2000, с. 19-51.
- 16 КОБАЛЬ Й.: *Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. I.* In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*, Випуск 1. Ужгород, 1998, с. 2-4; КОБАЛЬ Й.: *Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. II.* In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*, Випуск 2. Ужгород, 1998, с. 3-4; КОБАЛЬ Й.: *Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. III.* In: *Суботній Ужгород. Науково-мистецький альманах.* Ужгород, 1998, с. 17-42; КОБАЛЬ Й.: *Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. IV.* In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*, Число 1 (4). Ужгород, 2002, с. 6-11.
- 17 МАЗУРОК О.: «...*Історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана...*». In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*,

(2002)¹⁸, Олексія Філіппова (2011)¹⁹. Та від себе не втечеш: комусь більше до вподоби Тацит, а комусь (як і мені) – Лукіан із Самосати²⁰, і немає на те ради.

Інша річ, коли сумнівне або – що гірше – свідомо сфальшоване минуле у той або значно пізніший час видається «офіційними» церковними та національними історіописцями за «істину в останній інстанції», підозри в достовірності якої прирікають «ненадійних» правдолюбів бути підданими огульному остракізму з боку конформістів-підлесників різних мастей у церкві, університеті чи просто на різних медійних майданчиках. Ризикуючи вкотре назвати «*фігу – фігою, а ночви – ночвами*»²¹, а не навпаки, хотів би зосередити увагу на питанні, які з міфів історії греко-католиків Мукачівської єпархії (більш-менш повністю охоплює залежно від обставин застосування

Річник 9-й, № 1-3 (119), Січень-березень. Ужгород, 1999, с. 38-47. Розширена версія статті: МАЗУРОК О.: «...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». Ужгород: Мистецька лінія, 2009, 284 с.

- 18 ПОП И.И.: *Историография истории русин и Подкарпатской Руси*. In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57-72; POP I.: *Historiography*. In: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Eds. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop; Revised and Expanded Edition. Toronto, University of Toronto, 2005, p. 169-179; ПОП І.: *Історіографія*. In: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*, Укладачі: Павло Роберт Магочій та Іван Поп; Заг. ред. Павла Роберта Магочія; Пер. з англ. Надії Кушко; Ред. укр. вид. Валерій Падяк; Вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 258-274.
- 19 ФІЛІППОВ О.: *40 міфів про Мукачево. Невідповідності про історичні події у місті над Латорицею і на Закарпатті. Історичний критично-порівняльний аналіз (версія виправлена і доповнена, з ілюстраціями)*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011, 31 с.
- 20 ФЕНИЧ В.: *Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Випуск 2 (33), Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 138-156; ФЕНИЧ В.: *Долаючи етнічні стереотипи та національні міфи: Греко-Католицька Церква в підкарпатській історіографії 1890–1945 рр.* In: *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни: матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 16-17 жовтня 2014 р.)*, Упоряд.: Фенич В.І., Шніцер І.О. Ужгород: Видавництво «ШАРК», 2015, с. 102-125; ФЕНИЧ В.: *Вчорашнє завтра: подолання негативної спадщини яacobинського мислення і практики в історичній освіті та науці України*. In: *Ювілейний збірник на честь професора Павла-Роберта Магочія = A jubilee collection: essays in honor of professor Paul Robert Magocsi: до 70-річчя від дня народження = on his 70th Birthday*, Відповід. ред. та упоряд.: Валерій Падяк, Патріція Крафчик = Editors and Compilers: Valerii Padiak, Patricia A. Krafcik. Ужгород–Пряшів–Нью-Йорк = Uzhhorod–Prešov–New York: Видавництво В. Падяка = V. Padiak Publishers, 2015, с. 203-234; ФЕНИЧ В.: *Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року*. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Студії з карпаторусиністики*. 7, Ред. рада; Анна Плішкова (голова). Пряшів, 2015, с. 70-101.
- 21 ЛУКІАН: *Як писати історію*, Пер. з давньогрецької і коментарі Уляна Головач, Олександр Маханець, Назар Різун. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2014, с. 73.

російсько-українсько-комуністичної назви *Закарпаття*) перетворилися в історіографічний стереотип, відступ від якого сприймається щонайменше як виклик «давно відомим та милим серцю прописним істинам», «твердо встановленим беззаперечним фактам», одне слово – тим конвенціям-міфологемам, котрі у своїй сукупності на добре чи на зле творять основу будь-якого конфесійного чи національного стереотипу в історіографії²².

11 березня 1882 р. видатний французький філософ, історик релігії і семітолог Ернест Ренан у прочитаній в університеті Сорбони доповіді «*Що таке нація?*» сказав: «*Забута історія або, краще сказати, історична помилка є одним з головних чинників творення нації, і тому розвиток історичних досліджень часто буває небезпечним для національності*»²³. До цих слів додаю лише одне: для конфесійності також мало втіхи від розвитку історичних досліджень, оскільки кожна еклезіальна ідентичність вразлива щодо власної біографії, котру егоїстично сприймає не інакше як мартирологічну ікону-канон, критичні оцінки якої (особливо за профанне поклоніння тому чи іншому ідолу націоналізму) сприймаються її офіційними особами майже як замах на «сакральне» минуле очолюваної ними церковної спільноти.

Виходячи із загальноприйнятого твердження про те, що основою будь-якої етноконфесійної спадщини є історія, і завдання гуманітарних інтелектуалів полягає в тому, щоб витворити або вигадати таку задовільну версію «*фундаційного міфу*» (концепт, введений до гуманітаристики 1975 р. британо-американським сходознавцем-ісламістом Бернардом Льюїсом)²⁴, яка пасуватиме абсолютній більшості тієї або іншої етноконфесійної спільноти, торкнувшись трохи історії історіографії зазначеної у заголовку теми.

Початок інтерпретації минулого греко-католиків Мукачівської єпархії справедливо відносять до середини і другої половини XVIII ст., коли у 1749 р. з'явився меморіал придворного бібліотекаря імператриці Марії Терезії, словака із Верхньої Угорщини Адама Франтішека Коллара²⁵ «*Humillium promemoria*

22 Про те, як комеморують національні міфи в сучасній Україні: СУДИН Д.: *Національні міфи в сучасній Україні*. In: <http://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths>

23 РЕНАН Е.: *Що таке нація?* In: *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 2-ге видання (перероблене і доповнене)*, Упорядники Олег Проценко і Василь Лісовий. Київ: Смолоскип, 2006, с. 255.

24 Його суть зводиться до природної потреби державних чи бездержавних народів продемонструвати собі та зовнішньому світові своє висококультурне та героїчне походження (в європейському контексті особливо цінується прямий чи непрямий зв'язок зі стародавньою Грецією чи Римом!), а також, що вже в далекому минулому існувала політико-адміністративна структура, яка може розглядатися як перший етап існуючої в даний час незалежної держави або ж такої, яка повинна бути створена: LEWIS B.: *History – Remembered, Rediscovered, Invented*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975, p. 59.

25 Коллар Франтішек Адам (1718–1783) – історик і джерелознавець, уродженець Верхньої

de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenicae) (1749). Власне, саме цю працю офіційний церковний історіограф о. Василь Гаджега пізніше назве «першою спробою історії Мукачівської греко-католицької єпархії»²⁶. Невдовзі, в «золоту добу» єпископа Андрея Бачинського (1773–1809), з'являться праці Антала Дейчі, Даниїла Бабілі, Іоана Пастелія, Йоаникія Базиловича, російських карпаторусинів Івана Орлая та Юрія Венеліна (Гуци), а вінцем цього початкового періоду історіописання стане п'ятитомна рукописна праця Михайла Лучкая (Попа) 1839–1843 років²⁷.

У підсумку «...суперечка уніатського духовенства з “латинниками”, в якій уніатське “руське” духовенство спиралося не тільки на релігійні, але й на історичні аргументи, зрештою призвела до вироблення концепції минулого угорських українців, тобто до збирання матеріалу й написання перших праць» – дотепно зауважить 1961 р. відомий словацький історик Людовіт Гараксим²⁸. До цих слів мало ще кому знаний у 1978 р. американо-канадський дослідник Павло-Роберт Магочій додасть: «Те, що почалося зі спроби частини підкарпатського духівництва потвердити справедливість своїх вимог про відновлення Мукачівської єпархії посиланнями на історію та право, завершилося створенням перших підкарпатських “національних” історій»²⁹.

Вже відтоді було сформульовано «концептуальну основу ранньої історії підкарпатських русинів, основу, яку прийняли й наступні покоління» істориків. Ця основа ґрунтувалася на п'яти твердженнях (льюїсових «фундаційних міфах»): 1) русини – автохтонний народ, який жив на Підкарпатті до приходу мадярів у 896 р.; 2) вони мали свою власну державу – *Marchia Ruthenorum*, або *Руську крайну*, якою правили руські князі та син угорського короля Іштвана I Святого герцог Емерих; 3) русини навернулися до християнства внаслідок мі-

Угорщини (території суч. Словаччини), вважав себе слов'янином по народженню і угорцем (Hungarus) за державною приналежністю. Став членом *natio Hungarica* 1776 р., після того як імператриця пожалувала йому дворянський титул і маєток: ХА-ВАНОВА О.В.: «Хунгарская» и «мадьярская» проекции венгерской нации в общественной жизни и системе образования в конце XVIII века. In: *Славяноведение*, 2003, № 4, с. 5.

26 ГАДЖЕГА В.: *Перва спроба історії мукачевської єпархії...*, с. 1-27.

27 Загальний огляд їхніх праць див. у найновішому дослідженні ужгородського історика-красзнавця: ДАНИЛЮК Д.: *Історична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII – середина XIX ст.)*. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009, 400 с.

28 HARAKSIM L.: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1961, s. 88-89.

29 MAGOCSI P. R.: *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge, Mass. and London, England: Harvard University Press, 1978, XVI, 640 p. Укр. вид.: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1994, с. 21.

сії Кирила і Мефодія, і східний руський обряд згодом мав вирішальний вплив на церковний розвиток Угорщини; 4) русини боролися за свою незалежність, одним із епізодів тієї боротьби було повстання Петра Петуні (Петровича) на початку XIV ст.; 5) 1360 р. останній незалежний руський володар князь Теодор Коріатович прибув до Мукачеве з 40 тис. русинів і заснував тут монастир, що став духовним і культурним центром карпаторуського життя³⁰.

На основі цих «*фундаційних міфів*» невдовзі були сконструйовані «*русинофільська, мадяронська, русофільська та українофільська [версії] історії підкарпатських русинів*»³¹ (себто русинська, угорська, російська, українська, чехословацька, радянська історіографії) з тією лише різницею, що, як і належало авторам, замість історичної, документально підтвердженої середньовічної назви *Rutheni* (*русини, руські*), використовувалися угорські, російські та українські назви з модерної доби націоналізму – *руські, русские* та *українці*.

Не вступаючи тут у дискусію щодо достатньої аргументованості такої диференціації, зазначу, що нинішній стан історіографії греко-католиків Мукачівської єпархії (що більш-менш охоплює ціле Закарпаття) в період від середньовіччя і майже до 1949 р. своїми «концепціями», за винятком праць кількох авторів, перебуває майже на тому самому рівні романтично-позитивістської історіографії здебільшого церковних істориків, досягнення яких у 1890 р. вдало підсумував о. Ю. Жаткович. Незважаючи на те що увесь «*фундаційний міф*» з огляду на практично відсутню достатню доказову писемну базу у багатьох сумлінних істориків завжди викликав сумніви, а почасти навіть докори (особливо це спостерігається у працях А. Годинки, О. Петрова, о. Д. Паппа, о. М. Лацка, о. І. Піридьї, о. Ц. Василя, Й. Кобалю), ці п'ять «...головних тверджень, що лягли в основу руського історичного розвитку, з невеликими варіаціями повторювали майже всі автори»³² незалежно від їхнього етнічного походження, конфесійної належності та національності (громадянства) аж донині.

Тож, беручи до уваги переваги і недоліки існуючих теоретичних конструкцій минулого на прикладі стану вивчення історії греко-католиків Мукачівської єпархії, спробую реконструювати найбільш усталені історичні міфи та історіографічні стереотипи. Для цього скористуюся «*принципом історіографічного конуса*», запропонованим київським професором Наталею Яковенко³³. Якщо прийняти за основу історико-еклезіологічних студій фун-

30 MAGOCSI P. R.: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus'...*, p. 207-208; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 69.

31 МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 68-81.

32 МАГОЧІЙ П.-Р. *Формування національної самосвідомості...*, С. 69.

33 ЯКОВЕНКО Н.: *Вступ до історії*. Київ: Критика, 2007, с. 317-319.

даментальні *opus magna* кінця XVIII – другої половини XIX ст. о. Йоаникія Базилевича, о. Михайла Лучкая та о. Іоана Дулішковича, разом в котрих уміщено сотні документів із середньовічної та ранньомодерної церковної історії³⁴, а також найбільші колекції Державного архіву в Закарпатській області, зібрані у Берегові й Ужгороді³⁵, та інші документи опубліковані за останні сто років (Яношем Мігалі де Апшою, Антонієм Годинкою, Олексієм Петровим, о. Міхалом Лацком, о. Олександром Бараном, о. Атанасієм Пекарем, Віорелом

-
- 34 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosi ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkacsiensium, cum proecipis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatis, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potissimum concinnatam.* Tomus I, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, 103 p.; Tomus I, Pars Secunda, 1799, 207 p.; Tomus I, Pars Tertia, 1799, 131 p.; Tomus II, Pars Quarta. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 1804, 252 p.; Tomus II, Pars Quinta, 1805, 93 p.; Tomus II, Pars sexta, 58 p. Перевид. словацькою мовою: BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds.: Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 478 s.; ЛУЧКАЙ М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю.М. Сака, Том I. Ужгород: Закарпаття, 1999, 199 с.; Том II, Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю.М. Сака. Ужгород: Закарпаття, 1999, 388 с.; Том III, Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; переклад українською мовою А.М. Ігната. Ужгород: Закарпаття, 2002, 328 с.; Том IV, Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; переклад українською мовою Ю.М. Сака, М.В. Ороса, Й.О. Баг-лая. Ужгород: Закарпаття, 2003, 328 с.; Том V. *Історія Мукачівської єпархії, укладена Іоаном Пастелієм, старшим настоятелем Мукачівського капітулу, і видана Михайлом Лучкаєм, луккським придворним настоятелем*, Дешифрування рукопису та переклад з латинської українською мовою М.В. Ороса; переклад німецькомовних вставок українською мовою М.І. Зимомрі. Ужгород: Закарпаття, 2004, 251 с.; Том VI. *Історія Мукачівської єпархії, написана Михайлом Лучкаєм, колишнім ужгородським парохом та віце-архидіяконом і настоятелем церкви Успення Пресвятої Діви Марії в м. Лукка*, Дешифрування рукопису та переклад з латинської українською мовою О.В. Барбіл, Е.В. Швед, О.М. Яцків. Ужгород: Закарпаття, 2011, 472 с.; ДУЛИШКОВИЧЬ І.: *Историческія черты Угро-Русскихъ*, Тетрадь I. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1874, 135 с.; Тетрадь II. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1875, 142 с.; Тетрадь III. Унгарь: Типографія Макс. Полячика, 1877, 234 с.
- 35 Уміщені здебільшого у чотирьох фондах Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) в м. Берегові: фонд 64 отців василіан – 5996 справ за період від 1360 до 1939 р., фонд 151 правління Мукачівської греко-католицької єпархії – 58 344 справи за період від 1646 до 1948 р., та в м. Ужгороді: фонд Р-544 уповноваженого у справах РПЦ по Закарпатській обл. і фонд Р-1490 – уповноваженого у справах релігійних культів по Закарпатській обл. Дет. про це див.: ПЕРЕЛІК ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ, За ред. др. Михайло Делеган, др. Віорел Чубота, др. Ірина-Люба Горват. Сату-Маре – Ужгород: Видавництво Сатумарського повітового музею, 2004, с. 36, 41 та ін.

Чуботою та о. Томашем Вейгшевом)³⁶, то цей «конус» матиме такий вигляд.

- 36 Найбільші колекції документів опубліковано в: *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, Adunate și comentate prin Joan Mihályi de Apșa, doctor in drepturi, procurator al comitatului. Maramureș-Sziget: Tipografia Lui Mayer și Berger, 1900, XI + 666 s.; *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715*, Gyűjtötte, összeállította és közrebocsátja: Hodinka Antal. Ungvár: Szerző kiadása, 1911, 659 old.; *О ПОДЛОЖНОСТИ ГРАМОТЫ КНЯЗЯ ФЕДОРА КОРИАТОВИЧА 1360 г. Съ четырьма снимками. Критическія замѣчания А. Петрова; Палеографическій этюдъ И. Холодняка*. In: *Матеріали для історіи Угорської Русци*, Томъ III. Санкт-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 31 с.; ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по історіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. v Praze, 1930, 232 s. + 12 факсимиле; *DOCUMENTA KORJATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 2-3*. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1950, p. 339-359; *DOCUMENTA KORJATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 4*. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1953, p. 525-551; *DOCUMENTA KORJATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2*. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 165-189; *DOCUMENTA SPECTANTIA REGIMEN EPISCOPI MUKACEVIENSIS MICHAELIS MANUELIS OLSAVSKY*, Collegit the introductio: Lacko Michael, S.J. In: *Orientalia Christiana Periodica*, T. 25, 1959, p. 53-90; *DOCUMENTA INEDITA DE CONFIRMATIONE PARTHENII PETROVYC EPISCOPI MUKACOVENSIS*, Collegit: Alexander Baran. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4*. Romae, 1960, p. 440-448; *PROGETTO DEL PATRIARCATO UCRAINO DI GREGORIO XVI*, Collegit: Alexander Baran. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4*. Romae, 1960, p. 454-575; LACKO M., S.J.: *The Pastoral Activity of Manuel Michael Olsavsky Bishop of Mukačevo*. In: *Orientalia Christiana Periodica*, 1961, T. 27, p. 150-161; *DE PROCESSIBUS CANONICIS ECCLESIAE CATHOLICAE UCRAINORUM IN TRANSCARPATIA AB 1771 USQUE 1853*, Collegit: Dr. Alexander Baran. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973, 281 s.; *SYNODUS EPISCOPORUM RITUS BIZANTINI CATHOLICORUM EX ANTIQUE HUNGARIA VINDOBONAE A. 1773 CELEBRATA*, Collegit et introduction: Michael Lacko, S.J. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1975, 320 p.; PEKARA., OSBM: *Bishop John Bradáč. The last Basilian in the Mukačevo episcopal See (1732–1772)*. In: *Orientalia Christiana Periodica*, T. 49, 1983, p. 130-152; УДВАРИ І.: *Збирька жсерел про студиї русинського писемства. I. Кириличні уббіжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського* = UDVARI I.: *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. I. Bacinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei*, Редіговав: Ігорь Керча. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2002, 238 old.; УДВАРИ І.: *Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Благовоский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время* = UDVARI I.: *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. II. Blazsovsky Gábor, Olsavszky Mihály Manuel, Bradács János püspökök és koruk* / Szerkesztette és előszót írta: Kerca Igor. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai

Його «верхівку» представлятимуть загальні грант-наративи з історії церкви та релігії на Закарпатті авторства А. Годинки, о. В. Проніна, о. А. Пекаря, о. Іштвана Піридьї, Йожефа Ботліка, о. Ціріла Васи́ла, Т.І., Владіміруса де юксти Горнада, Валеріана Бугела та Ярослава Цораніча³⁷. Всі вони написали

Tanszéke, 2005, 226 old.; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katoľickou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, Príloha I. Ne-publikované dokumenty, s. 191-245; *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUNKACEVO. DOCUMENTE* = МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ. ДОКУМЕНТИ, Редактори: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Овідіу Гітта, Василе Рус; Укладачі: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Бужор Дулгау, Валентина Хомін, Люба Горват, Діана Єгар, Марія Єремкіна, Олена Куташі, Марина Мигович, Василе Рус, Тамаш Шаранді, Сергій Вискварко. Satu Mare – Ужгород: Видавництво Сатумарського музею, 2007, 389 s.; *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUNKACEVO. DOCUMENTE II* = МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ. ДОКУМЕНТИ II, Viorel Ciobotă (coordonator), Vasile Rus (coordonator), Irina Liuba Horvat, Mihai Misiuk, Serghej Veskvarko, Turuczko Sándor. Satu Mare: Editura Muzeului Satmărean, 2012, 403 s.; *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUNKACEVO. DOCUMENTE III* = МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ. ДОКУМЕНТИ III, Viorel Ciobotă (coordonator), Vasile Rus (coordonator), Mihai Misiuk, Serghej Veskvarko, Turuczko Sándor. Satu Mare: Editura Muzeului Satmărean, 2015, 464 s.; *FORRÁSOK a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az egri egyházmegye területén szolgáló görögkatolikus papok 1741. évi javadalom-összeírása*, Közreadják: Véghseő Tamás, Terdik Szilveszter, Simon Katalin. Nyíregyháza, 2014, 573 old.; *FORRÁSOK a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. 1. kötet 1778–1905*, Közreadják: Véghseő Tamás, Katkó Márton Áron. Nyíregyháza, 2014, 605 old.; *FORRÁSOK a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*, Közreadják: Véghseő Tamás, Terdik Szilveszter, Simon Katalin, Majchrics Tiborné, Földvári Katalin, Lágler Éva. Nyíregyháza, 2015, 799 old.; *FORRÁSOK a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Munkácsi és nagyváradai egyházmegyes parókiák összeírása 1774–1782 között. 1. Szabolcs, Bereg, Szatmár, Ugocsa vármegyék és a hajdúvárosok*, Közreadják: Véghseő Tamás, Terdik Szilveszter, Majchrics Tiborné, Földvári Katalin, Varga Anett, Lágler Éva. Nyíregyháza, 2016, 583 old.

- 37 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, 856 old.; ПРОНИН В.: *История Православной Церкви на Закарпатье*. Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, 527 с.; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története. I. kötet*, Lektorálta: Iváncsó István. Nyíregyháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990, 191 old.; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története. II. kötet*, Lektorálta: Iváncsó István. Nyíregyháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990, 248 old.; PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarorság története*. Budapest: IKVA, 1991, 116 old.; PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001, 128 old.; ПЕКАР А.В.: *Нариси історії Церкви Закарпаття, Том I: Єпархичне оформлення*, Видання друге. Рим–Львів: Місіонер, 1997, 232 с.; ПЕКАР А. В.: *Нариси історії Церкви Закарпаття, Том II: Внутрішня історія*. Рим–Львів: Місіонер, 1997, 492 с.; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття, Том III. Монаше життя*. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014, 224 с.; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum

різні з методологічної і тематичної точок зору синтези та довели свої візії до різних часових меж: Годинка і Горнад – до кінця XVIII ст., Пронін – до початку Першої світової війни, Пекар – до 50-х років XX ст., Ботлік – до початку 1990-х, Васіл і Бугел – до початку 2000-х, а Цораніч – до 2014 р. (історія Пряшівської єпархії автором подається як лінійне продовження історії Мукачівської єпархії, доведеної до 1816 р.).

«Середину конуса» представлено дослідженнями ключових проблем авторства о. Ніколая Ніллеса, о. Юрія Жатковича, Олексія Петрова, Антонія Годинки, Євгена Перфецького, о. Василя Гаджеги, о. Іринія Кондратовича, о. Дьордя Паппа, Ондreja Галаги, о. Міхала Лацка, о. Олександра Барана, о. Іштвана Пірідьї, о. Атанасія Пекаря, о. Стефана Бендаса, о. Томаша Вийгшева, о. Ласла Пушкаша, о. Даниїла Бендаса³⁸, студії яких з окремих питань

könyvkiadó, 1997, 335 old.; VASIL' S.: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava: Dobrá kniha, 2000, 284 s.; BUGEL W., Ks.: *W obawie o własna tozsamośc. Eklezjologia Unii Uzhorodskiej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000, 242 s.; BUGEL W.: *Ekleziologie Užhorodské unie a jejích dedicu na pozadí doby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, 274 s.; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.-18. storočie)*. Košice, 2004, 954 s.; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice, 2014, s. 12-106.

- 38 Найважливіші з них див.: NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani*. Volumen I. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 1-496; NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani*. Volumen II. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 497-1088; ZSATKOVITS K.: *Az Egri befolyás és ez ellen vivott harcz a Munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány*. In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye*, XVIII. Budapest, 1884, old. 680-877. Українською мовою: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Егера. Історичне дослідження*. In: *Жаткович Юрій. Праці з історії Угорської Русі*, Упорядк. і передм. О.С. Мазурка; Редактор О. Козоріз. Ужгород: Мистецька лінія, 2008, с. 235-316; ЖАТКОВИЧ Ю.: *Етнографический очерк угро-русских*. In: Мазурок О.С. *Юрій Жаткович як історик та етнограф*. Ужгород: УжНУ, 2001, с. 163-246. Републікація: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Етнографический очерк угро-русских: Комплексне видання*, Упорядк. і передм. О.С. Мазурка. Ужгород: Мистецька лінія, 2007, с. 62-144; ПЕТРОВЪ А.: *Статьи объ Угорской Руси*. In: *Записки историко-филологического факультета Императорского С.-Петербургского университета*, Приложение къ LXXXI части. С.-Петербургъ: Сенатская типографія, 1906, 71 с.; ПЕТРОВЪ А.: *«Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв.* In: *Матеріали для історіи Угорської Русі*, Т. I. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1905, 75 с.; ПЕТРОВЪ А.: *«Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв. Пояснительная записка*. In: *Матеріали для історіи Угорської Русі*, Т. II. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 88 с.; *О ПОДЛОЖНОСТИ ГРАМОТЫ КНЯЗЯ ФЕОДОРА КОРИАТОВИЧА 1360г. Съ четырьмя снимками*. Критическія замѣчания А. ПЕТРОВА; Палеографическій этюдъ И. ХОЛОДНЯКА. In: *Матеріали для історіи Угорської Русі*, Т. III. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 31 с.; ПЕТРОВЪ А.Л.:

Замѣтки по этнографіи и статистикѣ. In: *Матеріалы для исторіи Угорской Руси*, Т. IV. С.-Петербургъ: Сенатская типографія, 1906, с. 1-18; ПЕТРОВЪ А.: *Первый печатный памятникъ угорорусскаго нарѣчія. Урбаръ и шныя связанныя съ крестьянской Маріи Терезы реформой документы.* In: *Матеріалы для исторіи Угорской Руси*, Т. V. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 139 с.; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Предѣлы угор-русской рѣчи въ 1773 года по официалнымъ даннымъ. Изслѣдованія и карты.* In: *Матеріалы для исторіи Угорской Руси*, Т. VI. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1911. 344 с.: карты; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Къ исторіи «русскихъ интригъ» в Угріи въ XVIII в.* In: *Карпаторусскій сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь Президента Т.Г. Масарика 1850–1930.* Ужгородъ, 1931, с. 123-133 [Приложенія, с. 134-136]; PERFECKIJ E.: *Socialné-hospodárské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII.–XV.* Bratislava, 1924, 114 s.; ПЕРФЕЦКИЙ Е.: *Религиозное движеніе в XVI-ом и начале XVII-го века в Угорской Руси.* In: *Известія Отделения русскаго языка и словесности Императорской Академіи наук*, Т. XX/1. Петроград, 1915, Т. 20, № 1, с. 24-77; HODINKA A.: *Утѣоюзина, газдуство и прошлост южнокарпатскыхъ русинувъ = A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk c. műve* (Budapest, 1923) ruszin nyelvű változatának hasonmás kiadása / A művet kiadásra előkészítette, utószót írta: Udvari István. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2000, 103+33 old.; HODINKA ANTAL *VÁLOGATOTT KÉZ-IRATAI*, Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari István. Nyíregyháza, 1992, 203 old.; ГОДИНКА А.: *Час гурше ги вода... Русинські тексти*, Матеріал зобрав, ушорив, коментарії застачив и вступное слово написав Михаил Капраль; Спередслово: Іштван Удварі. Ніредьгаза: Вудала катедра украинської и русинської філології Ніредьгазської Висшій Школи, 2005, 198 с.; ГОДИНКА А.: *Як наші духовники проживали... Русинські тексти. II*, Матеріал зобрав, коментарії застачив и вступное слово написав Михаил Капраль. Ніредьгаза: Вудала катедра украинської и русинської філології Ніредьгазської Висшій Школи, 2005, 165 с.; ГОДИНКА Антоній: *Gens fidelissima*, Укр. пер. Йосипа Кобаля. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013, 116 с.; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історіѣ Русинов и руськихъ церквей в Мараморощѣ. Студіѣ исторично-архивнѣ.* In: *Науковий зборник Товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за рокъ 1922*, Видає литературно-науковий оддѣл; Пѣд ред. Августина Волошина, Др. Василя Гаджеги, Др. Ивана Панькевича и Др. Володимира Бирчака, Рѣчник I. Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію», 1922, с. 112-228; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історіѣ Русинов и руськихъ церквей в Ужанской жупѣ. Студіѣ исторично-архивнѣ*, Одбитка из «Наукового зборника» Товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за рѣк 1923. и 1924. Ужгородъ: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1924, 149 с.; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історіѣ Русинов и руськихъ церквей в жупѣ Угоча*, Часть I. и II, Одбитка из «Наукового зборника» Тов. «Просвѣта» в Ужгородѣ, Рѣчник IV. З. р. 1925. и Рѣчник V. З. р. 1927. Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1927, Часть друга, с. 61-122; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історіѣ Русиновъ и руськихъ церквей в був. жупѣ Землинской.* Часть I, Одбитка из «Наукового зборника» Тов. «Просвѣта» в Ужгородѣ. Рѣчникъ VII–VIII. З. р. 1930–31. Ужгород: Друкарня оо. Василянъ, 1931, 168 с.; ГАДЖЕГА Ю.: *Два историческихъ вопроса. (Старожилы-ли карпатороссы и о началахъ христіанской религіи на Подкарпатской Руси).* Ужгородъ: Типографія Юлія Фелдешія, 1928, 47 с.; КОНДРАТОВИЧ И.: *Очерки изъ исторіи Мукачевской епархіи. Епископы Олышавскіе и ихъ дѣятельность въ борьбѣ за церковную унию и за канонизацію Мукачевской епархіи.* In: *Карпаторусскій сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь Президента Т. Г. Масарика 1850-1930.* Ужгородъ, 1931, с. 91-111; PAPP G.: *A Munkácsi püspökség eredete.* Miskolc, 1940, 24 old.; PAPP G.: *Az Ungvári unió időpontja.* Miskolc: Ludvig István

Konyvnyomdaja, 1941, 13 old.; PAPP G.: *I monaci dell'ordine di S. Basilio in Ungheria nel secolo XIII*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. I. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum–Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1949, p. 39-56; HALAGA O. R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci. I*. Košice: Východoslovenský kultúrny spolok svojina, 1947, 135 s.; LACKO M., S.J.: *The Pastoral Activity of Manuel Michael Olšavsky Bishop of Mukačevo*. In: *Orientalia Christiana Periodica*, 1961, T. 27, p. 150-161; LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod*. In: *Slovak studies*, VI. Cleveland–Rome: Slovak Institute, 1966, p. 7-190. Словацькою мовою вид.: LACKO M., S.J.: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, 262 s.; BARAN A.: *Obligatio Synodi Zamostianae in Ucraina Carpatica saec. XVIII*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 3-4. Romae, 1956, p. 525-530; БАРАН О.: *Синод Мукачівської, Фогарашської і Свідницької єпархій у Відні 1773-го року*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, p. 394-403; BARAN A.: *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1960, 111 p.; BARAN A.: *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1962, 107 p.; БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*. Йорктон, 1963, 63 с.; БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665-1691*, Видання «Богословія», Ч. 36. Рим, 1968, 72 с.; PEKAR B.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, 136 p.; PEKAR A.B.: *Historic background of the eparchy of Prjashev*. Pittsburgh: Byzantine Seminari Press, 1968, 81 p.; PEKAR A.B., OSBM: *The bishops the Eparchy of Mukachevo with historical outlines*. Pittsburgh: Byzantine seminary press, 1979, 88 p.; PEKAR A.B., OSBM: *Bishop Paul P. Gojdich, O.S.B.M. «Confessor of our times»*. Pittsburgh: Bizantine Seminary Press, 1980, 39 p.; PEKAR A., OSBM: *Bishop John Bradač. The last Basilian in the Mukačevo episcopal See (1732–1772)*. In: *Orientalia Christiana Periodica*. 1983, T. 49, p. 130-152; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ужгородська унія та її творці (1646–1996)*. In: *Записки ЧСВВ*, Секція II, Том XV (XXI), Вип. 1-4. Рим, 1996, с. 247-300; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ісповідники віри нашої сучасності. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами*, Вид. друге. Львів: Вид-во отців василіан «Місіонер», 2001, 288 с.; PIRIGYI I.: *Hodinka Antal, a munkácsi Egyházmegye történetírója*. In: *Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*, Szerkesztette: Udvari István. Nyíregyháza, 1993, old. 93-112; PIRIGYI I.: *Görögkatolikus életsorsok*. Debrecen, 1998, 176 old.; PIRIGYI I.: *Görög katolikus papi sorsok. A százéves debreceni görög katolikus egyházközség alapítói és jótevői, elhunyt és élő papjai és hivei emlékére és tiszteletére*. Debrecen, 1999, 176 old.; PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001, 128 old.; BENDÁSZ I., KOI I.: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa*. Nyíregyháza, 1994, 147 old.; BENDÁSZ I.: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1997, 191 old.; BENDÁSZ I.: *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*. Ungvár: Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999, 307 old.; БЕНДАС С.М., БЕНДАС Д.С.: *Священики-мученики, сповідники вірності*. Ужгород: Закарпаття, 1999, 412 с.; БЕНДАС Д.: *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса та Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, Число 2, с. 290-299; ПУШКАШ Л.: *Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа*. Львів: Ін-т історії церкви Львівської богословської академії, 2001, 244 с.; БЕНДАС С.: *П'ять років за колючим дротом. Щоденник*

церковної історії, попри властиву їм загалом конфесійно упереджену методологію, не втратили ані довіри, ані свого концептуального шарму.

І нарешті, в «*підніжжі конуса*» містяться поки що поодинокі розвідки противників яacobінського, ексклюзивістського способу мислення, без різниці – походять вони від русинської, української, угорської, словацької чи від будь-якої іншої етноцентричної парадигми історії греко-католиків Мукачівської єпархії, рівно ж як і від католицького чи православного конфесійно заангажованого середовища³⁹.

Таким чином, виходячи з того, що сьогодні розуміє під «*міфом*» авторитетний міжнародний вебстерівський словник⁴⁰ і що він вкладає в зміст поняття «*стереотип*»⁴¹, доречним є погодитись із зауваженнями канадського історика П.-Р. Магочія про існування двох видів міфів: 1) ті, що прийшли з традиції і пасивно розглядаються як правда (найчастіше з'являються в опи-

священника, написаний в ГУЛАГі. Ужгород: Карпати, 2008, 264 с.; PUSKÁS L.: Ilyeneké Isten országa. Isten Szolgája Orosz Péter (1917–1953) titokban felszentelt püspök élete és vértanúsága. Budapest: Don Bosco Kiadó, 2010, 348 old.; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...» A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Nyíregyháza: Kiadó a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2011, 189 old.; ПУШКАШ Л.: Життя Блаженного Теодора Ромжі. Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2013, 223 с.; BENDÁSZ I., BENDÁSZ D.: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Budapest: Kairosz Kiadó, 2014, 529 old.; ПУШКАШ Л.: Петро Павло Орос: життя та мучеництво, Наук. ред. С. Федаки. Ужгород, 2015, 168 с.

- 39 Спробу критичного підходу у висвітленні окремих питань історії Мукачівської греко-католицької єпархії див. у моїх публікаціях: ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина перша. *Легендарні витоки Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: *Prozak.info*. 22 червня 2015; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина друга. *Життя Мукачівської греко-католицької єпархії з 1771 р.* In: *Prozak.info*. 25 червня 2015; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина третя. *Як Мукачівська єпархія набула оригінального статусу*. In: *Prozak.info*. 02 липня 2015; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина четверта. *Яким має бути статус Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: *Prozak.info*. 06 липня 2015; ФЕНИЧ В.: *Долаючи етнічні стереотипи та національні міфи: Греко-Католицька Церква в підкарпатській історіографії 1890–1945 pp. ...*, с. 102-125.
- 40 1) оповідь невідомого походження, котра стосується історичних подій, 2) істота або предмет, що існують лише в людській уяві й існування або неіснування чого неможливо довести, 3) оповідь, придумана навмисно для завуалювання (приховування, спотворення) істини: *WEBSTER'S NEW INTERNATIONAL DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE*. Springfield. Mass.: G. and C. Merriam Co., 1971, p. 1497.
- 41 Стандартизована картина, яка існує в уявленні певної групи людей і представляє спримитивовану думку або некритичне судження: *Ibedem*, p. 2238.

сах середньовічного періоду (від себе додаю – і періоду ранньомодерної та модерної історії також); 2) активно створені міфи у ХХ ст. з метою умисного приховування або спотворення реальної історичної дійсності, пов'язаної передусім з подіями власне самого ХХ століття. До того ж, на думку вченого, стереотип є по суті тим самим міфом, який був повністю включений у культуру і менталітет даного суспільства⁴², ставши основою будь-якої національно чи конфесійно заангажованої історіографії. Крім зазначеного, припускаю, можна вести розмову і про третій вид активно створених міфів/стереотипів, котрі стали невід'ємним компонентом державної політики пам'яті в радянській та пострадянській Україні, на Закарпатті чи – вужче – в Мукачівській греко-католицькій єпархії.

2. Тринадцять міфів, які стали або мають шанс стати історіографічними стереотипами

Обсяг однієї публікації не дає можливості зупинитися детально на всіх трьох видах міфів/стереотипів, тому зацентрую увагу лише на першому з них, коротко виклавши власне альтернативне трактування кожного виду, оперте на верифіковані джерела та висновки авторитетних дослідників.

Отже, прикладами першого виду міфів/стереотипів, що збереглися і дійшли до нас з традиції і пасивно розглядаються як правда, є здебільшого свідомо або несвідомо спотворені конфесійно-національні візії середньовічної, ранньомодерної та модерної історії Мукачівської церковної провінції. Таких міфів, що вже стали або мають великі шанси стати історіографічними стереотипами, визначено 13:

1) міф/стереотип про кирило-мефодіївське хрещення Закарпаття апостолами слов'ян, солунськими братами Кирилом (Константином) і Мефодієм у 860-х роках, або їхніми учнями на чолі з архієпископом Гораздом у 880-х, тобто на сто років раніше за «офіційне» хрещення Русі князем Володимиром, що неабияк смакується прихильниками самотнього, унікального історичного минулого карпатських русинів (і не тільки ними⁴³), котрі навіть ладні вірити в те, що саме з тих часів веде свої витоки Мукачівська єпархія. Щоправда, довести цей міф на основі письмових джерел ще нікому так і не вдалося.

42 МАГОЧІЙ П.-Р.: *Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі...*, с. 110.

43 Щоб у цьому переконатися, достатньо погортати праці українського церковного дослідника о. Степана Папа: ПАП С.: *Початки християнства на Закарпатті. На основі нових наукових дослідів*. Філадельфія: «Америка», 1983, 222 с.; ПАП Степан: *Історія Закарпаття. У трьох томах*, Том І. Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2001, с. 172-252.

Скептично до нього ставилися і такі авторитетні історики як Дюла Моравчік, Ондрей Галага, Френсіс Дворнік, о. Міхал Лацко, та й у сучасній чеській і словацькій історіографії у висвітленні цього питання не все так однозначно на користь прихильників «кирило-мефодіївського хрещення Закарпаття».

Альтернативне трактування. Однозначно відкинути, як і письмово довести цей погляд на основі однієї лише «усної народної традиції», мабуть, буде годі, та й «традиція» ця, як виявляється, є досить пізньою: своїм походженням вона сягає аж XIX ст. Більш доречним видається застосування тут «синтезного» підходу щодо поширення та інституціоналізації кирило-мефодіївського та киево-руського християнства у тривалому лінійному часі на, мабуть, якийсь період «нічийні території» (*terra nullis*) південно-західних схилів Карпат, що надходили як з боку Великої Моравії (через єпархіяльний центр Червоної Русі – Перемишль до Мукачева), так і з боку Болгарського царства (через митрополичий центр Галицької Русі – Галич до марамороського ставропігійного монастиря в Грушеві)⁴⁴;

2) міф/стереотип про заснування подільським князем Теодором Коріатовичем Мукачівського монастиря та наділення його земельними бенефіціями у 1360 році. Цей міф пов'язаний із масштабною діяльністю між 1396 і 1415 рр. в Мукачеві та його околицях «князя Поділля і пана Мукачівського замку» Теодора Коріатовича. Традиційно з ним пов'язують «заснування» Мукачівського монастиря (в окремих випадках – навіть єпархії з резиденцією на Чернечій горі) у березні 1360 р., «переселенні» за Карпати 40 тис. русинів/українців та «заснуванні/відновленні» тут 300 руських/українських поселень, ба навіть цілого «Руського/українського князівства» з центром у Мукачівському замку.

Альтернативне трактування. Звісно, що до всього цього, тільки в кратно меншому вимірі, Теодор Коріатович дійсно причетний. Однак монастиря він у 1360 р. як «подільський князь» не засновував, бо ще сам на Поділлі не князував (перша згадка про нього як подільського господаря відноситься аж до 1386 р.), не переселяв сюди князь-втікач від гніву великого князя литовського Вітаутаса чотирьох десятків тисяч подільських чи галицьких русинів, а отже, не засновував тут сотень руських поселень (хіба що кілька десятків покинутих волоських сіл заселив *gente Ruthene*), а тим більше не «відновлював» чи створював ефемерного Руського/українського князівства, і вже точно був не православним у його пізнішому та нинішньому конфесіоналізованому розумінні, а католиком східного обряду.

44 ФЕНИЧ В.: *Верхнее Потисье между Моравией и Болгарским царством, или кого крестили св. Константин (Кирилл) и Мефодий на «Закарпатье»?* In: *Карпатика*, Выпуск 40. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011, с. 124-138; ФЕНИЧ В.: *В преддверии «искушения греческим орехом»: религиозно-церковная жизнь русинов и валахов Марамуреша в XIII–XIV вв.* In: *Карпатика*, Выпуск 42. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013, с. 121-166.

В Угорщині (та й будь-якому іншому католицькому королівстві) монарх міг дарувати (*donatio*) лише християнину, що тоді було синонімом католика, а не православного. Первісно всі байки щодо авантюрної вдачі постаті Теодора Коріатовича належали монахам Мукачівського монастиря і викладені ними значно пізніше у королівських грамотах-конфірмаціях задля захисту своїх корпоративних інтересів. Це з часом призвело до спотворення та очевидного фальшування ранньої історії Мукачівської єпархії (наприклад, Й. Базиловичем – з відсиланням на Мацея Стрийковського та Марціна Кояловича), а відтак стало «зручним» стереотипом для конфесійно та національно ангажованої історіографії⁴⁵;

3) третій міф/стереотип – про «першість» Свято-Миколаївського Мукачівського монастиря на Чернечій горі, заснованого раніше за монастир св. Архистратига Михаїла в Грушеві. Канонічна правомочність останнього, на відміну від Мукачівського, була визначена грамотою Вселенського патріарха Константинопольського Антонія IV в серпні 1391 р. як «*патріаршої ставропігії*» з юрисдикцією ігумена-настоятеля як «*патріаршого екзарха*» на землях/володіннях родини засновника монастиря Сас-Драгошеску – «*воєводи Баліци*» та «*магістра Драга*».

Альтернативне трактування. З того часу як у 1491 та 1494 рр. були підроблені деякі королівські грамоти, про що вже 1493 р. підозрював герцог Матяш Корвін, цей міф активно інтенсифікується у щоденних комеморативних практиках спочатку «офіційними» істориками греко-католицької, а відтак і православної єпархій на Закарпатті. Причому в жодному конкретному випадку церковними дослідниками не береться до уваги критичний палеографічний аналіз тих грамот, професійно виконаний А. Годинкою, О. Петровим та Іваном Холодняком ще на початку минулого століття: першого ігнорують (особливо українські вчені) певно тому, що не володіють угорською мовою, а інших двох – мабуть, за те, що походили з Російської імперії. Однак недавно свої критичні публікації з цього питання запропонував ужгородський історик та археолог Й. Кобаль. Його стиль викладу і спосіб трактування середньовічних джерел є вмотивовано україноетноцентричними⁴⁶. Так чи інакше, але

45 ФЕНИЧ В.: *До питання про заснування Мукачівської єпархії*. In: *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей, Частина 2*. Чернівці: Рута, 2004, с. 23-29; ФЕНИЧ В.: *Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії*. In: *Саграїса–Карпатика*, Випуск 32. *Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка*, Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М.П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 168-184; ФЕНИЧ В.: «*Теодорів дарунок*»: *історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти*. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 140-158.

46 КОБАЛЬ Й.: *До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича (Історіографічний нарис)*. In: *Науковий збірник Закарпатського*

жодних археологічних або писемних доказів існування монастиря св. Миколая на Чернечій горі біля Мукачева до 1391 р. – року першої виразної згадки про церковну матерію на цій території (за влучним визначенням сучасного римського історика о. Ціріла Василя, Т.І.) в особі русинського монастиря в Грушеві, немає⁴⁷;

4) наступний міф/стереотип пов'язаний із початками Мукачівської єпархії, витoki якої відносяться якщо не до «*пресвітера Луки*» 1458 р. (А. Годинка), то сягають «*єпископа русинів Іоана*» 1491 р. (офіційно прийнятої на нинішній день версії всіма Греко-католицькими церквами «свого права», що походять від Мукачівської єпархії та ужгородської унійної традиції). Хоча про заснування Мукачівської єпархії ані на королівському праві («*ius patronatus*»), ані тим більше на праві церковному («*ecclesia legalis*») в писемних джерелах не йтиметься ще довгий час, а точніше – аж до періоду після укладення Ужгородської унії 1646 року.

Альтернативне трактування. Цей міф, сконструйований на підробках тих самих королівських грамот-конфірмацій від 1491 та 1494 рр., переслідував єдину мету: ствердити «законність» поширення юрисдикції «*єпископа русинів*» з монастирської церкви на Чернечій горі на іншу русинську монастирську церкву – в Грушеві та територіальну юрисдикцію його діючого ігумена-екзарха (бл. 34 поселень) після втрати ним своїх покровителів/патронів в особі нащадків мараморосько-волоських воєвод Баліци (Балку) і Драга, що настала, мабуть, вже близько 1430 року. Так або інакше, але включно до канонічного ствердження (*erectio*) Святим Престолом Мукачівської греко-унійної єпархії у вересні 1771 р. аргументів на користь історико-юридичного походження Мукачівського владцтва від «*давніх часів*», як і юрисдикції його архієреїв на підставі лише «*давнього звичаю*», завжди бракувало в полемічній боротьбі мукачівським церковним достойникам з опонентами-латинниками із дієцезій в Егері та Естергомі⁴⁸;

красназничого музею, Випуск VI, Упоряд. і наук. ред. П. Федака. Ужгород: Патент, 2004, с. 6-18; КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятович у світлі нових джерел*. In: *Carpatica–Карпати́ка*, Випуск 32. Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка..., Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М.П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 75-115.

47 ФЕНИЧ В.: *Под знаком византийской цивилизации: ставропигиальный монастырь в Перь (Грушево) с правами патриаршего экзарха 1391 г. в источниках и историографии*. In: *Карпати́ка*, Випуск 43. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 230-258; ФЕНИЧ В.: *Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропигійний монастир з правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391) та його історія до першої спроби інкорпорації Мукачівським єпископом (1491)*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, №. 4. Мукачево: Мукачівсько-Ужгородська православна єпархія, 2015, с. 557-587.

48 ФЕНИЧ В.: *До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391–1733 рр.)*. In: *Румунсько-українські відносини: історія і сучасність*. Satu Mare, 1999, s. 185-199; ФЕНИЧ В.: *«Монастырская*

5) міф/стереотип про поширення архієрейської юрисдикції єпископа русинів з Мукачівського монастиря на Грушівський монастир та територію його приватних донаторів-бенефіціарів після 1551 р., а саме у 1556 році.

Альтернативне трактування. Насправді сумнівна з точки зору легальності влада власне мукачівського єпископа на території Марамороського комітату фактично до 1733 р. залишалася, в кращому випадку, формально непевною, в гіршому – фактично взагалі відсутньою. Особливо це було помітним одразу після укладення Ужгородської унії (1646) і до відсторонення (а фактично – до смерті) останнього марамороського православного єпископа з осідком у монастирі в Углі Досифея Теодоровича (1733–1735). При конструюванні цього міфу його авторами навіть не брався до уваги той факт, що десь напередодні 1551 р. (імовірно, у 1537 р.) Мукачівський монастир вигорів дотла, а з ним зникла і більшість грамот, котрі після 1551 р. (першої грамоти від часу появи останньої до того моменту грамоти у 1498 р.) переписувалися монахами і мали отримати повторне королівське підтвердження (*confirmatio*), але вже від австрійських Габсбургів як «*Апостольських королів Угорщини*» або від трансільванських князів-протестантів, що в кожному разі було сумнівним з точки зору законності в очах Святого Престолу⁴⁹;

6) міф/стереотип про прямий вплив Берестейської церковної унії (1595–1596) на унійний процес в Мукачівській єпархії та про галицьких отців-василіан як «розсадників/розплідників унії на Закарпатті».

Альтернативне трактування. Насправді ж, схоже на те, що невдала красnobродська акція перемиського унійного єпископа без кафедри Атанасія Крупецького у 1613–1614 рр. була приватною справою графа Георгія Другета лише на частині його володінь у комітаті/жупі Земплин, в якому, разом з Ужанським комітатом, він був комесом/жупаном. По-друге, «зв'язки» мукачівського єпископа, за джерелами – *Іоана Грегори* (в українській церковній історіографії гіпотетичного польського русина з Галичини *Гр(е/и)горовича?*) у 1628 р. з київським уійним митрополитом Йосифом Велямином Рутським мали поодинокий (випадковий?), а не системний характер (що визнав і сам митрополит у одному із своїх листів до Риму). По-третє, галицького походження перший мукачівський єпископ-уніат (став католиком у 1641 р.) і водночас конвертит (під тиском обставин повернувся до схизми у 1643 р.) *Василь*

Церковь»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства XV века (историографический аспект). Ін: *Карпатика*, Випуск 41. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 177-203; ФЕНИЧ В.: «*Монастырская Церковь»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства (середина XV в.)*. Ін: *Белоруссия и Украина: История и культура*, Випуск 5. Москва: Институт славяноведения РАН; ТЕЗАУРУС, 2015, с. 4-33.

49 ФЕНИЧ В.: «*Війни монастирів»: ставропігійний монастир із правами патріаршого єкзарха в Грушеві та його інкорпорація єпископом русинів із монастирської церкви на Чернечій горі в Мукачеві (1391–1556)*, Рукопис, вперше публікується в другому нарисі цієї книги.

Тарас (більш відомий як Тарасович), так і не довершив унійну акцію в Мукачівській єпархії.

Упокоївшись улітку 1651 р. все ще як схизматичний архієрей, В. Тарасович оголосив своїм наступником монаха-василіянина унійних поглядів, нащадка сербських ускоків (втікачів від турецької неволі) з комітату Секуль або Саболч Петра Петровича, відомого єпископа під іменем Партеній. Навпаки, деструктивні намагання деяких галицьких архієреїв у період т. зв. «мандрівних єпископів» між 1665 і 1690 роками у будь-який спосіб зайняти кафедру в Мукачеві (декотрі з них мали сумнівні висвячення, а хтось взагалі був схизматиком) не раз кидали Мукачівську єпархію в хаос, реально загрожуючи справі церковної єдності (унії) з главою Католицької церкви⁵⁰;

7) міф/стереотип антитез про покращення/погіршення (залежно від конфесійної належності автора) релігійного та соціального життя східнослов'янського населення внаслідок проголошення і поширення Ужгородської церковної унії 1646 р., котру, за сприяння угорського примаса та естергомського архієпископа Георгія Ліппаї, зумів довести до логічного завершення перший мукачівський католицький єпископ візантійського обряду серб Петро Партеній Петрович.

Альтернативне трактування. Насправді подія, що сталася 24 квітня 1646 р. в стінах родинної каплиці Ужгородського замку графів Другетів, своєю правомочністю (відсутністю самого письмового акта унії та обставинами імплементації її умов на практиці) реалізовувалася у тривалому і далеко не лінійному континуїтеті – починаючи від Тирнавського синоду католицьких єпископів у травні 1648 р., листа-звернення шести архідияконів до папи римського 15 січня 1652 р., котрий вважається «Документом унії», і включно до канонічного створення Мукачівської єпархії Святим Престолом у вересні 1771 року.

«Покращення/погіршення» наведеної до католицизму частини східних християн з кількох комітатів габсбурзької Угорщини напряму залежало від виконання умов унії, з яких виконати першу умову – про вільний вибір єпископа духовенством та його подальше затвердження Римом – було неможливо через відсутність такої практики в Католицькій церкві; виконати третю умову унії – про зрівняння уніатського духовенства в правах і привілеях з ла-

50 ФЕНИЧ В.: «Київська Церква» і Мукачівська єпархія: відомі та невідомі сторінки «непрочитаної» історії XIV–XVII ст. Іп: Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, Випуск 21, Редкол.: М. Вегеш (голова) та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008, с. 3-14; ФЕНИЧ В.: Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.). Іп: Тисячоліття – Millennium. Науковий щорічник, Випуск 1, Редкол. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2014, с. 89-103; ФЕНИЧ В.: Ужгородська церковна унія 1646 року. 370 років з дня прийняття (1646). Іп: Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2016 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник, Укладач: Л.О. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 149-162.

тинським – напрямом залежало від власників тих маєтків-земель, на яких знаходилася та чи інша уніатська парафія, а це могла бути як державна комора, так і магнати-католики чи протестанти, тому її навіть «Диплом Леопольда» від серпня 1692 р. не імплементував у життя. Отже, залишалася лише надія на дотримання другої умови унії – збереження візантійсько-руського обряду та мовно-літургійної традиції, реалізувати яку без першої і третьої було так само нелегко, але необхідно⁵¹;

8) міф/стереотип про масовий спротив унії з боку її противників у особах схизматичних єпископів Мараморошу Йоаникія Зейкана, Йосифа Стойки, Серафима Петрована, Досифея Теодоровича, а особливо – уніатського священника-полеміста з підмукачівського Росвигова Михайла Андрелли і його послідовників.

Альтернативне трактування. В дійсності ж ані масового руху, ані численних послідовників Андрелли не було, бо мало хто взагалі розумівся на тому, що насправді відбувається в розколотій на дві частини Мукачівській єпархії, особливо на рівні богословської догми (доктрини) та церковної дисципліни. Стосовно того антиунійного бунту, що мав місце в Саболчі, Сатмарі і Марамороші у 1750–1760-х рр. і був пов'язаний з якимось сербським монахом Софронієм, то, за висловом О. Петрова, він був «російською інтригою» торговельної колонії в Токаї, спрямованою на дестабілізацію ситуації на угорсько-австрійському кордоні з Річчю Посполитою. Його наслідками, як виявиться, стане канонічне створення Мукачівської єпархії Римським Престолом під тиском Відня і особисто Марії Терезії у 1771 р. – з одного боку, та входу Галичини до складу Австрії за умовами першого поділу Польщі (1772) – з другого⁵²;

9) міф/стереотип про церковне об'єднання греко-уніатів Угорщини (Мукачівської, Фагараської, Крижевацької, Великоварадинської і Пряшівської єпархій) та Австрії (Львівської і Перемиської єпархій Галицької митрополії). Ґрунтується на непідтверженому джерелами, а отже, вигаданому в українській історіографії міфі про підпорядкованість мукачівського «пресвітера Луки» київському унійному митрополиту Ісидору (1443), на буцімто «ініційованому» на зламі XVIII–XIX ст. мукачівським єпископом Андреем Бачинським (як реальним претендентом на очільника) відновленні Віднем (стверженому Апостольським престолом) Галицької митрополії (у лютому 1808 р.), і насамкінець, на без успіху інспірованої Папською курією ідеї Русь-

51 ФЕНИЧ В.: *Між Сходом і Заходом: Ужгородська унія та греко-католицька церква в історії Закарпаття (спроба методологічного аналізу)*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 3. Ужгород, 1999, с. 165-177; ФЕНИЧ В.: *Ужгородська церковна унія. 370 років з дня прийняття (1646)...*, с. 149-162.

52 ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина перша. *Легендарні витоки Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: *Prozak.info*. 22 червня 2015.

кого унійного патріархату для греко-католиків угорської та австрійської частин імперії Габсбургів у 1843–1853 роках.

Альтернативне трактування. Навіть, якщо припустити думку про реалістичність проекту такого церковного об'єднання у той час або раніше (наприклад, у римській акції холмського унійного єпископа Якова Суші 1663–1664 рр.), то на заваді йому завжди стояли не лише релігійні, але й (що важливіше) політичні чинники, причому не лише в Ужгороді, Егері, Естергомі, Пожоні (Братиславі) та Буді (Будапешті), але й у Львові та Відні. Це саме стосується і проектів, що виникли внаслідок ліквідації унії в Російській імперії 1839 року.

Йдеться про далекі від реалізації проекти польського емігранта, доктора медицини Краківського університету о. Іполіта (Володимира) Терлецького, префекта Львівської духовної семінарії о. Михайла Маліновського та римського префекта у справах Східних церков о. Августина Тайнера (1842). Тут доречно нагадати про історію невдалого найвідомішого і найбільш реалістичного проекту, запропонованого у квітні 1843 р. секретарем Конгрегації Східних церков кардиналом Луїджі Ламбускіні та консультантом цієї ж Конгрегації отцем-монсенсьйором Йоаном Корболі-Буссі. Його реалізації, крім іншого, перешкодила революція 1848 року. Тому висновки українських церковних істориків Олександра Барана, Ігоря Мончака та Атанасія Пекаря з цього приводу є виключно політично вмотивованими та видають бажане за дійсне⁵³;

10) міф/стереотип про русинське національне відродження в Мукачівській та Пряшівській єпархіях в період між революцією 1848 р. і угорським «Законом про рівноправність національностей» 1868 року.

Альтернативне трактування. Якщо бути об'єктивним, то греко-католицькі національні лідери Мукачівської і Пряшівської єпархій, більшість з яких на той час дійсно були етнічними русинами, так і не спромоглися за два десятиліття ані створити єдиної (якщо відверто, то взагалі ніякої) народної літературної мови, реальної чи вигаданої загальноприйнятої для всіх русинів спільної історії (шеститомна «Історія карпатських русинів» М. Лучкая до 80-х рр. ХХ ст. залишалася в рукописі!) та інституційної основи національного руху (стосунки між їхніми лідерами в Ужгороді і Пряшеві – єпископом Василем Поповичем і каноніком Олександром Духновичем, як і товариствами Іоана Хрестителя та св. Василя Великого з їхніми виданнями, були не найкращими і короткотривалими).

53 ФЕНИЧ В.: *Мукачівський єпископ Андрей (Бачинський) і відновлення Галицької митрополії: деміфологізація однієї патріотичної легенди.* In: *Релігійно-інформаційна служба України.* Постійна адреса статті: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/51236/ 2013; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витокі, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина друга. *Життя Мукачівської греко-католицької єпархії з 1771 р.* In: *Prozak.info.* 25 червня 2015.

Одним словом, їм бракувало майже всього того, що було характерним для національного відродження інших слов'янських народів (словаків, сербів, хорватів, частково галицьких русинів) і що впливає з теоретичних конструкцій Мірослава Гроха, Івана Лисяка-Рудницького, Павла-Роберта Магочія, Джона-Пола Химки, Андреаса Каппелера та ін. щодо формування націоналізму у «малих», «недержавних» народів «довгого» ХІХ століття⁵⁴;

11) міф/стереотип про тисячолітнє угорське колоніальне панування над русинами/українцями (також словаками і румунами), греко-католиками і православними під Карпатами, що у підсумку призвело до суцільного матеріального зубожіння та тотальної мадяризації (денаціоналізації) місцевого східнослов'янського населення.

Альтернативне трактування. Об'єктивно справа полягає навіть не в тому, що угорці панували під Карпатами не з кінця ІХ ст., шойно перейшовши гірський хребет, а лише з ХІ–ХІІ ст., та й панування їхнє до того моменту, як край було розділено з австрійцями (у середині ХVІ ст.) назвати пануванням у прямому значенні цього слова важко. Русинські, як і волоські, колоністи зі своїми проводирями – шолтисами і кенезами, позбавлялися сплати будь-яких податків, а на думку австрійців (висновок Списької державної комори 1570 р. на чолі з Ніколасом Салмом-мол.) – не дотримувалися взагалі жодних законів і не підпорядковувалися жодній владі.

Річ навіть не в тому, що північно-західна частина Мукачівської єпархії з Ужгородом і Пряшевом вже від середини ХVІ ст. належала католикам Габсбургам (конкретно – конвертитам-католикам Другетам), а не угорцям-реформатам (кальвіністам) Трансільванського князівства, а після придушення повстання Ференца Ракоці ІІ (1711) – взагалі ціла Мукачівська єпархія (без Мараморощини до 1723 р.) опинилася під владою Габсбургів і управлялася не

54 ФЕНИЧ В.: *Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр.* In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса, Олега Турія, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 146-161; FENYCS V.: *Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert.* In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordinatori: Dr. Hans Gehl, Dr. Viorel Ciubotă. Satu Mare – Tübingen, 2003, s. 83-104; ФЕНИЧ В.: *Етноконфесійна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії.* In: *Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник*, Випуск 2. In: *Carpatica–Карпатика*. Випуск 30, Упоряд. Романа Офіцинського; передмова Валерія Смоля. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38-62; FENYCS V.: *Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkács 1771–1949.* In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 113-128.

з Буди (від 1873 р. – Будапешт), а з Імператорсько-Королівської намісницької канцелярії в Пожоні (Братиславі).

Річ у тім, що саме з середовища змідризованих греко-католиків-русинів вийшли патріоти-народолюбці чи то русофільської, чи то українофільської орієнтації (О. Духнович, І. Раковський, І. Сільвай, А. Кралицький, Є. Фенцик, О. Ставровський-Попрадов, Ю. Жаткович, Г. Стрипський, А. Волошин, В. Гаджега...). Тут спрацював ефект бумерангу: будь-яке сприйняття/трактування етнічної спільноти як «забороненого плоду» обов'язково породжує харизматичних пасіонаріїв, котрі рано чи пізно палко доводитимуть свою інакшість від більшої, «титульної» нації, носіями якої себе в той час, безсумнівно, вважали угорці⁵⁵;

12) міф/стереотип про культурно-політичну відсталість карпатських русинів (угро-русів) станом на кінець ХІХ ст. у зв'язку з відсутністю в них *демократично-поступових ідей*, пов'язаних виключно з українською національною ідентичністю – єдиним еліксиром успішного і ситого життя, як вважали всі «рятувальники» «пораненого брата» – Угорської Русі, починаючи від Михайла Драгоманова з його «Ганнібаловою присягою» та численною громадою земляків-галичан епохи Франка, на плечі яких видатний російський *україноман* звалив виконання свого посуті політичного заповіту – прив'язати карпатських русинів (однозначно вже лише як «закарпатян» із Карпатської/Закарпатської України) – до «нашого поступово-демократичного українського руху, в якому єдиному є їхнє спасіння».

Альтернативне трактування. Дотримуючись у цілому тверджень конструкторів (Ернеста Гелнера – про винайдення націй там, де їх раніше не існувало, Бенедикта Андерсона – про нації як уявлювані політичні спільноти та Романа Шпорлюка – про творення одних націй коштом інших), поділяю визначення Ярослава Грицака про те, що «українці – це ті, ким мали стати

55 Там само; ФЕНИЧ В.: *Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії)*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 25. *Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19-20 червня 2009 р.)*, Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. Свидник, 2010, с. 61-77; ФЕНИЧ В.: *В оточенні інших: греко-католики Мукачівської єпархії та їх сусіди у світлі сучасних досліджень офіційної статистики кінця ХІХ – початку ХХ ст.* In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 25, Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2010, с. 104-125; ФЕНИЧ В.: *Між вірою і нацією: етноконфесійна панорама Австро-Угорщини і Мараморош-Сиготські судові процеси*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 3, Редкол. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2014, с. 303-315; ФЕНИЧ В.: *Едмунд Еган: політичний та громадський діяч Угорщини, дослідник економічних проблем Угорської Русі (1841–1901)*. In: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2016 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник*, Укладач: Л.О. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 235-245.

русини відповідно до намірів українофілів» з одним лише застереженням: русинам, щоб «спастися», не конче було ставати українцями.

Ранньомодерна та модерна еклезіяльна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії була чудовою ілюстрацією того, як в одній конфесії могли легко співіснувати різні етнічні спільноти: русини, румуни, угорці, словаки, числені білінгви та полілінгви. Цей мультиетнічний конфесіоналізм місцевого мовного Вавилону тривав рівно до того моменту, поки в розмірене і тихе життя греко-католицької спільноти не втрутився огидний спадок якобінського способу мислення і практики – націоналізм, без різниці з якою із «титових націй» він був пов'язаний: угорською, словацькою, українською чи пізніше «радянською»⁵⁶;

13) міф/стереотип про дисципліновану релігійність та глибоку набожність греко-католицького кліру і мирян, що частенько можна почути від тих авторів, котрі полюбляють смакувати на темі «прірви» культурно-цивілізаційної «вищості»/«нижчості» греко-католиків і православних, що начебто утворилася між ними після Ужгородської унії.

Альтернативне трактування. Оминаючи загалом слухні докори латинського кліру в бік греко-уніатських священників щодо їхнього способу життя, м'яко кажучи, не властивого священству (аморальності, двоєженству, схизматичним поглядам), доказами чого в минулому слугують не тільки щоденник єпископа Іоана (Йосифа) Де Каміллеса (1690-ті) та *Зборник* (1770) єпископа Іоана Брадача, але й багато інших автентичних джерел. Мало що змінилося в їхньому *habitas et praxis* і через століття латинізації та окциденталізації орієнтального етосу і марної боротьби з латинщиною десятка-другого священників-обрядовців (т. зв. «восточників») у 1850–1860-х роках. Практично всі, хто спостерігав за еклезіяльним та позаекклезіяльним повсякденним життям греко-католиків до середини ХХ ст. (о. Ю. Жаткович, Орест Сабов, російсько-радянський етнограф і антрополог Павел Богатирьов та навіть майбутній єпископ-мученик Мукачівської греко-католицької єпархії о. Теодор Ромжа), зазначали притаманну карпатським/підкарпатським вірникам

56 ФЕНИЧ В.: *Еклезіяльне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 24. *Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23-24 червня 2006 р.)*, Головний редактор та упоряд.: Мирослав Сополіга. Свидник, 2007, с. 95-117; ФЕНИЧ В.: *Посередник чи пристосованець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії)*..., с. 61-77; ФЕНИЧ В.: *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова*. In: *Нове Закарпаття*. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://закарпаття.net/carpathian-identity/> 2013; ФЕНИЧ В.: *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015, 144 с.

укорінену глибоку забобонність, систематично практиковану демонологію та очевидну релігійну індіферентність⁵⁷.

Замість висновків

Прикладами другого і третього виду міфів/стереотипів, створених у другій половині ХХ та початку ХХІ ст. переважно істориками української національної парадигми задля умисного приховування або спотворення реальної історичної дійсності, передусім пов'язаної з драматичними подіями минулого століття, є:

1) міф/стереотип про підтримку місцевої Греко-католицької церкви чехословацькою (1919–1938) і особливо угорською (1938–1944) владою та спробою, у зв'язку з цим, творення окремої «угро-руської» національної ідентичності⁵⁸;

2) міф/стереотип про активну масову участь місцевої православної церкви та її кліру і мирян у ліквідації структур Мукачівської греко-католицької єпархії, через що Унійну церкву належить сприймати за жертву не лише тоталітарного комуністичного режиму, а й приласканой ним православної «церкви-сестри»⁵⁹;

57 ШТЕРР Д.: *Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771–1949 рр.)*, Рукопис дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ін: *Наукова бібліотека ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Ужгород, 2015, с. 73-131.

58 ФЕНИЧ В.: *Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина і Угорщини та національно-політична заангажованість закарпатського духовенства (жовтень 1938 – березень 1939 рр.)*. Ін: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 18. *Історія, політологія, культура: минуле і сучасне*. Ужгород, 2002, с. 158-195; ФЕНИЧ В.: *Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького і православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944 рр.)*. Ін: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 20. *Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи*. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2002, с. 61-103; ФЕНИЧ В.: *Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії)*..., с. 61-77; ФЕНИЧ В.: *Між сакральним і профаним: формування еклезіяльної та національної ідентичності о. Севастіяна Сабола до 1945 р.* Ін: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 1 (30), Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, с. 27-45.

59 ФЕНИЧ В.: *«Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною*. Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007, 107 с.; ФЕНИЧ В.: *Возз'єднувачі: московський вояже православних русофілів і початки еклезіоциду греко-католиків Закарпаття (листопад-грудень 1944 р.)*. Ін: *Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці*

3) міф/стереотип про «загрозу» суверенітету та територіальній цілісності України після 1991 р. з боку регіонального закарпатського сепаратизму – т. зв. «політичного русинства», часто з яким пов'язували/пов'язують Мукачівську греко-католицьку єпархію на тій лише підставі, що вона є повноправною «*Ecclesia sui iuris*», не входить до складу Української греко-католицької церкви і не підпорядковується юрисдикції її архієрея⁶⁰, а також тому, що серед її мирян і кліру є чимало носіїв неукраїнської ідентичності – русинів, угорців, румунів, словаків, росіян, ромів, багато білінгвів та полілінгвів.

Твердити про «русинський сепаратизм» Мукачівської греко-католицької єпархії в умовах, коли останні 12 років її архієреєм є етнічний словак з паспортом громадянина України, а русинами себе ідентифікують, якщо не десять, то кілька десятків тисяч місцевого населення, є справжньою політичною провокацією. Втручання у внутрішні справи Мукачівської греко-католицької єпархії з боку українських націоналістичних сил за всі роки незалежності шкідливо позначилося на процесі беатифікації її священнослужителів та долі окремих її покійних «визнавців віри»⁶¹.

Одним словом, роблячи певний попередній підсумок, наголошу на тому, що історичні міфи, як дотепно висловився у 1882 р. член Французької академії, професор Колеж де Франс Ернест Ренан, є *частиною буття нації*, котра, у свою чергу, також є *щоденним племісцитом*⁶². Істориком ж, який згідно з Лукіаном із Самосати, «у своїх працях чужоземець і людина, яка не має батьківщини»⁶³, нічого не зостається, як щодня очищувати націю, до якої належить, від історичних міфів, а своє ремесло – історичну науку – від стереотипів, фальсифікацій та якобінського способу думання.

возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород: Вид-во «ТІМΠΑНИ», 2010, с. 49-63; ФЕНИЧ В.: *Між вірою і націоналізмом: спогади о. Севастіяна Сабола, ЧСВВ і доля Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині 1945–1950 рр.* Ін: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 2. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, с. 164-201.

60 ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина третя. Як Мукачівська єпархія набула оригінального статусу. Ін: *Prozak.info*. 02 липня 2015 р.; ФЕНИЧ Володимир: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина четверта. Яким має бути статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Ін: *Prozak.info*. 06 липня 2015 р.

61 ФЕНИЧ В.: *Мученики и мучители: Слуги Божьи Мукачевской греко-католической епархии перед судом идолопоклонников национализма (пример о. Стефана Бендаса)*. Ін: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 3. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014, с. 172-245.

62 РЕНАН Е.: *Що таке нація?...*, с. 253-263.

63 ЛУКІАН: *Як писати історію...*, с. 73.

**«Війни
монастирів»:
ставропігійний монастир
із правами патріаршого
екзарха в Грушеві та його
інкорпорація єпископом
русинів із монастирської
церкви на Чернечій горі
в Мукачеві (1391–1556)**

Публікується вперше. Попередні публікації автора на цю тему див.: ФЕНИЧ В.: *Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропігійний монастир з правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391) та його історія до першої спроби інкорпорації Мукачівським єпископом (1491)*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, №. 4. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2015, с. 556-586;

ФЕНИЧ В.: *«Монастирські війни»: інкорпорація Грушівського ставропігійного монастиря Мукачівським єпископом у 1491–1498 – 1551–1556 рр.* In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 4. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 15-44.

Вступ

Книжковий термін «інкорпорація» буквально означає «включення до свого складу чого-небудь; приєднання». Іншими словами, синонімами інкорпорації є поглинання, підкорення чого-небудь ким-небудь або чим-небудь. Звідси інкорпорація може бути добровільною або насильною. Під добровільною інкорпорацією часто розуміють возз'єднання, тоді як під насильною – приєднання або навіть анексію⁶⁴. Власне, в контексті інкорпорації як приєднання і будемо оцінювати непрості відносини між заснованим напередодні 1391 р. волоськими (румунськими) воєводами угорського короля Жигмонда (імператора Священної Римської імперії Сигізмунда Люксембурзького) Балку (Баліца) і Драгом русинського монастиря грецького обряду в Грушеві, з одного боку, і заснованим у часи пана Мукачівського замку подільського князя Теодора Коріатовича (1396–1415) русинським монастирем того ж обряду на Чернечій горі в Мукачеві – з другого⁶⁵.

У розрізі заявленої в заголовку теми відправним пунктом даного дослідження слугуватиме факт, що питання походження двох найдавніших монастирів на території радянсько-комуністичного витвору 1944–1945 р. – Закарпаття напряду залежить від того, як історики тлумачать писемні джерела, пов'язані з інкорпорацією Свято-Михайлівського монастиря в Грушеві (1391) Свято-Миколаївським монастирем на Чернечій горі в Мукачеві (1398?). Ця суперечка про «першість» розтягнулася на довгих півстоліття, починаючи від перших спроб поширити юрисдикцію єпископа-настоятеля Мукачівського монастиря на Грушівський у 1491–1498 рр. й до «остаточного» його підпорядкування архімандритам-єпископам з Чернечої гори на початку 1556 року⁶⁶. Якщо з'ясування відносин між двома чернечими спільнотами фактично завершилося у середині XVI ст. на користь Мукачева лише тому, що Грушівський монастир вже століття перед тим втратив своїх заступників серед світських володарів, то в історіографії двох монастирів «зведення рахунків» між ними практично ніколи не припинялося.

64 *ВЕЛИКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ*, Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ–Ірпінь: Перун, 2003, с. 399.

65 Загальний критичний огляд теми походження двох монастирів див.: ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнішія грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии 1391–1498 г. Сь 12 фотографических факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. v Praze, 1930, с. 102-174.

66 Принаймні це впливає з грамоти комеса комітарів Сатмар і Саболч Георгія Баторі від 19 лютого 1556 р.: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715*, Gyűjtötte, összeállította és közrebocsátja: Hodinka Antal. Ungvár: Szerző kiadása, 1911, old. 15-16.

Втім, якщо бути послідовним до кінця, то орієнтальне за духом і структурою Грушево (власне, як і цілий Мараморош) залишалося бунтівною і непокірною фрондою для загалом окцидентального за змістом та формою Мукачева з околицями та його єпископів аж до 1760–1761 років⁶⁷. Саме тоді, не в останню чергу, зусиллями мукачівського єпископа Михайла Мануїла Ольшавського та за участі імператорських військ був придушений антиунійний бунт у комітатах Саболч, Мараморош і Сатмар⁶⁸. З новою силою цей рух після полемічної боротьби за очищення грецького обряду від латинських нашарувань у 50–60-х рр. ХІХ ст.⁶⁹ вибухне на початку ХХ ст. майже одночасно в трьох різних місцях Мукачівської греко-католицької єпархії – Бехерові (комітат Земплин), Ізі (комітат Мараморош) і Великих Лучках (комітат Берег)⁷⁰.

Отож у цьому дослідженні йдеться в основному лише про Грушівський монастир св. Архистратига Михаїла (до 1391), і лише про перші 160 років його історії – допоки він не був підпорядкований архієрейській юрисдикції єпископа русинів із монастирської церкви на Чернечій горі в Мукачеві (1556).

-
- 67 ФЕНИЧ В.: *До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391–1733 рр.)*. In: *Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції*, Coordonatori: Viorel Ciubotă, Vasile Marina. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean, 1999, s. 185-199.
- 68 79 документів з цього приводу опублікував О. Петров: ПЕТРОВЪ А.: «*Старая вѣра*» и унія въ XVII–XVIII вв. In: *Матеріали для історії Угорської Русі*, Т. І. Санкт-Петербург: Типографія Імператорської Академії Наукъ, 1905, с. 26-72. Коментар до цих документів див.: ПЕТРОВЪ А.: «*Старая вѣра*» и унія въ XVII–XVIII вв. *Пояснительная записка*. In: *Матеріали для історії Угорської Русі*, Т. II. Санкт-Петербург: Типографія Імператорської Академії Наукъ, 1906, с. 59-81.
- 69 СИЛЬВАЙ И.: *Положение угорских русских под управлением Стефана Панковича, епископа Мукачевского*. In: СИЛЬВАЙ И.А. (Уриил Метеор): *Избранные произведения*. Братислава: Словацкое издательство художественной литературы, 1957, с. 352-389; ФЕНИЧ В.: *Інполіт (Володимир) Терлецький і Закарпаття*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 2: *Присвячений 90-річчю від дня народження відомого вченого-історика М.М. Лелекача і 50-річчю першої наукової конференції професорсько-викладацького колективу історичного факультету Ужгородського державного університету*, Редколег.; Відп. за вип. Мандрик І.О. Ужгород: Видавництво Ужгородського державного університету, 1998, с. 50-53.
- 70 GÖNCIA.: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint–P; Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2007, 140 old.; MAREK P., BUREHA V.: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953: příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, 2. prepracované a doplnené vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 25-40; ДАНИЛЕЦЬ Ю.В.: *Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ ст. Монографія*, Передмова В. Фенича. Ужгород: Карпати, 2009, с. 37-81.

1. Суспільство мовчазної більшості та його писемні докази

Для того, щоб у межах одного дослідження якомога повніше розкрити заявлену в назві тему, зупинимося на питанні історії Грушівського монастиря, перших сутичках із мукачівським єпископом та підпорядкуванні його архієрейській владі. Хронологічно це охопить трохи більше як півтора століття – від 1391 до 1556 року. Відповідно до того, що ми знаємо про перші фундаційні та конфірмаційні документи, залежить наше розуміння історичних витоків всієї Мукачівської єпархії, історії карпатських русинів та історії Підкарпаття взагалі. Перефразовуючи слова нинішнього секретаря Конгрегації Східних церков отця-єзуїта Ціріла Василя, йдеться «про “точку посилення” для Східної Церкви на цій території»⁷¹, адже аргументовано довести на підставі автентичних писемних (чи археологічних) джерел іншу точку відліку, пов'язану з витоками християнства у Верхньому Потиссі ще від часів місіонерської діяльності св. Кирила (Константина) та Мефодія або їхніх учнів на чолі з архієпископом Гораздом у 863–885 рр. у Великій Моравії та Паннонії, ще нікому так і не вдалося⁷².

Історія карпаторусинської церкви та її єпархії більш-менш може бути відтворена лише з 1630-х рр., коли і урядові, і вищі католицькі кола габсбурзької частини розколотої Угорщини зацікавились кількасоттисячним східнослов'янським православним народом з єдиною метою – не дати йому потрапити під владу протестантів і привести до єдності з Римським Престолом. Більш повний матеріал надходить у розпорядження істориків лише з 1690-х рр., коли стараннями примааса Угорщини кардинала Леопольда

71 о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження*. In: *Матеріали конференції. Присвячено сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного простопінія» о. І. Бокшая*, Ред. В. Ігнатишин. Ужгород: Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007, с. 32.

72 ГАДЖЕГА Ю.: *Два исторических вопроса. (Старожилы-ли карпатороссы и о началах христианской религии на Подкарпатской Руси)*. Ужгород: Типографія Юлія Фелдешія, 1928, 47 с.; MORAVCSIK G.: *The Role of Byzantine Church in Medieval Hungary*. In: *The American Slavic and European Review*, VI [18-19]. New York, 1947. p. 134-151; HALAGA O.R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice, 1947, s. 27-31; DVORNIK F.: *Byzantine Missions among the Slavs: SS Constantine-Cyril and Methodius*. New Brunswick, N.J.; Rutgers University Press, 1970; LACKO M., SJ.: *The Cyrillomethodian Mission and Slovakia*. In: *Slovak Studies*, Vol. I. Rim, 1961, s. 23-47; ЛАЦКО М., ТІ: *Святі Кирило і Мефодій*. Ужгород: Благовісник, 2014, 224 с.; ФЛОРЯ Б.Н., ТУРИЛОВ А.А., ИВАНОВ С.А.: *Судьбы кирилло-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000, с. 5-16, 291-310; ФЕНИЧ В.: *Верхнее Потисье между Моравией и Болгарским царством, или кого крестили св. Константин (Кирилл) и Мефодий на «Закарпатье»?* In: *Карпатика*, Выпуск 40. Ужгород: Говерла, 2011, с. 124-138.

Коллоніча мукачівським уніатським єпископом став Апостольський вікарій, грек за походженням, Іоан Йосиф де Каміліс (1690–1706)⁷³.

Однак, якщо зазирнути у середньовічну епоху до 1630 р., то документів виявиться не так вже й багато. Від попереднього періоду – 1630–1551 рр. – А. Годинка опублікував усього 51 документ⁷⁴, котрі збереглися лише як окремі випадкові «*tembra disjecta*» грамоти, на підставі яких жодним чином неможливо відтворити загальну картину історії не те щоб Східної церкви, а навіть її єрархів. Коли ж зазирнути у пізніші часи, то ситуація з писемними джерелами ще гірша: за попередні 53 роки (від 1498 і до 1551) не збереглося жодного документа(!)⁷⁵. Що стосується періоду від 1498 і до 1391 р. – року «першого документу, який стосується суто конкретної східної церковної структури і канонічної матерії» в цьому регіоні⁷⁶, то в розпорядженні вчених є лише дев'ять таких грамот: 1391, 1404, 1458, 1488, 1491 (дві), 1493, 1494 і 1498 рр., з яких А. Годинка опублікував лише сім⁷⁷, залишивши поза увагою (з невідомих нам причин) грецькомовну грамоту патріарха Антонія IV 1391 р. та її конфірмацію (підтвердження) королем Владиславом II 1494 р., опубліковані О. Петровим разом із староруським перекладом у 1930 році⁷⁸.

Крім грамот, що стосуються витоків церковно-монастирської єрархії, окремо належить згадати про опубліковані в 1900 р. Яношем Мігалі де Апшою 366 марамороських грамот, що охоплюють період з 1300 до 1593 року. Серед них є і латиномовний переклад королівської підтверджувальної грамоти Владислава II 1494 р. патріаршої грамоти Антонія IV від 13 серпня 1391 року.⁷⁹

73 Серед публікацій, присвячених примацу Л. Коллонічу та єпископу Й. де Камілісу, див.: PEKARA., OSBM: *Tribute to Bishop J.J. de Camillis, OSBM (1641–1706)*. In: *Analec-ta Ordo Sancti Basilii Magni*, Vol. XII. Romae, 1985, p. 374-418; VÉGHSEŐ T.: *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu/bizantinahungarica/byzantinohungarica (Hodinka)*, old. 268-275 [Források, old. 276-282].

74 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 11-61.

75 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, old. 221-222; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 90, 132.

76 о. ВАСИЛЬ Ц., ПІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 29-30.

77 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 1-10.

78 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 89-90, 109-114, 124-131. Републікацію грамоти в перекладі О. Петрова староруською мовою див.: ПРОНИН В., архимандрит: *История Православной Церкви на Закарпатье*. Мукачево: Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, с. 132-133; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.-18. storočie)*. Košice, 2004, s. 814-816; МОНИЧ О., диякон: *Марамороська святиня: нариси з історії Грушівського монастиря*, Під заг. ред. професора, протоієрея Віктора Беда. Ужгород: Патент, 2008, с. 32-33.

79 *DIPLÓME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. ŞI XV., Adunate şi comentate prin Joan Mihályi de Apşa, doctor in drepturi, procurator al comitatului. Maramureş-Sziget: Tipografia Lui Mayer şi Berger, 1900, s. 109-110, № 62.*

Окрему увагу привертають зібрані А. Годинкою, але опубліковані вже в Римі після його смерті «документи коріатовичіани», присвячені історії фундації Мукачівського монастиря. Йдеться про 36 документів, з яких 23 стосуються угорського періоду діяльності подільського князя 1398–1415 років⁸⁰.

У результаті постійних війн, котрі розділили Угорщину після її поразки в битві під Могачем (1526) на три частини⁸¹, різноетнічні православні християни візантійсько-слов'янського обряду опинилися як під владою католиків-латинників Габсбургів, так і під владою реформатських князів-кальвіністів Трансільванії⁸². Підпорядкування Грушева Мукачеву мало статися саме в той період – від 1498 і до 1551 р., за який у Мукачівському монастирі не збереглося жодного писемного документа. Невизначена територія Мукачівської єпархії після єпископа Іоана (1491–1498) потерпала від суцільних війн, які охопили Угорщину: 1514 р. – повстання сейкея Дьордя Дожі, 1526 р. – поразка угорців від турків під Могачем, жорстока боротьба за престол між двома королями Угорщини – Фердинандом I Габсбургом та трансільванським князем Яношем Запольяї, 1541 р. – захоплення турками Буди. У 1537 р. Мукачево було взято штурмом військами Фердинанда I. Тоді ж був зруйнований і Мукачівський монастир, з якого монахи втекли, а більшу частину архівних документів, мабуть, було знищено під час пожежі⁸³.

На початку XX ст. саме цей факт дав підстави двом авторитетним дослідникам середньовічної та ранньомодерної історії карпатських русинів і волохів Антонію Годинці та Олексію Петрову дійти майже однакових висновків: всі документи, пов'язані з історією монастиря на Чернечій горі, слід сприймати щонайменше обережно. «Поява» т. зв. дарчих та інших грамот, «датованих» до

80 *DOCUMENTA KORIATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 2-3. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1950, p. 339-359; *DOCUMENTA KORIATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1953, p. 525-551; *DOCUMENTA KORIATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 165-189.

81 КОТЛЕР Л.: *История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы*, Пер. с англ. Москва: «Весь мир», 2002, с. 175-187; *DEJINY UHORSKA (1000–1918)*, Editor: prof. Peter Kónya. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 182-251.

82 *Ibidem*.

83 LEHOCZKY T.: *Beregvármegye Monographiája*, III. Kötet. Ungvárrott: Nyomtatott pollock Miksa könyvnyomdájában, 1881, old. 512-514; LEGOCZKY T.: *Munkács város új Monografiája* [перевидання за виданням 1907 р.]. Ungvár: KMKKS, 1998, Tomus I; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 221.

1551 р., можлива була здебільшого тільки після 1551 р. і однозначно вже лише у вигляді заново виготовлених та підтверджених королівськими підписами і печатками копій-підробок, форма і зміст яких були далекі від невідомих нам оригінальних документів⁸⁴. Одними з найвідоміших підробок того часу є неіснуюча насправді т. зв. «фундаційна грамота» Теодора Коріатовича від 1360 р. та існуючий патріарший лист-грамота Антонія IV Грушівському монастирю 1391 р., спотворене життя яким надали у значно пізніший час.

Незважаючи на те що інша фундаційна грамота про походження першого у часі приватного русинського монастиря в Грушеві комітату Мараморош від 1391 р. («*claustrum Ruthenorum in honorem s. Michaelis constructi*») збереглася як в грецькомовному оригіналі, так і в її латинському фальсифікаті, переконливим писемним джерелом практично до наших днів церковна та світська історіографія й надалі вважає т. зв. фундаційну грамоту подільського князя Теодора Коріатовича від 8 березня 1360 р. про заснування монастиря на Чернечій горі біля Мукачева⁸⁵. Дарма, що цей факт було поставлено під сумнів ще в далекому 1785 р. трансільванським латинським єпископом Ігнацієм Батьяні⁸⁶, а такі професійні історики як А. Годинка, І. Холодняк та О. Петров (на підставі палеографічного та історико-критичного розгляду цієї та інших дотичних до неї грамот) на початку минулого століття аргументовано довели фальшиву природу її походження (у Годинки – це сталося в період між 1415 і 1458 р. або ж після 1569 р., а у Петрова – категорично між 1569 і 1597 рр.)⁸⁷, донині все ще знаходяться довірливі послідовники справжніх батьків цього міфу – польського історіографа XVI ст. Мацея Стрийковського (1582)⁸⁸ та русинського історика Мукачівської єпархії Йоаникія Базиловича (1799–1804)⁸⁹.

84 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 221-222; ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 132.

85 Погляди різних істориків з цього питання див.: ФЕНИЧ В.: «*Теодорів дарунок*»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 140-142.

86 BATHYANY I.: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*, Volum I–III. Alba Carolina–Claudiopoli, 1785–1827, Tomus 1, p. 514-515.

87 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 109-111; ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 101 (прим. 2).

88 СТРИЙКОВСЬКИЙ М.: *Хроніка Польська, Литовська, Жмудська і всієї Русі Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підміської та ін. (Уривки)*. In: *Всесвіт*, 2004, № 9-10, с. 111-121. Критику див.: РУСІНА О.В.: *Переділ давньоруської територіальної спадщини (1340–1380-ті рр.)*. In: *Україна: хронологія розвитку*, Том 3: *Від Батисової навали до Люблінської унії*. Київ: КРІОН, 2008, с. 94-95, 97, 99.

89 Найбільш виважену біографію Й. Базиловича залишив: ПЕКАР А., ЧСВВ: *Протоігумен*

Її шанувальників навіть не насторожує той факт, що Теодор Коріатович у 1360 р. не був не лише паном Мукачівського замку, він і князем подільським на той час ще не був⁹⁰. «Грамота» ж, в достовірність якої свято вірять її адепти, начебто була написана в Мукачеві 8 березня 1360 р. «*Божою милістю [Великим] князем Мукачівським Теодором Коріатовичем*»⁹¹. Як бачимо, з даного документа жодним чином не випливає, що Теодор Коріатович був подільським князем. Подільське князівство остаточно сформується як суверенна адміністративно-територіальна одиниця Великого князівства Литовського після знаменитої перемоги литовсько-руського війська над татарами у битві на Синіх Водах (1362)⁹². По-друге, сам «автор» фундаційної грамоти 1360 р.

Йоанникій Ю. Базилевич, ЧСВВ. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 105-122.

- 90 Дет. див.: STADNICKI K.: *Synowie Gedymina wielkō-wladcy Litwy: Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat*. Lwów, 1881, s. 139-181; МОЛЧАНОВСКИЙ Н.: *Очеркъ извѣстїи о Подольской землѣ до 1434 года (Преимущественно по лѣтописяхъ)*. Киев: Типографія Императорскаго университета св. Владимира, 1885, 424 с.; PUZYNA I.: *Koriat I Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 4, 1936, s. 12-19; PUZYNA I.: *Pierwsze wystapienia Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 12, 1938, s. 1-67; СІЦІНСЬКИЙ Ю.: *Поділля під владою Литви*, Упорядники Вашук Д., Мошак М.: Монографія. Кам'янець-Подільський, 2009, 160 с.; БАТУРА Р.К.: *Борьба Литовского княжества против Золотой Орды. От нашествия полчищ Бату до битвы у Синих Вод*, Автореферат диссертации на соискание научной степени канд. ист. наук. Вильнюс, 1972; TEGOWSKI I.: *Pierwsze pokolenia Giedyminowicyów*. Poznan-Wroclaw, 1999, s. 164-180; KURTYKA J.: *Repertorium podolskie: dokumenty do 1430 roku*. In: *Rocznik Przemyski*, T. XL, 2004, Z. 4: *Historia*, s. 127-269; KURTYKA J.: *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*. Krakow: Wydawnictwo Societas Vistulana, 2011, 635 s.; БІЛЕЦЬКА О.: *Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія*. Одеса: Астропринт, 2004, 416 с.; ВОЙТОВИЧ Л.: *Княжа доба: портрети еліти*. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2006, с. 668-675; МИХАЙЛОВСЬКИЙ В.М.: *Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовиком Угорським*. In: *Український історичний журнал*, 2010, № 4, с. 4-15; ПЛІАМЕНИЦЬКА О.А.: *Початок литовського правління на Поділлі (фортифікаційний аспект)*. In: *Наукові записки, Серія: Історія*, Випуск 19. Вінниця, 2011, с. 20-26. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzvdpu_ist_2011_19_6.pdf.
- 91 ГРАМОТА КНЯЗЯ ФЁДОРА КОРЯТОВИЧА об учреждении Василианского монастыря на Чернечей Горе в Мукачево и одарении монастырю сел Бойовище и Лавки 8 марта 1360 г. / Копия. In: *Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)*, Ф. 64: *Монастырь ордена Василиан г. Мукачево*, Спр. 1, Арк. 1-12.
- 92 Нині р. Синюха, ліва притока Півд. Бугу, тепер смт Торговиця в околицях Новоархангельська Кіровоградської обл. Дет. див.: ШАБУЛЬДО Ф.М.: *Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти*. In: *Український історичний журнал*, 1996, № 2, с. 7-10; РУСИНА О.: *Синьоводська «Задонщина»: історична першість чи історіографічний гібрид?* In: *Український гуманітарний огляд*, Випуск 1. Київ: Критика, 1999, с. 178-189; *СИНЬОВОДСЬКА ПРОБЛЕМА У НОВІТНІХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: Збірник статей*, Ф.М. Шабульдо (наук. ред.), О.Д. Брайченко (упоряд.) Київ: Інститут

про заснування Мукачівського монастиря вперше стане згадуватися як «князь Подільський» в грамотах литовсько-руського походження лише після всіх своїх старших братів (Константина, Юрія та Олександра) у 1386 р.(!)⁹³, а «паном Мукачівського замку» – дядечко угорського короля Жигмонда (Сигізмунда Люксембурзького) Теодор Коріатович стане тільки у 1397 році. Більш того, угорські джерела його ніде не згадують як «[Великого] князя Мукачівського»⁹⁴. Припустити думку, чи міг литовський князь Теодор Коріатович у 1360 р. бути в Мукачеві, не складно, складніше повірити в те, що він «отримав» від угорського короля Людовика Великого Мукачево із замком, «став» «[Великим] князем Мукачівським», на «підставі чого» і «видав» начебто 8 березня фундаційну грамоту («донацію») монастиреві василіан на Чернечій горі⁹⁵.

Такий телеологізм можна вибачити Стрийковському чи Базиловичу, однак з ним категорично не можна погодитися після критичного аналізу середньовічних грамот, виконаного на професійному рівні А. Годинкою, І. Холодняком та О. Петровим. Безсумнівно хибною є точка зору, начебто князь Теодор Коріатович відновив основи якоїсь «руської державності» з центром у Мукачівському замку. Подібні висновки не підтверджені жодним писемним джерелом. «Відновити» можна лише те, що колись існувало, а «руської державності» на території католицького Угорського королівства не те, що ніколи не було, її і не могло бути в принципі⁹⁶, а отже, й «відновлювати» литовському, а не руському за етнічним походженням князю, не було що.

історії України НАН України, 2005, с. 3 та ін. (172 с.); ШАБУЛЬДО Ф.: *Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації*. In: *Там само*, с. 9-27.

93 PUZYNA I.: *Koriat I Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, Т. 4, 1936, s. 12-19; PUZYNA I.: *Pierwsze wystąpienia Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, Т. 12, 1938, s. 1-67; СІЦІНСЬКИЙ Ю.: *Поділля під владою Литви...*, с. 17-59; ВОЙТОВИЧ Л.: *Княжа доба: портрети еліти*. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2006, с. 668-675.

94 КОБАЛЬ Й.: *До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича (Історіографічний нарис)*. In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Упоряд. і наук. ред. П. Федака, Випуск VI. Ужгород: Патент, 2004, с. 6-18; КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятович у світлі нових джерел*. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 32. *Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка*, Редкол.: Відп. за вип.: Тиводар М.П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 75-115.

95 З цього приводу дет. див.: ДЕЛЕГАН М.: *До питання щодо оригінальності (достовірності) грамоти Федора Корятовича 1360 року*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василія (Проніна)*, № 1. Ужгород: ВДВ «Карпати», 2011, с. 163-170.

96 З приводу того, що собою представляла «Русь» в Угорському королівстві в XI – другій половині XIV ст. див. не позбавлене політично упереджених висновків фундаментальне дослідження сучасного івано-франківського історика Мирослава Волощука: ВОЛОЩУК М.М.: *«Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції*, Відп. ред. Л.В. Войтович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014, 496 с.

Та й, як впливає із численних королівських *donatio* (дарчих), князь ніде не був власником, а лише тимчасовим користувачем без права дарування⁹⁷. Власником був король.

В Угорському (чи сусідньому Польському) католицькому королівстві дарувати міг лише король-сюзерен, та й дарував він лише християнину (від лат. *baptizatus* – *хрещений*), церква якого називалася *ecclesia baptista*, що тоді було синонімом винятково католиків-латинників. Русини ж, що практикували слов'яно-візантійський обряд грецької віри (*greci riti/ritus*), вважалися схизматиками (*schismaticus*), а їхня церква називалася «синагогою» (*synagoga Ruthenorum*). Тому вживання пари термінів «схизматики»–«русини» (аналогічно «схизматики»–«волохи») по обидва боки Карпат належить сприймати насамперед під конфесійною, а не етнічною конотацією⁹⁸.

З офіційного погляду Католицької церкви та католицьких країн латиннику-християнину на одному рівні протиставлялися «схизматики», юдеї та язичники, котрі, отже, анітрохи не вважалися християнами. Євхаристійне спілкування з ними було можливе лише після їхнього навернення в лоно істинної (справжньої) християнської Католицької церкви, що, власне, і спостерігалось на широких просторах *Slavia Orthodoxa* та *Pax Ruthenorum* напередодні та після проголошення Флорентійської унії 1439 р. і конкретно в масштабній діяльності київського унійного митрополита грека Ісидора⁹⁹.

97 КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятович у світлі нових джерел...*, с. 84-85 та ін.

98 Дет. див.: ФЛОРЯ Б.Н.: *Православный мир восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.)*. Ін: Флоря Б.Н.: *Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сборник*. Москва: ЦНЦ «ПЭ», 2007, с. 276; ЗА-ЗУЛЯК Ю.: *Rebaptizatio ruthenorum: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині XV ст.* Ін: *Ruthenica*, Том VI, Наук. ред. Володимир Ричка, Олексій Толочко. Київ, 2007, с. 277-279; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие*, Пер. с румын. Н.Г. Голант. Ін: *Петербургские славянские и балканские исследования/Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2010, № 1: *Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени*, с. 18, 22; ФЕНИЧ В.: *В преддверии «искушения греческим орехом»: религиозно-церковная жизнь русинов и валахов Марамуреша в XIII–XIV вв.* Ін: *Карпатика*, Выпуск 42. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013, с. 142-143; ОСПЯН О.: *Етнічна та конфесійна ідентичності у формуванні міських «націй» Львова в другій половині XIV – першій половині XV ст. («вірмени» і «татари»)*. Ін: *Наукові записки Українського Католицького Університету*, Число VI, Серія: *Історія*, Выпуск 2. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015, с. 106-108.

99 Дет. див.: БУЧИНСЬКИЙ Б.: *Студії з історії церковної унії. I. Ісидорова унія*. Ін: *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Львів, 1908, Т. 85, с. 21-42; Т. 86 (1908), с. 5-30; Т. 88 (1909), с. 5-22; Т. 90 (1909), с. 5-24; БУЧИНСЬКИЙ Б.: *Змагання до унії Руської Церкви з Римом в роках 1498–1506*. Ін: *Записки Українського наукового товариства в Києві*. Київ, 1909, Т. 4, с. 100-136; Т. 5 (1909), с. 61-87; Т. 6 (1909), с. 1-53; ПЩАК А.: *Унійні і автокефальні змагання на українських землях від Данила до*

Отож, завдяки документам із середньовічної історії релігійно-церковного життя східних християн Мукачівської монастирської церкви/епархії, що зібрані та опубліковані Й. Базилівичем, М. Лучкаєм, І. Дулішковичем, Я. Мігалі де Апшою, А. Годинкою та О. Петровим, маємо можливість реконструювати обставини походження та ранні суперечки між двома найдавнішими монастирськими центрами під Карпатами – в Грушеві комітату Мараморош та на Чернечій горі в Мукачеві, розташованому в комітаті Берег.

2. Нащадки воєводи Саса і походження Грушівського монастиря

Як влучно зауважив цитований нами вище о. Ціріл Васіл, ТІ, хоча Мукачівський монастир вважається «традиційним духовним центром», «точкою

Издора. In: *Богословія*. Львів, 1923, Т. 1, с. 17-41; Т. 2 (1924), с. 297-309; HALECKI O.: *From Florence to Brest*. In: *Sacrum Poloniae millennium*, Vol. 5. Roma, 1958, p. 13-144; HALECKI O.: *Isidore's tradition*. In: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Vol. 4 (10). Romae, 1963, Ser. 2, Fasc. 2.4, p. 27-43; GILL J.: *Isidore's encyclical letter from Buda*. In: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Vol. 4 (10). Romae, 1963, Ser. 2, Fasc. 2.4, p. 1-8; о. ВАВРИК М., ЧСВВ: *Кардинал Исидор (У 500-ліття його смерті)*. In: *Наукові записки Українського Вільного Університету 1967–68*, Чис. 9-10. На пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого у 30-ліття Єпископських Свячень та 25-ліття вступлення на Митрополичий Престол. Мюнхен–Рим–Париж, 1969, с. 49-57; *LITERAE ENCYCLICAE ICIDORI METROPOLITAE BUDAE, die 5 Martii 1440 datae*. In: *Concilium Florentinum. Documenta et scriptores*. Roma, 1976, Vol. 11. *Acta Slavica Concilii Florentini. Narrationes et documenta*, p. 140-142; МОНЧАК І.: *Florentine Ecumenism in the Kyivan Church. The Theology of Ecumenism Applied to the Individual Church of Kyiv*. Rome: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum s. Clementis Papae, 1987, 373 p.; КОЧАН Н.: *Флорентійська унія і Київська митрополія та її історична доля на українсько-білоруських землях*. In: *Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення. Історія*, Частина І. Львів, 1994, с. 53-58; ПЕЛЕШЕНКО Ю.: *Київський митрополит Исидор і доля Флорентійської унії в Україні*. In: *Київська старина*, 2000, № 2, с. 135-142; ЗЕМА В.Є.: *Флорентійська унія та автокефалія церкви*. In: *Український історичний журнал*, 2003, № 1, с. 53-67; ФЛОРЯ Б.Н.: *Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сборник...*, с. 206-380; МОНЧАК І.: *Флорентійський екуменізм у Київській Церкві: Унійна ідея у помісній еклезіяльній традиції*, Пер. з англ. Романа Скакуна; за ред. Олега Турія. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012, 364 с.; ФЕНИЧ В.: *«Монастырская Церковь»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства XV века (историографический аспект)*. In: *Карпатика*, Выпуск 41. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 177-203; ФЕНИЧ В.: *«Монастырская Церковь»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства (середина XV в.)*. In: *Белоруссия и Украина: История и культура*. Выпуск 5, Сб. статей, Гл. ред. Б.Н. Флоря. Москва: Институт славяноведения РАН, 2015, с. 4-33.

посилання” для Східної Церкви на цій території», він опертий на лист-«фальш», який можна датувати кінцем XVI століття, з метою показати право власності монастиря на певні території»¹⁰⁰. Тому першим документом, який виразно стосується конкретної східної церковної структури й канонічно-правової матерії на теренах майбутньої Мукачівської єпархії, є датований 14 серпня 1391 р. лист Константинопольського патріарха Антонія IV. Видана патріарша грамота на прохання волоських (румунських) графів Мараморошу Балку і Драгу, що походили із роду Саса (Сас помер у 1365 р.)¹⁰¹, стосувалася Грушівського монастиря (лат. *Per*, угор. *Körtvélyes*, румун. *Peri*).

Випадок із появою листа-грамоти Вселенського патріарха нікому не відомому на той час, крім родини-засновника, Грушівському монастирю, розташованому в Карпатських горах королівського комітату Угорщини Мараморош, особливий. Факт, що то був один із спільних кроків Константинополя і Буди задля зміцнення «християнської співдружності націй» в боротьбі проти османських турків, сьогодні в істориків не викликає заперечень¹⁰², як не викликає заперечень і те, що оригінальна грецькомовна патріарша грамота Антонія IV, на відміну від її латиномовного фальсифікату 1494 р., істотно підважує існуючі стереотипи в конфесійних та національних історіографіях¹⁰³.

Як відомо, Грушівський монастир, що знаходився в комітаті Мараморош (від 1303 р.), був заснований знатною і впливовою волоською (румунською)

100 о. ВАСИЛЬ, Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 32.

101 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között.* In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*, Szerkesztette: Hegyi Géza és W. Kovács András. Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 2012, p. 135-166, 317-323.

102 ШЕВЧЕНКО И.: *Некоторые замечания о политике константинопольского патриархата по отношению к Восточной Европе в XIV в.* In: *Славяне и их соседи*, Выпуск 6. Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1996, с. 133-139; ЛОМІЗЕ Є.: *Царгородський патріархат і переговори про унію з Римським Апостольським Престолом зі середини XIV століття і до Ферраро-Флорентійського собору.* In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 2, За ред. Б. Гудзяка, І. Сकोчиляса та О. Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, с. 47-63; ШЕВЧЕНКО І.: *Політика Візантійського патріархату у Східній Європі в XIV ст.* In: Шевченко І.: *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*, Авториз. пер. з англ. Марії Габлевич; Під ред. Андрія Ясіновського. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2001, с. 75-98.

103 Окремі аспекти цього питання див.: ФЕНИЧ В.: *«Под знаком византийской цивилизации»: ставропигиальный монастырь в Перь (Грушево) с правами патриаршего экзарха 1391 г. в источниках и историографии.* In: *Карпатика*, Выпуск 43. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 230-258.

родиною Сас-Драгошеску¹⁰⁴. Коли це сталося – важко визначити. Традиційно вважається, що це відбулося до 1364 р. (і не пізніше 1389 р.) під час панування Саса Мікеле, коли на околиці поселення Тарас (суч. Тересва Тячівського р-ну) він подарував монастирю село, відоме тоді під назвою Пер (*Peri*) (суч. Грушево того ж р-ну). Волоське село Пер було заселено русинами, що підтверджує і королівська грамота від 1456 р., котра зберігала назву *claustrum Ruthenorum*, отриману цим поселенням ще раніше¹⁰⁵. Проте заснування Грушівського монастиря відомими і впливовими в Угорському королівстві воєводами (нащадками засновників Молдовської держави 1349 та 1359 рр. – воєводами Драгом і Балку) зовсім не означає, що він був румунським, тим більше, що русинська колонізація (заселення) колись волоських сіл не лише довкола цього монастиря, а й у комітатах Мараморош, Угоча, Берег і Унг, як підтверджують джерела, проходила досить інтенсивно вже до 1400 року¹⁰⁶.

Константинопольський патріарх Антоній IV на прохання волоських воєвод у своєму листі надає монастиреві право ставропігії (автономної незалежності від влади місцевого єпископа)¹⁰⁷, а його ігумена – настоятеля монастиря «*калуґера Пахомія*» – наділяє юрисдикцією патріаршого екзарха над вірними, які мешкають в околицях русинського монастиря та на землях

104 WYROSTEK L.: *Ród Dragów-Sasów na Wengrzach i Rusi Halickiej*. In: *Rocznik Polskiego Towarzystwa heraldycznego*, Tomus XI, Ročnyk 1931/2. Kraków, 1932, s. 41-42; TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, p. 135-166, 317-323.

105 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 376-379; POPA R.: *Tara Maramureșului in veacul XIV-lea*, Prefață de M. Berza, Ediția a II-a, îngrijită de A. Ioniță. București, 1997, p. 65-66, 91.

106 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 35, 85-86, 130, 137, 225, 235; POPA R.: *Tara Maramureșului in veacul XIV-lea...*, s. 52, 65-66, 91, 93-94; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в. ...*, с. 19-21.

107 *Ставропігія* (гр. σταυροπύγία, від σταυρός – «хрест» + πύγνυσι – «встановлювати, зводити», букв. «зведення хреста») – статус, який присвоюється православним монастирям, лаврам і братствам, а також соборам і духовним школам, що робить їх незалежними від місцевої єпархіальної влади і підпорядкованими безпосередньо патріарху або синоду. Буквальний переклад «зведення хреста» вказує на те, що в ставропігійних монастирях хрест зводився патріархами власноручно. In: *Толковий словарь Ушакова*. В українському розумінні (до речі, відсутнє як у старослов'янсько-українському словнику Любомира і Олега Белеїв (2001), так і в словнику церковно-обрядової термінології Наталії Пуряєвої (2001)), йдеться тільки про монастир, який не підпорядковується місцевій єпархіальній владі, а безпосередньо підлягає патріарху або синоду; статус незалежності від місцевої єпархіальної влади: *ВЕЛИКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ...*, с. 1186. Канонічному статусу ставропігії на сході (у Східній церкві) цілком відповідає на заході (у Римській церкві) інституція «*Abbatia seu Praelatura nullis*»: VIDAL P. P.: *Jus canonicum auctore P. Fr. Wernz ad codicis norman exactum, II. De personis*. Romae, 1923, § 384, 397, 566, 594, 595.

родини його засновника воєводи Саса (Zaaz)¹⁰⁸. Ця шляхетна румунська родина згадується в документах на Мараморошині від 1365 до 1424 року.¹⁰⁹ У конкретному патріаршому листі йдеться про близько 34 поселення, що на той час були розкидані в комітатах Мараморош, Сатмар, Угоча і Берег аж до р. Латориця, що тече через Мукачево. Сьогодні це Тячівський, Хустський, Іршавський, Виноградівський, Берегівський та відповідно Мукачівський р-ни Закарпатської обл. України та Марамуреш-Сігетський і Сатумарський повіти Румунії. Мабуть, варто погодитись із думкою, що територіальна юрисдикція першого патріаршого екзарха була вражаючою, але в жодному разі вона не могла виходити за межі земельних володінь нащадків воєводи Саса.

2 лютого 1365 р. угорський король Людовик дарує його синам Балку, Драгу, Драгомиру і Стефану, які повернулися з Молдови, землі на Мараморошині. 27 липня 1368 р. Драгомир і Стефан померли. Джерелам також відомі імена хлопців (наречених, чоловіків?) Сасових дочок: Татамир, який помер у Белзі 1377 р., та Іван/Янош Волох, котрий згадується в документах від 1368 до 1390 року¹¹⁰. Драгомир і Стефан Саси не залишили по собі нащадків. Іван/Янош Волох мав єдиного сина Василя/Ласло, який помер 23 вересня 1423 року. Прямими нащадками Балку (†23.03.1402) були Дмитро (†11.06.1406), Іван/Янош Волох (†11.06.1394) та Олександр (†7.11.1418). З них лише Олександр мав нащадків: Івана (†1.10.1446), Василя (†25.01.1431), Михайла (†1480/1483) і Анну (†1.10.1446). Після їх смерті родина Балку Саса вимерла на третьому поколінні. Більш живучою виявилася родина Драга (†6.10.1405 або 3.05.1407). Він мав двох синів: Юрія (†6.06.1433) і Олександра (†25.10.1432). Юрій, через єдиного сина Миколу (†30.04.1477), продовжив родовід Сасів до Берталона (†26.10.1501), Ференца (†3.05.1472), Юрія (†30.04.1477) і Петра (†10.05.1483). Від цього часу єдиним продовжувачем роду Сасів залишився Берталон, від якого пішли Микола, Імре, Юрій та Іван. Нащадками Юрія стали Жигмонд і Анна, а Івана – Гашпар, Болдіжар, Андрій, Магдолн і Фаркаш. У березні 1424 р. пряма династія Сасів вимерла остаточно, «розчинившись» через своїх доньок у не менш видатних родинах північно-східної частини Угорського королівства – Баторі, Кусолі, Надашді, Гедерварі, Каніжаї¹¹¹.

Крім володіння десятками сіл, міст, містечок і королівських замків¹¹²,

108 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV..*, s. 56-58 (№ 29).

109 POPA R.: *Tara Maramureșului în veacul XIV-lea..*, s. 240-247.

110 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV..*, s. 56-59 (№ 29), 60 (№ 31), 65-67 (№ 36), 69-70 (№ 38), 87-89 (№ 52).

111 Дет. про родовід Сасів див.: TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása..*, p. 135-166, 167 (tabl.).

112 До кінця XIV ст. родинам Балку і Драга належали: в Марамороші – по шість сіл в долинах річок Терєбля, Терєсва і Тиса, 13 сіл в долині р. Мари, 18 сіл – навколо Ізи, 5 сіл – біля Вишкова, всі королівські міста: Тячево, Довге Поле, Вишково, Хуст і Сігет,

всі сини Саса були королівськими урядниками – очільниками комітатів (лат. *comes*, угор. *ispán*, слов'ян. *жупан*). Так, Балку був комесом комітатів Мараморош (1373–1402), Угоча (1376–1402), Сатмар (1378–1397) і Секелі (1387–1390); Драг був частіше співправителем (діархом Балку) в комітатах Мараморош (1378–1400), Угоча (1378–1400), Сатмар (1378–1397) і Секелі (1387–1390). Нарешті, Іван/Янош Волох був комесом комітатів Мараморош (1385–1390), Сатмар (1385–1386) і Секелі (1387–1390)¹¹³. Однак на початку XV ст. успішне життя нащадків Саса дало першу тріщину.

Згідно із грамотою від 10 серпня 1401 р. воєводу Драга за самовільне захоплення окремих володінь синів Якча Кушалі в комітаті Солнок (нині Румунія) було засуджено до смерті з повною конфіскацією всіх маєтків, у т. ч. й замку Нялаб/Ньолаб/Нелаб, що біля села Королево в комітаті Угоча, котрим він володів разом із братом Іваном Волохом ще відповідно до королівської донації Лайоша (Людовика) Великого від 20 серпня 1378 року¹¹⁴. Однак сини Якча Кушалі погодилися звільнити синів воєводи Балку – Дмитра й Олександра, синів Драга – Юрія і Олександра та сина Івана Волоха – Василя від наслідків королівського покарання, просячи взамін, що вони добровільно повернуть їм захоплені Драгом володіння¹¹⁵. У власності нащадків Драга та Івана Волоха залишався і замок Нялаб¹¹⁶.

Але з цим не погодилися їхні родичі: сини воєводи Драга – Дмитро й Олександр подали на синів Я. Кушалі до суду. Король Жигмонд доручив розглянути цю справу своєму фавориту Петеру Перені. Оскільки представити оригінальні грамоти на володіння Нялабом і домінією нащадки Драга, Івана

велике поселення Нижня Апша. Їм також належали Хустський і Королівський замки з містом Виноградово і 24 селами. Іншими словами, родинам Балку і Драга належала 1/3 комітату Угоча: PERFECKIJ E.: *Socialné-hospodárské poméry Podkarpatské Rusi ve století XIII.–XV.* Bratislava, 1924, s. 102; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історії Русинів и руських церковей в Марамороші. Студії исторично-архивні.* In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді за рокъ 1922*, Видає літературно-науковий оддѣл, Пѣд ред. Августина Волошина, Др. Василя Гаджеги, Др. Івана Панькевича и Др. Володимира Бирчака, Рѣчник I. Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію», 1922, с. 112-171; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історії Русинів и руських церковей в жупѣ Угоча*, Часть I. и II, Одбитка из «Наукового зборника Тов. «Просвіта» в Ужгороді. Рѣчник IV. 3. р. 1925. и Рѣчник V. 3. р. 1927. Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1927, Часть перша, с. 117-176.

113 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, p. 136-144.

114 SZÁBÓ I.: *Ugocsa megye*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1937, old. 282-285; KOMÁROMY A.: *Ugocsa vármegye a történelemben*. Válogatott írások, Szerk.: Kobályné-Homoki Ilona. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2001, old. 27.

115 ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR. II (1400–1410), Összeállította Mályusz Elemér. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958, old. 141.

116 *Ibedem*, old. 207.

Волоха та Балку не змогли, то король відібрав замок у них і віддав (як нову дарчу) вірному П. Перені. У грамоті, виданій у Буді 8 березня 1405 р., Жигмонд зазначає, що дарує замок Нялаб і його околиці Петеру Перені за військові заслуги перед королем, особливо за мужність у битві проти зрадників і заколотників під Потоком (нині Шарошпоток в Угорщині)¹¹⁷. Додатковим аргументом королівського рішення було, мабуть, і те, що син Балку – Дмитро у 1403 р. теж брав участь у виступі проти Жигмонда, за що й від нього відібрали частину володінь¹¹⁸.

Що стосується поселення Тарас (Тересва), на околиці якого виник монастир із селом Грушево, то сини Саса – Балку, Драг та Іван Волох отримали його від короля Людовика ще 11 серпня 1373 року¹¹⁹. 2 лютого 1389 р. королівський суддя Імре Бебек підтвердив секельському комесу Драгу право на володіння кількома селами, серед яких згадувалося і с. Тарас (Тересва)¹²⁰. Але про Грушівський монастир до появи патріаршої грамоти 1391 р. жодне інше письмове джерело не згадує. Не знайшов такої грамоти ані про монастир, ані про поселення з однойменною назвою і Янош Мігалі де Апша. У збірці документів «*Марамороські грамоти*» (1900) Я. Мігалі публікує лише дві королівські грамоти, які безпосередньо стосуються монастиря св. Архистратига Михаїла: вони датуються 1438 і 1456 роками¹²¹. Хоч це зовсім і не означає, що монастир не міг існувати до того часу, однак лише в грамотах-підтвердженнях короля Жигмонда синам Балку – Дмитру й Олександру (від 8 травня 1397 р.) та синам Драга – Юрію і Олександру (15 березня 1405 р.) разом з іншими володіннями вперше(?) згадується і село Грушево¹²².

В оригіналі грецькою мовою патріарший лист від 1391 р. зберігся між протоколами патріархального синоду константинопольського періоду 1315–1402 рр. у Віденській бібліотеці. У 1860 р. його було опубліковано у Відні видатним славістом Францом (Франьо) Ксаверієм Міклошичем у другому томі «*Acta patriarchatus Constantinopolitani*»¹²³. Цікаво, що Михайло Лучкай, автор

117 KOMÁROMY A.: *Nyalábvár és uradalma*. In: *Századok*, Tom XXVIII. Budapest, 1894, old. 503-507; SZÁBÓ I.: *Ugocsa megye...*, old. 116-117; ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR. II (1400–1410)..., old. 443; TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, p. 148-163.

118 ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR. II (1400–1410)..., old. 348; КОБАЛЬ Й.В.: *Угочаницина за часів «Королівського Євангелія»*. In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Випуск XIII. Ужгород: ІВА, 2013, с. 60.

119 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 65-67 (№ 36).

120 *Ibidem*, p. 89-94 (№ 53).

121 *Ibidem*, p. 306-307 (№ 178), 376-379 (№ 222).

122 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, p. 145.

123 *ACTA PATRIARCHATUS CONSTANTINOPOLITANI MCCCXV–MCCCII e codicibus manuscriptis bibliothecae palatinae Vindobonensis*, Vol. 2, Ed. Fr. Miklosich. Vindobonae, 1860, p. 156-157.

наймасштабнішої «Історії карпатських русинів» у 6-ти томах, над рукописом якої він інтенсивно працював останні роки свого життя (1839–1843), також цитує патріарший лист, однак подає його в латинському перекладі разом із підтвердженням привілею, підготовленим для угорського короля Владислава II Ягеллонського 14 травня 1494 року¹²⁴.

Оскільки Лучкаїв грант-наратив ще тривалий час залишатиметься в рукописі (опублікованим латинською та в перекладі українською мовою він стане лише від 1986 р.), з 1900 р. дослідники могли користуватися опублікованим Я. Мігалі де Апшою латинським перекладом патріаршої грамоти від 13 серпня 1391 р., яку було підготовлено для короля Владислава II у 1494 році¹²⁵. Зрештою відомий російський знавець середньовічної та ранньомодерної історії карпатських русинів і волохів О. Петров у 1930 р. публікує текст листа патріарха Антонія IV в оригіналі грецькою мовою і подає переклад цієї грамоти латинською і російською мовами, правда, не з оригіналу 1391 р., а з підготовленого для короля Владислава II декрету 1494 року¹²⁶.

Так чи інакше, але завдячуючи М. Лучкаю, Я. Мігалі, А. Годинці та О. Петрову в розпорядженні істориків є одинадцять повноцінних грамот, що стосуються конкретно Грушівського монастиря від того часу, коли він вперше згадується у 1391 році, а саме за 1404, 1438, 1456, 1457, 1479, 1491, 1494, 1498, 1551 і 1556 роки, коли він був остаточно підпорядкований юрисдикції архімандрита-єпископа із Мукачівської монастирської церкви.

Отже, Грушівський монастир радше за все був заснований відомими у північно-східній частині Угорщини румунами *воєводою Балицою (Vojvoda Balicza)* і *мештером Драгом (Drag Mester)*¹²⁷ напередодні 1391 року. Те, що

124 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю.М. Сака; вступна стаття Д.Д. Данилюка; Редкол.: Й.О. Баглай, М.М. Вегеш, Д.Д. Данилюк, М.В. Орос, І.М. Сенько, Том II. Ужгород: Закарпаття, 1999, с. 181. Оpubлікований двомовний українсько-латинський рукопис М. Лучкая див.: САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК*. Ін: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 14, Упоряд.: Русинко Іван та колектив. Свидник: Музей української культури – Пряшево: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1986, с. 98-99.

125 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV..*, s. 109-111 (№ 62).

126 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 109-114.

127 Крім патріаршої грамоти 1391 р. та її латиномовного фальсифікату 1494 р. у всіх інших мараморських грамотах вжито заслужений і почесний титул в Угорщині «*magister*»: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 107 (прим. 8). Відомий румунський історик першої половини минулого століття Ніколау Йорга вважає, що під терміном «*magister*» розумівся почесний титул,

його засновниками і власниками були румуни – католики за віросповіданням, зовсім не означає, що й він був румунським. Це був русинський монастир грецької віри в тому сенсі, в якому домінуюча латиномовна християнська культура католицької країни, в якій етнічність (народність) не мала жодного значення, розуміла слов'яномовного русина чи волоха-«схизматика» (мовою церкви в румунів до середини XVIII ст. була старослов'янська)¹²⁸. Звідси чітко випливає, що русинські священники і села визнавали юрисдикцію патріаршого екзарха – ігумена Грушівського монастиря нарівні із священниками і селами румунськими. Якщо про русинських та волоських іновірців в латинських пам'ятках різного змісту говорять як про «*episcopus Ruthenorum*», «*plebania Ruthenicalis*», «*monasterium ritu Ruthenorum*», «*episcopus Rascianorum*», «*episcopus Valachorum*», «*oláh*», «*püspök*», «*oláh vladika*», «*oláh klastrum*», то цим вони позначають тільки те, з яким, власне, народом доводилося мати справу названій таким чином особі. Для латинників (римо-католиків) усі русини і волохи однаково були тільки «схизматиками»¹²⁹.

Монастир був заснований саме синами марамороського румунського воєводи Саса – воєводою Баліцою (Балку) і магістром Драгом (вперше згаданими у марамороських грамотах від 1360 р.)¹³⁰, які надавали важливі військові послуги угорським королям Лайошу (Людовику) і Жигмонду (Сигізмунду), за що були щедро обдаровані великими земельними володіннями, носили заслужений почесний титул «*nobis magistri*» в різних його варіаціях («*magistororum*», «*magistris*», «*noster magister*», «*dictis magistro*», «*nobis magnificus*», «*nobis magnifici*»), яким спочатку і здебільшого називали лише Балку (1373, 1390, 1405), а від 1390 р. – вже переважно лише Драга¹³¹, та займали від 1373 до 1402 р. високі державні посади комесів і графів Марамороських, Сатмарських і Секельських¹³². Найбільше це підтверджує церковнослов'янська грамота

який давався в Угорщині знатним румунам і не тільки: IORGA N.: *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, Vol. I. București, 1928, p. 262.

128 Из 139 населених пунктів комітату Мараморош станом на 1773 р. 107 були грецького обряду. З них: 85 русиномовні і 50 – румуномовні. Из 74 397 греко-католиків комітату Мараморош за єпархіальним переписом 1792 р., церковнослов'янську мову використовували у 81-й, а румунську – у 43 парафіях: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года по официальнымъ даннымъ. Изслѣдованія и карты*. In: *Матеріали для історії Угорської Руси*, Т. VI. Санкт-Петербургъ: Типографія Імператорської Академії Наукъ, 1911, с. 234-235; *A MUNKÁCSI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGZE LELKÉSZÉGEINEK 1792. évi katalógusa*, A beveyető tanulmányokat: Bendász István, Koi István, Sztripszky Hiador. Nyiregzháza, 1994, old. 55-61.

129 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 104-105.

130 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 37-40 (№ 19).

131 *Ibedem*, s. 65-69 (№ 36-37), 98 (№ 57), 99 (№ 58), 101 (№ 59), 102-103 (№ 60), 104-107 (№ 61), 114 (№ 65), 117 (№ 67), 130 (№ 75).

132 *Ibedem*, s. 65-126 (№№ 36-72).

синів Балку – Дмитрія й Олександра від 1 травня 1404 року¹³³. З неї, власне, і почнемо «підкрататися» до аналізу латиномовного фальсифікату патріаршої грамоти 1391 р., укладеного десь напередодні 1494 р., та його наслідків в історії відносин між монастирями в Грушеві та Мукачеві.

Ця неоригінальна грамота¹³⁴ була видана в Мараморош-Сигеті в присутності свідків марамороського ішпана (жупана) Банко і віце-ішпана (піджупана) Радуля та румунських немешів (шляхтичів) Іванчука, Драгомира з братом Даном, Леока Белковича, Коста Драгушевича, Коста Попова і Нана¹³⁵. До появи цієї грамоти не було відомо, що саме пожертвували Грушівському монастирю Балку і Драг. Щоправда, Янош Мігалі, посилаючись на грамоту від 2 лютого 1389 р. про межі володінь Драга в Марамороші, стверджує, що монастирю св. Архангела Михаїла в Грушеві на кордоні села Тарас (Тересва), заснованого Драгом і Балку 1391 р., належало поселення *Kurtvelyes patak* (тобто річка Грушево)¹³⁶. І хоч у грамоті конкретне місце описано як «...*ad caput cuiusdem rivuli Kurtvelyes pataka appellati...*»¹³⁷, коментуючи його, О. Петров замінив *appellati* (букв. *звернення*, в конкретному випадку – *звертає*) на незрозуміле поняття *nuncipati*, категорично стверджуючи, що

133 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 156-157. Я. Мігалі де Анша цю грамоту не опублікував.

134 З люб'язного дозволу головного бібліотекаря Музея Чехословацької республіки д-ра Е. Якубовича факсиміле грамоти 1404 р. з критичною студією вперше було надруковано 1925 р. О. Петровим у *Filologickem Sbornike České Akademie věd a umění* (s. 179-184, 234-239), а також окремих виданнях в Ужгороді 1927 р.: ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской территории. Къ основанію Грушевського монастиря св. архангела Михаила въ Мараморошѣ*, Изданіе Культурно-просвѣтительного общества им. А. Духновича въ Ужгородѣ, Выпускъ 30. Ужгородъ: Типографія «Школьная помощь», 1927, 15 с. Критичний розбір грамоти 1404 р. див.: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.* ..., с. 114-118. Републікація тексту грамоти див.: ПАНЬКЕВИЧ И.: *Найдавніша грамота подкарпатурська*. Іп: *Подкарпатська Русь*, Рочник П. Ужгород, 1925, Чис. 7, с. 114-115; ТІСНУ Фр.: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praga, 1938, s. 3-6; *УКРАЇНСЬКІ ГРАМОТИ XV ст.*, Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В.М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 1965, с. 133-134; ТІХИЙ Фр.: *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі*, Пер. з чеської та післямова Любомира Белея, Михайла Сюська. Ужгород: «Патент», 1996, с. 9, 10-12; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*..., s. 818; ДУЛИЧЕНКО А.: *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.)*. *Вступительная статья. Тексты. Комментарии*. Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2008, с. 33.

135 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.* ..., с. 156.

136 Текст грамоти: *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, s. 89-94 (№ 53). Коментар Мігалі на с. 94.

137 *Ibidem*, p. 92.

в грамоті нічого подібного немає, навіть не згадане село Грушево, а тільки йдеться про однойменну річку¹³⁸.

Оскільки в 1389 р. згадувався лише «струмок Груш» (рум. *rârâul Perilor*) і по сусідству «місце, назване монастирем», то село Грушево мало б бути засноване наприкінці XIV ст. на землях, відокремлених від сусідніх сіл Тарас (Тересва) і Нижня Апша (Arşa de Jos). Цей населений пункт був заселений русинами, що, ймовірно, і пояснює найменування «*claustri Ruthenorum*», дане монашому поселенню в 1456 році¹³⁹.

Більш чітку відповідь на це питання дає грамота від 1404 року. За змістом вона не є *donatio* (даруванням/пожертвуванням), а лише *confirmatio* (підтвердженням), яким сини Балку – Дмитро й Олександр оголошують всім, хто його читатиме, що «Балица воевода и Драгъ мещерьъ съзидаша церковь въ име святаго архаггела Михаила на земли Тересовскои и прѣд нами дадоше от своего урика три села монастирю и единъ млинъ. Едно село Тересъ, а друго Кривчичь, а третіе Крушево, и млинъ, що е на земли Длъгопоскои на Сопункы, где падаеть Съпънца у Тису, да служет манастирю святаго архаггела Михаила». А після їх смерті, як випливає з листа, «Думитру воевода, и братъ его Але(кса)ндръ мещерьъ дадоше прѣд нами всѣми тия...» (на цьому місці текст обірвано – В.Ф.) підтвердження монастирю на володіння трьома селами (Тересва, Крива, Грушево) і млином, розташованими на землі Довгопольській (Довге Поле) на р. Сопунці, де вона впадає в Тису, додаючи лише від себе, що монастир має право розпоряджатися «...и с полемъ, и съ лѣсомъ, и съ водою, и съ вѣсѣмъ прожитком...»¹⁴⁰.

Шукаючи пояснення тому, чому *donatio* Балку і Драга є *confirmatio* лише синів Балку, О. Петров, опираючись на грамоти Я. Мігалі¹⁴¹, помилково припустився думки, що Драг помер раніше за Балку. Обидва брати ще були живі 7 листопада 1397 р. і 2 квітня 1402 р., оскільки їхні імена названо без звичного для тих часів додавання «*condam*» / «*condatum*». Однак у грамоті від 28 червня 1402 р. про Драга йдеться вже як про покійника, тоді як Балку згадують як померлого вперше лише в грамоті від 5 лютого 1404 року¹⁴².

138 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 116 (прим. 1).

139 POPA R.: *Tara Maramureşului în veacul XIV-lea...*, s. 91; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие...*, с. 21; *DIPLÔME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. ŞI XV...*, s. 377 (№ 222).

140 Текст грамоти 1404 р. див.: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 156-157; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)...*, s. 818.

141 Грамоти, на які посилається О. Петров: *DIPLÔME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. ŞI XV...*, s. 117-118 (№ 67), 123-125 (№ 71), 126 (№ 72), 127-129 (№ 73).

142 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 116-117 (прим. 5).

Насправді ж, у випадку ще живих Драга і Балку грамоти датуються 6, а не 7 листопада 1397 р. і 7, а не 2 квітня 1402 року. Але не це є тут головною помилкою О. Петрова. Як випливає із фундаментального дослідження Норберта Товта, проведеного на основі архівних документів Лелеського конвенту (суду), то це Балку помер 23 березня 1402 року. Щодо дати смерті Драга, то тут джерела не одностайні. Угорським дослідником наводяться аж три дати його смерті: 9 жовтня 1400, 6 жовтня 1405 та 3 травня 1407 року¹⁴³. У будь-якому разі Драг, а не Балку міг бути живим на момент підписання листа синами його брата.

3. Грушівський монастир у XV ст.: втрата патронів і ктиторів

Оскільки церковно-релігійне життя православних християн в Угорщині не залежало від звичних для католицької країни юридично-правових норм, перебуваючи, по суті, в приватних руках, Балку і Драг передали монастирю із пожалуваних їм королем володінь три села на власний розсуд, навіть не думаючи питати у короля згоди чи підтвердження свого вчинку. Саме тому їхня донація мала силу приватного закону лише за їхнього життя. Успадкувавши ж їхні володіння, сини так само приватним шляхом тільки підтвердили донацію своїх батьків. Тому цей лист і не був написаний офіційною мовою того часу – латиною. Передача монастирю сіл, млина, поля, лісу, води і всього прожитку була оформлена приватним волевиявленням жертводавців перед свідками (і від їх імені) зрозумілою для них мовою. З припиненням нащадків-жертводавців по чоловічій лінії і/або з поверненням володінь королю або з переходом їх у власність третіх осіб, монастир позбавлявся права на пожалувані села. У такому разі володіння могли залишитися за монастирем тільки «*antiqua consuetudine*», якщо, правда, проти цього не виступали нові власники¹⁴⁴.

Про становище Грушівського монастиря від 1404 до 1494 р., його ставропігійний статус та права патріаршого екзарха збереглося обмаль інформації. Певно, якийсь час монастир перебував у власності нащадків Саса, але до яких пір – точно відповісти складно. Непряму відповідь на це питання дає зміст охоронної грамоти палатина Угорського королівства (*regni Hungariae palatinus*) та судді Куманії (*judex Cumanorum*) Лаврентія де Гедреvara (*Laurentius de Hedrevar*) церковному конвенту в Лелесі від 17 червня 1438 р. про

143 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, p. 167 (tabl.).

144 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 117–118.

підтвердження меж володінь калугерів (настоятелів) монастиря св. Архангела Михаїла, розташованого на вільному поселенні Грушево. З грамоти випливає, що власність монастиря прагнуть захопити Петро Татол із Нижньої Апші та Михайло Нана із синами Ладомирор із Саплонца і Стефаном із Бартфолви¹⁴⁵. Це дозволяє припустити думку про відсутність на цей момент прямих патронів монастиря в особі родини нащадків Саса. Ризикую висунути гіпотезу, що це могло статися або одразу після смерті сина Балку – Олександра (1418) та синів Драга – Олександра (1432) і Юрія (1433), діти яких не так ревно дбали про захист свого монастиря, як їхні батьки. Наступні грамоти, в яких згадується Грушівський монастир, моє припущення лише підтверджують.

У середині XV ст. за часів калугера (настоятеля) Симеона, коли монастир 5 квітня 1456 р. названо «*claustrum Ruthenorum*»¹⁴⁶, над його володіннями нависла загроза втрати на користь місцевих румунських магнатів Михайла і Луки із Саплонца, Івана, Олександра (званого Гергешем), Івана Банка, Михайла, Луки, Андрія і Драга із Сарваша. На звернення патріаршого екзарха, король Ладислав V (Погробок) 2 червня і 10 червня 1456 р., 12 лютого і 2 червня 1457 р. наказує комітатським властям відібрати від міщан Довгого Поля (угор. *Hosszúmező*, рум. *Sîmpolung*) та володінь Саплонца і Сарвасов незаконно захоплені напередодні їхніми панами монастирські землі. Цікаво, що одним із співвласників цих земель, згідно з грамотою, безпосередньо був грушівський ігумен Симеон/Сімон/Семеон¹⁴⁷. На виконання указу короля Ладислава V від 13 грудня 1456 р. Лелеський конвент розпоряджається 2 червня 1457 р. з визначенням кордонів/меж території вільного королівського міста Довге Поле¹⁴⁸.

145 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 175; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 100-101; *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 306-307 (№ 178).

146 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 176-177; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 101, 104-105; *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 376-379 (№ 222).

147 ДАЗО, Ф. 151, Оп. 25, Спр. 10, Арк. 9-10, 11-12 (копія); ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 178-179; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 102-105; *МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ: Документи*, Редактори: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Овідю Гітта, Василе Рус; Укладачі: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Бужор Дулгау, Валентина Хомін, Люба Горват, Діана Єгар, Марія Єремкіна, Олена Куташі, Марина Мигович, Василе Рус, Тамаш Шаранді, Сергій Вискварко. Сату Марє – Ужгород: Видавництво Сатумарського музею, 2007, с. 17-18 (№ 1), 18-20 (№ 2); *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 389-395 (№№ 229, 230, 231); ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 106.

148 ДАЗО, Ф. 151, Оп. 25, Спр. 10, Арк. 5-6 (копія); ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 176; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 104-105; *МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ: Документи...*, с. 21-24 (№ 3).

Крім проблем, пов'язаних із власністю, Грушівський монастир стикнувся з питанням канонічно-юрисдикційного характеру. 20 березня 1479 р. король Матяш Гун'яді, на прохання белградського митрополита Йоаникія (*metropolitani Nandoralbensis*)¹⁴⁹ назавжди звільняє від сплати будь-яких звичайних чи спеціальних податків (*taxae*), що надходили до королівської скарбниці, волоського пресвітера з комітату Мараморош («*universos et singulos Walachos presbyteros, fidem grecam tenentes, in comitatu Maromarusiensi existents – prefatoque metropolitano subjectos*»)¹⁵⁰. З історії карпатських русинів Михайла Лучкая чітко випливає, що йдеться про «митрополита нандор-албського»¹⁵¹, що у Трансільванії, а не в Сербії.

З огляду на істотну віддаленість Мараморошу від сербського Белграда, А. Годинка припускає, що Йоаникій був митрополитом не сербського, а трансільванського Белграда¹⁵² (тобто Alba Julia, Gyula Fejérvár, пізніше – Alba Carolina, Károly Fejérvár, Karlsburg). Однак перший відомий в історії Трансільванії православний митрополит Варлаам в грамотах згадується лише під 1537 роком¹⁵³. Тому географічна віддаленість не могла бути вагомою причиною: наприклад, Волощина в 1389–1394 рр. визнавала верховну владу митрополита з болгарської Охриди¹⁵⁴, а Молдова до 1370 р. була підпорядкована галицькому митрополиту в Галичі, в якого молдовські єпископи висвячувалися і пізніше¹⁵⁵.

Церковна залежність полягала у висвяченні духовних осіб у Белграді, уділенні із Белграду антими́нсів, збору і/або контролю збору податків, розгляд спірних питань тощо. І нарешті, абсолютно неймовірно, щоб у такій важливій за змістом королівській грамоті була допущена така необережність: замість «*metropolitanus Alba Juliensis*» або «*Transilvanus*» канцеляристи написали «*Nandor Albensis*». Хоча водночас історія легітимації т. зв. фундаційної грамоти Теодора Коріатовича від 1360 р. та патріаршої грамоти Антонія IV від

149 Nandor Alba – угорська назва сербського Белграда, яка вживалася у XIV–XVI ст. паралельно з угор. назвою: Nándorfejérvár, Fejérvár. З 1427 до 1521 р. Белград перебував у складі Угорщини: ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*., с. 118-119.

150 Цит. за: MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 2-3; ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*., с. 118, 160-161 (текст грамоти).

151 ЛУЧКАЙ М.М.: *Исторія карпатських русинів.*, Т. II, с. 185-186; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)., с. 110.

152 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története.*., old. 29, 207.

153 ГОЛУБИНСКИЙ Е.Е.: *Краткій очеркъ исторіи православныхъ Церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валаиской.* Москва, 1871, с. 400.

154 Там само, с. 363.

155 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története.*., old. 28.

1391 р. через сто-двісті років все ж дозволяє припустити, що в королівській канцелярії діловодство велося не найкращим чином. Коли, яким чином і чи надовго православні Мараморощини були підпорядковані Белградському митрополиту, а також наскільки надійно ними було виклопотано у короля звільнення духовенства від королівських податків, не відомо. Так само не відомо, наскільки обмежені були залежністю від митрополита Белграда права Грушівської ставропігії та права патріаршого ігумена-екзарха. Одне зрозуміло – вони були непевними.

Де отримували висвячення кандидати в дякони і священники для задоволення духовних потреб православних русинів і волохів до появи першого свого єпископа Іоана (1491), документально підтвердженої відповіді немає. З огляду на те, що навіть у другій половині XVII ст. характерним явищем для Мукачівської єпархії була наявність одразу кількох «мандруючих» єпископів¹⁵⁶, двома століттями раніше мандруючі єпископи без певної кафедри і чітко визначеної територіальної юрисдикції, мабуть, були явищем звичним. Принаймні два таких приклади щодо православних Мараморощини доволі переконливі.

Перший приклад пов'язаний із відомостями (якщо тільки вони не підробні) відомого в середньовічній Католицькій церкві францисканця Іоана Капістрана. У 1456 р. на його прохання воєвода Янош Матяш заарештував у Трансільванії схизматичного єпископа «*Johannes de Kaffa*» (не виключено, що це міг бути нащадок наближеного колись до подільського князя і пана Мукачівського замку Теодора Коріатовича «*Андрій, пан де Каффа*»¹⁵⁷), відправив до Темешвара (суч. Темішоар), де Капістран його допитав. «*Johannes de Kaffa*» – за твердженнями францисканця, «*князь схизматиків, учитель всякої схизми і ересі, глава єретиків Румунів*» – не був затверджений Римом, по-своєму освячував румунів. За словами Капістрана, той мав всі ступені священства, в тому числі і єпископську. «*Князь схизматиків*» діяв у південно-західній частині Трансільванії, в комітаті Хуньяді. Обурений такими діями король наказав капітанам замків Солімош, Вайда Хуньяд і Дийва (Solymos, Vajda Hunyad, Déva) прогнати освячене схизматичним єпископом румунське духовенство¹⁵⁸.

Проблема не в тому, що «*Johannes de Kaffa*» не був затверджений Римом: перший мукачівський єпископ Петро Партеній Петрович, будучи вже кілька років з'єднаним унією з Римською церквою (від 1646 р.), отримав папську

156 Див., наприклад: БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691*, Видання «Богословії», Чис. 36. Рим, 1968, 72 с.

157 LEHOCZKY T.: *Koriatovich Tódor herczeg és 1409-iki põre*. In: *Századok*. Budapest, 1893, Vol. XXVII, old. 107-113; ГАДЖЕГА В.: *Князь Федор Корятович ѿ Мараморош*. In: *Підкарпатська Русь*. Ужгород, 1930, Рочник VII, № 1-10, с. 42-46.

158 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 28, 193-194.

номінаційну буллу лише в 1655 році¹⁵⁹. Проблема полягала в тому, що до 1537 р. в Трансільванії, куди належав і Мараморош, не було православної митрополії чи єпископства. Підтвердженням цьому слугує і другий приклад, пов'язаний із юрисдикцією галицького митрополита Макарія. У 1469 р. трансільванський воєвода Іоан Понграц (Joannes Pongrácz) доручив рихтару В. Сібінському і міській раді допомагати збирати митрополиту галицької кафедри прибутки від румунських священиків¹⁶⁰.

Починаючи від 1391 р. патріарший ігумен-екзарх Грушівського монастиря, за відсутності в цій частині Угорського королівства єпископської влади грецького обряду для православних русинів і волохів, якийсь час міг безперешкодно здійснювати свої права церковної юрисдикції та користуватися прибутками від церков і пастви в межах володінь Балку і Драга та їхніх нащадків. До ігумена-екзарха могли звертатися щодо висвячення церков та вирішення різних релігійно-церковних питань, у т. ч. суперечок між духовенством. Могли звертатися й церкви та священики з-поза володінь Балку і Драга, адже доволі забезпечений різними земельними та іншими бенефіціями Грушівський монастир міг надати їм навіть матеріальну допомогу. Так чи інакше, але повнота юрисдикції ігумена-екзарха не могла перевищувати визначених для нього патріаршою грамотою ані повноважень, ані меж володінь родини його засновників. О. Петров припускає, «що великий удар був нанесений Грушівському монастирю вигнанням із Марамороша нащадків воєводи Саса, які прийняли прізвище *Drágfy*, тобто Драговичі»¹⁶¹.

Станом на 1423–1424 рр. вже лише сину Івана Волоха – Василю належало 24 населені пункти, синам Драга – Юрію і Олександру та внукам Балку і синам Олександра – Івану і Василю – 94. Разом усім нащадкам Саса належало 118 населених пунктів. Грушево (Körtvélyes) належало сину Балку – Олександру¹⁶². Але котрому із двох його синів, що успадкували володіння батька після його смерті (7.09.1418) – Івану чи Василю, перейшло Грушево, невідомо. З огляду на те, що вже в 1438 р. монастирю доводилося захищати свої володіння від сусідів, то останнім його опікуном міг бути лише Іван, бо Василь помер раніше (25.01.1431), тоді як сина Івана не стало в живих 1 жовтня 1446 року¹⁶³.

Після 1424 р. нащадки воєводи Саса остаточно зійшли з політичної арени Угорщини. Цей могутній рід, шукаючи собі більш безпечної кар'єри, поступово

159 PAPP G.: *Az Ungvári unió időpontja*. Miskolc: Ludvig István Könyvnyomdaja, 1941, 13 old.

160 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 28.

161 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. ...*, с. 122–123.

162 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, p. 164.

163 *Ibidem*, s. 167 (tabl.).

обмінював свої марамороські володіння на інші землі в Угорщині, так що до середини XV ст. остаточно залишив Мараморош¹⁶⁴. Як наслідок, монастирська ставропігія втрачала не лише опікунів, але й частину пожертвуваних ними сіл, а головне – юридичні підстави патріаршого екзарха.

Тим часом у сусідньому із Марамороським комітаті Берег легітимаційна інституціоналізація церковно-релігійного життя довкола монастиря на Чернечій горі в Мукачеві розвивалася діаметрально протилежним шляхом. 14 серпня 1458 р. король Матяш Корвін підтверджує для пресвітера русинів Луки (*Luce, presbiteri Rutheni*)¹⁶⁵, що зайняв перед 22 березня 1443 р.¹⁶⁶ заснований із звичною юрисдикцією руської віри вакантний монастир русинської плебанії святого Миколая біля Мукачева (*plebaniam Ruthenicalem sancti Nicolai prope possessionem Munkach, Monostor vocatam, ritu Ruthenorum fundatam*), право власності на села Бобовище і Лавки, якими монастир володів від давніх часів¹⁶⁷.

Відтак той же король Матяш Корвін 1 травня 1488 р. підтверджує тому самому пресвітеру русинів Луці у суперечці з плебаном с. Іванівці Бенедиктом (*persona religiosa Luci, presbiteri Rutheni, in monasterio oppidi Munkach [...]*

164 KADLEC K.: *Valaši a Valašské právo v zemích Slovanských a Uherských. S úvodem podávajícím orehled theorii o vzniku rumunského národa*. Praha: Nákladem České Akademie Cisare Františka Josefa, 1916, s. 253-254; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 206.

165 М. Лучкай називає Луку таким самим єпископом, як і Йосиф де Каміліїс: ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 185; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 110.

Найбільш кваліфікованим дослідженням про витоки Мукачівської єпархії, заснованої на думку А. Годинки, в період 1439–1445 рр., що пов’язується із трьома згадками про «пресвітера Луку» (1458, 1488 і 1493) (HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 179, 187-189, 192, 194), до сьогодні зостається студія о. Дьордя Паппа: PAPP Gy.: *A Munkácsi püspökség eredete*. Miskolc: Szemisz tudományos és irodolmi osztálya, 1940, 24 old. Див. також: RATH I.: *Eparchia Munkácska od r. 1438 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha, 1936, s. 5-56.

166 PAPP G.: *A Munkácsi püspökség eredete...*, old. 3-24.

167 BAZILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkaciensium, cum proecipis eorundem aliorumque Illuftrium Virorum Gefitis, e variis Diplomatribus, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potifsimum concinnatam*, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, p. 16-17; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 31; ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 184; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 109; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 1-2; ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 158-159.

Benedictus, plebanus de Iwany) попередні права на збирання податків із цього села¹⁶⁸. А у двох грамотах його наступника, короля Владислава II, датованих 31 липня 1491 р., вже прямо йдеться про Іоана, єпископа русинів, якого повинні в усьому слухатися за давнім звичаєм русинські священники, що є під юрисдикцією церкви св. Миколая в Мукачеві¹⁶⁹.

Коментуючи появу єпископа Іоана в королівських грамотах, Михайло Лучкай звертає увагу: «Король, безперечно, прийнявши від нього визнання єдності віри, призначає його і затверджує вищенаведеним декретом, і вже як католика титулує єпископом не тому, начебто попередники не були єпископами, а тому, що той підтримав канони Флорентійського синоду і закликав Йосифа кийського та Ніфона, патріарха константинопольського. Це є те переведення Мукачівського пресвітерату в єпископат, яке засвідчують Сірмай, Прай, Базилович та інші, але не висвітлюють»¹⁷⁰. Такий діаметрально нерівномірний розвиток релігійних подій неминуче вів до зіткнення між Мукачевом і Грушевом – двох цілком самостійних монастирсько-церковних юрисдикцій.

4. Грамота герцога Яноша Корвіна Гуньяді 1493 р. як виклик легальним початкам Мукачівської церкви

Витоки цього зіткнення хтось дуже хотів віднести до появи двох грамот короля Владислава II, виданих 31 липня 1491 р. в столиці королівства Сейкешфегерварі. У першій із них (не виключено, що у відповідь на скаргу єпископа Іоана) король зобов'язує всіх русинських священників, які перебувають під юрисдикцією церкви св. Миколая в Мукачеві, заснованої в грецькому обряді, у всьому дозволеному і давно узвичаєному йому коритися,

168 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 19-20; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 32; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 3-5; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 162-163.

169 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 21-23; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 32-33; ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 187; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)...», с. 112; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 5-7; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 164-167.

170 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 195; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)...», с. 120.

слухати, шанувати та платити з усіх своїх прибутків податки¹⁷¹. Але вже на підставі другої грамоти кожен з істориків прочитав те, що хотів прочитати: у Й. Базилевича єпископ русинів Іоан «перебуває в монастирі св. архангела Михайла», у М. Лучкая, якому «здається, що цей декрет підозрілий, виправлений», він «живе в монастирі...», у А. Годинки – «в монастирі св. архангела Михайла в Марамороші?», а в О. Петрова – «в монастирі N (), заснованому в грецькому обряді»¹⁷².

Услід за М. Лучкаєм російський дослідник стверджує, що в тому оригіналі грамоти, який зберігався 1907 р. в архіві Мукачівської єпархії в Ужгороді, декілька слів було пошкоджено й іншою рукою та іншими чорнилами пізніше написано: «(M)ichaelis archangli in Maramar», тобто букву «N» виправлено на букву «M» додаванням до неї всього однієї риски. Карпаторусинський церковний історик Михайло Лучкай ще наприкінці 1830-х рр. у двох місцях свого твору зауважив, що «в словах: “Михайла Архангела в Марам.” є перекреслення і виправлення. Іншим почерком і іншим чорнилом написані слова: “Михайла Архангела в Марам.” Про те, що перед тим там же стояло «блаженного Миколи, єпископа мукачівського», свідчить той факт, буква “N” залишилась неторканою, і тільки додаванням однієї риски переправлена на “M”». Цю підробку сам Лучкай пояснює таким чином: «Сенс цього перекреслення може полягати тільки в тому, щоб Грушівський монастир св. Михайла легко підпорядкувати юрисдикції мукачівського єпископа, або щоб підроблювач міг довести, що Грушівська церква є єпископською і тому вільна від юрисдикції мукачівського єпископа». Так чи інакше, але «в обох випадках недоумкуватий коректор ані не вжив відповідного чорнила, ані не виправив відповідно до інших букв», в результаті чого «позбавив значення грамоти і для Мукачева, і для Грушева»¹⁷³.

Коли було здійснено втручання в королівську грамоту – сказати складно (і одна, і інша сторона мала в цьому свій інтерес), але те, що вже в 1493 р. герцог Янош Корвін Гуньяді мав підстави сумніватися у достовірності пред-

171 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 21-23; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 32-33; ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 187; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 5-7; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 164-167.

172 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 22; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 33; ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 179-180; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 105-106; DIPLÓME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV..., s. 600-601 (№ 348); MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 6; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 166 (прим. 1).

173 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 179-180, 196; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 105-106, 121.

ставлених йому на затвердження мукачівським єпископом Іоаном шести грамот, які обмежують права мукачівської римо-католицької плебанії на чолі з плебаном Денисом, змушувало деяких істориків (наприклад, О. Петрова¹⁷⁴) зайнятися справжнім розслідуванням. У результаті проведених пошуків на сьогодні встановлено, що грамота герцога Яноша Корвіна від 6 лютого 1493 р. проливає світло на деякі темні сторінки карпаторусинської церковної історії XV століття.

Посилений інтерес до цієї грамоти пояснюється ще й тим, що в Мукачівській єпархії (греко-католицькій, а пізніше і православної) не прийнято було нею користуватися з морально-етичних причин ще від офіційного канону Й. Базиловича «*Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*» (1799–1805). Офіційно грамоту Я. Корвіна від 1493 р. урядові церковні кола вважали якщо і не цілком підробленою, то доволі підозрілою. А проте вона має свою історію появи на світ. До 1725 р. ніхто до змісту цієї грамоти не звертався. Тоді мукачівський римо-католицький плебан Фердинанд Льов, захищаючи права на десятину з хліба і винограду від зловживань мукачівського уніатського єпископа Георгія Геннадія Бізанція, передані плебанії ще Я. Корвіном у 1493 р., і які він безперешкодно збирав ще навіть у 1722 р., представив оригінал цієї грамоти, яка зберігалася до того (мабуть) при плебанії, Егерському капітулу, просячи видати йому засвідчений нею транссумпт¹⁷⁵.

В отця-єзуїта Ніколая Шмітта (1768) та графа-єпископа Ігнація Батьяні (1785) щодо її достовірності сумнівів не було¹⁷⁶. Однак, починаючи від Й. Базиловича (1799)¹⁷⁷ і до початку минулого століття (О. Петрова і А. Годинки), вона навпаки вважалася підробною. Причин так вважати в офіційних колах Мукачівської єпархії було достатньо: герцог Янош Корвін, маючи на те усі юридичні підстави, проголосив представлені йому у 1493 р. для конфірмації мукачівським єпископом Іоаном всі шість грамот такими, що були здобуті незаконним шляхом, у зв'язку з чим і проголосив їх незаконними¹⁷⁸.

Насправді ж Я. Корвін у своїй грамоті 1493 р. оголосив підроблену

174 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 90-102.

175 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, II, p. 49-50; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 119 (прим. 2), 120.

176 BATHYANY I.: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae...*, Vol. I (1785), p. 514-516.

177 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, II, p. 44-48, 50-54; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 91.

178 Текст грамоти Я. Корвіна від 6 лютого 1493 р. див.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, II, p. 44-48, 50-54; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 94-96; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 7-9; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 168-171.

лише якусь одну грамоту, пов'язану із «покійним Теодором, князем Поділля», якою той начебто дарував монастирю св. Миколая над Мукачевом земельні володіння та податки із сіл Лавки і Росвигово. Інші ж п'ять грамот тільки підтверджували цю підроблену «шосту». Оскільки станом на 1725 р. була відома лише одна грамота князя Теодора Коріатовича від 1360 р., що отримала королівське підтвердження аж у лютому 1693 р.¹⁷⁹, то, звісно, І. Бат'яні (а за ним і Й. Базилович та всі інші дослідники включно з А. Годинкою) був переконаний, що саме її (а відтак і всі решта п'ять) Я. Корвін визнав підробленою.

Під промовистим заголовком «*Kiriatovicsiana fundatio episcopatus Munkácsiensis exploditur*»¹⁸⁰ трансільванський єпископ висунув шість різних пунктів-звинувачень проти канонічно створеної 19 вересня 1771 р. папою Климентом XIV Мукачівської уніатської єпархії грецького обряду¹⁸¹, з чим, звісно, ані він, ані інші католицькі кола Угорщини миритися не бажали, ще якийсь час вважаючи її обрядовим вікаріатом латинського єпископа Егера¹⁸². Гідну за формою, але примітивну за змістом відповідь І. Бат'яні у 1799–1804 рр. дав протоігумен Чину Святого Василя Великого (далі – ЧСВВ) в Угорщині Й. Базилович. У відповідь на справедливі закиди І. Бат'яні щодо підробленості т. зв. грамоти Теодора Коріатовича 1360 р., Й. Базилович нічого кращого не знайшов, як безпідставно оголосив достовірну грамоту Я. Корвіна 1493 р. підробленою¹⁸³. З цього приводу він наводить доволі хиткі і наївні навіть для свого часу аргументи¹⁸⁴.

179 ФЕНИЧ В.: «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 142-145.

180 VATNYANY I.: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae...*, Vol. I (1785), p. 514-516; ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 92-93.

181 PEKAR V.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, 136 p.; *DE PROCESSIONIBUS CANONICIS ECCLESIAE CATHOLICAE Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: Dr. Alexander Baran. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973, 286 p.

182 ZSATKOVITS K.: *Az Egri befolyás és ez ellen vivott harc a Munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány*. In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye*. T. XVIII. Budapest, 1884. old. 680-877. Укр. вид.: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Егера. Історичне дослідження*. In: Жаткович Юрій: *Праці з історії Угорської Русі*, Упорядк. і передм. О.С. Мазурка; Редактор О. Козоріз. Ужгород: Мистецька лінія, 2008, с. 235-316.

183 ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 93-94; ПЕРФЕЦКИЙ Е.Ю.: *Обзор угорорусской историографии*. In: *Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини*, Упорядк., підгот. текстів, передм. та примітки О.С. Мазурка та І.О. Мандрика. Ужгород: «Ужгородська міська друкарня», 2009, с. 69-72, 74-79.

184 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, II, p. 55-72.

Своїми хибними висновками, спираючись на рукопис М. Лучкая¹⁸⁵, ситуацію лише ускладнив у 1870-х рр. Іоан Дулішкович¹⁸⁶, після якого запанувала загальна думка, що грамота 1360 р. лише тому достовірна, що грамота 1493 р. підроблена(!). Під вплив цієї ейфорії потрапив і завжди критичний до джерел Тиводар Легоцький (1881), котрий був ознайомлений із 10-ма достовірними грамотами, що згадували «*Theodorus, dux Podolie*», але у питанні заснування Мукачівського монастиря юрист домінії Шенборна залишився вірним загальному переконанню¹⁸⁷.

Натомість О. Петров у 1906 р. дійшов цілком протилежного висновку: все доводить, що грамота 1493 р. зовсім не є підробкою, тим більше підробкою XVIII століття. Основні аргументи російського вченого зводяться до кількох позицій.

1) Концепт, стиль, юридичні формули і звороти цілком відповідають тому часу, яким датована грамота.

2) Грамота детально описує процес, внаслідок якого Я. Корвін і його радники прийшли до одностайної думки про підробленість грамоти «*Теодора, князя Поділля*». Це почалося з літа 1492 р., коли в замок Соклош/Шоклош¹⁸⁸ до герцога прибув єпископ русинів Іоан, представив йому грамоту Теодора з п'ятьма її підтверджуючими грамотами та звернувся з проханням повернути монастирю на Чернечій горі прибутки із сіл Лавки і Росвигово, згадувані в грамоті. Грамоти видалися герцогу Я. Корвіну підозрілими, тому остаточне рішення він вирішив прийняти після особистих відвідин Мукачева. У Мукачеві єпископ Іоан повторив своє прохання, однак Діонісій, плебан мукачівський, заявив, що єпископ русинів і до того (не раніше 1491 р. – В.Ф.) намагався порушити права плебанії, а його попередник, пресвітер Лука, виклопотав від «*нашого діда і батька*» короля Матяша «*false et inique litteras*» (фальшиву грамоту). Коли ж було проведено додаткове розслідування, під час якого одну таку грамоту Теодора приніс ректор саксонського шпиталю «*dominicum de Thur, in Zár*» (правдоподібно – із Берегсаза – В.Ф.), та зібрано

Критичний розбір аргументів Й. Базиловича див.: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 94-95.

185 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 119-168; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Перша частина другого тому*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 13, Упоряд.: Іван Русинко. Свидник: Музей української культури – Пряшево: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1988, с. 199-235.

186 ДУЛИШКОВИЧЪ І.: *Историческія черты Угро-Русскихъ*, Тетрадь II. Унгварь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1875, с. 12.

187 ЛЕНОСЗКЪ Т.: *Beregvármegye Monographiája*, III. Kötet. Ungvárott: Nyomatott polcsek Miksa könyvnyomdájában, 1881, old. 357.

188 Одна грамота Я. Корвіна датована 11 липня 1492 р. в Шоклоші: НОДИНКА А.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 134.

інші докази, стала зрозумілою підробка грамоти Теодора Коріатовича. Тому герцог Я. Корвін, виходячи із передбачливої клаузули в двох грамотах свого батька короля Матяша пресвітеру Луці від 1458 і 1488 рр. у формулі «*якщо дійсно вірно те, що повідомив нам Лука*», сміливо скасував їх у 1493 році.

3) У достовірних грамотах князь Теодор всюди титулується тільки так, як в грамоті Я. Корвіна 1493 р.: «*Theodorus, dux Podolie*».

4) Особи, які видали грамоти, що підтверджували грамоту князя Теодора, у грамоті Я. Корвіна названі правильно, в належному хронологічному порядку: великий деспот, губернатор Янош Гуньяді, король Матяш Корвін, бабця Яноша – королева Єлизавета, великий деспот (ним міг бути або серб Стефан Лазаревич, або радше його небіж – Георгій Бранкович, якому перейшли землі, в т. ч. й Мукачево, після смерті Стефана, якими він володів від 1427 до 1439 р.)¹⁸⁹. Щоб більше ці грамоти (які ніхто не бачив) не використовував мукачівський єпископ для підтвердження підробленої грамоти Теодора Коріатовича, за наказом герцога їх було вилучено, бо жодна з них не дійшла до нас.

5) 6 лютого 1493 р. Я. Корвін дійсно був у Мукачеві. 4 лютого він видав грамоту «*князям Березької Крайни*», а 7 лютого підтвердив у місті три грамоти іншим особам¹⁹⁰.

6) Ще в 1906 р. О. Петров дійшов висновку, що перед Яношом Корвіном була зовсім не грамота 1360 р., а якась інша – «х»-грамота, що до нас не дійшла. В ній і натяку не було про те, що князь Теодор заснував Мукачівський монастир. Як зауважує О. Петров, «*такий важливий факт навряд чи міг бути не відзначений в грамоті Я. Корвіна*». Доказом цьому слугує істотна різниця між тією власністю, яку князь Теодор Коріатович грамотою 1360 р. нібито заповів монастирю, і тією, що міститься у загадковій «х»-грамоті.

Тож, відповідаючи на запитання, коли все-таки була укладена ця «х»-грамота, О. Петров, услід за А. Годинкою, вважає, що як за життя князя Теодора (до 1415 р.), так і за життя його вдови Вальги (до 1418 р.) грамоту укладати було ризиковано. Оскільки першою грамотою, яка начебто підтверджувала цю «х»-грамоту, була сербська грамота «Великого деспота» Георгія Бранковича, який володів Мукачевом до 1439 р., то «х»-грамота мала бути укладена між 1418 і 1439 роками¹⁹¹.

189 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 188.

190 ШАШ А.: *Архив привилегированного города Мукачева. 1376–1850*. Мукачево, 1928, с. 123.

191 Дет. див.: *О ПОДЛОЖНОСТИ ГРАМОТЫ КНЯЗЯ ФЕОДОРА КОРИАТОВИЧА 1360 г. Съ четырьмя снимками*, Критическія замѣчанія А. Петрова; Палеографическій этюдъ И. Холодняка. In: *Матеріалы для исторіи Угорской Руси*, Т. III. СПб: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, с. 20-22; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 90-175 (130-131, 133); ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 96-102.

Такі ігри інтелектуалів-чорноризців із грамотами XV ст. в ранній історії Мукачівської єпархії були непоодинокими. Випадок із підробкою іншої грамоти – пов'язаної із Грушівським монастирем, – лише пряме тому підтвердження.

5. Оригінальна патріарша грамота 1391 р., її зміст і пізніші коментарі

Із грецькомовної грамоти патріарха Антонія IV від 14 серпня 1391 р. стає зрозумілим, що воєводи Балку і Драг, які мають від предків у Марамороші русинський монастир св. Архистратига Михаїла, особисто через Драга, який відправився з дозволу короля Сигізмунда Люксембурзького в обложений турками Константинополь вклонитися святим місцям, звернувся від себе і свого брата Балку до Вселенського патріарха з проханням, щоб згаданий монастир отримав віднині і довіку патріарший нагляд і захист, будучи і називаючись патріаршим. Ранг ставропігії брати просили для русинського монастиря своєї сім'ї в Грушеві (Пері), що тоді, імовірно, міг знаходитися в юрисдикції Галицької митрополії¹⁹².

Знайшовши справедливим і розумним, а разом з тим і відповідним гідності великої Церкви і Вселенського патріарха прохання, щоб не тільки монастир став патріаршою ставропігією, а святі храми освячувались іменем патріарха, але щоб і храми, освячені місцевими архієреями, отримали патріарший захист і нагляд, патріарх видає справжню грамоту з печаткою, щоб священний і шанований монастир св. Архистратига Михаїла в краї Мараморош отримав віднині і довіку патріарший нагляд і захист, пов'язані з цим шану і велич, будучи і називаючись патріаршим. Ігумена цього монастиря еромонаха Пахомія патріарх призначає екзархом над підлеглими монастирю місцевостями: *Селац, Ардуд, Онгоча, Юмперек, Бичов, Болванець і Бистра*. Ігумен-екзарх повинен наглядати над єреями і народом, які мешкають у згаданих місцевостях, наставляти і повчати їх, вирішувати і розслідувати між єреями церковні справи, давати потрібні розпорядження згідно законам і канонам, має право освячувати в названих місцевостях храми на основі права патріаршої ставропігії. Причому вшанування патріарха і його імені повинно виголошуватися при всіх священнодійствах як у монастирі, так і у всіх храмах, що виникатимуть. А ще патріарх повелів цією грамотою з печаткою,

192 POPA R.: *Tara Maramureşului în veacul XIV-lea...*, s. 208; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие...*, с. 21 (прим. 19).

щоб після смерті нинішнього ігумена, брати воєводи Балку і Драг (нащадки та спадкоємці засновника держави Молдова Драгоша) мали право з радою монахів цього монастиря (за латинським варіантом грамоти 1494 р. – «*всіма людьми, малими і великими*») із місцевості, підпорядкованої юрисдикції ставропігії – В.Ф.) вибрати нового ігумена і поставити його на місце того так, щоб і він мав право і владу над згаданими місцевостями, як наш екзарх, наглядає над среями і освячував храми на основі права патріаршої ставропігії¹⁹³.

Отже, як випливає з патріаршої грамоти, влада патріаршої екзархії в Грушеві поширювалася на Мараморош, Селац, Арад(?), Угочу, Берег і північ Трансільванії, тобто обширні володіння родини Сас-Драгошеску¹⁹⁴.

Чому саме в серпні 1391 р. румунський воєвода Драг з дозволу угорського короля Жигмонда прибув в оточений турками Константинополь вклонитися святим місцям і просити патріарха прийняти під нагляд і захист Вселенського патріаршого престолу отриманий ним з братом Балку від предків (батька Саса, бо більше не було від кого – В.Ф.) монастир св. Архистратига Михаїла в Марамороші? З огляду на те, що в цій частині Угорського королівства – Трансільванії перший відомий історії православний єпископ чи митрополит згадуватиметься лише 1537 р. (ним буде митрополит Варлаам)¹⁹⁵, сусідня з нею митрополія Валахії (Волощини) від 1389 до 1394 р. перебуватиме в єрархічній залежності від болгарської Охриди¹⁹⁶, з Молдовою за патріарха Антонія IV (1389–1390, 1391–1397) відносини Константинополя були вкрай неприязні (висвячений у Сербії митрополит Мелетій не був визнаний Антонієм IV, а відряджені останнім до Сочави митрополити Феодосій та Ієремія не були прийняті ні воєводою Петром I Мушатою, ні боярами, за що Ієремія відлучив від церкви всю Молдову)¹⁹⁷, – відповідь треба шукати в імовірній належності Грушівського монастиря (принаймні до серпня 1391 р.) юрисдикції Успенської кафедри галицького митрополита в Галичі¹⁹⁸.

193 Недослівне цитування за: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпатурской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*., с. 109–111. Републікацію грамоти за А. Петровим див.: ПРОНИН В., архимандрит: *История Православной Церкви на Закарпатье*. Мукачево: Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, с. 132–133; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*., s. 814–816; МОНИЧ О., диякон: *Мараморошська святиня: нариси з історії Грушівського монастиря*, Під заг. ред. Віктора Беда. Ужгород: ВАТ «Патент», 2008, с. 32–33.

194 POPA R.: *Tara Maramureşului în veacul XIV-lea...*, s. 234–236; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: етническое и конфессиональное взаимодействие...*, с. 21 (прим. 19).

195 ГОЛУБИНСКИЙ Е.: *Краткій очеркъ исторіи православныхъ Церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валашской...*, с. 400.

196 *Там само*, с. 363.

197 *Там само*, с. 374.

198 POPA R.: *Tara Maramureşului în veacul XIV-lea...*, s. 208.

Залишаючи осторонь багату історію контактів між Угорщиною та Русо-Влахією (Пониззям, Молдовою) і вужче – між Мараморешем і Галичиною, що інтенсивно розвивалися аж до початку XV ст.¹⁹⁹, акцентуємо лише на тому, що під час хвороби галицького митрополита Антонія (1370–1390/91) Вселенський патріарх Макарій (вдруге на престолі 1390–1391) вирішує кардинально змінити політику щодо Успенської кафедри в Галичі. Річ у тому, що напередодні сталися події, котрі однаково не вдовольняли ані патріарший стіл у Константинополі, ані політичного союзерена Русо-Влахії – угорського короля Жигмонда. Спочатку, 14 вересня 1387 р., молдовський правитель Петро I Мушата в присутності київського митрополита Кипріяна склав у Львові присягу вірності польському королю Владиславу II Ягеллону з литовської династії і королеві Ядвізі з правлячої донедавна в Угорщині Анжуйської династії²⁰⁰.

Втрата Угорщиною реального контролю над Русо-Влахією призвела, як здавалося тоді, до еклезіологічного сепаратизму з боку галицького митрополита. На прохання молдовського правителя Петра I Мушати архієрей Успенської кафедри митрополит Антоній висвятив Йосифа Мушату в єпископи і призначив його на вакантну кафедру в Білгород-на-Дністрі (Аспрокастропа), а в середині вересня того ж 1387 р. хіротонізував владику Йосифа на сочавського єпископа. Та на цьому «сепаратизм» Антонія не закінчився: для кафедри в Радівцях він рукоположив ще одного єпископа – Мелетія († після 1395 р.)²⁰¹.

Пізніше (26 липня 1401 р.) синод Константинопольської церкви визнає єпископські свячення Йосифа Мушати галицьким митрополитом Антонієм законними²⁰², але тоді (після 1387 р.) реакція Константинопольського патріархату буде безкомпромісною. Спочатку патріарх Макарій відрядить до Галича якогось волоського єромонаха Симеона для виконання обов'язків адміністратора всієї церковної провінції. Після смерті галицького митрополита-електа Антонія (зимою 1390/1391 р.) патріарх Макарій у серпні 1391 р. направив грамоту волоському єромонаху Симеону «в Малу Русь», щоб той після смерті Антонія взяв під свій контроль Галицьку митрополію²⁰³. Офіційний

199 Дет. див.: СКОЧИЛЯС І.: *Галич після Галича: Пониззя (Русо-Влахія) у XII–XIV століттях та утворення Молдавського князівства*. In: http://chtyvo.org.ua/authors/Skochyliias_Ihor/Halych_pislia_Halycha_Ponyzzia_ruso-vlakhii/, с. 29-72.

200 СКОЧИЛЯС І.: *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус*. Львів: Вид-во УКУ, 2010, с. 64.

201 ЧУЧКО М.: «И възят Бога на помощь»: *соціально-релігійний чинник в житті православною населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього Середньовіччя та Нового часу)*. Чернівці, 2008, с. 69-71; SUTTNER E. Chr.: *Kirche und Theologie bei den Rumänen von der Christianisierung bis zum 20. Jahrhundert.* Fribourg: Uni Fribourg Institut Ökumenische Studien, 2009, s. 27.

202 СКОЧИЛЯС І.: *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.*, с. 64-65.

203 *ACTA ET DIPLOMATA graeca medii aevi sacra et profana collecta*, Ed. F. Miklosich, I. Müller., Vol. 2, p. 157-158.

Константинополь на той час, мабуть, ще не знав, що галицький митрополит-елект останньою зимою почив у Бозі. Однак Симеон, будучи хіротонізований (висвячений) не в канонічний спосіб грецьким авантюристом Павлом Тагарісом, несподівано зрікся уряду патріаршого адміністратора (екзарха?) Галицької митрополичої кафедри²⁰⁴ (якщо він такий уряд мав насправді – В.Ф.).

«Чи був тоді обраний новий “екзарх Галицької церкви” за посередництва волоських воєвод Баліци і його брата Драгоша, як це передбачала патріарша грамота волоському ієромонаху Симеону» – питання, яке слушно порушує сучасний львівський історик Ігор Сkochиляс²⁰⁵, ризикує залишитися без відповіді. На думку молдовського історика Сербана Папакостея, настоятель монастиря св. Архистратига Михаїла в Грушеві під патронатом марамороських воєвод Балку і Драгу, як урядників угорського короля, призначався патріаршою грамотою «кимсь на киталт місцеблостителя Галицького митрополита»²⁰⁶.

Кроки Константинопольського патріархату у серпні 1391 р. – переговори з двома марамороськими братами щодо надання Грушівському монастирю права ставропігії та юрисдикції патріаршого екзархату і визнання за братами права нагляду за Галицькою митрополією – поза сумніву, були ворожим актом щодо Польщі і Молдови. Призначення патріархією волоського єромонаха Симеона під патронатом Балку (Баліци) і Драга (Драгоша) означало втягнення в боротьбу за Галич (ширше – Русо-Влахію) чинника, залежного від Угорського королівства (обидва брати були великими магнатами і королівськими урядниками одразу в кількох прикордонних північно-східних комітатах Угорщини) і однаково ворожого як до Польщі, так і до Молдови²⁰⁷.

Правда, де мав знаходитися осідок новопризначеного місцеблостителя Галицького митрополита – в Галичі чи Грушеві, – залишається теж нез'ясованим. Та чи все так просто навіть при тому, що ще у 1469 р. трансільванський воєвода Іоан Понграц наказує своїм підлеглим урядникам допомагати галицькому митрополиту Макарію збирати належні йому податки від

204 *Ibidem*, Vol. 2, p. 157-158, 194-197, 224-230; РУССКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА, издаваема Імп. археографическою комиссією. 2-е изд. Санкт-Петербургъ: Тип. М.А. Александрова, 1908, Томъ 6: Памятники древне-русского канонического права, Стб. 229-232 (Док. № 35).

205 СКОЧИЛЯС І.: *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст...* с. 512-513.

206 PĂRĂCOSTEA Ș.: *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicații central- și est-europene*. In: *România în istoria universală*, Vol. III/1, Coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian. Iași, 1988, p. 530-532.

207 *Ibidem*; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие...*, с. 21 (прим. 19).

румунських священників²⁰⁸. З огляду на те, що в аналізованій нами патріаршій грамоті Антонія IV волоським воєводам Балку і Драгу від 14 серпня 1391 р. немає і натяку на бодай якісь повноваження тогочасного ігумена-екзарха Грушівського монастиря з правами ставропігії «*калугера Пахомія*» на Галицьку митрополію або навпаки, а волоський єромонах Симеон як патріарший ігумен-екзарх згадується, наприклад, в угорських королівських грамотах аж лише у 1456 і 1457 рр., вважаємо серпневу грамоту 1391 р. патріарха Макарія волоському єромонаху Симеону «*в Малу Русь*» непевною. З одного боку, тому що патріарх Макарій ніяк не міг її видати після своєї смерті, коли на престол в Константинополі вдруге заступив патріарх Антоній, а з іншого – доволі сумнівно, щоб волоські воєводи Балку і Драг були патронами, репрезентантами чи посередниками патріаршого адміністратора (екзарха?) волоського єромонаха Симеона над Галицькою митрополією кафедрою або навпаки ще до 14 серпня 1391 р., а отже, виключно ще за життя патріарха Макарія²⁰⁹.

Загальна ж політика Константинопольського патріархату при чимдалі занепадаючій Візантійській імперії була покликана на створення та зміцнення «співдружності християнських націй» під проводом Константинополя у боротьбі з Османською імперією²¹⁰. Її реалізація здебільшого залежала від союзу з Угорщиною – єдиним на той час сильним політичним гравцем в протистоянні експансіонізму Порти у Південній, Центральній та Східній Європі²¹¹. Взамін Вселенський патріарх активно підтримував східну політику Буди щодо повернення традиційного впливу Угорщини в обширному регіоні Русо-Влахії від Карпат до гирла Дністра, який вона втратила шойно в 1387 році.

Покарати Галицьку митрополічу кафедру за неканонічні єпископські свячення Антонієм єпископів Йосифа і Мелетія для Молдови (Русо-Влахії) (1391), призначити волоського єромонаха Симеона місцеблюстителем Галицького митрополічного престолу (1391), відрядити до Молдови (Русо-Влахії) для з'ясування «еклезіологічного сепаратизму» її господаря Романа I Мушати патріарших екзархів Теодозія та Ієремію (1391–1396) з відлученням всього населення країни від Церкви (1395–1396)²¹² та піднести русинський монастир св. Архистратига Михаїла в марамороському Грушеві до гідності патріаршої ставропігії, безпосередньо підпорядкованої патріарху, і вивести його з-під

208 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 28.

209 Несміливі припущення з цього приводу мною були висловлені вперше у працях: ФЕНИЧ В.И.: *В преддверии «искушения греческим орехом»...*, с. 151-157; ФЕНИЧ В.И.: *«Под знаком византийской цивилизации»...*, с. 232-237.

210 ШЕВЧЕНКО І.: *Політика Візантійського патріархату у Східній Європі в XIV ст...*, с. 75-98.

211 КОНТЛЕР Л.: *История Венгрии...*, с. 175-187; *DEJINY UHORSKA (1000–1918)...*, s. 182-251.

212 IORGA N.: *Istoria Bisericii Românești...*, Vol. I, p. 363.

влади місцевої церковної юрисдикції (наприклад, митрополичої Успенської кафедри в Галичі?), наділивши ігумена-настоятеля Пахомія правами патріаршого екзарха²¹³ на території семи приватних земель-володінь нащадків родини його засновника Саса – воєвод Балку і Драга (1391) Селац, Арад(?), Онгоча, Юмперек, Бичов, Болванець і Бистра в комітатах Верхньої Угорщини і Трансільванії Сатмар, Берег, Унг і Біхар (з яких лише в Марамороші – 34 поселення)²¹⁴, – чим не достатня відповідь на підтвердження реальних кроків Константинополя в напрямі тимчасово створеного візантійсько-угорського антиосманського альянсу в Дністро-Тисо-Дунайському межиріччі²¹⁵.

Прохання румунських нобілів марамороських воєвод Балку і Драга – підданих короля Угорщини Сигізмунда Люксембурзького було надзвичайно на руку патріаршому престолу. Не порушуючи, таким чином, інтересів підпорядкованих Константинополю суфраганних єрархів (галицько-молдовські – покарані за «еклезіологічний сепаратизм», а трансільванські – у той час ще відсутні), патріарх міг розповсюдити свою безпосередню владу на віддалений, населений переважно румунами, північно-східний край Угорського королівства. Що, власне, Антоній IV і зробив. Як впливає із тексту грамоти 1391 р., авторитетний угорський історик русинського походження А. Годинка зробив обґрунтований висновок, за яким королівський воєвода Драг «звернувся до самого патріарха про надання єпископських прав ігумену, наділивши його управлінською юрисдикцією, по причині відсутності єпископа» в даній місцевості²¹⁶.

Та рівно через сто років Грушівський монастир опиниться перед загрозою

213 Титул «*Екзарх Ставропігії Патріаршої*» востаннє використовував марамороський православний єпископ Йосиф Стойка у 1693 та 1704 рр.: ПЕТРОВЪ А.: «*Старая вѣра и унія въ XVII–XVIII вв. Пояснительная записка*». In: *Матеріали для історії Угорської Руси*, Т. II. Санкт-Петербург: Типографія Імператорської Академії Наук, 1906, с. 33 (прим. 2). Дет. див.: BARAN A.: *Eparchia Maramorosiensis eiusque unio*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1962, 107 p.

214 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, s. 109-111 (№ 62); ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 112-114.

215 Союз Константинополя з Будою, зумовлений не в останню чергу тим, що уся територія Візантійської імперії після поразки сербських і боснійських військ на чолі із сербським князем Лазарем від османів на Косовому Полі («Полі чорних дроздів») 15 червня 1389 р. обмежувалася чи не однією столицею чисельністю населення в 40-50 тис. та деспотату Морей, протривав рівно до того часу, як невдало організований угорським королем Сигізмундом хрестовий похід проти турків зазнав цілковитого провалу 25 вересня 1396 р. у битві під Нікополем, у якій сам монарх, ледь не потрапивши до полону, врятувався втечею до Константинополя: ОСТРОГОРСЬКИЙ Г.: *Історія Візантії*, Видання 3-є, доповнене, Пер. з нім. Анатолія Онишко. Львів: Літопис, 2002, с. 497-501.

216 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 204-206.

втрата свого ставропігійного статусу та юрисдикції патріаршого екзарха з боку іншого русинського монастиря, настоятель якого від 1491 р. силою *ius patronatus* короля Угорщини був піднесений до статусу єпископа.

6. Латинська «редакція» патріаршої грамоти 1391 р. в королівській грамоті-конфірмації 1494 року

Як впливає з наступних подій, десь на початку 1494 р. тогочасний ігумен-екзарх монастиря в Грушеві Іларій особисто з'явився до короля Владислава II в Кошице. Він передав йому грецьку грамоту патріарха Антонія IV, написану на пергаменті і скріплену висячою свинцевою печаткою, разом з дослівним (*verbatim in latinum traductum*) латинським перекладом²¹⁷, просячи підтвердити її для себе і наступних настоятелів монастиря. Бажання королівською конфірмацією підкріпити права, даровані монастирю патріархом, пояснюється виключно конфліктом із мукачівським єпископом Іоаном, що тривав від 1491 р., а може, й раніше²¹⁸. На жаль, ця грамота не збереглася. У 1721 р. на прохання єзуїта Георгія Регаї (1678–1748) римо-католицька капітула в Альба-Юлії (румун. – Alba Julia, угор. – Gyula Fejérvár, нім. – Karlsburg) разом із грамотою короля Матяша від 1479 р. видала її копію²¹⁹. Від того часу і до 1925 р., крім двох румунських дослідників (Е. фон Гормузакі і Н. Йорги), замість грецького оригіналу всі користувалися її латинським перекладом, достовірність якого не піддавалася жодному сумніву²²⁰.

Михайло Лучкай, наприклад, щиро вважав, що латиномовна королівська

217 Як стверджував Я. Мігалі де Апша (1900), точність перекладу грамоти була засвідчена професором грецької мови Пештського університету Яношом Телфі (Télfy János): *DIPLOME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. ȘI XV.*, s. 111 (прим. 5).

218 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 124.

219 NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani*, Vol. I. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 401-402; *DIPLOME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. ȘI XV.*, s. 602, 608; *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*, old. 3; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 172-173.

220 Текст латинської грамоти Владислава II від 14 травня 1494 р. опубліков.: ЛУЧКАЙ М.М.: *Исторія карпатських русинів.*, Т. II, с. 181; САК Ю.: «*Historia carpathenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МВК.*, с. 106; *DIPLOME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. ȘI XV.*, s. 606-608 (№ 352).

конфірмація від 14 травня 1494 р. була лише буквальною копією грецькомовної патріаршої грамоти від 14 серпня 1391 року. На цій підставі наївний історик припустив, що тогочасний ігумен монастиря св. Архистратига Михаїла в Грушеві відмовив мукачівському настоятелю в залежності і сам відправився до Константинополя з його засновниками Балкою і Драгом. Там вони подарували патріарху і церкві «*всю свою надбану спадщину, а саме церкву, засновану в честь св. Михаїла Архангела*», який, у свою чергу, «*такий дар вдячно прийняли і задовільнили їх прохання*»²²¹. Далі по тексту грамоти – все так, як уже йшлося вище. Коментуючи цю грамоту, М. Лучкай, обстоюючи у суперечці між Грушевом і Мукачевом офіційну позицію єпископа з Чернечої гори, дійшов вкрай сумнівних висновків.

На його думку, по-перше, «*Мараморош перед тим не належав до константинопольської церкви, ані не має з нею нічого спільного*», по-друге, «*Мараморош перед тим належав до Мукачева, і тільки тепер відокремився і відзначив собі в грамоті провінції, з цього ясно випливає, що монастирі, хоч і не мали єпископа (але насправді там повинен був бути єпископ), мали духовну юрисдикцію на інші церкви, на священиків і народ, звикли вирішувати всі справи, які належали до церковного суду, за винятком одного розпорядження, яке мали одні від київського, інші від терговицького митрополита*». Звідси Лучкай робить приголомшливий висновок: «*грушівський єпископ пробував поділити єпархію на частини, але йому перешкодив... мукачівський єпископ*»²²².

Взагалі твір М. Лучкая належить сприймати обережно. Буквально через кілька сторінок, подаючи текст королівської конфірмації патріаршої грамоти Антонія IV Владиславом II, в якій, до речі, король констатував, що «*грамота згаданого патріарха не обірвана, не перекреслена і не пошкоджена в якій-небудь своїй частині*», у зв'язку з чим він видає свою «*подібну привілейовану грамоту, на її зразок дослівно перекладену, видану у повному змісті*», приймає, схвалює і ратифікує, настоятеля монастиря Іларія та всіх його наступників затверджує «*у правомочності навечно*» з тією лише умовою, що і він, і його наступники «*повинні і зобов'язані мукачівському свого ордену єпископу трансильванському ж архієпископу [в іншому місці – архієпископа з Транс-Альпіни²²³], теперішнім і майбутнім, як своїм наставникам, прояв-*

221 Текст латинської редакції патріаршої грамоти 1391 р. від 14 травня 1494 р. див.: ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 172-173; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 97-99.

222 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 173-174; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 99-100.

223 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 197; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 121.

ляти належну покiрнiсть i слухнянiсть», прокоментував її без зайвого пафосу: мовляв, король видав грамоту лише тому, що Лларій поскаржився на мукачiвського єпископа Юана, який «позбурював ченцiв при користуваннi цим монастирем»²²⁴.

Лучкая не цікавить ані те, коли Грушiвський монастир потрапив під владу мукачiвського єпископа (якщо ще перед 1391 р., тоді куди подiлися документи про заснування Мукачiвської єпархiї?), ані його долею після 1494 р. (винятком є хiба що подiї 1498 р.), бо найближчу дату, пов'язану з ним, автор наводить аж від 1607 року.²²⁵ Карпаторусинський церковний iсторик твердо переконаний: як впливає із цієї грамоти, «... король Владислав пiдпорядкував Мараморошi Мукачiвському єпископу, i щоб мараморошцi не були змушенi звертатися з проханням то в Константинополь, то в Альба-Юлiю, призначив їм єпископа трансальпiйського, або єпископа терговицького, якому повиннi виявляти покiрливiсть як митрополитовi»²²⁶. Звiсно, що така нiсенiтниця мало що могла прояснити у з'ясуваннi справжнiх причин конфлiкту між Мукачевом i Грушевом.

Як стверджує О. Петров (1925, 1930), латинський текст конфiрмацiї грецькомовної грамоти аж нiяк не є прямим перекладом – він є геть iншим, в iншому порядку, в iнших виразах викладом основного змiсту патрiаршої грамоти²²⁷. Тож, відкидаючи будь-якi конспiрологiї при порiвняннi оригiнальної патрiаршої грамоти 1391 р. з її латинською «редакцiєю» від 14 травня 1494 р., російський iсторик першим виявив, що латинський варiант грамоти, до якого традицiйно апелює церковна чи свiтська релiгiйно заангажована iсторiографiя, мiстить численнi відхилення та відвертi змiни, в т. ч. у базових (канонiчно-правових) мiсцях, що дає всi пiдстави стверджувати її фальшиву природу походження.

Для того щоб переконатися в умиснiй пiдробцi латинського тексту конфiрмацiї патрiаршого документа, слiдом за О. Петровим та о. Ц. Васiлом²²⁸,

224 ЛУЧКАЙ М.М.: *История карпатских русинів...*, Т. II, с. 181; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 106.

225 ЛУЧКАЙ М.М.: *История карпатских русинів...*, Т. II, с. 182; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 107.

226 ЛУЧКАЙ М.М.: *История карпатских русинів...*, Т. II, с. 197; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 122.

227 Вперше про це О. Петров написав у статтях: PETROV A.: *A máramorosi sz. Mihály monostor 1391-i görög oklevelének latin fordítása az 1494 évi megerősítő oklevélben*. In: *Turul. 1925 та у Filolog. Sb. Cesk. Acad. Vied. 1925*, s. 234-239.

228 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 126-131; о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачiвська єпархiя та її єпископи*.

зазначу найбільш очевидні з них. Так, латинський текст грамоти говорить і про Балку, і про Драга, тоді як з грецького відомо, що до Константинополя прибув тільки Драг²²⁹. Із латинського тексту випливає, що брати-воєводи піднесли монастир св. Архистратига Михаїла в дар патріарху і Константинопольській церкві, тоді як із грецького чітко випливає, що Драг просив, щоб «монастир отримав патріарший нагляд і захист (це тричі наголошено – В.Ф.), будучи і називаючись патріаршим»²³⁰.

У латинському «перекладі» ніде не вжито слово «*ставропігія*», котре якраз є ключовим терміном грецького оригінального документа і суттю прохання королівських благодійників Грушівського монастиря, які просять вселенського архієрея поставити монастир під «*контроль і протекцію патріарха*», котрий, у свою чергу, надає монастирю та всім церквам, що лежать в його околицях на землях волоських нобілів-прохачів, свою протекцію «*з повагою і величчю*». Латинський же текст «грамоти» від 1494 р. таких висловів не вживає²³¹.

В оригінальному грецькому тексті 1391 р. настоятель згадуваного монастиря св. Архистратига Михаїла «*калугер Пахомій*» тричі іменується важливим титулом намісника патріарха «*патріарший екзарх*». Латинський текст 1494 р. натомість вживає лише загальний для Католицької церкви термін «*abbas*» та/або «*prior*»²³², що в даному контексті не лише суттєво звужує повноваження ігумена, але й умисно фальсифікує його канонічно-правову юрисдикцію і природу. Можливо, що «перекладач» просто не розумів значення термінів «*ставропігія*» і «*екзарх*», а якщо розумів, то свідомо їх спотворив.

В обох текстах грамоти наведені назви семи місцевостей, що були колись у володінні Балку і Драга, і над якими патріарх встановив церковну юрисдикцію свого екзарха – ігумена монастиря. Але з них лише дві (у О. Петрова – три) в обох текстах грамот збігаються: це Унгоча/Угоча і Болванус²³³. Чому «перекладач» замінив їх на інші назви, пояснити не складно: калугер Іларій у 1494 р. навіть не здогадувався, що його юрисдикція стараннями мукачівського єпископа Іоана в очах короля поширюється вже не на сім, а лише на дві місцевості.

Історія походження..., с. 30-31. Тексти грамот грецькою і латинською мовами див.: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 151-155

229 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 126.

230 Там само.

231 Там само, с. 126-127.

232 о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 30.

233 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 127.

Грецький текст грамоти патріарха 1391 р. подає вибори наступника ігумена-екзарха Пахомія в такий спосіб: після смерті діючого настоятеля монастиря новий ігумен і екзарх має бути обраний благодійниками Балку і Драгом разом з радою монахів. Натомість латинський фальсифікат 1494 р. констатує, що у виборах мають брати участь представники всіх володінь воєвод на загальних зборах «*omnes fratres spirituales tunc et Balicza ac Drag mester cum omnibus hominibus parvis et magnis, in dictis pertinentiis residentibus ac congregatis aperte, ut ita congregati Priorem eligant*». Коментуючи цей сюжет, О. Петров зауважує, що на християнському Сході дійсно траплялися вибори такого роду, але при цьому, як правило, йшлося про вибори єпископів, а не звичайних настоятелів монастирів, хай навіть з компетенцією патріаршого екзарха. Пояснити цю зміну в грецькому тексті можливо хіба тим, що «перекладач» у 1494 р. з приводу королівського підтвердження щиро бажав піднести ігумена-екзарха майже до тієї гідності, яка належала єпископу²³⁴.

Сучасний румунський історик Раду Поп (1997) цей епізод коментує дещо по-іншому. Латинський варіант тексту патріаршого листа від 1494 р. засвідчує, що «*воєвода Балк і магістр Драг*» разом з монахами монастиря і зі «*всіма людьми, малими і великими*» із місцевостей, підпорядкованих юрисдикції ставропігії, мали право вибирати ігумена монастиря, який виконував обов'язки єпископа, але ним, звісно, не був. Вибори єпископа зі «*всіма людьми, малими і великими*», на думку авторитетного науковця, видаються відсиланням до більш ранньої епохи (певно, до 1391 р.), коли збори марамороських кенезів (князів) під головуванням воєводи, крім всього іншого, мали ще й прерогативу організації церковного життя²³⁵.

Ще більше видає прихований умисел «перекладача» наступне місце в грамоті: у грецькомовному тексті міститься стереотипна клаузула грамот про піднесення церковних інституцій до ступеня ставропігії – встановлюється, щоб і храми, освячені місцевими архієреями, отримували патріарший захист і нагляд та пов'язані з цим шану і велич, тобто були б нарівні з храмами, освяченими екзархом, патріаршими і перебували під юрисдикцією патріаршого екзарха. Натомість замість цієї стереотипної формули в латинському тексті конфірмації 1494 р. є малозрозуміла фраза: «*si quis nostrorum subditorum(!) archiepiscopus aut episcopus in dicto monasterio(!) aut pertinentiis eiusdem inveniretur(!), quod eiusmodi dicto Priori esset in adjutorium*»²³⁶.

Деякі автори (наприклад, А. Годинка), спираючись на латинський текст підтверджувальної грамоти короля Владислава II, пояснюють термін

234 Там само, с. 127-128.

235 POPA R.: *Tara Maramureşului în veacul XIV-lea...*, s. 208.

236 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 128; о. ВАСИЛЬ Ц., ПІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 31.

adiutorium у зверненні єпископа до ігумена як неухильний обов'язок єпископа освячувати диякона і священників на прохання настоятеля монастиря²³⁷. У всякому разі, ця фраза встановлювала повну незалежність ігумена від якого-небудь місцевого єпископа чи архієпископа. Цікаво, що в грецькій грамоті мовиться тільки про церковну юрисдикцію ігумена-екзарха, тоді як в латинському тексті переважають турботи про його права на прибутки: «*super omnes proventus abbatiae praedictae*»²³⁸.

Стосовно ж буквальної причетності «*воеводи Балку і магістра Драга*» до заснування монастиря в Грушеві, то лише латинський переклад 1494 р. грецької грамоти патріарха Антонія IV 1391 р. пов'язує з ними це питання: «*Vajvoda Balicza et Drag mester, qui habent – monasterium perpetuum in Maromaros*». Втім «*Perpetuus, perpetuaalis*» в середньовічній угорській латині скоріше розумілося як спадковий: «*perpetuitas – ius haereditarium; comes perpetuus*», що буквально означало «*спадковий комес*» (очільник комітату, надзупан, ішпан, фоішпан). Найменування в латинському перекладі королівської підтверджувальної грамоти монастиря «*perpetuus, haereditas*» має подвійне значення: а) успадкований від батька або (взагалі) від предків; б) переданий у спадок синами або (взагалі) нащадками. Тож «*perpetuus, haereditas*» сучасники Балку, Драга і Пахомія розуміли тільки під другим значенням²³⁹.

Проблема, однак, полягає в тому, що оригінальний грецький текст вказує не на друге, а на перше значення, тобто – отриманий із/від роду, успадкований. Звідси О. Петров робить висновок, що Грушівський монастир заснований не Балку і Драгом, а їх родичами по висхідній лінії, тобто їхнім батьком воеводою Сасом (котрий помер, судячи з усього, в 1364 р.)²⁴⁰ або дідом. А якщо не дотримуватися строго букви грамоти, то цілком може бути, що і попередніми їхніми предками²⁴¹. Балку ж і Драг, з одного боку, виклопотали своєму приватному монастирю високе становище патріаршої ставропігії, а з іншого – потурбувалися про його матеріальне забезпечення. Про перше повідомляє грамота патріарха Антонія IV від 1391 р., а про друге – грамота синів Балку від 1404 р. – воеводи Дмитрія і його брата магістра Олександра²⁴².

237 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 208-209.

238 ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. 128 (прим. 6); о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 31.

239 ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. 108.

240 *DIPLÓME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. şI XV...*, s. 40 (№ 19).

241 *Ibedem*, s. 89-94 (№ 53); ПЕТРОВЬ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. 108-109.

242 ПЕТРОВЬ А.: *Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской*

Дивно, що королівська канцелярія не перевірила латинський переклад патріаршої грамоти. Припустити думку, що в ній не було фахівців, які б знали грецьку мову, з огляду на інтенсивні зносини між окупованим турками Константинополем і Будую, складно. Скоріше за все, канцеляристи особливо не переймалися точністю таких перекладів, сподіваючись, що слабодухий король Владислав II Ягеллонський охоче задовольнить будь-які прохання, тільки б позбутися докучливих людей. Відповідаючи на все «*dobrze*», король зі всім погоджувався, за що сучасники прозвали його «*Dobrze László*»²⁴³. Тож не виключено, що скориставшись добротою монарха, лиходії-перекладачі поставили колись ставропігійний, незалежний від влади місцевого єпископа монастир св. Архистратига Михаїла в Грушеві в повну залежність від єпископа русинів у Мукачеві. Однак, яким чином могла потрапити до грамоти-конфірмації клаузула, що знищувала всю юридичну силу оригінальної патріаршої грамоти, щойно підтвердженої королем, – довгий час залишалося справжньою загадкою.

О. Петров припускає клаузулу інтерполяцією початку XVIII століття. Саме тоді, коли в 1721 р. на світ з'явилася копія грамоти 1494 р., точилися запеклі суперечки щодо належності Мараморошу між двома уніатськими єпископами – мукачівським русинським Георгієм Геннадієм Бізанцієм (1716–1733) і фагараським румунським Іоаном Патакі (1721–1730), а потім і його наступником Іоаном-Міку Клайном (1730–1751)²⁴⁴. Ця інтерполяція, очевидно, була внесена в королівську грамоту-конфірмацію кимсь із прибічників Фагараського єпископства²⁴⁵. Ще одним доказом цьому служить той факт, що із дванадцяти грамот Владислава II за 1491–1498 рр., що стосуються церковних відносин у Мукачівській єпархії і були опубліковані Й. Базилевичем, М. Лучкаєм, Я. Мігалі, А. Годинкою та О. Петровим²⁴⁶, всі, крім однієї (від 14 травня

территорію..., 15 с.; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*., с. 114–118. Републікація тексту грамоти: ПАНЬКЕВИЧ И.: *Найдавніша грамота подкарпаторуська...*, с. 114–115; ТІСНУ Фр.: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi...*, с. 3–6; УКРАЇНСЬКІ ГРАМОТИ XV ст. ., с. 133–134; ТІХИЙ Фр.: *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі...*, с. 9, 10–12; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*. Košice, 2004, s. 818; ДУЛИЧЕНКО А.: *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.)...*, с. 33.

243 КОНТЛЕР Л.: *История Венгрии...*, с. 166; *DEJINY UHORSKA (1000–1918)...*, s. 156.

244 Фагараське єпископство засн. 1721 р., а 1733 р. його осідок перенесено до м. Блаж (нім. – Blasendorf, угор. – Balásfalva): NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terries coronae s. Stephani...*, Vol. I, Index.

245 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*., с. 130.

246 Дві грамоти від 1491 і одна від 1498 р. див.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits...*, p. 21–25; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi*

1494 р.), датовані за календарем циклу церковних свят, тоді як ця грамота – числом місяця: «*quatra decimal die Maii*».

Свідомо чи ні, але «перший» офіційний історіограф Мукачівської греко-католицької єпархії Й. Базилович наприкінці XVIII ст. випустив із огляду як оригінальний грецькомовний (1391), так і «перекладений» латинський (1494) текст патріаршої грамоти Антонія IV Грушівському монастирю. Цілком вірогідно, що авторові історіографічного міфу про «фундацію подільським князем Теодором Коріатовичем Мукачівського монастиря в 1360 р.» патріарша грамота Антонія IV як в оригіналі грецькою, так і в її фальсифікаті латиною не пасувала для «конструювання» не зовсім законних юрисдикційних домагань з боку сумнівного правового статусу архімандрита-єпископа Свято-Миколаївської монастирської церкви на Чернечій горі в Мукачеві на канонічну територію патріаршого екзарха – ігумена-настоятеля ставропігійного Свято-Михайлівського монастиря в Грушеві вже починаючи від 1491 року.

В результаті така маніпуляція з королівськими грамотами спочатку дала привід архієреям з Чернечої гори розпочати процедуру інкорпорації монастиря в Грушеві, котра, з перервами між судовими засіданнями в Лелеському королівському конвенті, до 1498 р. зосталася *ipse posse* в попередньому стані, завершившись аж у 1556 р. не без підтримки австрійських Габсбургів, відтак (наприкінці XVI ст.) сфальшувати горезвісну «фундаційну грамоту Теодора Коріатовича 1360 р.» про «першість» Мукачівського монастиря над Грушівським²⁴⁷, а історикам, починаючи від Й. Базиловича (1799–1804) – писати неправду про походження обох монастирів на користь Свято-Миколаївського монастиря на Чернечій горі.

v *Uhorsku...*, s. 32-34; дві з 1491 та дві з 1494 р. – ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 179-181, 196-197; одна з 1491, одна з 1492, дві з 1494, дві з 1495, одна з 1496, дві з 1498 р. – *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...* s. 600-625 (№№ 348-350, 352-356, 360); дві з 1491 і одна з 1498 р. – *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 5-7, 9-10; дві з 1491, дві з 1494 і одна з 1498 р. – ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и епархіи 1391–1498 г...*, с. 151-155, 164-167, 172-175.

247 Пор.: ФЕНИЧ В.: «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 140-158; ФЕНИЧ В.: *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, J. CORANIČ (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 10-12; ФЕНИЧ В.: *Коріатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій Горі в Мукачеві*. In: *História Rádu baziliánov sv. Jozafáta*, Ed. Jaroslav CORANIČ. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2017, s. 40-57.

7. *Finita la commedia*: підпорядкування Грушівського монастиря єпископу русинів у Мукачеві

Як впливає з наступної королівської грамоти, датованої 29 листопада 1498 р., ігумену-настоятелю Грушівського монастиря вдалося обстояти ті привілеї, якими колись (1391) його наділив константинопольський патріарх Антоній IV. І хоч у двох королівських грамотах 1494 р. жодного разу щодо марамороського монастиря не було вжито термінів, пов'язаних із реальним статусом ставропігії, а щодо його ігумена Іларія не вжито титулу патріаршого екзарха (квінтесенції грамоти 1391 р.), мукачівському єпископу так і не вдалося його собі підкорити.

Зі змісту грамоти короля Владислава II від 29 листопада 1498 р. випливає, що хоч він і підтвердив у 1494 р. привілеї, надані Грушівському монастирю та його ігумену патріархом Антонієм IV, мукачівський єпископ Іоан, як про це скаржився королю в 1497 р. ігумен Іларій, змушував жителів, які проживали на прилеглих до монастиря територіях, сплачувати йому податки, чим наніс йому збитки. Коли ж король визначив для розгляду справи день в Лелеському конвенті, єпископ Іоан на нього не з'явився. Тому король визначає для вирішення цього спору інший термін, а до того часу зобов'язує столичну адміністрацію комітату Мараморош дбати про інтереси монастиря в Грушеві в попередньому стані²⁴⁸.

Чим закінчився цей судовий спір наприкінці XV ст. – невідомо. Від 1498 до 1551 р., тобто за 53 роки, жодних документів, які б стосувалися карпато-русинської церкви чи її єрархії, не збереглося. Ані про наступників єпископа Іоана, ані про становище Грушівського монастиря та його настоятелів до середини XVI ст. нічого не відомо. Коли в 1537 р. війська Фердинанда I Габсбурга взяли штурмом Мукачівський замок і місто²⁴⁹, з його грамоти від 15 березня 1552 р. випливає, що монастир на Чернечій горі був щент розорений і покинутий чернечою братією²⁵⁰. Не виключено, що тоді разом з монастирем зникла і більша частина документів.

248 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits...*, p. 24-25; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 34; ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 197; *DIPLÓME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. ŞI XV...*, s. 624-625 (№ 360); *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 9-10; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 131-132, 174-175.

249 LEHOCZKY T.: *Beregvármegye Monographiája*, III. Kötet, old. 513-514; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 221.

250 Текст грамоти опублік.: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 13-14.

Натомість починаючи від 1551 р. Грушівський монастир повинен був підпорядковуватися мукачівському єпископові. Так, у грамоті від 9 жовтня 1551 р. Фердинанд I зобов'язує поміщиків і владу не перешкоджати єпископу русинів Ладиславу збирати прибутки, які повинні платити єпископу русинські священники і монахи комітату Мараморош²⁵¹. Ще конкретніше йдеться про повну перемогу мукачівського єпископа над юрисдикцією ігумена-настоятеля Грушівського монастиря в грамоті комеса (наджупана) комітатів Сатмар і Саболч графа Георгія Баторі від 19 лютого 1556 року. Як власник домінії Бичко (Бичківська домінія), до якої належало Грушево, він розпоряджається ввести у володіння монастирем, його рухомим і нерухомим майном єпископа русинів Ларіона²⁵².

Цей єпископ згадується і в грамотах від 3 липня 1558 р. та 25 січня 1561 р. як «*in claustris b. Nicolai commorans*»²⁵³. Тож головною його резиденцією був Мукачівський, а не Грушівський монастир. Пізніше, з грамот 21 листопада або 3 грудня 1604 р. і 9 березня 1607 р. випливає, що Сергій «*episcopus Ruthenorum Munkacsiensis*» мав у своєму розпорядженні і Грушівський монастир²⁵⁴.

У тому, як і коли мукачівський єпископ інкорпорував своїй архієрейській владі ставропігійний Грушівський монастир та ті місцевості і села, над якими патріарший екзарх мав юрисдикцію відповідно до грамоти патріарха Антонія IV від 1391 р., на думку О. Петрова, «деяку роль відіграла інтерполяція в другій грамоті Владислава II 1491 р.»²⁵⁵. У столичному місті Вішеграді 31 липня 1491 р. король Владислав II видав дві грамоти, які збереглися в оригіналі до XX століття. З першої грамоти, в якій король звертається до «...*plebanis Ruthenis, sub iurisdictione ecclesie beati Nicolai confessoris, in oppido Munkach rito Grecorum fundate, existentibus...*», випливає, що кафедра єпископа Іоана знаходиться в монастирі св. Миколая в Мукачеві²⁵⁶. Натомість у другій грамоті згадується «...*Johannes, episcopus Ruthenorum, in claustris beati N (Michaelis) archangeli in Maromar, ritu Grecorum fundato, commorans...*»²⁵⁷.

251 Текст грамоти опубліков.: *Ibedem*, old. 12-13.

252 Текст грамоти опубліков.: *Ibedem*, old. 15-15.

253 Текст обох грамот опубліков.: *Ibedem*, old. 16-17, 17-18.

254 Текст обох грамот опубліков.: *Ibedem*, old. 46-47, 49-50.

255 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 133.

256 Текст грамоти див.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 21; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 32-33; ЛУЧКАЙ М.М. *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 187; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 5; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 164.

257 Текст грамоти див.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 222-223; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*

Шукаючи бодай якийсь логічне пояснення цьому «феномену»²⁵⁸, А. Годинка в опублікованій грамоті лише поставив знак запитання щодо того, чи дійсно резиденцією єпископа русинів Іоана тоді міг бути Грушівський монастир св. Архистратига Михаїла²⁵⁹. Ще на початку 1840-х рр. М. Лучкай, дивуючись неухважності Й. Базилевича, помітив у цій грамоті підробку, а І. Дулішкович, який першим найповніше використав рукописний мега-наратив Лучкая з історії карпатських русинів, його сумніви надрукував 1875 року²⁶⁰. Застереження М. Лучкая та І. Дулішковича в 1911 р. помітив і О. Петров²⁶¹. До того як переконатися у сумнівах Лучкая і Дулішковича, російський дослідник звернувся до чеського спеціаліста-палеографа, директора Державного архіву в Празі д-ра Яна Новака. У листі О. Петрову від 1 березня 1903 р. Я. Новак аргументовано підтвердив підробку літери «N» на «M» у п'ятому рядку королівської грамоти-інтерполяції в пізніший час, іншою рукою і іншими чорнилами²⁶². Отож, упродовж понад 150 років історики сумніваються в автентичності та достовірності другої грамоти короля Владислава II від 31 липня 1491 р., а понад століття переконані в її свідомій підробці.

Мета підробки цілком очевидна: довести, що мукачівський єпископ Іоан мав резиденцію в Грушівському монастирі, який, відповідно, підпорядковувався його юрисдикції. Ймовірно, підробка королівської грамоти 1491 р. була зроблена в період між 1516 і 1551 роками. Після 1551 р. в ній не було необхідності. Стосовно ж періоду до 1516 р., то навряд чи хтось погодився б представити таку явну підробку до канцелярії того самого короля, котрим була видана грамота 1491 року. Тож ця підробка могла статися тільки після смерті Владислава II «Добже» (1516). О. Петров, наприклад, більше схильний вважати, що інтерполяція грамоти 31 липня 1491 р. могла бути зроблена після 1537 (знищенням монастиря та його архіву), але до 1551 року²⁶³. На нашу думку, це могло статися і пізніше.

с. 33-34; ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 196; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 166-167.

258 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 201-202.

259 Текст другої грамоти див.: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 5-6.

260 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 196; САК Ю.: «*Historia carpatotheporum*» Михаїла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 121; ДУЛИШКОВИЧЪ І.: *Историческія черты Угро-Русскихъ...*, Тетрадь II, с. 68.

261 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года по официалънымъ даннымъ...*, с. 277.

262 Текст листа Я. Новака А. Петрову див.: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 135 (прим. 1).

263 Там само, с. 135-136.

Грамота 1491 р. з указаною інтерполяцією була використана і у XVIII ст., але вже проти мукачівського єпископа. На початку століття Мараморош, де все ще переважали «*graeci ritus non uniti*» (грецької віри неуніати) і де з Угольського монастиря (Грушівський монастир близько 1690 р. було знищено)²⁶⁴ неуніатським кліром і мирянами східного обряду до початку 1730-х рр. управляли православні єпископи Йосиф Стойка, а після нього Досифей Теодорович²⁶⁵, опинився під натиском нестримних домагань з боку як русинського (з резиденцією в Мукачеві), так і румунського (з осідком у Фагараші та Блажі) уніатських єпископів²⁶⁶.

Після смерті Досифея Теодоровича (між 1733 і 1735) священник уніатської парафії с. Драгово Іоан Стойка (на прізвисько Пап), не бажаючи підпорядковуватися мукачівському уніатському єпископу Симеону Ольшавському (1734–1737), 24 жовтня 1735 р. отримав від дворянської конгрегації комітату Мараморош автентичну копію привілеїв імператора Леопольда II Габсбурга від 20 грудня 1701 року. Вони були надані трансільванським уніатам-румунам²⁶⁷. Той же священник 4 листопада 1735 р. отримав від тієї ж авторитетної дворянської конгрегації одразу дві засвідчені автентичні копії грамот привілеїв угорського короля Владислава II від 1498 р.²⁶⁸ та від 1491 р., наданих Грушівському монастирю²⁶⁹. Комітатська влада, маючи загалом антикатолицькі, проправославні погляди, не помітила або не бажала помічати очевидної підробки²⁷⁰.

Мабуть, І. Стойка з прибічниками мали намір на основі грамоти довести, що Грушівський ставропігійний монастир був колись резиденцією православного єпископа з юрисдикцією патріаршого екзарха і що, відповідно, духовенство та взагалі православні Мараморошу мають право обстоювати свою незалежність від уніатських єпископів Мукачева і Фагараша, обираючи православного, неуніатського архієрея.

264 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів..*, Т. II, с. 182-183; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК..*, с. 108.

265 Дет. див.: BARAN A.: *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio..*, р. 57-98.

266 Дет. див.: CZIPLE S.: *A máramorosi püspökség kérése*. Budapest, 1910, 154 old.

267 ДАЗО, Ф. 151, Оп. 1, Спр. 534, Арк. 1-2. Копія. Привілей опубліков.: *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUKACEVO. Documente. II*, Viorel Ciobotă (coordonator), Vasile Rus (coordonator), Irina Liuba Horvat, Mihai Misiuk, Serghej Veskvarko, Turuczko Sándor. Satu Mare: Editura Muzeului Satmărean, 2012, s. 52-53.

268 ДАЗО, Ф. 151, Оп. 1, Спр. 535, Арк. 1-2. Копія. Привілей опубліков.: *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUKACEVO. Documente. II..*, s. 53-54.

269 ДАЗО, Ф. 151, Оп. 1, Спр. 554, Арк. 1-2. Копія. Привілей опубліков.: *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUKACEVO. Documente. II..*, s. 55-56.

270 ПЕТРОВЬ А.: «*Старая вѣра*» и унія въ XVII–XVIII вв. *Пояснительная записка*. In: *Матеріали для історії Угорської Русі*, Т. II, с. 32, 34, 36, 38, 49.

Так чи інакше, але понад півстоліття епопея (1491–1556) підпорядкування (інкорпорації) єпископу русинів (непевного канонічного походження) з осідком у монастирській церкві св. Миколая на Чернечій горі в Мукачеві найдавнішого під угорськими Карпатами Грушівського монастиря з правом (статусом) ставропігії Константинопольського патріарха та юрисдикцією патріаршого екзарха в особі його ігумена-настоятеля підтвердженими автентичними писемними джерелами – скінчилася. Піррова перемога Мукачева над Грушевом (не без участі австрійських Габсбургів) не стала ані переконливою, ані надійною. Загалом орієнтальне Грушево (ширше – Мараморш, тобто південно-східна частина майбутнього Закарпаття) завжди залишалося незручною фрондою окцидентальному в цілому Мукачеву (ширше – північно-західній частині майбутнього Закарпаття).

Зведення рахунків про «першість», «вищість», «справжність» між православними і католиками (а все ж однаково християнами) візантійської обрядової традиції на Закарпатті, на жаль, триває донині. Далеко не останню роль у цій «війні» за історичну легітимацію відіграє гіркий досвід нечесної, насильницької інкорпорації русинського монастиря / церкви / ставропігії / єпархії марамороського Грушева, канонічно ствердженого Константинопольським патріархатом ще у 1391 р., русинським монастирем / церквою / єпархією березького Мукачева, канонічно створеною Римським Престолом не 1491, а 1771 року.

**Коріатовичіана:
як формувався міф
про витоки
монастиря василіан
на Чернечій горі
в Мукачеві**

Відредагований текст
публікується за виданням:
ФЕНИЧ В.: *Коріатовичіана:
як формувався міф про витоки
монастиря василіан на
Чернечій Горі в Мукачеві.*
In: *História Rádu baziliánov
sv. Jozafáta*. Prešov: Gréckokato-
lícka teologická fakulta Prešovská
univerzita v Prešove, 2017,
s. 39-73.

Вступ

Кожна історія етнічної чи релігійної спільноти, за визначенням відомого американського ісламіста Бернарда Льюїса (1975), має свій «*фундаційний міф*». Залежно від того, наскільки її власна історія є легітимно доказовою, настільки йдеться про однину чи множину цього міфу²⁷¹. В історії Карпатської Русі (вужче – Закарпаття та відповідно Мукачівської греко-католицької і православної єпархій) донині роль такого «*фундаційного міфу*», на мою думку, відіграє «грамота 1360 р. про заснування Мукачівського монастиря на Чернечій горі²⁷²», яку продовжують пов'язувати з іменем подільського князя (1388–1403) і пана Мукачівського замку (1397–1415), комеса комітатів Берег (1395–1396, 1402–1415), Угоча (1400?), Сатмар (1404–1406) і Мараморош (1404?, 1411–1415) Теодора Коріатовича.

Попри свою достовірну історію знатного середньовічного литовського та угорського нобіля і християнина-католика, діяльність якого виразно задокументована в писемних джерелах литовсько-руського («північного») та угорського («південного») походження між 1388 і 1415 р.²⁷³, завдяки вдало сконструйованому не одним поколінням творців «*фундаційного міфу*» історії карпатських русинів ім'я Теодора Коріатовича має всі шанси пережити і нас. В історії місцевої східнохристиянської церковної традиції та регіональної історіографії «*фундаційна грамота Теодора Коріатовича 1360 р.*», смію припустити, відіграє не меншу роль, аніж знаменита «Константинова гра-

271 Його суть зводиться до природної потреби державних чи бездержавних народів продемонструвати собі та зовнішньому світові своє висококультурне та героїчне походження (в європейському контексті особливо цінується прямий чи непрямий зв'язок зі стародавньою Грецією чи Римом!), а також, що вже в далекому минулому існувала політико-адміністративна структура, яка може розглядатися як перший етап існуючої в даний час незалежної держави або ж такої, яка повинна бути створена: LEWIS B.: *History – Remembered, Rediscovered, Invented*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975, p. 59.

272 На відміну від загальнопоширеної версії щодо походження назви монастиря «на Чернечій горі» – від лексеми «чернець» («ченець»), тобто назви гори, де селились монахи, дотримуюся версії про автентичну назву цієї гори – Чернек, пов'язуючи її з іменем каштеляна Мукачівського замку пана Мукачева Теодора Коріатовича – Черніка (Чернук, 1408), котрий, подібно до родини Галліш, яка жила неподалік замку в селі Клячанові (від якої походить гора Галліш), міг мати тут свій земельний наділ або виноградник. Пор.: ЛЕНОСЗКУ Т.: *Beregvármegyé Monographiája*, III. Kötet. Ungvártott: Nyomatott poltsek Miksa könyvnyomdájában, 1881, old. 353; КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятювич у світлі нових джерел*. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 32. Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка, Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М.П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 95.

273 Такий поділ джерел запропоновано: КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятювич у світлі нових джерел...*, с. 75-115.

мота» (більш відома під назвою «Константинів дар»), котру так само було скомпільовано у другій половині VIII ст. і включено у середині IX ст. разом з іншими апокрифічними папськими документами до т. зв. «псевдо-Исидорових Декреталій»²⁷⁴.

Оскільки «фундаційну грамоту Теодора Коріатовича про заснування монастиря на Чернечій горі в Мукачеві 8 березня 1360 р.» свого часу було визнано підробкою одразу кількома авторитетними істориками та палеографами (1906 р. – професорами Санкт-Петербурзького університету Олексієм Петровим та Іваном Холодняком, 1909 р. – професором Юридичної академії у Пожоні (Братиславі) Антоніном Годинкою та 1910 р. – професором Віденського університету Емілем фон Оттенталем)²⁷⁵, детально зупинятися на цьому потреби не бачу. Моїм завданням у цій студії є не оповідь про подільський та угорський період життя і діяльності помітного на зламі XIV–XV ст. нобіля Теодора Коріатовича. Цій темі присвячено достатньо уваги в сучасному карпатознавстві²⁷⁶. Моє завдання значно скромніше: описати як «грамота 1360 р.» про заснування монастиря на Чернечій горі в Мукачеві

274 Приписувані Исидорові Купцеві складені між 846 та 852 рр. декреталії (декретали (лат.) – середньовічні церковні збірники законів та інших правових актів римських пап), увійшли в історію як найвпливовіші в імперії Каролінгів сфальшовані збірники канонічного права. Укладені на основі т.зв. «дарчої грамоти імператора Константина» (в оригіналі «*Constitutum Constantini*»), пізніше звана просто «*Donatio Constantini*»), якою начебто імператор Римської імперії Константин Великий (306-337), після чудесного зцілення від прокази, в роках 314-335 передав Римському єпископу Сильвестру I свою земну владу, вперше з'явилися як аргумент боротьби за інвеститури між світськими і церковними властями імперії Каролінгів, а потім, десь у 867-868 рр., псевдо-Исидорові Декреталії були використані в полеміці про примат римського папи між паризьким єпископом Енеєм і патріархом константинопольським Фотієм. Дет. див.: ПАВЛОВ А.: *Подложная дарственная грамота Константина Великого*. In: *Византийский временник*. Санкт-Петербург, 1896, т. 3, с. 18-82; ВОЛОКОВНИКОВ Д.В.: *Рим – Київ: історія одного апокрифа*. In: *Український історичний журнал*, 1999, № 5, с. 15-25.

275 *О подложности грамоты князя Феодора Коріатовича 1360 г. Съ четырьма снимками*, Критическія замѣчания А. ПЕТРОВА; Палеографическій этюдъ И. ХОЛОДНЯКА. In: *Матеріали для історіи Угорської Русі*, т. III. СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 31 с.; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, old. 92-175; ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по історіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knižkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. v Praze, 1930, с. 55-60, 179-203; ХОЛОДНЯК И.И.: *Палеографическій этюдъ*. In: *Ibidem*, с. 204-206.

276 Найповніше його біографія розкрита: ПОПОВИЧ М.: *Федор Коріатович – русинський воєвода. Перекрочені сторіччя I*. Пряшов: Русинська оброда, 1993, 178 с.; КОПИТЧАК О.: *Федір Коріатович. Видатний діяч історії Закарпаття доби середньовіччя*. Ужгород: МПП «Гражда», 2003, 92 с.: іл.

та наділення його земельними бенефіціями – селами Лавки і Бобовище, до творення якої подільський князь і мукачівський пан Теодор Коріатович не мав жодного відношення, оскільки її написано вже після його смерті (1415), а відтак, пізніше (між 1569 і 1597) заново було виготовлено для конфірмації, перетворилася на «фундаційний міф» історії карпатських/підкарпатських русинів.

У питанні творення «псевдотеодорового дарунку» як «*фундаційного міфу*» церковної та політичної історії карпатських русинів тримаюся думки, що духовні особи, видатні діячі церкви, яких благочестя і праведне життя високо цінувалися у суспільстві, в разі потреби захисту прав, володіння та авторитету церкви, монастирів чи цілої спільноти вірників перед світською владою інколи мусіли вдаватися до хитрощів, обману та навіть підробки документів. У даному випадку відомий польський історик ХІХ ст., біограф синів великого князя Литовського Гедимінаса (серед яких був і батько Теодора – Коріат-Михайло) Казімір Стадніцький писав: «*Їх іменами користувалися для підробки документів*»²⁷⁷.

Такі не зовсім чесні дії задля захисту свого місця під сонцем з апелюванням до авторитету «відомих» зазвичай були зброєю в руках слабких і незахищених перед владою спільнот, котрі не мали своїх значних і впливових патронів. Для карпатських русинів такою особою став Теодор Коріатович, тільки не як «князь Поділля», ким він був насправді, а як «князь Мукачева», ким він ніколи не був.

Що стосується Поділля, то після К. Стадніцького на такий аспект проблематики, як діархічне правління братів Коріатовичів від 1340-х рр. до 1393 р., звертали увагу Н. Молчановський, І. Пузина, Ю. Сіцінський, Я. Куртика, Л. Войтович, В. Михайловський²⁷⁸. Про підробку грамоти від імені

277 STADNICKI K.: *Synowie Gedymina wielkō-wladycy Litwy: Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat*. Lwów, 1881, s. 139 (примітка 24).

278 STADNICKI K.: *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*. In: *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzen Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejetnosci*, 1877, № 7, s. 1-146; STADNICKI K.: *Synowie Gedymina wielkō-wladycy Litwy: Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat*, Lwów, 1881, s. 139-181; МОЛЧАНОВСКИЙ Н.: *Очеркъ извѣстїи о Подольской землѣ до 1434 года (Преимущественно по лѣтописяхъ)*. Киев: Типографія Імператорскаго университета св. Владимира, 1885, 424 с.; PUZINA I.: *Koriat I Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 4, 1936, s. 12-19; PUZINA I.: *Pierwsze wystapienia Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 12, 1938, s. 1-67; СІЦІНСЬКИЙ Ю.: *Поділля під владою Литви*, Упорядники Вашук Д., Мошак М.: Монографія. Кам'янець-Подільський, 2009, с. 17-64; KURTYKA J.: *Repertorium podolskie: dokumenty do 1430 roku*. In: *Rocznik Przemyski*, 2004, № 40, z. 4: *Historia*, s. 127-269; KURTYKA J.: *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*. Krakov: Wydawnictwo Societas Vistulana, 2011, 635 s.; ВОЙТОВИЧ Л.: *Княжа доба: портрети еліти*. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006, с. 668-676;

Теодора Коріатовича після його помітної діяльності в Угорщині (1397–1415) писали не лише згадувані О. Петров, І. Холодняк та А. Годинка²⁷⁹, але й сучасні автори Й. Кобаль, М. Делеган, О. Філліпов²⁸⁰.

Виходячи з вищезазначеного, робочою тезою даного нарису є припущення, що укладення «грамоти 1360 р.» від імені Теодора Коріатовича спочатку мало місце одразу по його смерті (1415), що вже ніколи не вдасться довести, оскільки у 1539 р. архів монастиря на Чернечій горі увесь згорів. Заново виготовлена вона була в період не раніше 1569 і не пізніше 1597 р., а її визнання на найвищому королівсько-імператорському рівні австрійської Угорщини Леопольдом I Габсбургом остаточно відбулося у 1693 році. Безпосередньо до становлення цього «фундаційного міфу» карпаторусинської історії, крім невідомого нам автора/авторів грамоти, був причетний герой

МИХАЙЛОВСЬКИЙ В.М.: *Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовиком Угорським*. In: *Український історичний журнал*, 2010, № 4, с. 4-15; МИХАЙЛОВСЬКИЙ В.: *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.* Київ: Темпора, 2012, с. 28-75.

- 279 Див. також опубліковані А. Годинкою за життя в Ужгороді архівні документи Мукачівської греко-католицької єпархії (1911) та після його смерті в Римі о. Атанасієм Великим «документи коріатовичіани» (1950, 1953, 1954): *Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458–1715*, Gyűjtötte, összeállította és közrebocsátja: HODINKA Antal. Ungvár: Szerző kiadása, 1911, 659 old.; *Documenta Koriatoviciana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 2-3. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1950, p. 339-359; *Documenta Koriatoviciana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1953, p. 525-551; *Documenta Koriatoviciana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 165-189.
- 280 КОБАЛЬ Й.: *До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича (Історіографічний нарис)*. In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Випуск VI, Упоряд. і наук. ред. П. Федака. Ужгород: Патент, 2004, с. 6-18; КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятович у світлі нових джерел...*, с. 75-115; ФЕНИЧ В.: *До питання про заснування Мукачівської єпархії*. In: *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей*, Частина 2. Чернівці: Рута, 2004, с. 23-29; ФЕНИЧ В.: *Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії*. In: *Sagratika–Карпатика*, Випуск 32. Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка, Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М.П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 168-184; ДЕЛЕГАН М.: *До питання щодо оригінальності (достовірності) грамоти Федора Корятовича 1360 року*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 1. Ужгород: ВДВ «Карпати», 2011, с. 163-170; ФІЛЛІПОВ О.: *40 міфів про Мукачево. Невідповідності про історичні події у місті над Латорицею і на Закарпатті*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011, с. 3, 10-15.

визволення Відня від турків-османів (1683), канцлер Угорщини (1686), кардинал Римської церкви (1689), пізніший примає Католицької церкви Угорщини та естергомський архієпископ (1695), хорват за походженням та угорець за національністю, Леопольд Карл фон Коллоніч (1631–1707)²⁸¹.

1. Легітимізація та конфесіоналізація «фундаційного міфу»

«Грамота 1360 р.» була укладена освіченим русином-монахом, який не знав добре латинської мови, на підставі взірця якогось рукопису, написаного книжковим мінускулом XIII ст. в період не раніше 1569 і не пізніше 1597 року. Причому це можна було зробити тільки по пам'яті, оскільки після того як у 1539 р. Мукачівський монастир згорів дотла, не збереглося жодного документа з історії карпаторуської церкви від 1498 до 1551 року²⁸². У клопотанні, датованому перед 19 вересня і перед 19 грудня 1569 р., монахи Мукачівського монастиря просять імператора Максиміліана II повернути насильно захоплені чиновниками Мукачівського замку села Лавки і Бобовище в комітаті Берег, котрі ще привілей короля Матяша (грамота від 1458 р.) підтвердив за монастирем «згідно з давнім звичаєм»²⁸³. Ким були ці чиновники? У 1567 р. Мукачівський замок зайняв полководець імператора Фердинанда Габсбурга Лазар Швенди. Від 1573 до 1586 р. Мукачівсько-Чинадіївська домінія перебувала у власності родини графа Гашпара Магочія. У 1588 р. домінію отримав Жигмонд (Сигізмунд) Ракоці²⁸⁴. Однак у клопотаннях монахів від 1569 р. про «грамоту» Теодора Коріатовича 1360 р. навіть натяку немає.

Вперше про причетність «*ex collatione quondam Theodori Keryathowyth, alias ducis de Munkach*» до пожалуванних монастирю сіл Лавки і Бобовище йшлося у скарзі мукачівського єпископа русинів Ладислава («арданівського»), який на початку 1597 р. в Празі звернувся до угорського короля Рудольфа II Габсбурга за допомогою. Про зміст скарги Ладислава на Жигмонда Ракоці відомо із листа Рудольфа до того ж Ракоці від 29 березня 1597 року. З нього

281 VÉGHSEŐ T.: *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu/bizantinahungarica/byzantinohungarica (Hodinka)*, old. 268-275 [Források. old. 276-282].

282 ПЕТРОВЬ А.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. 90.

283 *Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458–1715.*, old. 21-23 (№ 17), old. 26-27 (№ 21).

284 LEHOCZKY T.: *Beregvármegye Monographiája*, III. Kötet, old. 514.

чітко впливає, що імператору не відомо, на яких підставах «князь Мукачева Теодор Керіатович» пожалував монастирю ці два села, і вже взагалі не йдеться про те, коли це «дарування» могло статися. І все ж імператор наказував Ракоці повернути монастирю захоплене майно і припинити зловживання його чиновників²⁸⁵.

Щойно єпископ Ладислав повернувся до Мукачева, гніву Ж. Ракоці не було меж: спочатку він наказав його заарештувати, потім півроку тримати в ув'язненні, а відтак вимагав викуп за звільнення в сумі 1000 флоринів. І лише після клопотання священиків Ж. Ракоці випустив Ладислава за 300 фл., але потім вигнав владику з домінії²⁸⁶. Як впливає із кількох грамот від серпня-вересня 1597 р., влада пропонувала єпископу Ладиславу та його монахам судитися із паном Ж. Ракоці²⁸⁷. В цій ситуації незахищеним руським монахам нічого не залишалось як скористатися зброєю слабких: піддробкою та обманом.

Припускаю, що автор/автори «грамоти 1360 р.» (монах, ігумен чи навіть єпископ) черпали свою інформацію про подільський період діяльності легендарного князя Теодора Коріатовича з одного й того ж сумнівного джерела: плутаних відомостей польської історіографії другої половини XVI ст., які пов'язуються з іменами Мартина Кромера (1555, 1582) та Мацея Стрийковського (1582)²⁸⁸. В їхніх творах про Теодора Коріатовича йдеться під 1339, 1440-ми та 1360-ми роками. Автор/автори «грамоти 1360 р.» навряд чи читали хроніки Кромера або Стрийковського, але вони (гіпотетично – вихідці з польської Галичини) могли чути про те, що було відомим в сучасній їм Речі Посполитій про їх героїчного благодійника, у зв'язку з чим для датування грамоти і вибрали про всяк випадок рік з другої половини XIV століття. Але чому саме 8 березня 1360 р., а не якусь іншу дату обрано автором/авторами датою дарчої грамоти «Мукачівського князя Теодора Керіатовича», відповіді не маємо.

Очевидним є те, що їхнє джерело мало бути усним, збереженим і

285 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 30-33 (№№ 24, 25).

286 *Ibidem*, old. 120-131 (№ 89).

287 *Ibidem*, old. 34-35 (№ 27), old. 36-37 (№ 29).

288 CROMERI M.: *De origine et rebus gestis Polonorum chronicon, Polonicae historiae corpus*, II. Basileae, 1582, p. 641-642 (перше вид. Basileae, 1555); STRYJKOWSKI M.: *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi*. Warszawa, 1846, II, s. 19 (перше вид. Królewiec, 1582). Укр. вид.: СТРИЙКОВСЬКИЙ М.: *Хроніка Польська, Литовська, Жмудська і всієї Русі Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підміської та ін. (Уривки)*. Ін: *Всесвіт*, 2004, № 9-10, с. 111-121. Пор.: ВИРСЬКИЙ Д.: *Річнопосполитська історіографія України (XV – середина XVII ст.)*, У двох частинах, Частина 1. Київ: Інститут історії України, 2008, с. 63-66, 93-94, 169-174; Частина 2 (Додатки). Київ: Інститут історії України, 2008, с. 35-40.

переданим по пам'яті, оскільки використане в грамоті батьківство Теодора збереглося у спотвореній формі *Keriatovich*, та ще й як князя ніколи не існуючого «Мукачівського князівства». У польських хроніках, як і в латинських грамотах та литовсько-білоруських літописах XIV ст., написання імені його батька всюди збереглося лише як *Koriat / Kopiam*. Таку ж неухважність щодо батьківства Теодора проявив і автор першої в Угорщині згадки про мукачівські діяння подільського князя Міклош Іштванфі Панноніус (1622), який назвав Теодора – *Queriatovics*²⁸⁹.

Слідом за А. Годинкою можемо тільки припустити, що на момент, коли наприкінці 1569 р. єпископ і монахи представили Максиміліану копію грамоти короля Матяша від 1458 р., «грамота 1360 р.» уже була в них на руках. Але вважаючи її не цілком надійною, оскільки вона не мала королівської конфірмації, прохачі не наважилися представити її імператорові²⁹⁰. Тому спочатку «пустили в хід» достовірну королівську грамоту 1458 р., в котрій, правда, про «грамоту 1360 р.» навіть натяку немає. Припущення видатного угро-руського історика першої половини минулого століття цілком може бути правдоподібним. У 1570 р., під час розгляду майнових суперечок між монастирем на Чернечій горі і управлінням Мукачівської домінії, в руках єпископа русинів знаходилася якась привілейована грамота (або грамоти), яку/які адміністрація домінії вважала, якщо не підробленою, то принаймні, підозрілою²⁹¹. Так чи інакше, «*terminus ad quem*» після 1597 р. вже не має істотного значення: «грамота *Teodorus Keriatovich* 1360 р.» поволі виходить за стіни чернечої обителі.

У 1634 р. «грамоту *Teodorus Keriatovich* 1360 р.» мукачівський єпископ Василь Тарасович показує перемиському уніатському єпископу Атанасію Крупецькому²⁹². 17 вересня 1635 р. Василь Тарасович отримав засвідчену Лелеським конвентом копію «грамоти *Teodorus Keriatovich* 1360 р.»²⁹³. Таку саму засвідчену копію він отримав 2 травня 1642 р. від Ясовського конвенту²⁹⁴.

289 ISTVÁNFY PANNONIUS N.: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622.

290 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, old. 109-111.

291 ПЕТРОВЪ А.Л.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года по оффициальнымъ даннымъ. Исслѣдованія и карты*. In: *Матеріали для исторіи Угорской Руси*. Т. VI. Санкт-Петербург, 1911, с. 303.

292 На звороті оригіналу «грамоти 1360 р.», яка зберігається в архіві Братиславського капітулу, міститься надпис: «A. 1634. Athanasius Krupecky, Episcopus Premisliensis et Samboriensis». Вперше її опублікував: SCHMITT N.: *Episcopi Agrienses Fide Diplomatum Concinnati*. V 2, vol. I, 1768, p. 269-270.

293 *Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458–1715...*, old. 67-68 (№ 56).

294 *Ibedem*, old. 134-135 (№ 93).

В самому Мукачівському монастирі ця грамота була теж відомою. На кам'яній церкві, побудованій у 1661 р. на кошти воєводи Валахії Константина Мултянського та його дружини Неділі замість дерев'яної, 13 травня був зроблений віршований кирилівський надпис, який зберігся лише у латинській транскрипції з відомого твору Йоаникія Базиловича 1799 р.: «*Theodor Keriatovics Knyazem bil, Za otpuszcsenie hrichow monastir zroбил...*»²⁹⁵.

Близько 12 січня 1666 р. в «короткій інформації про Мукачівський монастир» («*Brevis information de monasterio Munkacziensis*»), яка призначалася, певно, для Римського Престолу, естергомський архієпископ та примас Угорщини Георгій Ліппаї прямо згадує про «грамоту 1360 р.», але з зауваженням, що монастир був заснований «мукачівським князем» для схизматиків: «...*monastery Munkacziensis [...] fundati per Theodorum ducem de Munkacz pro monachis Ruthenis gr. r. schismaticis...*»²⁹⁶. У 1689 р. Мартон Сентівані у своїй хроніці майже дослівно повторяє слова Іштванфі, нічого не знаючи про саму «грамоту 1360 р.»²⁹⁷.

Таким чином, до 1690 р. «грамота 1360 р.» не виходила за межі монастирської братії, яка об'єктивно не наважувалася на її сумнівній юридичній основі чого-небудь вимагати від світської влади, тоді як сама влада намагалася представити, що «*Rutheni*» раніше (XIV–XV ст.) були теж «*uniti*», а сама унія 1646 р. тільки повертала їх до первісної єдності (*unio*) церкви²⁹⁸. Для більшої переконливості потрібно було, щоб ініціатива легалізації сумнівної «грамоти 1360 р.» походила від самої світської влади. Така можливість з'явилася на початку 1690-х років.

Особою, яка своїми діями несвідомо спричинилася до творення у майбутньому міфу про Теодора Коріатовича, котрий ліг в основу «фундаційного міфу» карпатських русинів, був не хто інший як Леопольд Коллоніч²⁹⁹. Тепер,

295 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosi ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkacsiensium, cum proecipis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatum, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potissimum concinnatam*, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, p. 100-101.

296 *Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458–1715.*, old. 213-216 (№ 166).

297 SZENTIVÁNYI M. *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea in tres partes divisa. Quarum prima continet: Curiosas dissertationes physico-mathematicas. Altera curiosas ephemerides ac curiosas rerum variorum observationes. Tertia. Diversas synopses chronologicas*, Vol. 1. *Frontispiece*. Tyrnaviae: Typis Academiae, 1689.

298 Це впливає із реляції естергомського архієпископа Георгія Ліппаї від 1650 р.: *The quadrennial reports of the archbishops of Strigonia to Roma*, Collegit et introduction: Ernest BOUYDOS, O.M.I. In: *Slovak studies*, V, Historica 3. Cleveland – Rome: Slovak Institute, 1965, p. 37-38 (p. 32-47).

299 Серед публікацій, присвячених примасу Л. Коллонічу, що з'явилися останнім часом,

коли державний урядовець такого високого рівня вирішив підтримати розхитану «мандрівними єпископами», серед яких було чимало схизматиків галицького походження, церковну унію в північно-східній частині Угорщини, настав зручний час представити владі сумнівну за своєю природою «*грамоту Теодора Керіатовича 1360 р.*». Ті, хто до цього був причетний, мали тверде переконання, що до її оригінальності (автентичності) не буде виявлено прискіпливої уваги. Такі сталось: влада охоче використала підроблену грамоту для матеріального забезпечення уніатської кафедри в Мукачеві (єпископи проживали в монастирі на Чернечій горі від 1491 до 1751 р.), тим більше, що збитки від реалізації грамоти падали на майно політично неблагодійної та бунтівної родини трансільванських князів Ракоці.

Л. Коллоніч, тоді ще єпископ Вінер-Нойштадта, вперше звернув увагу на невтішний стан справ унії в Мукачівській єпархії, що виник після смерті її першого з'єданого єпископа Петра Партенія Петровича (1665), на Шопронському сеймі 1681 року³⁰⁰. Пізніше, 27 березня 1686 р., у листі до отця-єзуїта Мартона Сентівані, що був духівником Л. Коллоніча, варадинський латинський єпископ Августин Бенкович³⁰¹ також просить канцлера Угорщини та архієпископа Естергома навести лад у питанні «мандрівних єпископів» Мукачівської єпархії³⁰². З документів за 1687 р. випливає, що латинський єпископ був не лише добре поінформованим у питаннях церковно-релігійного життя сусідньої грецької єпархії, євхаристійно з'єднаної з Римським Престолом через місцевого егерського латинського єпископа, але й проявляв небайдужість щодо її управління³⁰³.

Отримавши необхідну інформацію від латинських єпископів Георгія Фейнешія (Егер) та А. Бенковича (Великий Варадин), наприкінці вересня 1689 р. Л. Коллоніч прибув до Риму для отримання кардинальської гідності.

див.: PEKAR A., OSBM: *Tribute to Bishop J.J. de Camillis, OSBM (1641–1706)*. In: *Analecta OSBM*, Vol. XII. Romae, 1985, p. 374-418; VÉGHSEÓ T.: *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (Nyíregyháza, 2006. szeptember 29-30.)*, Szerkesztette VÉGHSEÓ Tamás. Nyíregyháza, 2008, old. 267-275; VÉGHSEÓ T.: *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu/bizantinahungarica/byzantinohungarica (Hodinka)*, old. 268-275 [Források. old. 276-282].

300 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története...*, old. 402-404.

301 VÉGHSEÓ T.: *Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai*. In: *Athanasiana*, 2003, Vol. 16, old. 99-110 [Függelék. old. 111-122].

302 Текст листа від 27 березня 1686 р. див.: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 263 (№ 216). Про період «мандруючих єпископів» в історії Мукачівської єпархії див.: БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691*, Видання «Богословії», Ч. 36. Рим, 1968, с. 3-52.

303 *Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458–1715...*, old. 277 (№ 227).

Там за порадою інших кардиналів він знайшов потрібну кандидатуру на Мукачівський владичий престол в особі тогочасного прокуратора Чину Св. Василя Великого (ЧСВВ) в Римі, 48-річного Іоана Йосифа де Каміллеса (1641–1689–1706)³⁰⁴.

Перед тим як погодитися на нову посаду, випускник Грецької колегії св. Атанасія, доктор філософії і теології де Каміллес представив себе кардиналу Коллонічу і просив у того детальної інформації про його гіпотетичне місце «заслання» (призначення)³⁰⁵. Новоспечений кардинал подав детальну інформацію про Мукачівську єпархію у 8-ми пунктах, з яких цікавість для нас викликає шостий. В ньому йдеться про те, що річна платня єпископа складатиме 600 фл. (дорівнює 300 римським ескудо). Крім того, він користатиметься землями і прибутками Мукачівського монастиря (селами Лавки і Бобовище) та щорічно отримуватиме від імператора Священної Римської імперії германської нації 150 фл. державної допомоги (конгруа)³⁰⁶.

5 листопада 1689 р. непримітний в історії Ватикану і Католицької церкви папа Александер VIII призначив Іоана Йосифа де Каміллеса «з ласки Всевишнього та Апостольської столиці, а також з волі імператора єпископом Шебастинським, Мукачівським, Марамороським, Краснобрідським, Спиським, Комарницьким і т.д., Генеральним вікарієм для русинів грецького обряду в Угорщині, радником священної імператорсько-королівської величності»³⁰⁷. Обравши собі в помічники литвина галицького

304 Обширну біографію де Каміллеса до його призначення Апостольським вікарієм Мукачівської єпархії 5 листопада 1689 р. див.: FYRIGOS A.: *A khioszi De Camillis János, munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége*. In: *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30.), Szerkesztette VÉGHSEŐ Tamás. Nyíregyháza, 2008, old. 57-87 (Források. old. 88-114).

305 *Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. köt. 1458–1715...*, old. 283-287 (№№ 232, 233).

306 *Ibedem*, old. 285-287; *Documenta Koriatoviciana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 175-176.

307 Під таким титулом подає себе особисто де Каміллес: *Щоденник Йосифа де Камеліса, мукачівського єпископа*. In: ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах, Т. III, Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; переклад українською мовою А.М. Ігната; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька*. Ужгород: Закарпаття, 2002, с. 22. Натомість відомий католицький дослідник о. Атанасій Великий, ЧСВВ, подає його титул дещо інакше: «*Титулярний єпископ Себастійський, Апостольський вікарій для греків, що мешкають в Мукачівській єпархії та в інших віддалених від неї частинах Угорщини, з юрисдикцією, правами і факультетами, потрібними та вигідними для доброзичливості Апостольської Столиці*»: WELYKYJ A.: *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, 1705–1953*: 2 voll. Romae, 1953–1954, Vol. I, p. 657-659.

оходження Адріяна Косаковського³⁰⁸, генеральний вікарій Апостольського престолу виїхав до Відня для отримання королівської грамоти від імператора Леопольда I Габсбурга. 11 березня 1690 р. цісар передав «*Мукачівське руське єпископство*» де Каміллісу, якому надав звання імператорського радника і підпорядкував тогочасному ординарному латинському єпископові Егерської дієцезії та усім його наступникам, щоб «*віддавав їм честь як їх вікарій*», одержував від них платню і підтримку, а його новим вірникам наказував «*підкорятися і підпорядковуватися всім його законним рішенням та належно сплачувати всю коблину і роковину*»³⁰⁹.

Прямуючи до Мукачівської єпархії в австрійській столиці до них приєднався вихователь молодого трансільванського князя Ференца II Ракоці о. Іоан Бадіні. Коли подорожні завернули до Кошице і не застали там егерського єпископа Г. Фейнешія, вони переїхали до поселення Зийтень, де зустріли управителя маєтків Ракоці Франциска Клобушіцького. З ним вони подалися до Лелеського конвенту, щоб зустрітися там з варадинським єпископом А. Бенковичем, якому де Камілліс мав передати листа від кардинала Л. Коллоніча. Ознайомившись із ним, латинський єпископ зрозумів, що зобов'язаний супроводити вікарія Апостольського престолу до Мукачева та ще в дечому йому допомогти³¹⁰.

20 квітня 1690 р. А. Бенкович у присутності Фр. Клобушіцького та ігумена Мукачівського монастиря Мефодія Раковецького, кількох монахів та священників з навколишніх парафій, увів Апостольського вікарія Мукачівської унійної єпархії Іоана Йосифа де Камілліса в управління, а адміністратор маєтків Ференца II Ракоці передав йому документи на земельні посілості Мукачівського монастиря³¹¹. Наступного дня де Камілліс обговорив всі єпархіальні справи з А. Бенковичем, який повідомив Генерального вікарія, що на останніх нарадах у Прешпорку* він на власні очі бачив і читав у лектора Прешпоркської єпархії Петера Філя разом з іншими документами якусь установчу, дарчу грамоту, в якій ішлося про обширні земельні маєтки монастиря на Чернечій горі³¹².

308 БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691...*, с. 57-58.

309 Текст королівської грамоти див.: ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. III, с. 8-9.

310 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 297–299 (№ 241).

311 ZSÁTKOVICS K.: *De Camellis József Munkácsi püspök naplója*. In: *Történelmi Tár*, 1895, Fasc. IV, old. 700 [old. 700-724].

312 *Щоденник Йосифа де Камеліса, мукачівського єпископа...*, с. 28, 11-12.

* Лат. – Posonium, Istropolis, нім. – Pressburg, угор. – Pozsony. Тривалий час – віддалене передмістя Відня. Сучасна Братислава.

Не маючи можливості особисто отримати дарчу грамоту³¹³, де Камілліс звернувся до свого патрона кардинала Л. Коллоніча з листом, в якому описав свої перші враження від нового місця призначення і просив сприяння в отриманні завіреної імператором як Апостольським королем Угорщини дарчої грамоти³¹⁴. 12 липня 1690 р. вперше бачимо посилення на грамоту 1360 р., а саме – у відповіді адміністратора Ракоцієвих володінь Фр. Клобушіцького на запит Л. Коллоніча про суму доходів Мукачівської домонії в селах Бобовище і Лавки та десятини вина із виноградників у селі Іванівці³¹⁵.

20 вересня 1691 р. тогочасний опікун малолітніх дітей³¹⁶ Ференца та Юліани Ракоці канцлер Угорщини кардинал Л. Коллоніч таємно доручає адміністратору його маєтків передати єпископу де Каміллісу наведені в дарчій грамоті земельні бенефіції. Бажаючи здійснити акт передачі відповідно до капітульного свідчення, Фр. Клобушіцький запросив варадинського єпископа А. Бенковича бути присутнім при цій передачі, який, власне, і згадав про дарчу грамоту з Лелеського конвенту. Варадинський єрарх прибув до Мукачева разом зі своїм капітульним нотаріусом Іоаном Сегеді. Після наведення Фр. Клобушіцьким змісту установчих грамот князя Теодора Коріатовича та дарчих грамот короля Матяша Корвіна єпископ де Камілліс виступив з вимогою повернути зазначені маєтки з усіма прибутками Мукачівському монастирю³¹⁷.

Так, на доручення кардинала Л. Коллоніча, 18 січня 1692 р. верховний адміністратор маєтків Ракоці Фр. Клобушіцький, у присутності варадинського єпископа та його нотаріуса, повернув єпископу де Каміллісу маєтки, колись «даровані» Мукачівському монастирю «*мукачівським князем Теодором Керіатовичем*». Офіційний акт передачі двох сіл – Бобовища і Лавок відбувся 21 січня 1692 року³¹⁸. Та видно, Апостольському вікарію римської формації цього документального підтвердження виявилось недостатньо. Задля надання актові більш вагомого юридичного значення, 23 лютого 1693 р. де Камілліс одержав від імператора Леопольда I Габсбурга королівське підтвердження достовірності «*грамоти Теодора Керіатовича від 8 березня 1360 р.*» та деяких інших документів³¹⁹.

313 Олексій Петров, мабуть, помилково вважає, що в 1690 р. Прешпоркський капітул видав де Каміллісу засвідчену копію грамоти Теодора Коріатовича від 1360 р. і деякі інші документи: ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по истории карпаторусской церкви и епархии 1391–1498 г.*., с. 57.

314 *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*., old. 297-299.

315 *Ibidem*, old. 310-312 (249).

316 М. Лучкай називає їх *сиротами*: ЛУЧКАЙ М.М.: *История карпатских русинів.*, Т. III, с. 12.

317 *Ibidem*.

318 *Ibidem*, с. 12-13; *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*., old. 317-318 (№ 257).

319 *Ibidem*, old. 358-359 (№ 275); *О подложности грамоты князя Феодора Коріатовича*

У листопаді 1694 р. Іоан Йосиф де Каміліс передав оригінал грамоти Теодора Коріатовича генеральному вікарію егерського єпископа, преподобному пану Сантофі, щоб той віддав її на зберігання до Кошицького архіву³²⁰. Звідти грамота була передана на збереження до архіву Пожонського капітулу, де її і знайшов Й. Базилович та інші історики.

Отож, з кінця XVII ст. ім'я Теодора Коріатовича, але вже не справжнього «*Theodori, Dei gratia ducis Podolie*» та «*dominus de Munkach*», життя і діяльність якого на Поділлі та в Угорщині підтверджуються грамотами в період від 1388 до літа 1415 р., а вигаданого ченця Мукачівського монастиря «*Theodori Keriatovics, Dei gratia ducis de Munkach*» в період між 1569 і 1597 р., постає мов фенікс із попелу століть. З того часу «грамота 1360 р.» набуває беззаперечного авторитету, а ім'я її вигаданого автора – Теодора Коріатовича – обростає різними легендами, часто далекими від дійсності³²¹.

2. Формування «фундаційного міфу» в карпаторуській історіографії

Хронологічно першим твором, у якому «*Theodorus Keriatovichius, Theodorus Querentianus, princeps Ruthenus, dux Munkacsiensis*» уже володів Мукачівським замком, містом і цілою домінією з 300 селами(!), у 1350 р. збудував стіни міста, а в 1360 р. побудував(!) Мукачівський замок (хоч насправді замок уже в 1332 р. називався *castrum*)³²², поблизу міста за Латорицею на пагорбі заснував для василіан монастир, а його дружина Домініка(!) на Сорочій горі біля міста звела монастир василіанок, був твір Ласло Туроці (1729)³²³.

Подібні погляди викладені також у трактаті «слов'янина з народження та угорця за національністю» Адама Франтішека Коллара³²⁴ «*Humillium*

1360г. Съ четырьма снимками, Критическія замѣчания А. ПЕТРОВА; Палеографическій этюдъ И. ХОЛОДНЯКА..., с. 9.

320 Єпископський декрет у цій справі див.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, Tomus I, Pars II, Fasc 3, p. 15; ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. III, с. 13.

321 Дет. про це див. у посмертній публікації А. Годінки: HODINKA A. (†). *Documenta koriatovicsiana et fundatio monasteri Munkacsiensis*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2, Romae, 1954, p. 165-189.

322 LEHOCZKY T.: *Beregvármegye Monographiája*, III. kötet, old. 543.

323 THURÓCI L., S.J.: *Ungaria suis cum regibus*. Tyrnaviae, 1729, p. 153-154.

324 Коллар Франтішек Адам (1718–1783) – історик і джерелознавець, уродженець Верхньої Угорщини (територія суч. Словаччини), вважав себе слов'янином по народженню

promemoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenicae» (1749). Цю працю пізніше (1924) д-р Василь Гаджега назве «першою спробою історії Мукачівської греко-католицької єпархії». У поданому від імені Мукачівської єпархії до Відня *Меморіалі* придворний бібліотекар австрійської імператриці Марії Терезії доводив, що русини і Мукачівська єпархія існували в басейні Тиси і Дунаю до приходу угрів (896), хрещення отримали від Кирила й Мефодія у 860–880-х, незалежне «Руське князівство» існувало у них ще на початку XI ст., а Мукачівський монастир у 1360 р. заснував подільський князь Теодор Коріатович. Йому він присвячує відповідно 7-й і 8-й розділи свого твору³²⁵.

Через декілька десятиліть цілком протилежну думку висловив трансільванський латинський архієпископ Ігнацій Бат'яні. У творі «*Церковні закони королівства Угорщини*» (1785) «лихий» граф, спираючись на достовірну грамоту князя Яноша Корвіна, видану в Мукачеві 1493 р., висунув шість пунктів звинувачень проти Мукачівської єпархії: 1) Теодор Коріатович був князем Подільським, а не Мукачівським; 2) Теодор був римо-католиком (*latinus*), бо заснував шпиталь у Лампертсазі (Берегсазі); 3) жодної фундації монастирю св. Миколая в Мукачеві від 1360 р. князь не робив; 4) не було ніякого греко-католицького Мукачівського єпископства, а єпископ Іоан у 1491–1498 рр. був єпископом русинів і схизматиків (він «був, можливо, першим єпископом, але він не був ані католицьким, ані мукачівським, але русинським і схизматичним, який собі підступно присвоїв так званий *Корятовичів привілей*»); 5) такими ж єпископами-схизматиками були всі до Партенія Петровича, який 1646 р. прийняв унію з егерським латинським єпископом; 6) після нього всі єпископи насправді були лише обрядовими вікаріями егерського латинського єпископа і лише папа Климент XIV 1771 р., без жодних законних підстав, підніс вікаріат греків-русинів до статусу самостійного єпископства³²⁶.

Однак в інтелектуальному середовищі Мукачівська греко-католицька

і угорцем (*Hungarus*) за державною приналежністю. Став членом *natio Hungarica* в 1776 р., після того як імператриця пожалувала йому дворянський титул і маєток: ХАВАНОВА О.В.: «Хунгарская» и «мадьярская» проекции венгерской нации в общественной жизни и системе образования в конце XVIII века. In: *Славяноведение*, 2003, № 4, с. 5.

325 ГАДЖЕГА В.: *Перва спроба історії мукачевської єпархії*. In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Ужгород, 1924, Рочникъ III, с. 1-27; ПОП И.И.: *Историография истории русин и Подкарпатской Руси*. In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57.

326 BATHYANY Ign., comes: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*. I–III. Alba Carolina–Claudiopoli, 1785–1827, T. 1, p. 514-515; BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathoviits.*, Pars II, p. 43; BIDERMANN Germ. Ign.: *Die Ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*, Vol. 2. Innsbruck, 1862, s. 139; ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 92-93.

епархія, не без підтримки Відня, під кінець «просвіченого» століття сформувався твердий запит на індоктринацію «псевдотеодорового дарунку» не лише в релігійну практику монастиря на Чернечій горі та державно-церковні відносини в цій частині імперії Габсбургів, але й історичну свідомість. Понад двісті років минуло від часу, коли у Кошице 1799 та 1804 р. з'явилася двотомна праця ігумена Свято-Миколаївського монастиря на Чернечій горі в Мукачеві та протоігумена ЧСВВ в Угорщині Йоаникія Базиловича³²⁷ під назвою «*Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosis ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Mankacs ...*»³²⁸.

Майже, всі свої відомості про подільського князя Теодора Коріатовича, за винятком кількох епізодів, запозичених із праць Альберта Кояловича і Л. Туроція, Базилович почерпнув із згадуваного твору М. Стрийковського «*Хроніка Польська, Литовська, Жмудська і всієї Русі...*»³²⁹. Разом з цим, всі неточності, помилки та умисні перекручення, пов'язані і з Коріатовичами на Поділлі та князем Теодором і його відношення до Мукачівського замку та монастиря на Чернечій горі, Базилович так само переніс до свого «*Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*» від Стрийковського. Бачачи, що хронологія «грамоти 1360 р.» і реальне підтвердження перебування подільського князя в Угорщині (Мукачівському замку та його околицях) у період від 1396 до 1414 р. не «в'яжуться» з «одним» Теодором Коріатовичем, Й. Базилович, услід за Стрийковським, повторив хибну думку про існування «двох» Теодорів Коріатовичів. «Один» Теодор Коріатович пов'язувався з грамотою 1360 р., а «інший» – з реальними подіями в його угорській біографії в період 1396–1414 років.

Головною причиною, що призвела до появи у другій половині XVIII ст. перших і одразу кардинально протилежних за своїм змістом праць з церковної історії угорських русинів, була тривала полемічна боротьба, яка точилася між уніатськими «обрядовими вікаріями» Мукачева і латинськими епис-

327 Найбільш виважена біографія Й. Базиловича див.: ПЕКАР А., ЧСВВ: *Протоігумен Йоаникії Ю. Базилович, ЧСВВ*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumpitibus PP. Basilianorum, 1992, p. 105-122. Поп.: LACH M., SJ.: *Predstavenie autora diela Brevis notitia Juraja Joannikija Basiloviča OSBM (1742–1821)*. In: BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 6-12.

328 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosis ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs...*, Tomus I, Pars I-III. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, 451 p.; 1804-1805, Tomus II, Pars IV-VI, 411 p.

329 Найновіше видання укр. мовою: СТРИЙКОВСЬКИЙ М.: *Хроніка Польська, Литовська, Жмудська і всієї Русі Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підліської та ін. (Уривки)*. In: *Всесвіт*, 2004, № 9-10, с. 111-121.

копами Егера упродовж майже цілого століття і під тиском імператорської канцелярії Марії Терезії завершилася канонічним заснуванням Мукачівської єпархії папою римським Климентом XIV у 1771 році³³⁰.

З таким рішенням Римського Престолу церковні кола Угорщини довго не погоджувалися, тим більше, що канонічно-правових аргументів стосовно появи папської булли від 19 вересня, вочевидь, бракувало. У листуванні між Егером, Мукачевом, Віднем і Римом часто акцентувалася увага на відсутності ряду фундаційних грамот щодо Мукачівської єпархії та монастиря на Чернечій горі, а наведені інтелектуалами з Мукачева історико-юридичні аргументи скоріше видавали бажане за дійсне³³¹.

Не менш сильним аргументом в руках латинських єрархів Угорщини був ще й той факт, що про укладення Ужгородської унії 1646 р. не збереглося жодного оригінального документа³³², крім листа шістьох архідияконів від 15 січня 1652 р., а сам акт церковного поєднання здійснювався з місцевим латинським єрархом Егера, а не з Папським престолом у Римі³³³, як це мало місце, наприклад, 23 грудня 1595 р. у випадку з унією русинів Речі Посполитої, яку публічно було проголошено на соборі Київської митрополії в Бересті у жовтні 1596 року³³⁴.

330 Детальніше про перебіг боротьби Мукачева проти «опіки» латинського Егера див.: ZSÁTKOVITS K.: *Az Egri befolyás és ez ellen vivott harc a Munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány.* In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye*, Vol. XVIII. Budapest, 1884, old. 680-690. Укр. вид.: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Егера. Історичне дослідження.* In: Жаткович Юрій. *Праці з історії Угорської Русі*, Упорядк. і передм. О.С. МАЗУРКА; Редактор О. Козоріз. Ужгород: Мистецька лінія, 2008, с. 235-316; РЕКАР В.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, p. 31-109.

331 Дет. про перебіг канонічного становлення Мукачівської єпархії 1771 р. див.: *De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: Dr. Alexander BARAN. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973, 281 p.

332 Так принаймні вважалося до знайденого нещодавно словацьким істориком о. Юрайом Градошем документа Ужгородської унії від 24 квітня 1646 р. з 80-ти підписами 63-х священників: ГРАДОШ Ю.: *Ужгородська унія з 24 квітня 1646 року у світлі її документу.* In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5, Редколегія; Володимир ФЕНИЧ (голова). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 16-25.

333 Дет. про обставини укладення Ужгородської унії 1646 р. див.: LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod.* In: *Slovak studies*. VI. Cleveland–Rome: Slovak Institute, 1966, p. 110-120; LACKO M., S.J.: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou.* Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, s. 99-119.

334 Дет. про обставини укладення Берестейської унії див.: ГУДЗЯК Б.: *Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*, Пер. з

Незважаючи на усю серйозність у доводах І. Батьяні та недостатню компетентність, а часом очевидну помилковість в аргументах Й. Базиловича, ряд відомих сучасних істориків встигли зробити кілька однобічних висновків. Так, відомий словацький дослідник Людовіт Гараксим у 1961 р. писав: «... суперечка уніатського духовенства з “латинниками”, в якій уніатське “руське” духовенство спиралося не тільки на релігійні, але й на історичні аргументи, зрештою призвела до вироблення концепції минулого угорських українців, тобто до збирання матеріалу й написання перших праць»³³⁵. Продовжуючи його думку, не менш відомий канадський історик Павло-Роберт Маґочій, через кілька десятиліть (1978), додав: «Те, що почалося зі спроби частини підкарпатського духівництва потвердити справедливість своїх вимог про відновлення Мукачівської єпархії посланнями на історію та право, завершилося створенням перших підкарпатських “національних” історій»³³⁶.

До цього, правда, слід додати, що всі автори від того часу і до появи на початку ХХ ст. перших історико-критичних досліджень авторства О. Петрова та А. Годинки, разом із публікацією грамот «коріатовичіани» (у 1950-х рр.), перебували під впливом цього «фундаційного міфу» історії карпатських русинів та історії Мукачівської єпархії³³⁷. У зв'язку з цим припущення О. Петрова (1930), що «з визнанням підробки грамоти 1360 р. повинні зникнути із карпаторуської історіографії і всі ці “народні” перекази та фантастичні домисли»³³⁸, виявилися передчасними. Скрупульозному російському карпатознавцю не були

англ. Марії Габлевич; під ред. Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, XVI+426 с.; ДМИТРИЕВ М.В.: *Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской унии 1595–1596 гг.* М.: Издательство Московского университета, 2003, 318 с.

335 HAKRSIM L.: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincoy na Slovensku do roku 1867.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1961, s. 88-89.

336 Цит. за укр. вид.: МАґОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, с. 21.

337 Ширший аналіз місцевих церковних «історій» XVIII–XIX ст. див.: ZSÁTKOVICS K.: *Magyarországi oroszok történetírásának története.* In: *Századok.* Budapest, 1890, № 7, old. 568-573; № 8, old. 644-660. Укр. версія публікації: ЖАТКОВИЧ Ю.-К.: *Історія історіографії угорських русинів*, Підгот. до друку Олега Мазурка та Василя Орто. In: *Карпатський край*, Річник 9-й, № 1-3 (119), Січень-березень. Ужгород, 1999, с. 48-64. Див. також: ПЕРФЕЦКИЙ Е.Ю.: *Обзор угрорусской историографии.* In: *Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини*, Упорядк., підгот. текстів, передм. та примітки О.С. Мазурка та І.О. Мандрика. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2009, с. 69-114; ПЕТРОВЪ А.Л.: *Задачи карпаторусской историографии.* In: ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии 1391–1498 г.*, с. V-XIX.

338 ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии 1391–1498 г.*, с. 60.

відомі слова видатного французького історика Ернеста Ренана про те, що міфи є частиною буття нації: «*Забута історія або, краще сказати, історична помилка є одним з головних чинників творення нації, і тому розвиток історичних досліджень часто буває небезпечним для національності*»³³⁹.

3. Ревізія «фундаційного міфу», або Кілька слів про те, ким Теодор Коріатович міг бути насправді

Поки чехословацькі, українські та радянські міфотворці історії карпатських русинів «грамоту Теодора Коріатовича від 1360 р.» приміряли до нових політичних обставин*, протоігумен ЧСВВ в Угорщині архимандрит

339 РЕНАН Е.: *Що таке нація?* Ін: *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія*, 2-ге видання (перероблене і доповнене), Упорядники: Олег Проценко, Василь Лісовий. Київ: «Смолоскип», 2006, с. 253-263.

* Суперечлива постать *подільського князя та мукачівського пана* Теодора Коріатовича і «його» невмирущої «грамоти від 1360 р.» зіграли вирішальну роль у процесі політизації «фундаційного міфу» історії карпатських / підкарпатських русинів чехословацькою (після 1919), а відтак і радянською (після 1945) владою. Неспростовним доказом творення українського міфу «Срібної Землі» за чехословацького урядування стала несподівана поява у 1921 р. в Ужгороді площі Корятовича, місті, до якого князь *Поділля та пан Мукачева* за своє життя не мав жодного стосунку, а також екранізація фільму «*Коріатович (Чаровний перстень Карпатів)*» у 1922 р., сценарій до якого написав галицький українець Василь Пачовський.

Для сталінських «збирачів» та «воз'єднувачів» українських земель «грамота» Теодора Коріатовича від «1360 р.» стала головним історико-правовим аргументом у ході передачі головного сакрального місця МГКЄ монастиря на Чернечій горі (березень 1947 р.) від греко-католицької православної громаді м. Мукачева та початком державної ліквідації (еклезіоциду) ГКЦ в Закарпатті. Якщо у першому (чехословацькому) випадку творення українського міфу «Срібної Землі» – Підкарпатської Русі – головним завданням було максимально відсунути на маргінес та «очистити» історію карпатських русинів від впливу угорців та Угорщини, то у другому (комуністичному) – творення радянського міфу уже українського Закарпаття було можливим лише за умови цілковитого «усунення» з історії русинів та греко-католиків як самобутньої етноконфесійної спільноти. З першим завданням радянська влада впоралася у 1946 р., коли видала закарпатським громадянам Країни Рад паспорти із п'ятою графою – «*національність: українець*», а з другим – у 1949 р., коли урочисто відсвяткувала «торжество православ'я» на Закарпатті. Унаслідок трьох «народних» акцій Кремля, 29 червня 1945 р. у Москві Закарпаття «возз'єднали» з Радянською Україною, восени 1946 р. ще вчорашні підкарпатські русини ЧСР стали закарпатськими українцями СРСР, а 28 серпня 1949 р. – греко-католиків римської юрисдикції «возз'єднали» з РПЦ Московського патріархату.

Йоахим Хома (1906–1931) упорядкував монастирський архів ЧСВВ у Мукачеві («*Diplomatarium monasteriorum Ordinis S. Basilii Magni gr. r. Ruthenorum, protohegumenatus Munkacsiensis S. Nicolai ep. pi et confessoris (1360–1800)*»). Про це повідомлялося 1923 р. в *Науковому збірнику «Просвіти»* в Ужгороді та 1930 р. – в *Наукових записках ЧСВВ* у Львові. Частину цього архіву переписав тодішній ректор університету в м. Пейч (Угорщина) А. Годинка. Ще якусь частину (76 документів) у 1939 р. вивіз до Будапешта майбутній протоігумен ЧСВВ в Угорщині о. Леонтій Долгої (1940–1943). Як і покійний О. Петров (1932), А. Годинка був почесним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові та підтримував ділові відносини з відомим істориком-василіанином галицького походження Глібом Кінахом³⁴⁰.

Не виключено, що після еміграції до Риму після угорської окупації Карпатської України (березень 1939 р.), о. Г. Кінах міг спричинитися до публікації 36 «документів коріатовичіани» в тих самих «*Записках ЧСВВ*», які виходили у Вічному місті й після 1945 року³⁴¹. Їхнім головним редактором тривалий час після Другої світової війни був видатний римський історик та археограф українського походження, монах-василіанин Атанасій Великий³⁴². 36 копій «документів коріатовичіани» А. Годинки було поділено на дві частини. Перша складалася з чотирьох розділів: 1) грамот князя Подільського Теодора, що містяться в Кошицькому архіві від 1404 р.; 2) грамот родини князя (таких 22); 3) грамот від 1416–1418 рр., пов'язаних із вдовою князя Валгою та їхніми дочками Анною і Марією; 4) грамот, що датуються після 1418 року. Друга ж частина присвячена дослідженню грамот фундації Мукачівського монастиря, зібраних самим А. Годинкою.

340 З Г. Кінахом А. Годинка вів у 1930-х рр. активне листування. Завдячуючи о. Г. Кінаху в «*Записках Чину Св. Василя Великого*» в Жовкві 1934 р. А. Годинка мав окрему публікацію: ГОДИНКА А.: *Книга писаных цыриликов документов угорських Русинов*. In: *Hodinka Antal válogatott kéziratái, Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: UDVARI István. Nyiregháza, 1992, old. 79-93*. Пор.: УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітіє. Изгядованя з історії культури и языка*, Вступ І. Керчі; Спередслово Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2000, с. 60.

341 *Documenta Koriatovicsiana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 2-3. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1950, p. 339-359; *Documenta Koriatovicsiana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1953, p. 525-551; *Documenta Koriatovicsiana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 165-189.

342 ПРІЦАК О.: *о. Атанасій Великий – археограф*. In: *Записки ЧСВВ*. Рим, 1985, Т. 18, с. 55-68. Вид. друге: *Історія української археографії: персоналії*. Київ, 1993, с. 73-83.

Отож, з огляду на документи, пов'язані з особою Теодора Коріатовича, що були опубліковані та проаналізовані у різний час М. Стрийковським, К. Стадніцьким, Ю. Сіцінським, Л. Войтовичем, В. Михайловським, Я. Куртикою (литовсько-білорусько-руського («північного») походження) та О. Петровим, А. Годинкою, Й. Кобалем та ін. (угорського («південного») походження), доходимо таких висновків:

1) Литовський рід Коріатів (новогрудський князь Коріат-Михайло зі своїми синами Юрієм, Олександром, Константином і Теодором) близько 1349 р. витіснив із Поділля татар, яким ще якийсь час брати продовжували сплачувати данину. Подільське князівство Коріатовичів максимально обіймало територію від Червонограда на заході (тримали його до 1366 р.) і до Черкас та Звенигорода на сході (мали їх ще у 1391–1396 рр.).

2) У період між бл. 1349 і бл. 1355–1356 рр. Коріатовичі були ленниками та васалами польського короля Казимира III, який (певно, перед 1366 р.) анексував у них Теревовль і Сянок. У 1377–1394 рр. подільські князі Коріатовичі були ленниками Корони Святого Іштвана, коли в Угорщині правили Людовик Великий (Анжуйський) та Жигмонд (Сигізмунд Люксембурзький). У цей час вони карбували власну монету, були фундаторами і ктиторами латинських монастирів і церков домініканського та францисканського орденів у Смотричі, Бакоті та Кам'янці.

3) Вперше Теодор Коріатович як подільський князь згадується у грамоті 1388 року. Подібно до правління інших братів, його правління теж було діархічним: спочатку він правив з братом Борисом, а потім з братом Василем. Коріатовичі не склали присяги на вірність новому польському королю Владиславу I (Ягеллону) внаслідок Кревської унії (1385) та виступили проти Острозької угоди (1392), укладеної між королем і Великим князем Литовським Вітаутасом.

4) Унаслідок військового конфлікту з Вітаутасом (1393), у 1394 р. Теодор Коріатович був вигнаний із Поділля. Того ж року невиразно датує його там і остання грамота. Разом з Теодором втекли його сім'я, брат князь Василь та кілька наближених до них людей різного соціального та етнічного походження. Не раніше 1398 р. (року першої його виразної згадки в Угорщині) він знайшов собі притулок у свого сюзерена – угорського короля Сигізмунда, який доводився йому дядечком по лінії матері*, що була прабабкою Сигізмунда. Тут він отримав від короля у володіння Мукачівський замок (не раніше року смерті дружини короля Марії в 1395 р., після якої Мукачівська домінація разом із замком перейшла королю), перша грамота про що датується лише під 1401 р., та був призначений у різний час комесом (очільником) комітатів Берег, Сатмар, Уточа і Мароморош.

* Сестра батька Теодора – Коріата-Михайла – Альдона (хрещена 1325 р. під іменем Анна) була дружиною польського короля Казимира III Великого (померла у 1339 р.).

5) Тимчасом, поки Теодор Коріатович зберігав за собою титул «князя Поділля» (від нього він відмовиться у 1403 р. на користь польського короля Владислава I Ягеллона), подільським ленником польського короля був Спитко з Мельштина (1395–1399) та Свидригайло (1400–1402), хоч своїм попереднім титулом «*dux Podolia*», певно за традицією, він продовжував і далі титулуватися разом з новим титулом «пан Мукачева» («*domini de Muncacs*»).

6) В Угорщині подільський князь та мукачівський пан Теодор Коріатович за документами був відомий від 1398 до 1415 року. За цей час він став масштабною історичною постаттю загальнодержавного значення, належав до найближчого оточення короля, певний час жив при його дворі, займав високі посади наджупана кількох комітатів, мав глибокі юридичні знання та володів кількома мовами (руською, латиною, німецькою, угорською), брав активну участь у міжнародній політиці свого сюзерена (невдалій битві при Нікополі 1396 р., успішному придушенні антикоролівської фронди баронів у 1402–1403 рр., історичному соборі Католицької церкви у Констанці 1415 р., який виніс вирок спалити Яна Гуса і започаткував «соборовий період» в історії Латинської церкви), був причетним до заснування або заселення понад двох десятків сіл і містечок в Березькому та Угочанському комітатах, повністю або частково володів двома містами (Мукачево і Берегово), двома містечками (Вари і Берег) та понад десятком сіл в комітатах Берег і Угоча, титулувався князем Подільським (1396–1415), князем Подільським і паном Мукачівським (1401), князем Мукачівським (1408), князем Опольє (1409), був християнином-католиком (*baptista*), патроном костелу, домініканського і францисканського монастирів у Лампертсазі (Берегсазі/Берегові) – місті, в якому йому вперше король Сигізмунд видав *donatio*. Як християнин-католик і нобіль високого суспільного становища у Литві, Польщі та Угорщині, князь (*dux*) і пан (*domini*) Теодор Коріатович, цілком імовірно, міг бути похований (пізніше вересня 1415 р.) у крипті церкви в Лампертсазі.

7) Категорично відкидаючи особисту причетність Теодора Коріатовича до складання «грамоти 1360 р.», разом з тим категорично не відкидаємо місцеву народну традицію. Теодор Коріатович, подібно до своїх не менш відомих і впливових сучасників – волоських (румунських) воєвод Мараморошу Балку і Драга, які були причетними до надання їхньому приватному, родинному русинському монастирю св. Архистратига Михаїла в Грушеві, згідно з патріаршою грамотою Антонія IV, ставропігійного статусу, а його ігумену-настоятелю – права патріаршого екзарха (1391)³⁴³, міг заснувати або принаймні матеріально забезпечити православний монастир св. Миколая на Чернечій горі

343 *Diplôme Maramureşene din secolul XIV. și XV.*, Adunate și comentate prin Joan MIHÁLYI DE APȘA, doctor în drepturi, procurator al comitatului. Maramureș-Sziget: Tipografia Lui Mayer și Berger, 1900, s. 109-110 (№ 62); ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*., с. 151-155.

в Мукачеві, котрий міг заснувати хтось уже раніше. Правда, міг він це зробити за однієї умови: тільки як «князь Поділля» і «пан Мукачева» у період між 1396 і 1415 роками. Імовірно «заснування» та/або «пожертвування» монастирю двох сіл – Лавки і Бобовище могло відбутися за аналогією укладення грамоти синів Балку – Дмитра і Олександра 1 травня 1404 року³⁴⁴.

Пожертвування Теодором Коріатовичем повинно було бути так само приватною дарчою (*donatio*), здійсненою перед свідками на «словенському язице» і лише *на пам'ять* занесеної на письмо – без королівського підтвердження (*confirmatio*). Через відсутність у Теодора Коріатовича чоловічих нащадків, його донатія після смерті (1415) (аналогічно донатії синів Балку – Дмитра і Олександра, оскільки після 1430 р. не залишилося прямих нащадків-покровителів монастиря в Грушеві по чоловічій лінії³⁴⁵) втрачала силу приватного закону. Тому монастир на Чернечій горі міг посилатися для доказів своїх прав лише на «*antique consuetudo*», яку могли і не визнати пізніші власники домінії. Певно, так і сталося: для повернення монастирю порівняно менш цінної десятини потрібно було укладення підробленої грамоти, тоді як для володіння двома селами – Лавками і Бобовищем «пресвітер русинів Лука» обійшовся без такої «грамоти» при отриманні королівського підтвердження (*confirmatio*) від Матяша Корвіна 14 серпня 1458 року³⁴⁶.

Це легко пояснюється тим, що питання десятини чіпляло інтереси приватної особи – латинського плебана Мукачева Діонісія. Як впливає із грамоти герцога Яноша Корвіна від 6 лютого 1493 р., монастир пробував брати десятину і з католиків (*baptista*)³⁴⁷, тому досить рано виникли суперечки через неї. Села ж Лавки і Бобовище належали до Мукачівської домінії, якою у різний час після смерті Теодора Коріатовича володіли високопоставлені і багаті люди країни: палатин Угорщини Матяш Паллоці (католик), сербський

344 ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской территории. Къ основанію Грушевського монастыря св. архангела Михаила въ Мараморошѣ*, Изданіе Культурно-просвѣтительного общества им. А. Духновича въ Ужгородѣ, Выпускъ 30. Ужгородъ: Типографія «Школьная помощь», 1927, 15 с. Критичний розбір грамоти 1404 р. див.: ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 114–118.

345 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között*. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*, Szerkesztette: Hegyi Géza és W. Kovács András. Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 2012, old. 135–166, 167 (tabl.).

346 MUNKÁCSIGÖR. SZERT. *PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 1–2 (№ 1); ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 158–159.

347 MUNKÁCSIGÖR. SZERT. *PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 7–9 (№ 6); ПЕТРОВЪ А.Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 168–171.

деспот Георгій Бранкович (православний), «губернатор» Угорщини Янош Гуньяді і його вдова Єлизавета Сіладьї (католики). Зрозуміло, що володіння монастирем двома селами не приносило великих збитків таким знатним особам, порівняно із збором десятини. Тому королівська конфірмативна грамота Матяша Корвіна 1458 р. закріпила за монастирем ці села без особливих труднощів і без «грамоти 1360 р.». На цей момент вона вже могла існувати: грамоту могли укласти одразу після смерті Теодора Коріатовича, але як підроблену не наважилися представити королю. Та як виявилось, у цьому не було і особливої потреби.

Але так було лише до Реформації та війн за угорську корону, що розгорілися після Могачської катастрофи (1526) між австрійськими Габсбургами (католиками) і трансільванськими князями (протестантами-кальвіністами). Після того як монастир згорів разом з документами (1539), серед яких могла бути і сумнівна «грамота 1360 р.», а відтак знову відновив свою діяльність (перед 1551 р.)³⁴⁸, з поступовим входженням Мукачева під владу князів Трансільванії, від нього було відібрано всю його попередню нерухому власність³⁴⁹. Не виключено, що за таких обставин чернеча братія, скориставшись відновленням відносин між Угорщиною і Польщею в часи польського короля угорського походження Стефана Баторі (1576–1586), заново відтворила підроблену «грамоту 1360 р.» десь в період після 1569 і до 1597 р., так би мовити «заднім числом» – від імені Теодора Коріатовича. І лише коли творіння католиків габсбурзької Угорщини – Ужгородська унія (1646) опинилася перед загрозою мандрівних і часто сумнівного висвячення схизматичних єпископів з польської Галичини, рятувати яку взявся у 1680–1690-х рр. найвпливовіший угорський католик Австрії, канцлер, примас і кардинал Леопольд Коллоніч, монастирю на Чернечій горі в Мукачеві за допомогою тієї-таки «грамоти *Teodorus Keriatovich* 1360 р.» вдалося здійснити *pia desideria* другої половини XVI століття.

Все решта – «заснування монастиря на Чернечій горі в Мукачеві 8 березня 1360 р.», «переселення на Закарпаття 40 тис. русинів із Поділля та Галичини», «заснування на Закарпатті 300 русинських поселень», «смерть у 1414 р. та заповіт бути похованим у монастирській церкві на Чернечій горі» – легенди, витворені плодом людської уяви та фантазії, що не мають під собою на даний момент жодних писемних доказів і від кінця XVII та кінця XVIII ст. складають етноконфесійну основу «*фундаційного міфу*» карпатських/підкарпатських русинів – уніатів/греко-католиків/православних.

348 *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*, old. 11-13 (№№ 8,9).

349 Про це свідчать грамоти другої половини XVI ст.: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*, old. 15-32 (№№ 12-24).

Висновки

Міфи настільки засмітили національні історіографії, що практично будь-яка спроба їх деміфологізації наражає любого сміливця на такий спротив «етноісторіографічних стереотипів» (Леонід Горизонтов)³⁵⁰, що іноді краще прийняти брехню за правду, адже *who is who*, як полюбляють казати в таборі міфотворців, ствердно не знає ніхто. За останні двісті років в карпатській/підкарпатській історіографії народилося стільки міфів³⁵¹, що для їх подолання наступних двохсот років, цілком імовірно, може не вистачити. Знаний сучасний краєзнавець Олексій Філіппов в одній із своїх нещодавніх праць під назвою «40 міфів про Мукачєво» (2011) спробував спростувати усі найбільш популярні, в т. ч. й серед професійних істориків із докторськими науковими ступеннями та професорськими вченими званнями міфи, пов'язані з особою Теодора Коріатовича. Скромний мукачівський історик-архівіст зауважив: «Міфи створюють люди, які не люблять документальної правди»³⁵².

Оскільки майже всю крайову історіографію, починаючи від Й. Базилевича й до останніх праць з історії Мукачівської єпархії, соціальної чи інтелектуальної історії Карпатської/Підкарпатської Русі та Закарпаття, пронизує тяглість (континуїтет) «Теодорового дарунку», ще одним моїм висновком буде

350 ГОРИЗОНТОВ Л.: *Уявлені історіографії*. In: *Критика*, 2006, Рік X, Число 4 (102), Квітень, с. 26-27.

351 Окремі аспекти незадовільного стану карпаторуської історіографії останнім часом порушували: MAGOCSI P. R.: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus'*. In: *Austrian History Yearbook*. Vol. IX–X. [Cambridge, Massachusetts]. 1973–74, p. 201-265; ПОП И.И.: *Историкография истории русин и Подкарпатской Руси*. In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57-72; МАЗУРОК О.: «...Історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана...». *Роздуми і міркування про стан та перспективи дослідження історії та історіографії Закарпаття*. In: *Жаткович Юрій. Праці з історії Угорської Русі*, Упорядк. і передм. О.С. МАЗУРКА; Редактор О. Козоріз. Ужгород: Мистецька лінія, 2008, с. 73-187 (Додатки. с. 202-281); МАГОЧІЙ П.-Р.: *Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі*. In: *Магочій П.-Р. Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті*, Пер. з англ. Н. Кушко та С. Біленький, з нім. Ю. Дуркот, Ред. укр. тексту В. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 109-127; ФЕНИЧ В.: *Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 2 (33), Редкол.: О.С. Мазурок (голова) та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 138-156; ФЕНИЧ В.: *Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року*. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Студії з карпаторусиністики*. 7, Ред. рада; Анна Плішкова (голова). Пряшів, 2015, с. 70-101; ФЕНИЧ В.: *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 5-33.

352 ФІЛІПPOB O.: *40 міфів про Мукачєво...*, с. 3, 10-15.

твердження, яке, слідом за Єжи Гейдроцем та Вадимом Ададуrowим³⁵³, можна звести до констатації її забреханості істориками, котрі спочатку винятково з корпоративно-монастирських, а згодом і конфесійних та політичних переконань довірилися одній, сумнівного походження грамоті, а отже, свідомо, а може й ні, творили «*фундаційний міф*», фальшували історію, замість того, аби за чорне писати чорне, а не біле. Сумнівна за своїм походженням і змістом «грамота» подільського князя Тедора Коріатовича 1360 р. про «заснування» на Чернечій горі в Мукачеві монастиря і наділення його кількома навколишніми селами та іншими бенефіціями, подібно до знаменитих у середньовічному християнському світі «*псевдо-Ісидорових Декреталій*», в історії місцевої, здебільшого православної церковної спільноти продовжує відігравати не меншу роль і нині³⁵⁴.

Упродовж усієї історії Карпатської/Підкарпатської Русі та Закарпаття жодна інша тема не викликала стільки романтичних емоцій в середовищі істориків (та й не тільки їх одних), як тема «Коріатович і Закарпаття». Гадаю, що усім, хто хоч трохи намагався зануритися в її підводні течії, «відклавши» при цьому вбік хоча б на мить свою конфесійну чи національну приналежність, бодай раз мало спасти на думку, що саме через її сприйняття та розуміння різними соціально-професійними спільнотами впевнено можна робити висновок про рівень карпатознавчих студій взагалі. І він, треба визнати,

353 Під забреханістю польський історик розумів залежність історичного дискурсу від національних стереотипів і міфів, цілеспрямоване уникнення тем, неприємних полякам, а також полоноцентризм, тобто підхід до наукових проблем згідно з широко практикованою моделлю «слон і польське питання». Український історик Вадим Ададуrow, розв'язуючи міф Ілька Борщака «Наполеон і Україна», услід за Є. Гейдроцем запитує: «...чи знайдемо ми, українські історики, мужність відверто визнати, що наша історіографія є, імовірно, не менш забреханою, оскільки і далі живиться націоналістичними мітмами, замість того, щоб зосередитися на реальних, нехай, можливо, і не таких утішних для нашого національного самолюбства, фактах»: АДАДУROW В.: *Народження одного історичного міту: проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака*. Ін: *Україна модерна*, За ред. Я. Грицака, Л. Зашкільняка, Е. Гийдела. Київ: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005, Ч. 9, с. 212, 217.

354 Переконливим доказом є нещодавнє відзначення Православною церквою на Закарпатті 650-річчя заснування Мукачівського монастиря (1360–2010). Цій події спеціально було присвячено такі видання: буклет *Мукачівський Свято-Миколаївський монастир – 650 років*. Мукачево: ОРП «Філокалія», 2010, 35 с.; путівник для прочан і туристів: ДАНИЛЕЦ Ю.В., ПИМЕН (Мацола), іером.: *Православные монастыри Закарпатья: Путеводитель*. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2010, 212 с.: ил.; Издание 2-е, исправленное и дополненное. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2012, 237 с.: ил., та *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до 650-річчя Мукачівського монастиря*. Ін: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені Архімандрита Василя (Проніна)*, № 1. Ужгород: ВДВ «Карпати», 2011, с. 141-232.

невтішний. Якщо довгий час не говорити за підробку, що вона підробка, то в якийсь момент її дійсно приймуть за правду. Так склалася доля і з «псевдо-теодоровим дарунком» – «*грамотою Теодора Керіатовича 1360 р.*», котра й надалі залишається «*фундаційним міфом*» історії карпатських/підкарпатських русинів навіть після того як у 1930 р. фаховий медієвіст та ранньомодерник О. Петров зауважив, «*що з визнанням підробки грамоти 1360 р. повинні зникнути із карпаторуської історіографії і всі ці “народні” перекази та фантастичні домисли*».

З цього приводу у 2012 р. автор цих рядків висловив сумнів: «*Дискусії про “Теодорів дарунок” у місцевій історичній науці в мініатюрі нагадують відомі “бої за історію” між “норманістами” та “антинорманістами”, що точаться в історіографії ось уже понад 250 років між прихильниками і противниками варязького походження Русі. Причому, так само, як і у випадку з антинорманістами, прихильники “Теодорового дарунку” радше з прагматичних та патріотичних, аніж із винятково наукових спонукань, щиро вірять у її достовірність, що в зайвий раз підтверджує поширену в сучасній гуманітаристиці думку про хворобливий стан історичної науки в Україні, а особливо в її регіональних центрах*»³⁵⁵.

Ювілейні публікації науковців з нагоди 600-ї річниці з дня смерті Теодора Коріатовича (2014)³⁵⁶ мій скепсис щодо міфотворчості «коріатовичіани» лише підтвердили: «*“народні” перекази та фантастичні домисли*» так і не зникли. Міфами, подібно до романтичного періоду історіографії 200-річної давнини, продовжують «*годувати*» своїх читачів історики.

355 ФЕНИЧ В.: «*Теодорів дарунок*»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 158.

356 ПАГИРЯ В.: *Князь Федір Корятювич*. In: *Срібна земля*, 2014, 18 квітня; НІМЧУК В.: *Відаймо честь Федорові Корятювичеві (до 625-річчя від часу його переселення на Підкарпаття та 600-ліття смерті князя)*. In: *Новини Закарпаття*, 2014, 6 вересня, с. 8; ОФІЦІНСЬКИЙ Р.: *Князь Федір Корятювич у народних переказах і наукових працях*. In: *РІО*, 2014, 13 вересня.

НАРИС IV

Ексклюзивна візія інклюзивного дискурсу: сучасна історіографія Греко-католицької церкви на Підкарпатській Русі (1919–1949 рр.)

Публікується вперше.
Доповідь була виголошена
на семінарі «Podkarpacká Rus
v éře První republiky» в рамках
міжнародної наукової конференції
«Підкарпатська Русь
у чехословацькій державі
(1918–1945)»
(Прага, 16-17 вересня 2014 р.).

1. Постановка проблеми

Після Другого Ватиканського собору (1962–1965) католиків східного обряду вважають самостійними церквами (обрядами) «свого права» (*sui iuris*) поряд з іншими Східними Православними церквами греко-візантійської традиції, а не частиною Римо-католицької церкви. Тому важливим для них самих і для зовнішнього оточення є питання їхньої еклезіяльної й національної ідентичності (самосвідомості) та ставлення до інших релігійних спільнот, і насамперед, до православних конфесій.

Іншими словами, перед сучасним науковцем постає ціла низка дослідницьких проблем з історичного досвіду католиків східної традиції, які викликають зацікавлення не лише з богословської перспективи. Серед них найважливішими видаються такі:

1) Яке значення мала приналежність до церковної унії для розрізнення її духовенства і вірників від інших (здебільшого панівних) етно-конфесійних спільнот (у нашому випадку – від угорців та українців, римо-католиків та православних), і навпаки, що саме в окремих випадках спричинило інтеграцію та асиміляцію греко-католиків з домінуючими націями?

2) Чому всупереч конфесійним відмінностям, наприклад у румунів чи в українців, сформувалася майже спільна, гомогенна національна тотожність, і яким чином вдається долати міжконфесійні відмінності у колективній національній самосвідомості?

3) Як змінюється співвідношення між конфесійністю й національністю із постановням власної державно-політичної автономії, або внаслідок «добровільної» інкорпорації під виглядом «віковичного прагнення до возз'єднання» з державою, дарма, що вона була комуністичною і радянською, проте українською?

4) Чи існують якісь особливі взаємини між різними Греко-католицькими церквами, тобто чи їхня конфесійна ідентичність має наднаціональний вимір, а чи, може, їх єднає тільки спільна доля і недоля в епоху тоталітарних ідеологій та режимів?³⁵⁷

Еклезіологічна природа Греко-католицької церкви від моменту свого народження, що сталася в середині XVII ст. в результаті повернення (підписання унійного акта в родинній каплиці графів Другетів в Ужгородському замку 24 квітня 1646 або 1649 р.)³⁵⁸ 63-х священників грецького обряду Мукачівської

357 ТУРІЙ О.: *Переднє слово*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. IX-XI.

358 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Mankacs, Anno MCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkacsiensium*,

епархії до єдності зі Святим Престолом³⁵⁹, була і повинна б залишатися ін-
клюдивною³⁶⁰. Така відкритість новоствореної церковної спільноти одночасно
до християнських культур Сходу і Заходу³⁶¹ залишала її клір і мирян вразли-
вими до будь-яких цивілізаційних викликів, а надто тих, які були пов'язані з
різними доктринами католицького універсалізму в римському (посттридент-
ському) його вбранні³⁶², чи винятковості якоїсь із національних ідеологій та
націоналістичних рухів³⁶³. Але на противагу цьому, методологія дослідження
Греко-католицької церкви, за незначним винятком, була і зостається донині
суцільно ексклюзивістською.

cum proecipis eorundem aliorumque Illuftrium Virorum Gefitis, e variis Diplomatifibus, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potifsimum concinnatam. Pars Prima.
Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, p. 84-86; ЛУЧКАЙ М.: *Історія карпатських
русинів: У шести томах*, Том II, Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з
латинської, покажчики Ю.М. Сака; вступна стаття Д.Д. Данилюка; Редкол.: Й.О. Баглай,
М.М. Вегеш, Д.Д. Данилюк, М.В. Орос, І.М. Сенько. Ужгород: Закарпаття, 1999, с. 259-
282; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja a
Magyar Tudományos Académia, 1909, old. 295-319.

- 359 PEKAR V.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae:
PP. Basiliani, 1956, p. 25-30; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Kato-
lickou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach,
vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, s. 99-119.
- 360 BUGEL W.: *Ekleziologie Užhorodské unie a jejich dedicú na pozadí doby*. Olomouc: Uni-
verzita Palackého v Olomouci, 2003, s. 21-232; HORNAD V. de juxta: *Dejiny gréckokatolí-
kov Podkarpatska (9.–18. storočie)*. Košice, 2004, s. 405-410.
- 361 ФЕНИЧ В.: *Між Сходом і Заходом: Ужгородська унія та греко-католицька церква
в історії Закарпаття (спроба методологічного аналізу)*. In: *Науковий вісник Ужго-
родського університету. Серія: Історія*, Випуск 3, Редкол. Ужгород: Видавництво
Ужгородського державного університету, 1999, с. 165-177; НЕДАВНЯ О.: *Греко-ка-
толицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Схо-
дом і Заходом*. Київ: Гнозис, 2000, 218 с.
- 362 ПЕРІ В.: *Берестейська унія у римському баченні*. In: *Історичний контекст, укладення
Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших «Берестейських
читань»* (Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р.), Ред.: Б. Гудзяк. Львів:
Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 1995, с. 7-25 [Дискусія,
с. 25-38]; ГРИНЕВИЧ В.: *Минуле залишити Богові. Унія та уніатизм в екуменічній
перспективі*, Пер. з польськ. О. Дудич. Львів: Свічадо, 1998, 168 с.; СУТТНЕР Е. Кр.:
Церковні розколи і єдність Церкви, Пер. з нім. та наук. ред. О. Турія. Львів: Місіонер,
2007, 150 с.
- 363 У світовій та українській історіографії для прикладу див.: ВІЛЛЕМ Ж.-П.: *Європа та
релігії. Ставки XXI-го століття*, Пер. з франц. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006, с. 25-158;
СЛЕНСЬКИЙ В.: *Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних
відносинах кінця XX – початку XXI століття*. Львів: Вид-во Українського католицького
університету, 2013, 504 с.; ЗАЙЦЕВ О., БЕГЕН О., СТЕФАНІВ В.: *Націоналізм
і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині
(1920–1930-ті роки)*, За ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького уні-
верситету, 2011, 384 с.

Традиційна лояльність греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії спочатку до цісарського двору й австрійської монархії, як і безмежна відданість Святостефанській короні до та після 1867 р., іншого означення національної ідентичності, ніж як бути «австрійськими» чи «угорськими» русинами її кліру та вірникам не давала. Це добре ілюструється еволюцією суспільної думки місцевих церковних діячів, починаючи від слів «національного будителя» русинів Олександра Духновича під час навчання в Ужгородській семінарії на початку XIX ст., коли він залишив вислів «*Extra Hungariam non est vitae*» та його зрілого національного формування у вірші-гімні «*Я русынь былъ, емь и буду*», і до не менш поширеного вислову першого мукачівського єпископа-мадярона Стефана Панковича – «*Къдь ми жисмо в Мадярыцыні, то мусимо быти мадярами*»³⁶⁴.

Пристосування, чи пак адаптація до нових суспільно-політичних обставин дуалістичної монархії, лише тимчасово забезпечувала Унійній церкві серед угорських русинів традиційний привілейований статус. Уже в найближчій перспективі Греко-католицька церква перетвориться на знаряддя асиміляції та денационалізації більшої частини своїх вірників.

Акценти істориків Унійної церкви на винятково «своєму» (русинському, українському, румунському, угорському, словацькому чи ще якомусь іншому) греко-католикові, в порівнянні з «не своїм», а ще гірше, коли «не свій» розуміється «чужим», істотно мінімізували перспективи для порівняльної (компаративістської) церковної історіографії. Такий підхід, зокрема, українських вчених призвів до формування стереотипної національної історіографії, в основі якої лежить шкідливий з усіх перспектив етноцентричний та конфесійний погляд на історію³⁶⁵.

Свою гіпотезу/твердження спробую довести на прикладі стану досліджень Греко-католицької церкви у сучасних (після 1990 р.) національних історіографіях окремо взятого регіону Підкарпатської Русі з чітко детермінованими в часі хронологічними рамками – періодом 1919–1949 років. Тобто періодом, коли місцева Греко-католицька церква (від 1937 р. – «*Русинська Мукачівська Церква*»)³⁶⁶, пережила дві найдраматичніші за всю свою історію кризи еклезіяльної ідентичності.

364 Цит. за: ФЕНИЧ В.: *Етнонаціональна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Карпатика–Carpatica*, Випуск 30: *Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник*, Випуск 2, Упорядкування Романа Офіцинського; передмова Валерія Смоля. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38-62.

365 Для прикладу див.: БОРДЮГОВ Г., БУХАРАЕВ В.: *Вчерашнее завтра: как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь*. Москва: АИРО-XXI, 2011, 248 с.; БОРДЮГОВ Г.: *«Война памяти» на постсоветском пространстве*, Предисловие А. Касаева. Москва: АИРО-XXI, 2011, 248 с.; ПОРТНОВ А.: *Упражнения с историей по-украински*. Москва: ОГИ; Полит. ру; Мемориал, 2010, 224 с.

366 Булла папи Римського Пія XI «*Ad Ecclesiastici Regiminis incrementum*» від 2 вересня 1937 року. In: *Душпастьрь*, Ужгородь, 1937, Чис. 9-10, с. 235-238.

Хоча чехословацький період в історії Підкарпаття (після 1945 р. – Закарпаття) досліджений найкраще з усіх інших (принаймні про нього написано найбільше праць та захищено дисертацій), доводиться таки визнати, що загальна історіографія Підкарпатської Русі, за винятком кількох студій неспеціального в даному випадку змісту авторства Павла-Роберта Магочія (1973–74)³⁶⁷, Дмитра Данилюка (1987)³⁶⁸ та Івана Попа (2003)³⁶⁹, практично на сьогодні відсутня.

Ще гіршою є ситуація з історіографічними дослідженнями з історії Греко-католицької церкви (окремих періодів або проблем, не кажучи вже про якісь узагальнюючі історіографічні дискурси). Попри скромні дослідження емпіричного характеру (на рівні фактів) з різних проблем історії Угорської Русі, студії з церковної історії, за винятком хіба що періоду до 1918 р.³⁷⁰, в сучасній історіографії Греко-католицької церкви відсутні взагалі. Задля підтвердження або спростування тієї чи іншої тези звертатимуся до праць відомих в сучасній церковній історіографії авторів, а саме о. Атанасія Пекаря, ЧСВВ, Павла-Роберта Магочія, о. Петера Штурака, Роберта Летца, Іштвана Піридьї, Йозефа Ботліка, Міхаїла Дронова, Мартіна Пекаря, Ярослава Цораніча та ін.³⁷¹, чий студії вже встигли зайняти впливове місце в сучасній історіографії Греко-католицької церкви.

367 MAGOCSI P.R.: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus'.* In: *Austrian History Yearbook*, Vol. IX–X. Houston, Texas, 1973-74, p. 201-265.

368 ДАНИЛЮК Д.Д.: *Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1985).* Львів: «Вища школа», 1987, 130 с.

369 ПОП И.И.: *Историография истории русин и Подкарпатской Руси.* In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57-72.

370 Більш-менш опрацьованим з історіографічної перспективи може бути угорський період угро-руської історії до початку ХХ ст., вагомий внесок у вивчення якого здійснили Юрій Жаткович, Євген Перфецький, Антонін Годинка, Олексій Петров, Василій Пронін, Іштван Удварі, Дмитро Данилюк, Олег Мазурок.

371 ПЕКАР А., ЧСВВ: *Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці.* In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 302-308; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Греко-католицька церква під час Карпатської України (Доповідь виголошена на симпозиумі НТШ в Нью-Йорку, з нагоди 50-ліття проголошення Карпатської України).* In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 270-278; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Мукачівська єпархія і Галицька митрополія.* In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 314-320; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Греко-католицька церква за мадярської окупації.* In: *Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр.*, Ред. В. Маркус та В. Худанич. Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород: Гражда, 1999, с. 150-164; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I: *Єрархічне оформлення*, Видання друге. Рим–Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1997, с. 105-147; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Церковна політика мадярів на Закарпатті.* In: *Науковий збірник*

Товариства «Просвіта» в Ужгороді, Річник II–III (XVI–XVII). На пошану д-ра Вікентія Шандора. Ужгород: ТОВ «Колір принт», 1999, с. 49-58; ПЕКАР А., ЧСВВ: Греко-католицька церква в кордонах Чехословаччини 1919–1939. In: *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919–1939)*, Zborník materiálov zo 6. vedeckej karpatistickej konferencie Prešov, 2.–4. 9. 1998, Zostavovateľ: akad. Mikuláš Mušínska. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2000, с. 115-131; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ісповідники віри нашої сучасності. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами*, Вид. друге. Львів: Вид-во отців василіан «Місіонер», 2001, 288 с.; МАГОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, с. 51-150; МАГОЧІЙ П. Р.: *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*, Пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Сюжетні комент. до іл. В. Падяка. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2006, с. 69-92; ŠTURÁK P., THLÍČ: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989*. Prešov: Náboženské vydavateľstvo Petra, 1999, s. 33-37; ЛЕТЦ Р.: *Становище Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, Число 2, с. 273-289; ЛЕТЦ Р.: *Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького Університету, 2003, с. 174-186; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet, Lektorálta: Iváncsó István. Nyiregzháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990, 248 old.; PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarorszag története*. Budapest: IKVA, 1991, 116 old.; PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001, 128 old.; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997, 335 old.; BOTLIK J.: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918–1945*. Nyiregyháza, 2005, 552 old.; BOTLIK J.: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. A Magyarországhoz történt visszatérés után, 1939–1945*. Nyiregyháza, 2005, 445 old.; DRONOV M.: *Národnostné a jazykové problémy gréckokatolíckej cirkvi v medzivojnovnej Prahe*. In: *Cirkvi a národy strednej Európy (1800–1950)*, Zostavili: Peter ŠVORC, L'ubica HARBUL'OVÁ, Karl ŠCHWARZ. Prešov-Wien: UNIVERSUM, 2008, s. 229-239; ДРОНОВ М.Ю.: *К вопросу о месте русофильства в национально-культурной жизни русинов Словакии в ХХ столетии*. In: *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana – Петербургские славянские и балканские исследования*, 2010, № 1: *Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени*. Санкт-Петербург, 2010, с. 77-88; ДРОНОВ М.Ю.: *Роль Греко-католической церкви в формировании этнонациональной идентичности русинов Словакии (1919–1938)*, Рукопись диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 2013. 269 с.; PÉKAR M., TORÁKOVA Z.: *K postaveniu Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939–1945 vo svetle slovenskej historiografie a nemeckých pranenov (sonda do problematiky)*. In: *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*, Eds. Jaroslav CORANIČ, Peter ŠTURÁK, Jana KOPRIVNÁKOVÁ. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 47-62; *Cirkvi a národy strednej Európy (1800–1950)*, Zostavili: Peter ŠVORC, L'ubica HARBUL'OVÁ, Karl ŠCHWARZ. Prešov-Wien: UNIVERSUM, 2008, 357 s.; CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, 415 s.

2. Несміливі припущення

У період, про який ідеться в дослідженні, на Підкарпатській Русі проживало від 612 442 чол. у 1921 р. – до 850 589 чол. у 1941 р., з яких вірників Мукачівської греко-католицької єпархії налічувалося від 330 308 (або 53,93%) у 1921 р. – до 435 141 (або 50,96%) у 1941 році. Згідно з переписом 1930 р. із 359 167 греко-католиків – 329 466 (або 73,06%) були русинами, 14 309 (12,38%) – угорцями, 12 208 (5,55%) – румунами, 2540 – «чехословаками». Були серед них і цигани (роми), поляки та навіть 90 німців³⁷². Щоправда, в березні 1939 р. єпархія втратила 80 558 вірників та 80 парафій, які опинилися у складі новоствореної Берліном Словацької держави³⁷³.

Отож, йдеться про майже півмільйонну греко-католицьку спільноту, більшість з якої включно до 29 червня 1945 р. становили етнічні русини, а духовенство здебільшого дотримувалося автономістських поглядів, хоч і сповідувало різні національно-політичні орієнтації. Незважаючи на те що серед найпоширеніших із них, крім угрофільської та чехофільської, була й українофільська, абсолютна більшість греко-католицького населення маріонеткового утворення Кремля – Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946) ідею «возз'єднання» з Радянською Україною під проводом свого духовенства не підтримали³⁷⁴.

Забігаючи наперед, хочу звернути увагу на той факт, що обидва доленосні виклики (кризи) в історії місцевої Греко-католицької церкви, про які йтиметься в даному дослідженні, були пов'язані з ліберальною конфесійною політикою найдемократичнішої держави Центрально-Східної Європи Чехословацької Республіки, що виникла на руїнах Австро-Угорської монархії. По-тихому заграваючи із місцевим православним та українським рухом, офіційна Прага вустами свого першого президента Томаша Г. Масарика, котрий до 1918 р. встиг проголосити себе «*bez vyznání*»³⁷⁵, навіть не помітила, як, втілюючи президентський евфемізм під гаслом «*Геть від Риму!*» – серцевини ідеології чеського гусизму³⁷⁶ (при 74,7% римо-католиків у Чехії, 85,8% – у Моравії та Сілезії, 71,6% –

372 *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*, Szerkesztette: dr. KEPECS József; Összeállította: CZIBULKO Zoltán; Főmunkatárs: dr. DÁNYI Dezső; Témavezető: dr. KLINGER András. Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000, old. 13-17.

373 ŠTURÁK P., THLIC: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989...*, s. 63-64, 70; CORANIĆ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 173-182.

374 Дет. про це див.: ФЕНИЧ В.: «*Чужі*» серед своїх, «*свої*» серед чужих. *Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною*. Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007, 107 с.

375 МАСАРИК Т. Г.: *Світова революція за війни й у війні 1914–1918*, Укр. пер. М. Сасевича. Львів, 1930, с. 478-479.

376 «*Ми є народом Яна Гуса і бажаємо, щоб за таких нас знали*»: MASARYK T. G.:

у Словаччині та 9,5% – на Підкарпатській Русі; разом по республіці у 1930 р. – 73,5% католиків³⁷⁷), не лише «визволяла демократію від шкідливих впливів Католицької Церкви», а й зароджувала в народі сектантський і безбожницький дух³⁷⁸.

Ця політика радикалізувала національні почуття серед політично ненадійних греко-католиків на Підкарпатській Русі та в Словаччині в бік угорського, українського та відповідно словацького націоналізмів. Шкідливість такої політики була очевидною міністру закордонних справ Чехословаччини Едварду Бенешу, який вже 1926 р. назвав її «народною трагедією підкарпатських русинів»³⁷⁹.

Всі ці націоналізми з неабияким розмахом проявили себе в післямюнхенських Чехо-Словацькій Республіці, маріонетковій Словаччині та окупованій Угорщиною чехословацькій частині Підкарпатській території³⁸⁰. Саме за активну участь в реалізації цих іредентських та націоналістичних проєктів, тісно пов'язаних тоді з німецьким нацизмом і фашизмом, Греко-католицька церква та її клір, по суті, і постали невдовзі перед черговою кризою власної еклезіяльної ідентичності. Її суть зводилася до непростого вибору: або розірвати євхаристійний зв'язок із Святим Престолом і повернутися (добровільно-примусово) шляхом «возз'єднання» до православ'я (цього разу вже лише московського взірця), або ж зберегти свою греко-католицьку тотожність шляхом спокутування власних гріхів (мучеництво) за служіння ідолу націоналізму та колаборування з нацизмом і фашизмом через свідчення вірою в радянських «чистилищах совісті і моралі» – концтаборах ГУЛАГу³⁸¹.

Ján Hus, naše obrození a naše reformace. Praha, 1923, s. 10; МАСАРИК Т. Г.: *Світова революція за війни й у війні 1914–1918...*, с. 58.

377 *Statistická ročenka republiky Československe Štatni urad statistiky.* Praha, 1935, s. 8; ПАЛІНЧАК М.: *Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років ХХ століття.* Ужгород, 1996, с. 21.

378 NEMEC L.: *Church and State in Czechoslovakia.* New York: Vantage Press, 1955, p. 96-145.

379 *Душпастьєрь.* Ужгородь, 1926. № 5, с. 78-79. Пор.: БЕНЕШ Е.: *Рѣчь о подкарпатской проблеме.* Ужгородь, 1934; *Edvard Beneš a Podkarpatská Rus.* Užhorod, 2006, s. 5-39.

380 МАГОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 51-150; ŠVORC P.: *Zakliata krajna (Podkarpatská Rus 1918–1946).* Prešov: Universum, 1996, 128 s.; ПУШКАШ А.И.: *Судьбы Закарпатского региона между двумя мировыми войнами.* In: *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе,* Отв. ред. Л.Е. Горизонтов. Москва: Институт славяноведения РАН, 2005, с. 238-274; ПУШКАШ А.И.: *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945.* Москва: Издательство «Европа», 2006, с. 67-420; ПОП И.: *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.).* Ужгород, 2008, 104 с.

381 Найповніше про пережитий досвід у пеклі радянських ГУЛАГів із закарпатських священиків, який опублікував свій «мартиріум», див.: БЕНДАС С.: *П'ять років за колючим дротом. Щоденник священика, написаний в ГУЛАзі.* Ужгород: Карпати, 2008,

Тож перша криза цієї інклюзивної церковної спільноти припала на кінець XIX і перші два десятиліття XX століття. Тоді опікувана державою Греко-католицька церква (конкретно Мукачівська, Пряшівська і Гайдудорозька єпархії), клір якої, попри свої прямі пастирські обов'язки рятувати грішні душі заблукалої пастви, виконував ще й функцію звичайних державних чиновників та церковно-парафіяльних учителів із грошовою зарплатнею (т. зв. конгруа)³⁸², втратила значну частину своїх вірників та інституційної мережі на користь Православної церкви³⁸³. Остання ж, включно до Другого Ватиканського собору (1963–1965), офіційно ніяк не вважалася католиками обох обрядів «*Церквою-сестрою*»³⁸⁴, а неофіційно – такою сприймається в західному християнському світі (особливо після «сакралізації» московським патріархом-бізнесменом Кирилом дій очільника Кремля Владіміра Путіна по реалізації проекту «Русский мир»)³⁸⁵ і донині.

264 с., іл. Див. також: ФЕНИЧ В.: *Мученики і мучителі: Слуги Божі Мукачівської греко-католицької єпархії перед судом ідолопоклонників націоналізму (приклад о. Стефана Бендаса)*. In: *Матеріали науково-практичної конференції з питання ліквідації радянською владою Мукачівської греко-католицької єпархії, присвяченої 110-ій річниці з дня народження о. Стефана Бендаса (с. Мала Копаня, 3 серпня 2013 р.)*. Виноградово, 2013, с. 44-73.

382 *Schematismus Dioecesis Munkacsiensis ad A. D. 1878*. Ungvarini: Typis Caroli Jäger, 1878, р. 30; ПЕКАР А.В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том II: *Внутрішня історія*. Рим–Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1997, с. 159-160.

383 За підрахунками тогочасного каноніка Мукачівської греко-католицької єпархії Олександра Льницького, в результаті «терористичної “православізації” русинів», що відбувалася не без підтримки нової чехословацької влади на Підкарпатській Русі до укладення між Прагою і Святим Престолом «*modus vivendi*» (1926), Греко-католицька церква, порівняно із 387 730 вірниками за переписом у 1910 р., втратила станом на 1921 р. 60 439 своїх вірників. У 1910 р. греко-східних (православних) налічувалося лише 868 серед русинів і 680 серед словаків (разом 1548) з незаресстрованими громадами в с. Іза, Бехерові та Великих Лучках, які стали православними без належно оформленої митрополичої чи патріаршої юрисдикції, та втратою 78 парафіяльних церков на користь православних: ІЛЬНИЦЬКИЙ А.: *Положення Церкви на Подк. Русі послѣ перевороту*. In: *Календарь миссійного вѣстника на рок 1935*, Сост. А. Ильницький. Ужгород–Пряшев, 1934, с. 38.

Протегування Православної церкви з боку Праги див.: БУРЕГА В.В.: *Власть и православная церковь в Чехословацкой республике в 1920–1930-е годы*. In: *Государство и Церковь в XX веке: эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы*, Отв. ред. А.И. Филимонова. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011, с. 231-265.

384 Див. соборові документи «*Догматична конституція про Церкву*», «*Декрет про Східні Католицькі Церкви*» та «*Декрет про екуменізм*», прийняті 21 листопада 1964 р.: *Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації*, Репринт. вид. Львів: «Свічадо», 1996, с. 75-210.

385 Для цього достатньо ознайомитися із працями: ФРОЛОВ К.: *Україна: вибор веры, вибор судьбы. Двадцать лет независимости Украины – двадцать лет борьбы за*

Друга криза (за винятком Югославії – Крижевацька єпархія³⁸⁶ та Угорщини – Гайдудорозька єпархія і Мішкольцький екзархат³⁸⁷) припала під середину минулого століття³⁸⁸, коли постало питання ліквідації Греко-католицької церкви взагалі як інституції. Відповідно до офіційної мови Кремля Греко-католицьку церкву, як «*вірного посібника Ватикану*» (Святого Престолу), котрий необачно підтримав у великій війні Гітлера своїм мовчанням³⁸⁹, було поставлено перед непростим вибором: або «добровільно» конвертуватися в підконтрольну Кремлю Російську православну церкву (РПЦ), або ж підлягати юридичному та фізичному знищенню, що, по суті, означало те саме.

Як відомо, одразу після Ялтинської конференції глав СРСР, США та Великої Британії (лютий 1945 р.) політика комуністичного еклезиоциду Греко-

единство Русской Церкви. Санкт-Петербург: Алетейя, 2011, 230 с.; ФРОЛОВ К.: *Церковные и цивилизационные расколы на Украине: истоки и стратегии преодоления*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2013, 372 с. + ил.

386 МИЗЬ Р.: *Переслідування греко-католицького духовенства в Югославії під час Другої світової війни та в післявоєнний період*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Сковчиляса та Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, Число 2, с. 300-310; РАМАЧ Я.: *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918)*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. За ред. Б. Гудзяка, І. Сковчиляса та О. Турія, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. О. ТУРІЙ. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 187-198.

387 PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarorszag története...*, old. 41-107; PIRIGYI I.: *A Magyarorszagı görög katolikusok története...*, II. kötet, old. 83-214; ШПАНЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичности Греко-Католицької Церкви в Угорщині*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 199-211; (ОРОС) А., ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 212–221.

388 Загальну панораму стану Греко-католицької церкви в країнах Центрально-Східної Європи до встановлення комуністичного режиму див.: ФЕНИЧ В.: *Еклезіяльне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 24: *Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23–24 червня 2006 р.)*, Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. Свидник: Muzeum ukrajinskej kultury vo Svidniku a Spoločnosť priateľov Muzea ukrajinsko-rusinskej kulturu, 2007, с. 95-117.

389 БРОВКО Л.Н.: *Церковь и Третий Рейх*, Отв. ред. д.и.н. Е.С. Токарева. Санкт-Петербург: Алетейя, 2009, с. 68-100; БРОВКО Л.Н.: *Конкордат и вокруг него: католическая церковь в Германии и нацистский режим*. In: *Государство и Церковь в XX веке. Эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы*, Отв. ред. А.И. Филимонова. Москва: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2011, с. 266-287.

католицької церкви за вказівкою Сталіна (т. зв. «Інструкція № 58») негайно була розпочата спочатку в Західній Україні (Львівська архієпархія в березні 1946 р.³⁹⁰) та в Закарпатті (Мукачівська єпархія в серпні 1949 р.³⁹¹), а відтак і іншими комуністичними урядами – сателітами Кремля – в Польщі (Перемись-

390 ГРИНЬОХ І.: *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*. In: *Богословія*, Вип. 44. Рим, 1980, с. 3-72; БОЦІУРКІВ Б.: *Т.зв. «саморозпуск» Української греко-католицької церкви в 1946 р. у світлі розсекречених архівних матеріалів*. In: *Сучасність*, 1998, № 1, с. 106-112; ВОСІУРКІВ В.Р.: *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)*. Edmonton–Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996, 310 р. Укр. вид.: БОЦІУРКІВ Б.: *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)*, Пер. з англ. Наталії Кочан; за ред. Олега Турія. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2005, 265 с.; ГУРКІНА С.В.: *Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідувань радянською владою (1944–1950 рр.)*, Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Львів, 2012, 20 с.; ГУРКІНА С.: «Возз'єднання по-сталінськи»: *греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 6: *Насилля влади проти свободи сумління*, Відп. ред. О. Турій. Львів: Вид-во УКУ, 2012, с. 391-404; БЬОКХ К.: «Цілком нормально, згідно з засадами свободи сумління, гарантованими сталінською конституцією»: *Гоніння на релігію в Галичині у сталінський період (1944–1953)*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 6: *Насилля влади проти свободи сумління*, Відп. ред. О. Турій. Львів: Вид-во УКУ, 2012, с. 405-429.

391 МАРКУСЬ В.: *Нищення Греко-Католицької Церкви в Мукачівській єпархії в 1945–50 рр.*, Відбитка із Збірника, присвяченого пам'яті З. Кузеля. In: *Записки НТШ*, Т. CLXIX. Париж, 1962, 23 с.; *Голгофа Української Католицької Церкви в Карпатській Україні* [передрук із вид.: *Життя і слово*. Вотерфорд; Канада, 1948, 23-4, с. 327-346]. In: *Мартирологія Української Церкви: У 4-х томах*. Т. II. *Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України*, Упоряд. і зредагували Осип Зінкевич і свящ. Тарас Р. Лончина. Торонто–Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1985, с. 291-317; БІЛАС І.: *Документи відносно ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті*. In: *Logos*. Ottawa, 1993, № 34 (3-4), р. 639-650; ВОЛОШИН Ю.: «Повернення до православ'я» на Закарпатті в 1946–1949 роках. In: *Сучасність*, 1996, № 9, с. 77-84; ВОСІУРКІВ В.Р.: *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)*..., р. 213-228; ДОВГАНІЧ О.Д., ХЛАНТА О.В.: *У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття*, Передмова Беда В.В. Ужгород: Карпати–Гражда, 1999, 126 с., іл.; БЕНДАС Д.: *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках*. In: *Ковчег...*, Число 2, с. 290-299; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ісповідники віри нашої сучасності. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами*, Вид. друге. Львів: Вид-во отців василіан «Місіонер», 2001, 288 с.; ФЕНИЧ В.: «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих..., 107 с.; ФЕНИЧ В.: *Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.)*. In: *Carpatica–Карпатика*, Вип. 35: *Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006, с. 232-246.

ка єпархія та Апостольська адміністрація Лемківщини в березні 1946 р.)³⁹², Румунії (Альбаюльська архієпархія в грудні 1948 р.)³⁹³ і насамкінець – Чехословаччині (Пряшівська єпархія в лютому 1950 р.)³⁹⁴. В усіх випадках Греко-католицькій церкві та її «білому» і «чорному» кліру, як свідчать офіційні джерела та підтверджують численні дослідження, поганська комуністична влада інкримінувала співпрацю з німецьким, угорським і словацьким фашизмом та/або – залежно від обставин – «українським буржуазним націоналізмом, як посібником фашизму»³⁹⁵.

392 МІСИЛО С.: *Греко-Католицька Церква у Польщі (1944–1947)*. In: *Варшавські українознавчі зошити*, Зошит 1, Ред. кол.; гол. ред. Степан Козак. Варшава: Вид-во оо. василіян, 1989, с. 207-220; СТОЦЬКИЙ Я.В.: *Конфесійні трансформації внаслідок українсько-польського переселення 1944–1946 рр.* In: *Український історичний журнал*, 2008, № 3, с. 123-134; ГЕРАСИМ, отець ЧСВВ: *Греко-Католицька Церква в Польщі післявоєнної доби*. In: *Пам'ять століть*, 2006, № 5, с. 200-209; ВОСІУРКІВ В.Р.: *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)*... р. 207-212; БОЦЮРКІВ Б.: *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)*... с. 181-186; НОСКОВА А.Ф.: «Польские» українці: судьбы народа и греко-католической церкви (40-е годы XX века). In: *Государство и Церковь в XX веке*... с. 331-362; ГАЛАПДА І.: *Депортації перемиських греко-католицьких єпископів до СРСР у 1945–1946 роках: нові документи*. In: *Ковчег*... Число 6, с. 461-495.

393 ȘTIRBAN С.М., ȘTIRBAN М.: *Din istoria bisericii Române unite (1945–1989)*. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2000, 611 s.; МАНЕР Г.-Кр.: *Греко-Католицька Церква в Семигороді (Румунія) у період між двома світовими війнами. Між національними претензіями і поліконфесійною реальністю*. In: *Ковчег*... Число 4, с. 222-232; BUCUR I.-M.: *The Romanian Greek-Catholic Church between Cooptation and Suppression, 1945–1948*. In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 187-198.

394 LETZ R.: *Postavenie Greckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku v rokoch 1945–1968*. In: *Historický časopis*, Ročník 44, Číslo 2. Bratislava: Slovak Academie press, 1996, s. 262-280; BARNOVSKÝ М.: *Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku roku 1950 a obnovenie jej legálnej činnosti roku 1968*. In: *Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свіднику*, Випуск 22. Пряшів, 2001, с. 17-34; ЛЕТЦ Р.: *Становище Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття*. In: *Ковчег*... Число 2, с. 273-289.

395 Для прикладу див. опубліков. архівні документи, в т. ч. особові справи греко-католицького духовенства: *Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу: Документи*, Вступна стаття, коментарі, упорядкування Володимира СЕРГІЙЧУКА. Київ: «Дніпро», 2001, 492 с.; СЕРГІЙЧУК В.: *Все таємне стає явним*. In: *Людина і світ*, 1994, Серпень, с. 11-15; *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*, Упоряд.: С. КОКІН, Н. СЕРДЮК, С. СЕРДЮК. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006, Том І, 920 с.; *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*, Упоряд.: С. КОКІН, Н. СЕРДЮК, С. СЕРДЮК. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006, Том ІІ, 804 с.; СЕРДЮК Н.: *Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України)*. In: *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науково-документальний журнал*, Вип. 1/2 (22/23). Київ, 2004, с. 451-480; СЕРДЮК Н.: *Справа*

Та було б усе просто, якби не було так складно. Весь драматизм цієї трагічної сторінки в історії Греко-католицької церкви ужгородської унійної традиції (як, власне і спадкоємців берестейської, марчанської та альбаюльської уній) полягав у тому, що через надмірну заангажованість в породжені націоналізмом ідеології та практики (коєморації) іредентські і націоналістичні рухи, сама Греко-католицька церква, її клір та миряни (свідомо чи ні) спричинилися до цього – включно аж до самознищення³⁹⁶.

Маючи, за влучним визначенням канадського історика Івана Павла Химки, «православне обличчя, римо-католицьке громадянство і... просвічену австрійську душу»³⁹⁷, греко-католицьке духовенство, то піддаючись західним принадам латинізації (ширше – окциденталізації)³⁹⁸ та сервілістського

ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали. In: *3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науково-документальний журнал*, Вип. 1 (20). Київ, 2003, с. 287-354; *Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.)*, Публікація документів Юрія ВОЛОШИНА. In: *3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1999, № 1-2 (10-11); *Ліквідація греко-католицької церкви на Закарпатті: документи та матеріали (жовтень 1947 – січень 1948 рр.)*, Підготовка та публікація документів Т. СЕРГІЄНКО. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 35. *Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат*, Ред. кол.; Відп. за вип.: Фенич В.І., Сергієнко Т.С. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2006, с. 203-231; BENDÁSZ I., BENDÁSZ D.: *Helytállás és tamúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2014, 529 old.

396 Панорамний огляд відносин між релігією (в т. ч. й Греко-католицькою церквою) і етнічністю (національністю), національними та націоналістичними рухами в Україні та країнах Центрально-Східної Європи див.: ХИМКА І.: *Релігія й національність в Україні і другій половині XVIII – XX століть*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 55-66; ТУРІЙ О.: *Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 67-85; МАГОЧІЙ П. Р.: *Релігія та етнічна ідентичність в Карпатах: східні християни у Польщі та Чехословаччині*. In: МАГОЧІЙ П. Р. *Галичина (історичні есе)*. Львів, 1994, с. 258-289; ЗАЙЦЕВ О., БЕГЕН О., СТЕФАНІВ В.: *Націоналізм і релігія...*, 384 с.

397 ХИМКА І.-П.: *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918*. In: *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*, За ред. Я. Грицака та Б. Гудзяка, Число 1. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1993, с. 77-78.

398 СТЕМПЄНЬ С.: *Між окциденталізацією та візантинізацією: проблема обрядової ідентичності Греко-Католицької Церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 86-100; ФЕНИЧ В.: *Між окциденталізмом та орієнталізмом: Ordo Sancti Basilii Magni Ruthenorum в релігійному та культурному житті Мукачівської єпархії (до початку XX ст.)*. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 24. *Історичні та історіографічні студії: до ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Васильовича Грабовецького*, Редкол.; відп. за вип.: Вегеш М.М. Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету, 2003, с. 87-140; УСЬКА У.: *Латинізаційні нововведення у греко-католицьких єпархях Закарпаття (1915–1918)*. In: *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*, Випуск 10. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2009, с. 45-52.

патерналізму з боку австрійських Габсбургів³⁹⁹, то твердо боронячи від «клятих латинників» свою «руську віру» (насправді – грецько-візантійський обряд), пік якого припав на т. зв. «обрядовий рух» в австрійській Галичині та угорській Русі в 50–60-х рр. ХІХ ст.⁴⁰⁰, з легкістю піддавалося спокусам небезпечного «русофільства» і «москвофільства»⁴⁰¹. При цьому до 1945 р. духовенство залишалося палким прихильником угорської «свято-стефанської ідеї» (о. Стефан Фенцик і К^о)⁴⁰², української соборницької ідеї (о. Августин Волошин і К^о)⁴⁰³ та місцевого русинства (о. Олександр Ільни-

-
- 399 ТУРІЙ О.Ю.: *Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848–1867*, Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Львів, 1994, 24 с.; ТУРІЙ О.: *Греко-католицький священик в Австрійській монархії середини ХІХ ст.: державний службовець чи душпастир?* In: *Другий Міжнародний конгрес українців (Львів, 22-28 серпня 1993 р.)*. Доповіді і повідомлення. Історія, Частина І, Упоряд. Ярослава Ісаєвича та Ярослава Грицака. Львів, 1994, с. 181-185; ХИМКА І.-П.: *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918*. In: *Ковчез...*, Число 1, с. 73-107; ФЕНИЧ В.І.: *Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.)*, Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Ужгород, 1997, 25 с.; СУТТНЕР Е.-Кр.: *Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії*. In: *Ковчез...*, Число 2, с. 99-114; MAGOCSI P.R.: *Východní kresťania v Habsburskej monarchii v rokoch 1526–1918*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III*, CORANIČ Jaroslav (ed.). Prešov: UNIVERSUM, 2013, s. 215-234.
- 400 ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ І.: *Іноліт Володимир Терлецький*. In: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе, В 2 т.*, Том 1, Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєвої. Київ: Основи, 1994, с. 221-249; СЕРЕДА О.: *Aenigma ambulans: о. Володимир (Іноліт) Терлецький і «руська народна ідея» в Галичині*. In: *Україна модерна*, Число 4-5 за 1999–2000 рр. Львів, 2000, с. 81-104; ФЕНИЧ В.: *Іноліт (Володимир) Терлецький і Закарпаття*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Вип. 2. Ужгород, 1998, с. 50-53.
- 401 НІМКА J.-P.: *The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772–1918*. In: *Harvard Ukrainien Studies*, Vol. VIII. Cambridge (Mass.), 1984, p. 426-452; ХИМКА І.-П.: *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918...*, с. 67-99; НІМКА J.-P.: *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900*. Montreal & Kingston – London-Ithaca: McGill-Queen's University Press, 1999, XXX+236 p.; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)...*, с. 31-42; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Галичина (історичні есе)*. Львів, 1994, с. 131-257.
- 402 ОФІЦІНСЬКИЙ Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)*, Передм. В. Задорожного. Київ: Інститут історії України Національної академії наук України, 1997, с. 118-125; ДОВГАНІЧ О.Д.: *Відкриті судові процеси над керівниками політичних партій А. Бродієм, С. Фенциком та їх спільниками*. In: *Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах*, Книга перша. Ужгород: «Закарпаття», 2003, с. 79-87.
- 403 ВЕГЕШ М.: *Релігія і церква в Карпатській Україні (1938–1939)*. In: *Історична школа професора Володимира Задорожного. Науковий збірник*, Випуск 1, Упоряд. Р. Офіцинський. Ужгород: «Патент», 1999, с. 164-178; БАСАРАБ В., ВЕГЕШ М.:

цький і К^о)⁴⁰⁴, котрі були провоковані та інспіровані ревізіоністською політикою Будапешта і расистською політикою «розширення життєвого простору» Берліна напередодні Другої світової війни⁴⁰⁵.

Показово, але всі три знакові постаті русофільської, українофільської та русинської орієнтації були священиками Мукачівської греко-католицької єпархії⁴⁰⁶, злет і падіння яких припали саме на найбільш обожнюваний сучасними авторами чехословацький період в історії Закарпаття⁴⁰⁷. Разом з тим, показовим є й те, що всі троє «національних лідерів у рясах» стали жертвами радянського комуністичного режиму за свою попередню політичну (і лише місцями релігійну) діяльність⁴⁰⁸.

Стрімка політична кар'єра «лідерів у рясах» на фоні неписьменного в більшості своїй населення «країни з багатьма іменами» (як назвав Підкарпатську Русь у 1932 р. відомий чеський журналіст і письменник Іван Ольбрахт / Каміл Земан)⁴⁰⁹, була можливою лише в умовах демократії, остання оаза якої

Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шенцицький і Августин Волошин. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011, с. 86-203.

- 404 ДОВГАНІЧ О.: *Канонік Олександр Гльницький – головний радник регентського комісара Карпатської території і його політична діяльність на користь Угорщини (1939–1944)*. In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді, Річник V–VII (XIX–XXI)*, Редкол.; Упоряд. і наук. ред. Павло Федака. Ужгород: Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», 2003, с. 47-51.
- 405 ВЕГЕШ М.М., ГИРЯ В.І., КОРОЛЬ І.Ф.: *Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.)*. Ужгород: ТОВ «Колір-Принт», 1998, 129 с.
- 406 ДАНКО О.: *о. Августин Волошин – людина трьох покликань*. In: *Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 р.)*. Ужгород: «Гражда», 1995, с. 110-115; BENDÁSZ I., BENDÁSZ D.: *Helvétállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai...*, old. 148-152, 178-183.
- 407 Показовим прикладом подібного підходу слугує видання: *Нариси історії Закарпаття. У трьох томах*, Том II (1918–1945), Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. Ужгород: «Закарпаття», 1995, с. 101-466.
- 408 *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ): ф. 6, спр. 71684-ФП. Волошин Августин Іванович*, Арк. 10; *Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області (м. Ужгород): спр. 6014. Фенцик Стефан Андрійович*, Т. 6, арк. 263; Т. 8, арк. 511; *ГДА СБУ: спр. 5204. Гльницький Олександр Корнелійович*, Т. 1, арк. 340; Т. 2, арк. 278. Деякі опубліков. матеріали із архівних справ А. Волошина та С. Фенцика див.: *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах*, Т. 1. *Карпатська Україна. Документи і матеріали*, Упорядники О.Д. ДОВГАНІЧ, О.М. КОРСУН, О.М. ПАГІРЯ. Ужгород: «Закарпаття», 2009, с. 427-434, 435-443, 445-454, 459-461, 465, 478-479, 520-524.
- 409 І. Ольбрахт писав: «*Та земля ще й досі не має імені. Або, краще сказати, є їх надто багато для того, щоб мати*». Автор короткого репортажу перераховує всі вживані до цього часу назви, які поділив на: угорські – Верхня Угорщина, Руська Крайна;

в Центрально-Східній Європі до «мюнхенської змови» помітно зберігалася лише в Чехословаччині⁴¹⁰. Це дає підстави припустити, що Греко-католицька церква на Підкарпатті легковажно наражала свій клір і вірників на небезпеку – перед «оправославленням» (сербсько-московського взірця) і водночас «націоналізацією» з боку угорського і українського проектів⁴¹¹.

Як колись імперському Відню (до 1867 р.), так пізніше монархічному Будапешту (1867–1918), республіканській Празі (1919–1938) і знову Будапешту (1938–1944) видавалося цілком природним проводити на Підкарпатті римську за своїм походженням політику «*divit et impera*» та протестантську за своїм походженням політику «*cuius regio, ius religio*». Її недалекоглядна суть зводилася до наступного: мультиплікуючи різні конфесійні та етнічні спільноти,

чеську – Підкарпатська Русь; російську – Закарпатська Русь; українські – Закарпатська Україна, Закарпаття. Як комуніст, він дав пояснення останнім двом: «*Комунисти та українці національної орієнтації, виходячи із народної спільності тутешніх племен з українцями радянськими, галицькими і румунськими, називають її Закарпатська Україна, або, оберігаючи себе від переслідувань за недозволену агітацію, просто – Закарпаття*». Однак завершується цей перелік назв ще одною – власне, народною, що походить від самих русинів: «*Народ називає цю [свою] землю Підкарпаттям*»: ОЛЬБРАХТ І.: *Земля без імені*, Пер. з чеськ. In: ОЛЬБРАХТ Іван: *Микола Шугай, розбійник: Твори*. Ужгород: Карпати, 1990, с. 214-226.

410 Дет. див.: СЕРАПИОНОВА Е.П.: *Новые механизмы взаимоотношений власти и общества (на примере «первой» Чехословацкой республики)*. In: *Власть и общество: непростые взаимоотношения. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы: Сборник статей*, Отв. ред. Е.П. Серапионова. Москва: Институт славяноведения РАН, 2008, с. 61-81.

411 Дет. див. мої праці: FENYČ V.: *Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: dr. Hans GEHL, dr. Viorel CIUBOTĂ. Satu Mare-Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 83-104; ФЕНИЧ В.: *Етноконфесійна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник*, Випуск 2. In: *Carpatica–Карпатика*, Вип. 30, Упоряд. Романа Офіцинського; передмова Валерія Смолія. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38-62; ФЕНИЧ В.: *Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр.* In: *Ковчег...*, Число 4, с. 146-161; FENYČ V.: *Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkačevo 1771–1949*. In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Christian MANER und Norbert SPANNENBERGER. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 113-128; ФЕНИЧ В.: *Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії)*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 25. *Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19–20 червня 2009 р.)*, Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополига. Свидник, 2010, с. 61-77.

уряди цих країн реалізовували свою конфесійну та національну політику в «країні ведмедів» рівно таким чином, щоб жодна зі спільнот не мала монопольного впливу і не утворювала «п'ятої колони» для релігійних і іноземних центрів та ірредентських рухів за кордоном⁴¹².

Як наслідок, будучи причетною потрохи до всіх вищевказаних нових викликів, разом із неприхованим заграванням у різний час урядів Праги та Будапешта з православною церковною спільнотою між 1918 і 1944 рр.⁴¹³, Греко-католицька церква неминуче ставала жертвою іншої, цього разу уже комуністично-тоталітарної секти-ересі. В її основі лежав цілком атипований, нехристиянський, поганський дискурс марксистського ставлення до релігії

412 Дет. про це див. у працях: ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ І.: *Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності*. In: Лисяк-Рудницький І.: *Історичні есе...*, Том 1, с. 451-470; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)...*, с. 51-150; ŠVORC P.: *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918–1946)...*, 128 s.; ОФІЦІНСЬКИЙ Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)...*, 244 с.; ВОТЛИК J.: *Közizgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, I. Magyarország, ruszinok, csehek és ukránok, 1918–1945...*, 552 old.; ВОТЛИК J.: *Közizgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, II. A Magyarországhoz történt visszatérés után, 1939–1945...*, 445 old.; ПУШКАШ А.И.: *Судьбы Закарпатского региона между двумя мировыми войнами...*, с. 238-274; ПУШКАШ А.И.: *Цивилизация или варварство: Закарпатте 1918–1945...*, с. 67-420; ПОП И.: *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.)...*, 104 с.; JARNECKI M.: *Irredenta ukrainska w relacjach polsko-czechoslowackich w latach 1918–1939*. Kalisz–Poznan: Kalskie Towarzystwo przyjaciol nauk, 2009, 301 s.

413 ДАНКО О.: *Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939–1944 рр.* In: *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року)*. Ужгород: МПП «Гражда», 1994, с. 349-364; ДАНКО О.: *Політика ЧСР супроти православних на Закарпатті в 1919–1939 роках*. In: *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919–1939). Zbornik materiálů z 6. vedeckej karpatickej konferencie Prešov, 2.–4. 9. 1998*, Zostavovateľ: akad. Mikuláš MUŠINKA. Prešov: **Filozofická fakulta Prešovskej univerzity**, 2000, s. 133-144; ХЛАНТА О.: *Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр.* In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею, Випуск II, Упоряд. та наук. ред.: Павло Федака*. Ужгород: «Патент», 1996, с. 99-102; ХЛАНТА О.В., ОФІЦІНСЬКИЙ Р.А.: *Про один із закарпатоукраїнських епізодів міжнародно-релігійного контексту (Діяльність Михайла Попова, адміністратора Мукачівської православної єпархії у 1938–1944 роках)*. In: *Україна на міжнародній арені у ХХ столітті. Науково-методичний збірник матеріалів конференції на допомогу учням шкіл і студентам (Ужгород, 13 травня 1999 р.)*, Упоряд.: Василь Мельник, Роман Офіцинський; Редкол. Ужгород: «Патент», 2000, с. 61-84; MAREK P., BUREGA V.: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953: příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, 2. prepracované a doplnené vyd. Brno: CDK (Centrum pro szudium demokracie a kultury), 2008, 531 s., 32 s. obr. příl.; БУРЕГА В.В.: *Власть и православная церковь в Чехословацкой республике в 1920–1930-е годы...*, с. 231-265.

як «опіуму народу», більш відомий під назвами «язичницький імперіалізм»⁴¹⁴ та «войовничий атеїзм»⁴¹⁵.

Свідомо чи ні (припускаю – ні) створюючи, таким чином, свій дискурс історії як дискурс-мартиріум⁴¹⁶, Греко-католицька церква розколола своїх майбутніх істориків на два практично ворожих один до одного табори: 1) марксистських фальсифікаторів-міфотворців, які в її діяльності апріорі бачили одну лише безальтернативну «антинародну сутність»⁴¹⁷, і 2) інший табір, назвемо його для зручності «опонентами червоної методології», який з не меншим пієтетом конструював інклюзивній Церкві винятково мартирологічну (мученицьку, страдницьку) візію історії⁴¹⁸. У підсумку обидва табори істориків створили чимало міфів та фальсифікацій навколо новітньої історії Греко-католицької церкви включно до її ліквідації комуністичними режимами в середині минулого століття в країнах Центрально-Східної Європи.

Спробу «розібратися» з цими двома підходами у вітчизняній історіографії, на прикладі аналізу наукового доробку сталінської ліквідації Греко-католицької церкви в Галичині, нещодавно здійснили львівські історики з Українського католицького університету (УКУ) Олег Турій та Світлана Гуркіна. Втім, незважаючи на підсумковий заклик до істориків Греко-католицької церкви вийти «поза межі “міфології” й “мартирології” до об’єктивного, по-

414 ЭВОЛА Ю.: *Языческий империализм*, Пер. с нем. и послесловие А. Дугина. Москва: Историко-религиозное общество «Арктогея», 1994, 172 с.

415 АВЕРИНЦЕВ С.: *Опыт советских лет: солидарность в Боге гонимом*. In: *Слышать и видеть друг друга. Взаимоотношения между РПЦ и Евангелической Церковью в Германии*. Лейпциг: ООО «Евангелический издательский центр (EVA)», 2003, с. 125-132.

416 *Мартиріум (мартирій, мартиріон)* – буквально – культова споруда (храм, каплиця), збудована над місцем загибелі або поховання мученика.

417 Демонстрація подібного підходу див.: БУКОВИЧ Д.: *Павутиння омани*. Ужгород: Карпати, 1974, 128 с.; БУКОВИЧ Д., ГАЙДОШ А.: *Діяльність уніатської церкви на Закарпатті*. In: *Документи розповідають*, Упоряд. А. Гайдош, Л. Кирилюк. Ужгород: Карпати, 1971, с. 32-76; БОЛДИЖАР М.М.: *Антинародна діяльність уніатської церкви (На матеріалах Ужгородської унії): Монографія*. Львів: Вид-во Львівського державного університету видавничого об’єднання «Вища школа», 1980, 200 с.; БОЛДИЖАР М.М.: *Безслав’я*. Ужгород: «Карпати», 1981, 120 с.; БОЛДИЖАР М.М.: *Хто і навіщо обілює історію унії*, Передм. О.Л. Вовка. Ужгород: Карпати, 1985, 160 с.; БОЛДИЖАР М.М.: *Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів: Монографія*. Львів: Вид-во Львівського державного університету видавничого об’єднання «Вища школа», 1988, 143 с.

418 Ілюстрацію подібного підходу див.: БОЦЮРКІВ Б.: *Міфологія чи мартирологія? Досвід і проблеми наукових досліджень сталінської ліквідації Греко-Католицької Церкви в Галичині 1944–1946 рр.* In: *Український археографічний щорічник*, Вип. 5/6, Т. 8/9, Київ, 2001, с. 163-172; ГУРКІНА С.: *Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950 рр.)*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2012, с. 4-9.

законфесійного і неупередженого представлення» дійсності, галицькі колеги, услід за відомим американським дослідником Греко-католицької церкви у Галичині Богданом Боцюрківим, увесь свій дискурс звели, власне, до страдницької візії Греко-католицької церкви в повоєнній Західній Україні⁴¹⁹.

Тому доводиться констатувати, що сучасна греко-католицька історіографія, особливо українська (вдома і за кордоном), так і не спромоглася піднятися над мартирологічною візією історії репресованої Церкви, торуючи їй, за незначним винятком⁴²⁰, ексклюзивно мученицький, страдницький дискурс історії Церкви, «розіп'ятої на пласі»⁴²¹. Проте, чи потребує сама Греко-католицька церква на Підкарпатті/Закарпатті або будь-де інде, де вона пережила християнський досвід свідчення вірою перед безбожним комуністичним режимом, такого, перепрошую, сервілістського підходу до своєї історії, визначить час.

На мою думку, так вона ніколи не зможе очиститися від власних «скелетів у шафі», тим більше, що навряд чи колаборування із нацизмом/фашизмом або поклоніння ідолу націоналізму, в тому числі – й насамперед – українському, коли-небудь чесні історики вважатимуть за справжнє християнське «мучеництво». Адже не секрет, що в середовищі Греко-католицької церкви завжди знаходилися «пристосуванці» (конформісти) до будь-якої ліберальної чи тоталітарної соціально-політичної системи; серед греко-католицьких

419 ГУРКІНА С., ТУРІЙ О.: *Історична доля Української Греко-Католицької Церкви після Другої світової війни: «добровільне возз'єднання» – «державна ліквідація» – «конфесійний прозелітизм»?* Іп: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 2, Відп. за вип. Фенич В.І.; упоряд. Штерр Д.І. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, с. 40-72.

420 Спробу відстороненого погляду на трагічну долю Греко-католицької церкви на прикладі одної із її найсуперечливіших постатей новітньої історії монаха-василіянина Севастіяна Сабола див.: ФЕНИЧ В.: *Між сакральним і профаним: формування еклезіяльної та національної ідентичності о. Севастіяна Сабола до 1945 р.* Іп: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, Вип. 1 (30), с. 27-45; ФЕНИЧ В.: *Між вірою і націоналізмом: спогади о. Севастіяна Сабола, ЧСВВ і доля Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині 1945–1950 рр.* Іп: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 2. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, с. 164-201.

421 Подібний дискурс було запропоновано мною як офіційним опонентом у відгуку на кандидатську дисертацію Гуркіної Світлани Валеріївни *«Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950 рр.)»*. Відгук було виголошено під час захисту, який відбувся на засіданні Спеціалізованої вченої ради історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка 20 листопада 2012 р., Рукопис, 9 арк.: ФЕНИЧ В. *Відгук на кандидатську дисертацію Гуркіної Світлани Валеріївни «Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950 рр.)»*. Іп: *Наукові записки Ужгородського університету, Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 3. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014, с. 256-268.

священиків ніколи не бракувало як послідовників «святого православ'я» («восточників», «обрядовців»), так і прихильників «латинізації» («папістів»), не бракувало серед унійних душпастирів і прибічників «москвофільства» та «угрофільства», «русино-» та «українофільства», чи адаптованих до німецького язичницького нацизму колаборантів-націоналістів та до советського (по суті російського) більшовизму добровільно/примусово навернутих (конвертованих) «возз'єднавців»⁴²².

Особливо поширеною практика співпраці з німецькими окупантами та масового конвертування в етатизоване московське православ'я була серед того греко-католицького духовенства Східної Галичини і Підкарпатської Русі, котре позірно ангажувало себе у 1930–1940-х рр. з українським націоналістичним рухом. Деякі сучасні вітчизняні історики у зв'язку з цим намагаються виправдати подібну конформістську поведінку абсолютної більшості галицького греко-католицького духовенства (а це понад 80%)⁴²³ та майже 30% закарпатського унійного кліру⁴²⁴ спробами зберегти в такий спосіб «нововозз'єднану» в Західній Україні Православну церкву Московського патріархату, так би мовити, «за собою»⁴²⁵. Окремі ж дослідники (при-

422 Загальний огляд пристосування греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії до різних історичних викликів див.: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції*. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*, Річник 6-й, № 1-4 (113), (Січень-квітень). Ужгород, 1996, с. 11-12; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції: геніальність греко-католицької єпархії Мукачєва*. In: *Ужгородській унії – 350 років. Матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.)*, Редкол.; відп. за вип. І.М. Гранчак. Ужгород: «Патент», 1997, с. 72-77; MAGOCSI P.R.: *Adaptacje bez asimilacje*. In: *Stredni Evropa a Podkarpatska Rus. Zbornik z konferencie «Stredni Evropa a Podkarpatska Rus»*, Redaktor a poradatel publikace Jaromir Horec. Praga: Vydala Spolecnost pratel Podkarpatske Rusi, 1997, s. 17-22; MAGOCSI P.R.: *Adaptacja bez asymilacji: fenomen grecko-katolickiej eparchii w Mukaczewie*. In: *Polska-Ukraina: 1000 lat sasiedztwa*, T. 4. Przemyśl, 1999, s. 233-238; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 162-169.

423 ГУРКІНА С.: *«Возз'єднання по-сталінськи»: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 6: *Насилля влади проти свободи сумління*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012, с. 391-404.

424 Заяви про «навернення» до православ'я із усіх 433 священиків Мукачівської греко-католицької єпархії (станом на 1 листопада 1944 р.) до 27 червня 1950 р. підписали 126 (29%) апостатів. Дет. див.: БЕНДАС С.М., БЕНДАС Д.С.: *Священники-мученики, свідники вірності*. Ужгород: Закарпаття, 1999, 412 с.; БЕНДАС Д.: *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках*. In: *Ковчег...*, Число 2, с. 290-299; BENDÁSZ I., BENDÁSZ D.: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai...*, 529 old.

425 БОЦЮРКІВ Б.: *Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989)*. In: *Ковчег...*, Число I, с. 113-152; ГУРКІНА С.: *«Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичности*. In: *Україна модерна*, Число 11. Київ–Львів:

міром, Наталія Шліхта із Києво-Могилянської академії) припускають навіть думку про формування в Західній Україні унікального феномену «*Церкви в Церкві*»⁴²⁶. Подібний релятивістський підхід навряд чи задовольняє методологію очищення новітньої історії Греко-католицької церкви від стереотипного мислення в історіографії унійної еклезіології.

Демократична Чехословаччина⁴²⁷, у складі якої юридично перебувала Підкарпатська Русь від 1919 до 1945 р.⁴²⁸, як ні одна інша європейська держава, де до комуністичного еклезіоциду проживали греко-католики різного етнічного походження та етнічної ідентичності⁴²⁹, вдавалася до, хоч і не завжди

Критика, 2007, с. 99-110; ДМИТРИШИН Н.: *Між опором і пристосуванням: греко-католицьке релігійне підпілля в системі радянського тоталітаризму*. Іп: Ковчег. Науковий збірник із церковної історії, За ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися, Олега Турія, Число 5. Львів: Видавництво «Місіонер», 2007, с. 256-281; БУДЗ К.: «*Віддайте Кесарю кесарево, а Богові божє*»: проблема політичної лояльності підпільних греко-католиків до радянського режиму (1946–1989 рр.). Іп: *Наукові записки Українського католицького університету*, Число I, Серія: *Історія*, Випуск 1. Львів: Вид-во УКУ, 2010, с. 209-227.

426 ШЛІХТА Н.: «*Церква в Церкві*»: проблема збереження еклезіальної традиції в радянській державі (приклад Західної України), *Доповідь, виголошена на науковому семінарі в УКУ 24 квітня 2007 р.* Іп: <http://ucu.edu.ua/news/1501/>; ШЛІХТА Н.: *Західноукраїнський вплив на український екзархат: несподівані наслідки «возз'єднання»*. Іп: *Ковчег...*, Число 6, с. 430-446.

427 «*Найбагатша “державо-наступниця”, яка походила із зруйнованої Габсбурзької імперії*»: РОТШИЛЬД Дж.: *Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами*, Пер. з англ. В.П. Канаш. Київ: «Мегатайп», 2001, с. 111; «*Багатонаціональна партійна держава*», «*диктатура, ґрунтована на повазі*»: ВАНДИЧ П.: *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні*, Пер. з англ. Софії Грачової; наук. ред., пер., післямова та покажчик Андрія Портнова. Київ: Критика, 2004, с. 269-270.

428 Договір про вихід Підкарпаття зі складу Чехословаччини та його входження до складу Української РСР в складі СРСР був підписаний 29 червня 1945 р. у Москві. В радянській та пострадянській українській і російській історіографії ця дата чомусь називається «*возз'єднанням Закарпаття з Україною*». Панорамний огляд радянської інкорпорації «*землі з багатьма іменами*» див.: МАРКУСЬ В.: *Приєднання Закарпатської України до Радянської України, 1944–1945*, Вступне слово: Андре Пера, Друге вид. Київ: МПП «ІНТЕЛ», 1992, 111 с.; МАРЬИНА В.В.: *К событиям в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) осенью 1944 – зимой 1945 года*. Іп: *Славяноведение*, 2001, № 3, с. 27-48; МАРЬИНА В.В.: *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг.* Москва: Новый хронограф, 2003, 304 с.

429 Поліетнічний склад Мукачівської греко-католицької єпархії зберігався від самого початку Ужгородської унії (1646) і до її ліквідації як церковної інституції радянською владою в 1949–1950 рр. Так, 461 555 вірників Греко-католицької церкви перед початком комуністичного еклезіоциду (осінь 1944) навіть за офіційними даними радянського уповноваженого у справах РПЦ станом на 20 травня 1946 р. обслуговувало 320 священників Мукачівської єпархії (93% мали вищу богословську освіту), з яких 130 уважали себе русинами, 86 українцями, 17 угорцями, 12 словаками, 2 румунами.

мирного, проте тихого співіснування конфесій, за влучним визначенням Павла-Роберта Магочія, це був конфлікт «між структурою численних культурних і національних лояльностей, з одного боку, і структурою взаємовиключних свідомостей – з іншого»⁴³⁰.

Кардинальне запитання, на яке спробую відповісти в заключній частині дослідження, зводиться, власне, до проблеми бачення сучасною історіографією головної візії Греко-католицької церкви на Підкарпатській Русі між 1919 і 1945 рр. – візії адаптації. Проблема виживання та пошуки свого «місця під сонцем» перед місцевою Греко-католицькою церквою стали як ніколи актуальними після розпаду Австро-Угорщини, з якою відходили у вічність не лише традиційні реалії життя та наївний світ уявлень, але й все, що нагадувало велич «Габсбурзької Церкви» (творіння Габсбургів) ще від часів мукачівського єпископа Андрея Бачинського (1773–1809)⁴³¹.

Століття по тому, підпорядкована примасу Католицької церкви Угорщини, естергомському латинському архієпископу як своєму митрополитові⁴³² місцева Греко-католицька церква Мукачівської єпархії, на відміну від Греко-католицької церкви в Галичині⁴³³, настільки комфортно «адаптувалася» до

Решта були білінгвами та полілінгвами: *Із доповідної записки заступника уповноваженого Ради у справах РПЦ в Українській РСР Г. Катуніна своєму шефові І. Ходченку*. In: *Центральний державний архів громадських об'єднань України (м. Київ)*: ф. 1, оп. 23, спр. 2846, арк. 149, 152.

430 Дану концепцію Павло Роберт Магочій вдало розвинув і застосував під час аналізу українського національного відродження «довгого» XIX ст. на I конгресі Міжнародної асоціації українців у вересні 1990 р. Публ. тексту виступу див.: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Українське національне відродження. Нова аналітична структура*. In: *Український історичний журнал*, 1991, № 3, с. 97-101. Пор.: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Галичина (історичні есе)*..., с. 52-73.

431 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok, Második kiadás*. Nyiregzháza, 1994, old. 196-215; УДВАРИ І.: *Єпископ Андрій Бачинський (1732–1772–1809): Видатний представник русинського просвітництва: Про життя і діяльність єпископа Андрія Бачинського*. In: *Slavica*, Debrecen, 2000, Т. XXX, с. 193-221; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинів XVIII. століття. Изгядованя з історії культури и языка*, Вступ І. Керчі; Спередслово Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падяка, 2000, с. 73-106.

432 Ця юрисдикційна та інституційна залежність Мукачівської греко-католицької єпархії тривала від 1771 до 1937 р. Дет. див.: ПЕКАР А., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 88-91.

433 Після столітнього пошуку власної національної ідентичності Греко-католицька церква в Галичині під проводом свого митрополита Андрея Шептицького (1900) зайняла безкомпромисну українську позицію: НИМКА J.-P.: *The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772–1918...*, р. 426-452; ХИМКА І.-П.: *Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918*. In: *Ковчег...*, Число I, с. 67-99; НИМКА J.-P.: *Religion and Nationality in Western Ukraine...*, XXX + 236 p.; ТУРІЙ О.: *Греко-Католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 67-85.

нових обставин дуалістичної монархії (1867–1918), що й не помітила, як разом зі своїм кліром перетворилася на знаряддя денаціоналізаторської політики Будапешта щодо асиміляції громадян-угорців. Однак, відповідно до закону «*Про рівноправність національностей*» (1868), котрий закликав будувати «*єдину націю, нероздільну угорську націю, рівноправними членами якої є всі громадяни вітчизни, що належать до будь-яких національностей*»⁴³⁴, місцева Греко-католицька церква жодним чином не зобов'язувалася урядом Будапешта проводити його в життя. Задля збереження свого традиційного у суспільстві від часів Марії Терезії статусу *gonoritatis*, припускаю, вона сама виявила бажання таку не властиву їй роль асиміляторки національного життя русинів відіграти.

Позірна глибока релігійність та набожність підкарпатського греко-католика після 1918 р. почала сприйматися сучасниками не інакше як прояви невігластва і забобонів. Такими уніатських вірників, зокрема на марамороській Хустщині, сприймав не лише російський вчений-емігрант Петро Богатирьов⁴³⁵, але й майбутній мукачівський єпископ-мученик Теодор Ромжа, що впливає з його листів до свого колишнього ректора Руської колегії в Римі (Руссікум) отця-єзуїта Філіпа де Режиса та швейцарського отця-єзуїта Альфонса Райхліна (1938)⁴³⁶.

Патроноване монаршою владою до Першої світової війни греко-католицьке духовенство⁴³⁷, після її завершення поступово втрачало монополію

434 Цит. за: ЧЕРНИЧКО С., ФЕДИНЕЦЬ Ч.: *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): Монографія*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014, с. 21-57 (цит. конкретно с. 29).

435 БОГАТЫРЕВ П.Г.: *Магические действия, обряды и верования Закарпатья*. In: *Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини*, Упоряд., підготовка текстів, передм. та примітки О.С. Мазурка та І.О. Мандрика. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2009, с. 221-353.

436 З листів пароха Т. Ромжі до ректора Руської колегії в Римі (Руссікум) отця-єзуїта Філіпа де Режиса від 4 липня та 2 вересня 1938 р.: о. ПУШКАШ Л.: *Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа*. Львів: Ін-т історії церкви Львівської богословської академії, 2001, с. 41-44, 47-50.

437 Масштаби асиміляції місцевих греко-католицьких священників вражали навіть угорських державних статистів. Так, згідно з переписом 1900 р., з усіх 853 представників духовенства різних конфесій, з яких 447 (52,4%) були греко-католиками, лише 104 особи (12%) вважали русинську мову рідною, тоді як за таку угорську мову вважали 583 особи (понад 68%). Частка греко-католицьких священників, що вважали своєю рідною мовою русинську, становила лише 23%. Згідно з переписом 1910 р., із 508 греко-католицьких душпастирів Мукачівської єпархії тільки 72 зголосилися, що вони є русинами і для них рідною є руська мова. Для більшості кліру за цей час «рідною» мовою стала угорська: МАЗУРОК О.: *Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть (1848–1918 рр.). Етнонаціональний та економічний аспекти. У двох томах*, Том 1. *Етносоціальний розвиток міст*. Ужгород: Вид-во «Карпатська Вежа», 2012, с. 83-84, 446.

освічених «національних лідерів у рясах» перед представниками різноманітних світських професій⁴³⁸. Той факт, що греко-католицький священник бачив біля себе не менш освіченого учителя, інженера чи адвоката – альтернативно-го носія інтелігентності, вражав його консервативну, міщанську свідомість не менше (а може, й більше), ніж втрата прибутків з «роковини» та «штолових» (єпатрихалії) від свого вкрай зuboжілого і затурканого стада вірників⁴³⁹.

Іншими словами, для того щоб зрозуміти еклезіологічну природу Мукачівської греко-католицької єпархії в останні десятиліття перед її ліквідацією радянським атеїстичним режимом, пропоную глибше розвинути поширену серед сучасних істориків Греко-католицької церкви концепцію Павла-Роберта Маґочія про «приспособування без асиміляції»⁴⁴⁰. На думку канадського дослідника, «геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії» як певної традиції (норми) полягала в здатності пристосовуватись до когось/чогось, не асимілювавшись з цим кимсь/чимось. Однак, попри загалом життєтвердний досвід існування Греко-католицької церкви після ліквідації її структур радянським режимом, репресій духовенства та тривале перебування в катакомбах, її успішне відродження в умовах чимдальшої загрози як з боку агресивного псевдоправославного «руського мира», так і з боку лаїстичної⁴⁴¹ Європи, все менше зостається місця оптимістичним прогнозам щодо її успішного майбутнього.

З приводу того, чи можливо зберегти себе як традицію (давню норму), пристосовуючись до все нових і нових умов, не асимілювавшись, тобто не злившись при цьому повністю або частково з ними, попри те, що концепція

438 МАґОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 113-115; FENIČ V.: *Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkačevo 1771–1949...*, s. 113-128.

439 ПЕКАР А.В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том II, с. 153-163.

440 Дана концепція витримала декілька перевидань українською, чеською та польською мовами: МАґОЧІЙ П.-Р.: *Приспособування без асиміляції*. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*, Річник 6-й, № 1-4 (113) (Січень-квітень). Ужгород, 1996, с. 11-12; МАґОЧІЙ П.-Р.: *Приспособування без асиміляції: геніальність греко-католицької єпархії Мукачеве*. In: *Ужгородській унії – 350 років. Матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.)*, Редкол.; відп. за вип. І.М. Гранчак. Ужгород: «Патент», 1997, с. 72-77; MAGOCSI P.R.: *Adaptacje bez asimilacje*. In: *Stredni Evropa a Podkarpatska Rus. Zbornik z konference «Stredni Evropa a Podkarpatska Rus»*, Redaktor a poradatel publikace Jaromír Horec. Praga: Vydala Společnost pratel Podkarpatské Rusi, 1997, s. 17-22; MAGOCSI P.R.: *Adaptacja bez asymilacji: fenomen grecko-katolickiej eparchii w Mukaczewie*. In: *Polska–Ukraina: 1000 lat sasiedztwa*, T. 4. Przemysl, 1999, s. 233-238; МАґОЧІЙ П.-Р.: *Приспособування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 162-169.

441 *Лаїчність* (від гр. *laïthos* – мирянин, лаїк), або світськість – принцип, згідно з яким держава не сповідує та не підтримує жодної релігії, а релігійні організації не є державними і не мають політичної влади або політичного впливу в суспільстві. Дет. див.: ВІЛЛЕМ Ж.-П.: *Європа та релігії...*, с. 15-19, 23-24, 46-135, 187-317.

вченого вплинула на деяких дослідників, у тому числі й насамперед в Україні⁴⁴², маю певні застереження. Оскільки в історії «землі з багатьма іменами» включно до радянської інкорпорації та поглинання краю в ширшу українську громадянсько-політичну спільноту (1945), за влучним зауваженням того ж П.-Р. Магочія, Греко-католицька церква становила одну з двох «*вирішальних підвалин традиційного життя Підкарпаття*» (іншу, на його думку, становило село та любов селян до землі)⁴⁴³, дати відповідь на ключове питання ідентичності Унійної церкви в період, що передував її найтрагічнішій сторінці в історії, є обов'язком кожного історика незалежно від його конфесійної, етнічної чи громадянської належності.

Іншими словами, головну проблему сучасних національних дискурсів з історії Греко-католицької церкви бачу в тому, що за вузькоетноконфесійною методологією ексклюзивізму губиться справжня інклюзивна природа еклесіяльної спільноти, що від свого народження покликана була, за словами патріарха-емерита Української греко-католицької церкви Любомира (Гузара), служити не помостом (містком) між Сходом і Заходом, між культурою візантійсько-слов'янською і римсько-латинською, між православними і католиками, а бути посередником між ними. «*Посередник має свою власну ідентичність*», – стверджував знаменитий український архієрей⁴⁴⁴. Але чи може «посередник», покликаний засвідчувати своєю власною ідентичністю досягнення Східних і Західних «легенів Христа», пристати (а отже, віддати перевагу якомусь із конфесійних чи національних самовизначень) на бік однієї норми, супроти іншої?!

Роль Унійної церкви у формуванні власне національної самосвідомості та розвитку національного руху, в т. ч. русинської/русинського чи української/українського, на думку Олега Турія, «аж ніяк не впливала із внутрішньої сутності самої Церкви як духовної інституції чи з характеру церковної унії, яка від кінця XVI ст. пов'язувала цю Церкву із Римським Престолом і західнохристиянським світом, а тим більше не була наслідком її власного – осмисленого й цілеспрямованого – бажання таку роль відігравати. Прина-

442 СТОКОЛОС Н.: *Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття*. In: *Людина і світ*, 2001, Вересень, с. 2-7; ДМИТРИШИН Н.: *Між опором і пристосуванням...*, с. 256-281.

443 МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 159.

444 (ГУЗАР) Л., архімандрит: *У пошуках гармонії*. In: *Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших «Берестейських читань»* (Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р.), Редактор Борис ГУДЗЯК, співредактор Олег ТУРІЙ. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 1995, с. 1-6; (ГУЗАР) Л.: *Вітальне слово до учасників дискусії Міжнародної наукової конференції «Конфесійна ідентичність і національна заангажованість Греко-Католицької Церкви Центрально-Східної Європи в XIX–XX ст.»* (Львів, 15–19 травня 2002 р.). In: *Ковчег...*, Число 4, с. 235-236.

лежність до унії в окремі історичні періоди і за певних обставин була лише одним із (далеко не головних) чинників, які визначили національну тотожність українця. Іншими словами, – констатує нинішній віце-ректор УКУ у Львові, – далеко не всі українці були і є греко-католиками, як, рівно ж, далеко не всі греко-католики вважали і вважають себе українцями»⁴⁴⁵.

Тобто народжений у греко-католицькому середовищі вірник не мусів обов'язково ставати русином чи українцем (і вже точно не зобов'язаний був бути угорцем чи словаком). Національна ідентичність є радше ознакою набутою/придбаною, аніж іманентно вродженою, особливо в мультикультурному середовищі. З будь-якою ідентичністю помирають, але не народжуються. Гадаю, що нинішнім історикам по-справжньому бракує надконфесійних та наднаціональних методологій і методик досліджень з історії Греко-католицької церкви, в тому числі і щодо періоду існування Підкарпатської Русі. У пошуках «власного» греко-католика, котрий би не був одночасно ані православним, ані католиком, і в той же час був би і православним, і католиком⁴⁴⁶, історики загубили справжню християнську сутність Греко-католицької церкви.

На противагу не надто переконливий, як на мою думку, концепції П.-Р. Магочія щодо «геніальної» здатності греко-католиків Мукачівської єпархії «приспосовуватися до політичних і культурних обставин, не асимілюючись», більш прийнятною видається теза О. Турія. На думку львівського історика, оригінальність та унікальність Греко-католицької церкви полягала в тому, «що її священнослужителі й вірні одночасно виступали у двох іпостасях, і залежно від обставин, могли акцентувати на своєму “православному походженні” або не менш переконливо доводити свою “католицьку належність”. Коли ж йшлося про статус “Руської церкви”, а з часом – і “руської народності” в системі державного управління чи суспільних відносин, то греко-католицька ієрархія апелювала до гарантованої владою “вірності всіх католицьких обрядів”. Але якщо справа торкалася національно-політичних проблем – то навпаки, робився акцент на особливостях своєї «руської» (“восточної” або часто і “православної”) церковної традиції»⁴⁴⁷.

Втім, як не парадоксально, але іншої «греко-католицької» відповіді на питання еклезіяльної й національної ідентичності, аніж інтеграція із західнохристиянським світом і латинськими запозиченнями, як почувати себе

445 ТУРІЙ О.: *Греко-Католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 67.

446 Дет. про це див.: «Унія без уніятизму»: до питання про сучасну еклезіяльну ідентичність Греко-Католицьких Церков (Дискусія: патріярх Любомир (Гузар), о. Ернст Крістоф Суттнер, о. Дорін Оанчеа, о. Юрій Аввакумов, о. Рудольф Прокші, Йоганес Оельдельманн та ін.). In: *Ковчег...*, Число 4, с. 235-269.

447 ТУРІЙ О.: *Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині*. In: *Людина і світ*, 2001, Жовтень, с. 24.

австрійськими чи угорськими русинами, з одного боку, або ж апелювати до вивчення східнохристиянської традиції і відновлення «первісної чистоти греко-слов'янського обряду», що перетворювало пастирів душ людських на рафінованих adeptів русофільсько-москвофільського православ'я, з іншого боку, в Греко-католицької церкви не було. В цьому, власне, і полягав увесь драматизм і трагізм її історії в першій половині ХХ століття.

Попередні висновки

Отож робочою гіпотезою даного дослідження слугувала теза про те, що з недавнім розпадом соціалістичної системи та утворенням десятка самостійних суверенних держав, етноцентричний, а відтак суцільно ексклюзивістський погляд на власну історію не оминув і історичний дискурс Греко-католицької церкви на Підкарпатській Русі в період від 1919 до 1945 року. У підсумку це призвело до повної відсутності на нинішній день інклюзивного підходу у вивченні еклезіяльної та національної ідентичності Греко-католицької церкви, її кліру і вірників сучасними «національними істориками» Унійної церкви по обидва боки Карпат.

«Національні дослідники» забули при цьому, що протагоністам унії з Римським Престолом у XVI–XVII ст. найперше йшлося про евхаристійну єдність (*communio*) у Христовому Винограднику під омофором Петрового наслідника при збереженні мовно-обрядових особливостей та літургійно-дисциплінарних практик. Проте їм аж ніяк не спадало на думку зберігати ще не існуючу в XVI–XVIII ст. національну ідентичність (насправді – модерну за своїм походженням). У ментальній карті уніоністів переважало домодерне уявлення належності до значно ширших понять руської (*natione Ruthenia*), угорської (*natione Hungaria*) чи волоської (*natione Volachia*) ідентичностей, аніж те, що в них вкладають їхні нащадки після Великої Французької революції й донині. Первісно в їх основі лежали хоч і тотожні, але ще дуже невербалізовані поняття віри і народу. З часом діалогічна природа Унійної церкви, помножена на розмиті маркери етнічної ідентичності уніатів ужгородської традиції, легко сприяла в умовах австрійської модернізації та ідеології національних доктрин появі румунської, угорської та словацької Греко-католицької церкви.

Прямим доказом переважання національного над еклезіяльним в житті Унійних церков за останні два століття є фактичне існування нині угорської та словацької Греко-католицької церкви, духовно-культурні витоки яких сягають ужгородської унійної традиції і котрі виникли не всупереч, а якраз

завдяки успішним проектам новітніх націоналізмів в угорського та словацького народів. Греко-католицький клір навіть не помітив, як, будучи глибоко заангажованим у «святостефанську ідею Великої Угорщини», спричинився до появи в середовищі своїх вірників опортуністів унії та родоначальників новітнього «політичного православ'я». Усе це, разом з трагічними перипетіями середини минулого століття, пов'язаними із часто відмінним ставленням етнічно різномірних греко-католиків середньої Європи до націонал-соціалізму (німецького нацизму) та соціал-більшовизму (радянського комунізму), донині продовжує породжувати маленькі «бої істориків» за «свого» і «чужого» греко-католика.

Тож головна проблема сучасних національних історіографій Греко-католицької церкви на Підкарпатті (і не тільки) зводиться по суті до відповіді на питання співвідношення релігійного і національного, ангажуванні греко-католицького кліру і мирян в угорський та український націоналізми, ставленні до ідеї «чехословакізму», культивуванні частиною з них традиційного русо- та москвофільського світогляду тощо. Ключова гіпотеза мого дискурсу, як зрозуміло, зводилася до твердження, що еклезіальна природа Греко-католицької церкви в колишній угорській частині монархії Габсбургів (Транслейтанії) через надмірну заангажованість кліру в угорський та український націоналізми спочатку призвела до зародження в її середовищі на початку ХХ ст. православ'я, а в середині минулого століття – ліквідації її як інституції комуністичними режимами в СРСР та його країнах-сателітах.

Церкві, якій випав історичний жереб мати ідентичність «посередника», з огляду на сумний досвід в недалекому минулому свідчити вірою за тісний зв'язок з ідолами націоналізму, а нині претендувати за таке патріотичне служіння нації у Христовому Винограднику на статус «Церкви-мучениці», майбутнє гарантоване лише за умови, що в її основі переважатиме надконфесійна та наднаціональна ідентичність неподіленого християнства. Завданням сучасних істориків Греко-католицької церкви є пошук в її природі не конфесійного чи національного, а християнського начала. Остаточо такий методологічний підхід зможе перемогти лише тоді, коли сама Греко-католицька церква (і насамперед – Українська греко-католицька церква та Мукачівська греко-католицька єпархія) здійснить внутрішнє очищення шляхом деконфесіоналізації та денационалізації себе та своєї, часто далекої від християнського благочестя історії як самодостатньої і повноцінної «Церкви свого права» («*Ecclesia sui iuris*») у квітучому Христовому Винограднику.

**Ужгородська
унія та
інституювання
церковних
спільнот
ужгородської
унійної традиції
(1458–1816)**

НАРИС V

Відредагований текст
публікується за виданням:
ФЕНИЧ В.: *Від монастирської
Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui
iuris»: Ужгородська унія та ін-
ституювання церковних спільнот
ужгородської унійної традиції.*
In: *Наукові записки Ужгород-
ського університету. Серія:
історично-релігійні студії,*
Випуск 5. Ужгород: Видавництво
УжНУ «Говерла», 2016, с. 26-105.

1. Посередник: багатоманітна ідентичність в одній Церкві

Із двадцяти віків християнства понад чотири століття у постійній небезпеці Божим даром користуються греко-католики, застаючись, як стало відомо після недавньої зустрічі (12 лютого 2016 р.) папи римського Франциска і московського патріарха Кирила, «незагоєною кровотеченою ранюю, що є перешкодою повній нормалізації відносин між двома Церквами»⁴⁴⁸. Звісно, жодних сподівань на те, що якби цієї «незагоєної кровотечної рани» не було, то між Східною (Московською) і Західною (Римською) церквами настали б нормальні відносини, не має.

Однак цю заяву справедливо було сприйнято як більш небезпечну для існування Греко-католицької церкви за всі попередні постанови, прийняті на початку 1990-х рр. у Фрайзингу/Мюнхені (1990) та Баламанді/Сирії (1993) про засудження уніатизму як способу/методу євхаристійного спілкування між християнськими Церквами⁴⁴⁹. Річ у тому, що її було виголошено під час історичної, як назвали свою зустріч папа Франциск і патріарх Кирил, події:

448 Із заяви митрополита Іларіона Алфєєва, очільника відділу зовнішніх церковних зв'язків Російської Православної Церкви, виголошеної після зустрічі папи Франциска та патріарха Кирила у Гавані 12 лютого 2016 р.

449 Укр. мовою тексти *Заяв Змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між Римо-Католицькою та помісними Православними Церквами* див.: Ковчег. Науковий збірник із церковної історії, Число 2, За ред. Бориса ГУДЗЯКА, Ігоря СКОЧИЛЯСА, Олега ТУРІЯ. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, с. 447-456. Дискусії з цього приводу див.: Там само, с. 410-446; ГОЦ Р.: *Церква Східна і Церква Західна. Дві протилежні перспективи*. Іп: *Сопричастя. Міжнародний богословський часопис*. 1997, № 1 (Січень-березень), с. 43-54; ЛАНЕ Е.: *Східні Католицькі Церкви: міст чи стіна між Католицькою Церквою і Православною*. Іп: Там само, с. 87-94; о. ГРИНЕВИЧ В.: *Минуле залишити Богові. Унія та уніатизм в екуменічній перспективі*, Пер. з польськ. О. Дудич. Львів: Свічадо, 1998, 168 с.; о. СУТТНЕР Е. Кр.: *Багатоманітна ідентичність в одній Церкві*. Іп: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса ГУДЗЯКА, Ігоря СКОЧИЛЯСА, Олега ТУРІЯ, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. Олег ТУРІЙ. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 237-240; о. ОАНЧЕА Д.: *Ідентичність православних і греко-католицьких Церков у їхніх взаєминах зі світом*. Іп: Там само, с. 240-242; о. АВВАКУМОВ Ю.: «Православний – греко-католик – католик». *Три ідентичності: проти чи разом?* Іп: Там само, с. 242-247; о. ПРОКІШІ Р.: *До питання про взаємини греко-католицьких і римо-католицьких Церков*. Іп: Там само, с. 247-248; о. СУТТНЕР Е. Кр.: *Церковні розколи і єдність Церкви*, Пер. з нім. та наук. ред. Олега Турія. Львів: Місіонер, 2007, 152 с.

Уніатизм і раніше засуджувався окремими богословами, в т. ч. й католиками грецького обряду (1927). Див.: КОРОЛЕВСЬКИЙ К.: *Уніатизм*, Пер. з франц. Зоряна Курдина. Львів: Свічадо, 2014, 144 с.

вона й дійсно є першою зустріччю між главами Римської та Російської церков з часів падіння Другого Риму – Константинополя (Візантійської імперської церкви) у 1453 році⁴⁵⁰.

У зв'язку з цим постає закономірне питання: чи існують підстави для занепокоєння вірників Східних католицьких церков, серед яких не лише найчисленніша у Христовому Винограднику спільнота Української греко-католицької церкви (4 418 570 осіб, 25% частки Східних католицьких церков у 2008 р.), яка стривожилася найбільше⁴⁵¹, але й інші «*Церкви свого права*» (разом усіх 17 727 892 осіб⁴⁵²), що в очах Москви все ще зостаються «*незагоєною кровотечною ранною*», котру належить «лікувати», певно, за миколаївським (1839) чи сталінським (1945–1950) «рецептом ліків».

Тим же, про кого папа римський Урбан VIII у властивий його епосі прозелітичний спосіб думання 420 років тому казав «*через вас, мої русини, надіюся, навернеться Схід*»⁴⁵³, з-поміж усіх ідентичностей, які до них приміряли інші або вони самі собі до лиця прикладали, найбільше відповідає роль посередника. «*Посередник*», як твердить Блаженніший патріарх-емерит Української греко-католицької церкви Любомир (Гузар), «*має свою власну*

450 Кетрін Янгер назвала її «*першою зустріччю голів Католицької і Російської Православної Церков з часів Великого Розколу 1054 р.*»: ЯНГЕР К.: *Церква між двох вогнів?* In: <http://uamoderna.com/md/younger-church-caught-between>. Останній перегляд: 16.11.2016.

451 Пор.: БЛАЖЕННИШИЙ СВЯТОСЛАВ: «*Зустріч, яка не відбулася?*». In: http://news.ugcc.ua/interview/zustrich_yaka_ne_vidbulasya_blazhennishiy_svyatoslav_75960.html. Останній перегляд: 16.11.2016; МАРТИНЮК Р.: «*Заява Пани й Кирила – це гірше, ніж пакт Молотова-Ріббентрона. Це як Андрусівська угода 1667*». In: <http://novynarnia.com/2016/02/13/zayava-papi-y-kirila-tse-girshe-nizh-pakt-molotova-ribbentropa-tse-yak-andrusivska-ugoda-1667-istorik/>. Останній перегляд: 16.11.2016; ГАЛЬЧЕНКО С.: *Церковна зрада? Які наслідки матиме зустріч Пани Римського і патріарха Кирила для України*. In: <http://tsn.ua/politika/yaki-naslidki-matime-zustrich-papi-rimskogo-i-patriarha-kirila-dlya-ukrayini-590942.html>. Останній перегляд: 16.11.2016; В УГКЦ розчаровані заявою Пани і Кирила. In: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/02/160211_pope_shevchuk_ko. Останній перегляд: 16.11.2016.

452 Вирахувано згідно з: *Eastern Catholic Churches Statistics. The Eastern Catholic Churches*. In: *Source: Annuario Pontificio*, Compiled by: Ronald G. Roberson, CSP. Please click here to download the 2015 statistics. Please click here to download the 2015 statistics in pie chart format Eastern Catholic Churches Statistics. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>.

453 Дет. про східноєвропейську політику Римського Престолу після Тридентського собору (1545–1563): ПЕРІ В.: *Берестейська унія у римському баченні*. In: *Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших «Берестейських читань»* (Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р.), Редактор Борис ГУДЗЯК, співредактор Олег ТУРІЙ. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 1995, с. 7-25 (дискусія, с. 25-38).

ідентичність»⁴⁵⁴: він не лише служить містком між Сходом і Заходом, між культурами візантійсько-слов'янською і латинською, між православними і католиками, але може свідомо свідчити свою особисту місію, поєднуючи з Божою поміччю у власній еклезіології обидві легені Христа.

Частина нинішніх Східних католицьких церков⁴⁵⁵ належать до ужгородської унійної традиції, яка своїми еклезіологічними витоками сягає Ужгородської церковної унії 1646 року. Щоправда, якась частина її нащадків сьогодні про це, природно, навіть не здогадується. У даному нарисі на основі найновіших досліджень церковних істориків та істориків Церкви пропонується панорамний огляд інституційного становлення свідомих і несвідомих спадкоємців ужгородської унійної традиції починаючи від заснування Мукачівської «церкви-матері» у XV ст. до нинішнього часу.

Згідно з *Догматичною Конституцією про Церкву «Lumen gentium» («Світло народів»)*, затвердженою на Другому Ватиканському (21-му Вселенському) Соборі 21 листопада 1964 р., при викладенні нової доктрини про єпископат стверджується, що єпископи є *«видимим началом і основою єдності своїх помісних Церков, що сформульовані на взір вселенської Церкви, в яких і з яких існує одна католицька Церква»* (канон 23)⁴⁵⁶. Це твердження разом зі змістом цілого параграфу дозволить дати окреслення єпархії в декреті *«Christus Dominus» («Христос Господь»)* (*«Декрет про пастирський уряд єпископів у Церкві»* від 28 жовтня 1965 р.) як *«частини Божого народу, яку доручено єпископові в управу за допомогою пресвітерату так, що [...] становить окрему Церкву, в якій справді є і діє одна, свята, католицька й апостольська Церква Христова»*: єпископи у своїх Церквах є заступниками і послами Христа. Єпископи, хоч у своєму служінні підпорядковані римському папі, *«керують довіреними їм Церквами як Христові намісники і послы»*⁴⁵⁷.

Єпархіальні спільноти, тобто частини Божого народу, зібрані у Святому Дусі єпископом (при співпраці священників) через проповідування Слова Божого і здійснення Євхаристії (*«per Evangelium et Eucharistiam in Spiritu Sancto»*), є Церквами партикулярними, і в кожній з них *«є і діє одна, свята, католицька й апостольська Церква Христова»*; вони сформовані *«на взір*

454 (ГУЗАР) Любомир, патріарх: *Вітальне слово*. Ін: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 235-236.

455 Відповідно до Кодексу канонів Східних католицьких церков (1991) із усіх 22-х повноцінних Церков *«свого права»* та п'яти Ординаріатів – станом на 2014 р. 13 Церков і п'ять Ординаріатів належать до константинопольсько-візантійської традиції: *Annuario Pontificio per l'anno 2014*. Città del Vaticano: Libreria editrice Vaticano, 2014, р. 1136-1139.

456 *Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації*, Репринт. вид., Ред. Галина ГЕНГАЛО. Львів: Свічадо, 1996, с. 75-170.

457 Там само, с. 211-247.

Церкви вселенської»; у них існує і з них складається «одна Католицька Церква»: єпархія є не «частиною» Католицької церкви, але – за умови, що її єпископ перебуває в сопричасті з римським папою, – є частиною єдиної Католицької церкви; так само кілька єпархій – є єдиною Католицькою церквою⁴⁵⁸.

Деталізує вчення про «місцеві Церкви» («*Ecclesiae locales*») «Декрет про Східні Католицькі Церкви» («*Orientalium Ecclesiarum*») від 21 листопада 1964 року. Католицька церква, як стверджується в декреті, складається з вірних, органічно об'єднаних у Святому Дусі тією самою вірою, таїнствами й урядом; ці вірні, об'єднуючись у різні групи, зв'язані єрархією, творять партикулярні Церкви («*particulares Ecclesias seu ritus*»). У цілому документі східні спільноти завжди названо «*particulares Ecclesias seu ritus*», тобто місцеві церкви свого обряду. Ті «*партикулярні Церкви*», «як Сходу, так і Заходу», хоч частково й різняться між собою «*так званими обрядами, тобто літургією, церковним правом порядком та духовною спадщиною*», все одно є «Церквами свого права» («*Ecclesia sui iuris*»)⁴⁵⁹. Отож, Собор називає Східні католицькі церкви як «місцевими» («*localis*»), так і «партикулярними» («*particulares Ecclesias seu ritus*») «Церквами свого права» («*Ecclesia sui iuris*»)⁴⁶⁰.

Іншими словами, сучасна Католицька церква складається з багатьох «Церков свого права», в яких існують різні обряди. На сьогодні такими є 23 церкви, що належать до шести різних традицій: 1) латинської – Римо-католицька церква (т. зв. Латинська церква) або Католицька церква латинського обряду; 2) вірменської – Вірменська католицька церква; 3) антиохійської – Маронітська, Сирійська і Сирійсько-Маланкарська католицькі церкви; 4) халдейської – Халдейська і Сирійсько-Малабарська католицькі церкви; 5) олександрійської – Коптська і Ефіопська католицькі церкви та 6) константинопольської – Албанська, Білоруська, Болгарська, Грецька, Македонська, Мелхітська, Російська, Румунська, Рутенська, Словацька, Угорська, Українська, Хорватська греко-католицькі церкви та Італійсько-албанська церква.

Окрім того, Східні католицькі церкви походять від п'яти різних східних церковних традицій: константинопольської (візантійської), олександрійської, антиохійської (західносирійської), халдейської (східносирійської) та вірменської. Тобто лише одна церква походить від вірменської, по дві церкви – від олександрійської та халдейської, три – від антиохійської та найбільше – чотирнадцять – від константинопольсько-візантійської традиції⁴⁶¹.

458 Там само.

459 Там само, с. 171-186.

460 БУКС Н.: Східні Церкви у Вселенській Церкві (за II Ватиканським Собором). In: *Сопричастя. Міжнародний богословський часопис*, 1997, № 1 (Січень-березень), с. 95-112.

461 KRUPA J.: *Východné katolícke cirkvi*. In: <http://časopisslovo.sk/2016/04/30/vychodne-katolicke-cirkvi/>. Останній перегляд: 16.11.2016; SKOVIERA A.: *K problematike identity*

Водночас у Східних церквах існує обрядова відмінність. На сьогодні обряди Східних церков поділені на дві головні групи:

I. Олександрійська (або Єгипетська) група/обряд, до якої належить коптський в Єгипті та ефіопський обряд в Ефіопії;

II. Антіохійська (або Сирійська) група/обряд, що складається з двох типів: а) східносирійський тип – сирійсько-халдейський, сирійсько-малабарський і несторіанський обряди та б) західносирійський тип – сирійсько-антіохійський, сирійсько-маланкарський, маронітський, вірменський та візантійський обряди.

У свою чергу найпоширеніший та найчисленніший візантійський обряд Східної церкви⁴⁶² поділяється на шість підгруп/обрядів: 1) візантійсько-грецький; 2) візантійсько-мелхитський; 3) візантійсько-румунський; 4) візантійсько-італійський; 5) візантійсько-грузинський та 6) візантійсько-слов'янський обряд⁴⁶³. Власне, до останнього обряду належать всі сучасні греко-католики ужгородської унійної традиції, про історію виникнення яких і йтиметься мова у цьому дослідженні.

Згідно з «*Кодексом канонів Східних Церков*» («*Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*»), проголошеним папою Іваном Павлом II Апостольською конституцією «*Sacri Canonis*» 18 жовтня 1990 р., що набув сили закону 1 жовтня 1991 р., визначено чотири рівні (статуси) церковної автономності «*місцевих*»/«*партикулярних Церков*» відповідно до рівня їхньої церковної автономії, що функціонують у складі Католицької церкви⁴⁶⁴:

1) Патріарші церкви («*De Ecclesiis patriarchalibus*»), які управляються Синодом єпископів даної Церкви – таких сьогодні шість, з яких лише *Мелхитська греко-католицька церква* (засн. 1730 р., налічує 1 685 296 вірних) належить до константинопольсько-візантійської традиції;

východných katolíckych cirkví. In: LICHNER M., MARINČAK S., ZENUCH, P. (zost.): *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II. Súbor štúdií II*. Bratislava, 2013, s. 172; CORANIČ Jaroslav: *Stručný prehľad východných cirkví*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a.*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov – Užhorod, 2016, s. 12-13.

462 Про формування візантійського обряду дет. див.: ТАФТ Р. Ф.: *Візантійський обряд: Коротка історія*, Перекл. Р. Скакуна. Львів: Видавництво УКУ, 2011, 136 с.

463 CORANIČ J.: *Stručný prehľad východných cirkví...*, s. 13-14. Дет. про сучасні богословські уявлення про Східні церкви див.: ТІМКÓ І.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*. Budapest: Szent István Társulat, Az Apostoli szentszék könyvkiadója, 1971, old. 135-234; о. ГАСК С.: *Загальна панорама Східних Церков*. In: *Сопричастя. Міжнародний богословський часопис*, 1997, № 1 (Січень-березень), с. 5-10; ЛОНГ Дж. Ф.: *Християнські Церкви Сходу*. In: *Там само*, с. 11-27; БРОДЖІ М.: *Розвиток і сучасний стан Східних Церков*. In: *Там само*, с. 28-42; SZABÓ P.: *A keleti egyházak szentségi joga*. Nyíregyháza, 2012, old. 11-59.

464 *Путівник по Східному Кодексу: Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков*, За ред. Джорджа НЕДУНГАТТА Т.І., Пер. з англ. О. Гладкий. Львів: Свічадо, 2008, с. 43, 59-60, 89.

2) Верховні архієпископські церкви («*De Ecclesiis archiepiscopalis maioribus*») – таких нині є чотири, дві з яких належать до константинопольсько-візантійської традиції. Це – *Українська греко-католицька церква* (засн. 29.08.2005 р., налічує 4 418 570 вірних) і *Румунська греко-католицька церква* (засн. 16.12.2005 р.) з чисельністю вірників у 512 726 осіб);

3) Митрополічі церкви («*De Ecclesiis metropolitanis*») – таких сьогодні є п'ять, три з яких належить до константинопольсько-візантійської традиції. Це – *Рутенська візантійська католицька церква* з 571 827 вірниками (засн. 21.02.1969 р.), *Словацька греко-католицька церква* з 210 767 вірними, (засн. 30.01.2008 р.) і *Угорська греко-католицька церква* з 261 100 вірниками (засн. 20.03.2015 р.);

4) інші автономні Церкви («*ceterisque Ecclesiis sui iuris*») – таких нині є дев'ять і всі вони належить до константинопольсько-візантійської традиції. Серед них і – *Греко-католики в колишній Югославії* з 51 641 вірними⁴⁶⁵.

Про ті сучасні Східні католицькі церкви, вірники яких є нащадками кирило-мефодіївської спадщини, своїм корінням сягають давньої Мукачівської «церкви-матері» (кінця XV ст.), повернулися до єдності із Католицькою церквою внаслідок укладення Ужгородської унії (1646) та входили до канонічно ствердженої (*erectio*) Римським Престолом Мукачівської католицької єпархії грецького обряду (1771), можна стверджувати таке.

Із усіх нинішніх 22-х Східних католицьких церков і п'яти Ординаріатів (разом 17 727 892 вірників) – 14 Церков і 5 Ординаріатів належать до константинопольсько-візантійської традиції⁴⁶⁶. З них до Мукачівської єпархії та ужгородської унійної традиції одні мають пряме (безпосереднє), інші – опосередковане (часткове) відношення. Якщо до перших належать *Рутенська візантійська католицька церква (Митрополія в США)*, *Словацька Греко-католицька церква (Митрополія)* та *Угорська греко-католицька церква*, то до других – частина *греко-католиків у країнах колишньої Югославії* (Крижевацька єпархія в Сербії, Хорватії і Македонії) та частина вірників *Румунської греко-католицької церкви (Верховний Архієпископат)*.

На відміну від інших церковних уній, укладених в александрійській традиції (коптами, ефіопами, еритрейцями), антиохійській (сирійцями, ма-

465 Підрахунок здійснено згідно з: *Eastern Catholic Churches Statistics. The Eastern Catholic Churches*. In: *Source: Annuario Pontificio*, Compiled by: Ronald G. ROBERSON, CSP. Please click here to download the 2015 statistics. Please click here to download the 2015 statistics in pie chart format *Eastern Catholic Churches Statistics*. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>; CORANIČ Jaroslav: *Stručný přehled východných církví...*, s. 16-23 (tabl.).

466 Розбіжності містяться між даними в *Annuario Pontificio per l'anno 2014* (pp. 1136-1139) і *Eastern Catholic Churches Statistics 2015*. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>.

ланкарцями, меронітами), халдейській (сиро-малабарцями), вірменській (вірменами)⁴⁶⁷ та константинопольсько-візантійській традиції – (русинами Речі Посполитої в Бересті (1595–1596)⁴⁶⁸, сербо-волохами Хорватії в Марчі (1611)⁴⁶⁹, сербами Угорщини в Комаромі (1673)⁴⁷⁰ і румунами Трансильванії в Альба-Юлії (1697–1701)⁴⁷¹), нинішні греко-католики ужгородської унійної традиції з офіційного погляду Апостольського престолу св. Петра одразу належать до кількох обрядів/церков (*Riti nella Chiesa*). Проте всі вони, як слушно наголосив папа Іван Павло II у своєму листі з нагоди 350-річчя

-
- 467 Загальний перебіг подій на Близькому Сході від Флорентійського Собору до початку XIX ст. див.: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу*, Пер. з німецької Олега Конкевича, Софії Магіаш (Серія «Пам'ятки історично-богословської думки», Вип. 2). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015, с. 85-108; ТІМКÓ І.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak...*, old. 135-242; BUGEL W., Ks.: *W obawie o własna tożsamość. Eklezjologia Unii Uzhorodskiej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000, s. 88-93, 94-97; BUGEL W.: *Ekleziologie Uzhorodské unie a jejich dedicu na pozadí doby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, s. 85-89, 91-94.
- 468 Загальний огляд події у Бересті 1595–1596 рр. див.: GUDZIAK В.А.: *Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of Union of Brest*. Cambridg (Mass.): Harvard Ukrainian Research Institute, Harvard Series in Ukrainian Studies, 1998, XVIII + 489 p.; *400 лет Брестской церковной унии 1596–1996: критическая переоценка: Сборник материалов международного симпозиума (Неймеген, Голландия)*, Научное редактирование и предисловие: Алексея ЮДИНА. Москва: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 1998, 248 с.; ГУДЗЯК Б.: *Криза і Реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*, Пер. з англ. Марії Габлевич, Під ред. Олега ТУРІЯ. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000 XVI+426 с.; ДМИТРИЕВ М.В.: *Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595–1596 гг.* Москва: Издательство Московского университета, 2003, 318 с.
- 469 ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька Церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії. Історично-юридична праця*, Вид. 2-ге. Рим, 1986, с. 21-39; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története, I. kötet*, Lektorálta: Iváncsó István. Nyiregzháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990, old. 114-119; HORNAD V. de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*. Košice, 2004, s. 831-843; ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Вказ. праця*, с. 114-115.
- 470 LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod*. In: *Slovak studies*, VI. Cleveland – Rome: Slovak Institute, 1966, p. 156-160; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, s. 155-158.
- 471 SUTTNER E. Chr.: *Das abrücken von der ekklesiologie des Florentiner konzils bei der Ruthenischen union von 1595/96 und bei der Rumänischen union von 1701*. In: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/II, 2005, p. 135-145; SUTTNER E. Chr.: *Die Siebenbürger kirchenunion an der wende zum 18. jahrhundert*. In: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 12/1, 2008, p. 7-41; ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Вказ. праця*, с. 134-173, 362-388.

Ужгородської унії (1996), є «*вірні тих Церков, котрі беруть свій початок від Ужгородської унії, цілком доречно вважають себе нащадками кирило-мефодіївської спадщини*»⁴⁷².

Таким чином, якщо загальна кількість всіх християн Східних католицьких церков⁴⁷³ станом на 2015 р. становить 17 727 892 особи, тобто близько 1,5% всього католицького населення на Землі, то греко-католиків румунської, рутенської, словацької, угорської церков та Крижевацької єпархії нині налічується 1 608 061 чол. З них спадкоємців ужгородської унійної традиції може бути близько 1,1 млн вірників⁴⁷⁴.

Більш точний розрахунок ускладнюється неможливістю з'ясувати походження мультиетнічних греко-католиків ужгородської унійної традиції, на відміну від, наприклад, майже стовідсотково моноетнічних українських спадкоємців берестейської унійної традиції. Особливо відносною є кількість греко-католиків ужгородської унійної традиції в Румунії. Тут упродовж чи не цілого століття (від 1823 до 1919 р.) від Мукачівської єпархії до трьох румунських церковних провінцій відійшло майже 180 парафій із понад 180 тис. вірниками. Безумовно, від того часу абсолютна більшість з них румунізувалася.

472 Апостольський лист Римського Архисерея Івана Павла II з нагоди 350-річчя Ужгородської унії. Città del Vaticano, 1996, с. 5.

473 Загальний огляд християнських Церков Сходу див.: ФРІС В. де, у співпраці з БИР-ЛЯ О., ГІЛЛ Дж., ЛАЦКО М.: *Рим і Патріярхату Сходу*., 416 с.; ТІМКÓ І.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*., 544 old.; о. ГАСК С.: *Загальна панорама Східних Церков*. In: *Сопричастя. Міжнародний богословський часопис*, 1997, № 1 (Січень-березень), с. 5-10; ЛОНГ Дж. Ф.: *Християнські Церкви Сходу*. In: *Там само*, с. 11-27; БРОДЖІ М.: *Розвиток і сучасний стан Східних Церков*. In: *Там само*, с. 28-42; о. ГАСК С., НІТКЕВИЧ К., монс.: *Католицькі Церкви візантійської традиції*. In: *Там само*, с. 121-131; ROBERSON R.: *The Eastern Christian Churches: A Brief Survey*, 6 ed. Rome: EOS, 1999; ФЕНИЧ В.: *Східні Католицькі Церкви візантійської традиції до та після Другого Ватиканського (21-го Вселенського) собору*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 16, Редкол.; Відп. за вип.: Шніцер І.О. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006, с. 165-176; SZABÓ P.: *A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15.–17. század)*. In: *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30.)*, Szerkesztette Véghseő Tamás. Nyíregyháza, 2008, old. 15-33; SZABÓ P.: *A keleti egyházak szentségi joga*., 331 old.

474 Приблизні розрахунки зроблено на підставі різних статистичних даних XVIII–XX ст., які буде використано в основній частині дослідження, та *Eastern Catholic Churches Statistics. The Eastern Catholic Churches*. In: *Source: Anuario Pontificio*, Compiled by: Ronald G. Roberson, CSP. Please click here to download the 2015 statistics. Please click here to download the 2015 statistics in pie chart format Eastern Catholic Churches Statistics. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>.

Складно також точно визначити нащадків ужгородської унійної традиції в сучасній Крижевацькій єпархії, юрисдикція єпископа якої поширюється одразу на територію трьох країн колишньої Югославії. А ще проблематичним є встановлення кількості греко-католиків ужгородської унійної традиції Празького екзархату в Чеській Республіці, до якого належать не лише колишні та сучасні вихідці із Підкарпаття/Закарпаття, але й чимало галичан та вірників різного етно-географічного походження переважно із Словаччини та України.

Таким чином, теперішні нащадки ужгородської унійної традиції, крім України (Закарпаття), проживають в шести країнах Європейського Союзу (Словаччині, Угорщині, Чехії, Румунії, Сербії, Хорватії) та у Сполучених Штатах Америки і Канаді.

У переддень ювілейних святкувань 350-річчя Ужгородської унії, запланованих на 21–22 квітня 1996 р., папа Іван Павло II надіслав 18 квітня владіці Мукачівської греко-католицької єпархії Іоанові Семедію Апостольського листа. З огляду на ще свіжу дискусію щодо перспектив підпадання Мукачівської греко-католицької єпархії під юрисдикцію глави Української греко-католицької церкви⁴⁷⁵ та причетність Конгрегації Східних церков до складання змісту листа папи, понтифік Риму та глава всіх католиків світу *ex cathedra* звернув увагу на декілька важливих аспектів. Умовно їх можна поділити на чотири групи:

1) *«вірні тих Церков, які беруть свій початок від Ужгородської Унії, цілком слушно вважають себе спадкоємцями кирило-методіївської спадщини», їх евангелізація здійснювалася «у єдності як з Константинопільською Церквою, так і з Римським Престолом»;*

2) *«Ужгородська Унія не була якоюсь відокремленою подією. Вона органічно вкладалася у той процес посидання Церков, кульмінаційним моментом якого був Флорентійський Собор (1439) [...]. І саме славнозвісний Київський митрополит Ісидор, повертаючись з Флорентійського Собору, проголосив на Закарпатті вістку про відновлене з'єднання»;*

3) з утвореної для *«численних віруючих візантійського обряду»* 19 вересня 1771 р. з Мукачівської греко-католицької єпархії *«зродились нові церковні єпархії: Крижівська (1777), Пряшівська (1818) і Гайдудорозька (1912)»*, а для *«спадкоємців цієї Унії»* – численних емігрантів у США Апостольська Столиця створила *«візантійську митрополію в Пітсбургу (1969), з підлеглими їй єпархіями – Пасейською (1963), Пармською (1969) та Ван-Нуйською (1981)»;*

475 Йшлося про підготовлений Конгрегацією Східних церков, зокрема її секретарем – українським архієпископом Мирославом Марусиним (обіймав посаду від 1982 до 2001 р.), проект *«Декрету про утворення Ужгородської (або Мукачівської) Митрополії у складі Верховної Архієпископської Церкви»*, з яким мукачівських єпископів Іоана Семедія, Йосифа Головача та Івана Маргітича 18 липня 1995 р. в Ужгороді ознайомив Апостольський нунцій в Україні архієпископ Антоніо Франко: КОССЕЙ Ю.: *Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги*. Ужгород, 2001, с. 274–275.

4) нещодавні «яскраві свідчення вірності Христові та Його Євангелію», «свідчення, запечатане кров'ю», яке «дав сам пастир Єпархії, єпископ Теодор Ромжа, який не завагався віддати життя за своїх овець [...] становлять дорогоцінну спадщину греко-католицької Церкви, яка бере свою основу від Ужгородської Унії»⁴⁷⁶.

Всі ці характеристики, з незначними змінами та уточненнями, становлять методологічну основу еклезіяльної ідентичності нинішніх спадкоємців ужгородської унійної традиції.

2. Історичні витoki східних католиків ужгородської унійної традиції

У сучасній історіографії прийнято вважати, що далекі предки свідомих і несвідомих «нащадків кирило-мефодіївської спадщини», тобто східнослов'янське населення Верхнього Потисся – «білі» або «карпатські» хорвати – начебто були християнізовані під час апостольської місії св. Кирила (Константина) і Мефодія або їхніх учнів вже наприкінці IX століття⁴⁷⁷.

476 Апостольський лист Римського Архієрея Івана Павла II з нагоди 350-річчя Ужгородської унії. Città del Vaticano, 1996, с. 3-7; Апостольський лист Римського архієрея Івана Павла II з нагоди 350-річчя Ужгородської Унії. In: Ужгородській унії – 350 років. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, квітень 1996 р.). Ужгород, 1997, с. 5-9.

477 Незважаючи на офіційну позицію в цьому питанні Православної і Католицької церков, відсутність писемних доказів робить вкрай уразливим одностороннє твердження про кирило-мефодіївське хрещення нинішніх спадкоємців ужгородської унійної традиції. Зібрані думки істориків з цього приводу дет. див.: ГАДЖЕГА Ю.: *Два исторических вопроса. (Старожилы-ли карпатороссы и о началах христианской религии на Подкарпатской Руси)*. Ужгород: Типографія Юлія Фелдешія, 1928, 47 с.; MORAVCSIK G.: *The Role of Byzantine Church in Medieval Hungary*. In: *The American Slavic and European Review*, VI [18-19]. New York, 1947, p. 134-151; HALAGA O.R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice, 1947, s. 27-31; DVORNIK F.: *Byzantine Missions among the Slavs: SS Constantine-Cyril and Methodius*. New Brunswick, N.J. – Rutgers University Press, 1970; LACKO M., SJ: *The Cyrillomethodian Mission and Slovakia*. In: *Slovak Studies*, Vol. I. Rim, 1961, p. 23-47; ЛАЦКО М., ТІ: *Святі Кирило і Мефодій*. Ужгород: Благовісник, 2014, 224 с.; ФЛОРЯ Б.Н., ТУРИЛОВ А.А., ИВАНОВ С.А.: *Судьбы кирило-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000, с. 5-16, 291-310; VASIL' S.: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava: Dobrá kniha, 2000, s. 22-27; ФЕНИЧ В.: *Верхнее Потисье между Моравией и Болгарским царством, или кого крестили св. Константин (Кирилл) и Мефодий на «Закарпатье»?* In: *Карпатика*, Выпуск 40. Ужгород:

Відтак, колоністи русини з різних земель-князівств Русі та волоські колоністи з Балкан і Трансільванії, століттями освоюючи рівнинне та підгірне пасмо угорських Карпат, своє церковно-релігійне життя, зафіксоване більш-менш виразною писемною традицією, почали формувати у XIV–XV ст. довкола двох русинських монастирів-суперників. Інакше кажучи, йдеться «*про “точку посилення” для Східної Церкви на цій території*» (о. Ціріл Васіл)⁴⁷⁸. Один з них виник у марамороському Грушеві. Він був заснований знатними місцевими волохами-нобілями, нащадками родини Саса – воєводою Балку і магістром Драгом з чітко визначеною 1391 р. константинопольським патріархом Антонієм IV ставропігійною юрисдикцією та правами патріаршого ігумена-екзарха⁴⁷⁹. Другий монастир виник у березькому столичному місті Мукачеві. Він був заснований начебто ще 1360 р. подільським князем Теодором Коріатовичем на підставі сфальшованої значно пізніше грамоти і з такою ж сумнівною юрисдикцією та правами його настоятелів-ігуменів⁴⁸⁰.

Видавництво УжНУ «Говерла», 2011, с. 124-138; *Cyrlometodská problematika v dejinách kresťanstva na Slovensku*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov, 2013, s. 9-121; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice, 2014, s. 13-19; GRADOŠ J.: *Východný obrad v dobe medzi Moravou a Uhorskom*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov–Užhorod, 2016, s. 25-41.

478 о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження*. In: *Матеріали конференції, присвячені сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного простопінія» о. І. Бокшая*, Ред. В. Ігнатишин. Ужгород: Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007, с. 32; VASIL' С.: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi...*, s. 27-34; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 20-28, 29-31; GRADOŠ J.: *Východný obrad v Arpádovskom Uhorsku*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov–Užhorod, 2016, s. 43-64.

479 ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие*, Пер. с румын. Н.Г. Голант. In: *Петербургские славянские и балканские исследования / Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2010, № 1: *Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени*, с. 17-32; ФЕНИЧ В.: *В преддверии «искушения греческим орехом»: религиозно-церковная жизнь русинов и валахов Марамуреша в XIII–XIV вв.* In: *Карпатика*, Выпуск 42. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013, с. 121-166; ФЕНИЧ В.: *Под знаком византийской цивилизации: ставропигиальный монастырь в Перь (Грушево) с правами патриаршего экзарха 1391 г. в источниках и историографии*. In: *Карпатика*, Выпуск 43. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 230-258; ФЕНИЧ В.: *Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропігійний монастир з правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391) та його історія до першої спроби інкорпорації Мукачівським єпископом (1491)*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 4. Ужгород: Карпати, 2015, с. 556-586.

480 Найщиріші бажання пов'язати заснування Мукачівського монастиря на Чернечій горі з постаттю подільського князя Теодора Коріатовича у 1360 р. і тим самим «віддавити» його витоки від появи монастиря в Грушеві (перед 1391 р.), жодним чином не кореспондуються із дефіцитною і майже наскрізь підробною писемною традицією:

В історіографії утвердилася версія, що заснування Мукачівського єпископства відноситься до періоду 1439–1445 рр. і пов'язується з іменем «пресвітера Луки», який тоді міг мати стосунки з київським унійним митрополитом Исидором, і був у 1458 р. призначений угорським королем Матяшем «русинським плебаном із звичною юрисдикцією»⁴⁸¹. Згідно з іншою версією, Мукачівська єпархія виникла в часи першого єпископа русинів Іоана, що мав осідок у монастирі на Чернечій горі в Мукачеві у 1491–1498 рр.⁴⁸², котрий, втім, за слушним зауваженням трансільванського латинського єпископа Ігнація Батьяні (1785), «був можливо першим єпископом, але він не був ані католицьким, ані мукачівським, але русинським і схизматичним, який собі підступно присвоїв так званій Корятовичів привілей»⁴⁸³.

Після IV Латеранського собору 1215 р.⁴⁸⁴ русини і волохи сприймалися

HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, old. 90-175; ПЕТРОВЪ А.: *О подложности грамоты князя Феодора Корiatовича 1360 г.* In: *Статьи по славяновѣдѣнію*, Т. II. СПб., 1906, с. 270-299; ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praha: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. v Praze, 1930, с. 55-60, 91-102, 179-203. Текст грамоти 1360 р. в оригіналі, с. 212; VASIL' S.: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi...*, s. 35-36. Критичний огляд історіографії питання: ФЕНИЧ В.: «*Теодорів дарунок*»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 140-158.

481 Ця точка зору в історичній та богословській літературі утвердилася з іменами: HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 192; RATH I.: *Eparchia Munkácska od r. 1438 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha, 1936, s. 4-5; RAPP György: *A Munkácsi püspökség eredete / Különlenyomat a «Keleti Egyház» 1940. évi 69–71. számaiból*. Miskolc: Szemisiz tudományos és irodalmi osztálya, 1940, 24 old. Сучасний критичний огляд див.: ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи...*, с. 29-47; ФЕНИЧ Владимир: «*Монастырская Церковь*»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства (середина XV в.). In: *Белоруссия и Украина: История и культура*, Випуск 5. Москва: Институт славяноведения РАН; ТЕЗАУРУС, 2015, с. 4-33.

482 Ця точка зору в сучасній історіографії впевнено переважає ще від А. Петрова: ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи...*, с. 146; ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи...*, с. 29-47; ФЕНИЧ В.: «*Монастырская Церковь*»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства XV века (историографический аспект). In: *Карпатика*, Випуск 41. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 177-203; ФЕНИЧ В.: *Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропігійний монастир з правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391)...*, с. 556-586.

483 BATHYANY I.: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*. Volum I–III. Alba Carolina–Claudiopolis, 1785–1827, Vol. 1 (1785), p. 514-516.

484 Натхненні успішним досвідом норманів та хрестоносців в останні десятиліття, автори

Римською церквою в Угорському королівстві не як нащадки кирило-мефодіївської спадщини, тобто католики візантійсько-слов'янського обряду, а виключно лише як схизматики-розкольники. У документах від XIII ст. часто мало місце ототожнення понять «русин» і «схизматик». Тривалий час (фактично до Ужгородської унії 1646 р.) під «русином» в Угорщині розуміли не етнічну, а конфесійну належність⁴⁸⁵.

За підтримки австрійських Габсбургів у 1551–1556 рр. свою хитку і непереконливу юрисдикцію мукачівський єпископ поширює на русинів і волохів (румунів) комітатів Угоча, Сатмар і Мараморощ, що від 1391 р. належали владі патріаршого ігумена-екзарха із ставропігійного монастиря в Грушеві⁴⁸⁶. Невдовзі русини і волохи грецького обряду Мукачівської

4-ї Конституції у 9-му розділі недвозначно заявили, що необхідною умовою для церковної єдності є, власне, перехід церковного проводу в руки латинян: «*Беручи до уваги той факт, що подекуди в одному місці і в одній єпархії живуть люди, які говорять різними мовами й попри спільну віру мають різні обряди та традиції, ми велимо, щоб єпископи таких міст та єпархій призначали відповідних людей, які б відправляли Службу Божу згідно з різними обрядами та різними мовами, а також звершували святі таїнства. Вони мають навчати своїх вірних словом та прикладом. Попри те ми категорично забороняємо, щоб у тому самому місці та єпархії були різні єпископи. Це нагадувало б монстра, що має одне тіло, та багато голів. Проте якщо зі згаданих причин виникне нагальна потреба в цьому, то місцевий єпископ, керуючись розумом, повинен призначити своїм вікарієм католицького прелата грецького обряду, який має його слухатися й усьому підкорятися*». Цит. за: СУТНЕР Е. Кр.: *Церковні розколи і єдність церкви...*, с. 54.

Іншими словами, у документі наказується, щоб єпископ-латинянин для духовного супроводу вірних іншої мови й іншого обряду призначав помічником здібну духовну особу, тобто грека, який би знав мову та звичаї автохтонного населення. (Тут під «греком» належить розуміти не етнічне походження кандидата, а його належність до грецького обряду – В.Ф.). Водночас конституція категорично забороняє призначати для одного міста двох єпископів: «*Це було б одне тіло з багатьма головами – якесь чудовисько*». Про зайняття єпархіальних престолів греками тут уже зовсім не згадується, проте наголошено на забороні – під загрозою суворих покарань «*з допомогою світської влади*» («*adhibito brachio saeculari*») – втручатися в справи пастирської опіки місцевих віруючих поза офіційними структурами, підпорядкованими папі, тобто практикувати душпастирство без дозволу й згоди латинського єпископа: АВБАКУМОВ Ю.: *Витоки унійного богослов'я. Проблема церковної єдності в обрядових дискусіях між Римом і Константинополем в XI–XIII століттях*, Авторизований пер. з нім. Олега Конкевича, за ред. Уляни ГОЛОВАЧ. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011, с. 244. Пор.: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ГІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 53-54.

485 TIMKÓ I.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak...*, old. 387-389, 396-414; LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 33-37; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 35-38.

486 JANKA Gy.: *A Munkácsi egyházmegye felállítása*. In: *Athanasiana*, 4 köt. Nyíregyháza, 1997, old. 57-81; VÉGHSEÖ T.: «*...mint igaz egyházi ember...*». *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza, 2011,

монастирської церкви опинилися під політичною владою одночасно двох непримиренних релігійних світоглядів і держав. Мукачево і південно-східна частина єпархії (комітати Берег, Угоча, Сатмар і Мараморош) відійшли до складу кальвіністського Трансільванського князівства, а Ужгород і північно-західна частина єпархії (комітати Унг, Земплин, Шариш, Спиш, Абауй, Торна, Гемер, Саболич і Боршод) – опинилися під владою католиків Австрійської монархії Габсбургів⁴⁸⁷.

В умовах, коли після Тридентського собору (1545–1563) протестантський принцип «*cuius regio eius religio*» («чия влада/територія, того релігія») став зброєю в руках католицької контрреформації, а релігійні конверсії і релігійний прозелітизм стали нормою повсякденного життя урядовців комітатів та власників доміній/панств Верхньої Угорщини, у залежних від них «схизматиків-рутенів» власного способу врятувати свої грішні душі не було. «Руські (русини), олаги (волохи/румунни), товти (словаки) і раци (серби)» (1604), на яких поширювалася духовна влада повністю залежного від кальвіністських князів Трансільванії мукачівського єпископа русинів волоха Сергія⁴⁸⁸, підлягали або кальвінізації, або католизації⁴⁸⁹.

Конвертовані напередодні із кальвінізму до католицизму Другети, які були комесами (очільниками) комітатів Земплин і Унг, та запрошені ними до Гуменного єзуїти-місіонери застосували інтелектуальний винахід кальвіністів у наверненні схизматиків-русинів до Католицької церкви⁴⁹⁰. Прикладом мали слугувати укладені церковні унії серед польських русинів на синоді Київської

old. 14-18. Дет. див.: ФЕНИЧ В.: «Монастирські війни»: інкорпорація Грушівського ставропігійного монастиря Мукачівським єпископом у 1491-1498 – 1551-1556 роках. In: Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії, Випуск 4. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016, с. 15-44.

487 LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 17-32; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 19-34; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...». *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának...*, old. 15-18; CORANIĆ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 32-38.

488 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715, Gyűjtötte, összeállította és közreboocsátja: HODINKA Antal. Ungvár: Szerző kiadása, 1911, old. 46; RATH I.: *Eparchia Munkácska od r. 1438 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha, 1936, s. 43.

489 NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani. Volumen I*. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 153-160; LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 38-42; ПЕРФЕЦКИЙ Е.: *Религиозное движение в XVI-ом и начале XVII-го века в Угорской Руси*. In: *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*, Т. XX/1. Петроград, 1915, Т. 20, № 1, с. 24-77; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 39-42; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 20-23.

490 LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 47-53; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 47-52.

церкви в Бересті у жовтні 1596 р.⁴⁹¹ та хорватсько-крайнянських раців/сербів і волохів/румунів («ускоків» – втікачів від турецької неволі) в Михайлівському монастирі гористої місцевості Жумберак в Марчі у листопаді 1611 року⁴⁹².

Результатом такого посттридентського еклезиологічного мислення стали: невдала спроба проголошення унії в Краснобродському монастирі комітату Земплин у 1613–1614 рр. за участі перемиського унійного єпископа Атанасія Крупецького, який з'явився тут на запрошення графа Георгія Другета⁴⁹³; непереконливі унійні погляди мукачівського з'єданого єпископа Петронія (в документі призначення його трансільванським князем Гавриїлом Бетленом 10 лютого 1623 р. «*Petronio [єпископом] ecclarum unionis Graecae in de Beregh, Ungh, Zabolch, nec non Zempliniensi, Maramarusiensi et Sarosiensi*»)⁴⁹⁴ та особисто знайомим з київським унійним митрополитом Йосифом Велямином Рутським (1628) мукачівським єпископом Іоаном Грегоровичем (Грегорі)⁴⁹⁵; персональна унія наступного мукачівського єпископа-конвертита Василя Тарасовича (1642), який під тиском політичних обставин змушений був від неї зректись, так і упокоївшись не католиком, а «схизматиком» (1651). Всі ці приклади стали свідченням неможливості в тих обставинах реалізації унійного проекту «знизу»⁴⁹⁶.

У контексті заявленої в назві теми нарису важливим буде знати про проведення єпископом Василем Тарасовичем 12 квітня 1638 р. синоду

491 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 43-46; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 43-46. Дет. про Берестейську церковну унію див.: SUTTNER E. Chr., ZEIZER K. M.: *Dokumente der Brester Union*. In: *Ostkirchliche Studien*, 2007, s. 275-321; DMITRIEV M.V.: *Historische Voraussetzungen und die Genese der Union von Brest: Fakten und Deutungen*. In: *Ostkirchliche Studien*, 2007, s. 322-343.

492 ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, с. 21-31; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története, I. kötet...*, old. 88-89; HORNAD V. de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.-18. storočie)*..., s. 831-843; ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛІ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхату Сходу...*, с. 114-115.

493 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 54-63; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 53-62; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 18-33.

494 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA, I. köt. 1458–1715..., old. 53-54.

495 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 64-69; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 63-68.

496 Приклади персональних уній єрархів Східних церков з Престолом св. Петра див.: BUGEL W., Ks.: *W obawie o własna tozsamośc. Eklezjologia Unii Uzhorodskiej...*, s. 101-104; BUGEL W.: *Ekleziologie Užhorodské unie...*, s. 98-100. Дет. про унійні митарства В. Тарасовича див.: LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 70-99; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 69-97; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 35-53; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 39-44.

священиків Сатмарського комітату в поселенні Кіральтелег неподалік від містечка Ніредьгаза та призначення гайдудорозького пресвітера Іоана Радівоя Марініча єпископським вікарієм (архидияконом?) над схильними до унії сербськими вірниками (рацами) цілої області Саболч за Тисою⁴⁹⁷. Після поразки від турків на Косовому Полі (1458) до кінця XV ст. до Верхньої Угорщини втекло 150 тис. сербів. Частина з них дійшла і оселилася вздовж р. Тиси в комітаті Саболч. Їхнім центром було містечко Дорог, де в 1572 р. 48 із 70-ти родин – були сербськими. Інша частина сербів оселилася вздовж Дунаю, дійшовши аж до поселень Комаром/Комарно, Дьор (Рабе) та Секуль в комітаті Прешпорк⁴⁹⁸.

Згідно з інформацією єгерського латинського єпископа Георгія Ліппаї від 15 березня 1641 р. до Конгрегації поширення віри в Римі в юрисдикції проуніатського монаха-василіанина Петра Партенія перебувають 100 тис. вірних⁴⁹⁹, а це в той час лише із русинських парафій комітатів Саболч, Боршод, Абауй і Торна. Крім русинів, ними ще були кумани (угорці) і серби в Саболчському комітаті. З наступного листа Г. Ліппая до Риму (12.09.1641) випливає, що до єдності з Католицькою церквою готові приступити всі русини, яких в Угорщині налічується 70 тис. душ⁵⁰⁰. Відсутність точних відомостей про релігійне життя русинів у листах Г. Ліппаї компенсується лише одним – про русинів Угорщини вперше стало відомо у Римі.

На той момент юрисдикція «*русинського патріарха*» («*patriarcha Ruthenorum*»), як уніата Василя Тарасовича у всіх листах до Риму помилково називав єгерський єпископ, поширювалася лише на вірників комітатів Унг, Земплин, Шариш, Спиш, Абауй, Саболч, Боршод і Гемер⁵⁰¹. Русин із Галичини або українець із Подніпров'я за походженням, Василь Тарасович, хоч і став, за точним визначенням о. Міхала Лацка, «*протагоністом унії карпатських*

497 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 72-73; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 75-76, 93; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 74-75, 91.

498 Якесь частина сербів проживала і в Ужгороді: тут вони мали навіть свою ортодоксальну парафію з власною церквою. Останнім сербським парохом у 1874-1879 рр. був Светозар Боляріч. Коли у 1896 р. сербів стало всього 10 осіб, їхню церкву передали мукачівському греко-католицькому єпископові, де на її місці невдовзі отці-василіани заклали новий монастир: LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 156-157; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 155-156.

499 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 93; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 76; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 75.

500 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 116-117; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 87; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 85.

501 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 91; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 89.

русинів»⁵⁰², попри призначення серба-уніата Петра Партенія Петровича (1648) своїм наступником, справу свого життя так до кінця і не довів.

3. Від Ужгородської унії (1646) до Віденського синоду (1773): канонічне становлення Мукачівської єпархії та державне визнання греко-католиків

Близько 1,1 млн нинішніх східних католиків «беруть свій початок від Ужгородської унії» – події, яка відбулася 24 квітня 1646 р. в родинній каплиці Ужгородського замку знатного французько-італійського роду Другетів. Тоді 63 русинських священики із комітатів Земплин і Унг під проводом василіанських монахів-місіонерів – серба із комітату Саболч Петра Партенія Петровича та польського русина із Галичини Гаврила Косовицького (Косовича) пристали до єдності з Римською церквою, склавши перед місцевим латинським єпископом із Егера Георгієм Якушичем католицький Символ віри⁵⁰³.

Спочатку унія, документом якої донедавна вважався лист шести архidiaконів папі римському Інокентію Х від 15 січня 1652 р. з приводу обрання ними єпископом Петра Партенія⁵⁰⁴, поширювалася тільки в північно-західній частині Мукачівської єпархії між угорцями і словаками трьох т. зв. «крайнів» (областей): ужгородської, гуменської та маковицької (в комітатах Унг, Земплин, Спиш і Шариш). Дві перші «крайни» належали родині Другетів, третя

502 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 98; LACKO M., S.J: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 96.

503 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 100-106; LACKO M., S.J: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 99-104; ЛАЦКО М.: *Ужгородська унія (1646)*. In: ФРИС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхату Сходу...*, с. 119-125; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 53-61; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 44-49; ФЕНИЧ В.: *Ужгородська церковна унія. 370 років з дня прийняття (1646)*. In: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2016 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник*, Укладач: Л.О. ПАДЯК. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 149-162.

504 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 106-117; LACKO M., S.J: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 104-115; BUGEL W., Ks.: *W obawie o własna tozsamośc. Eklezjologia Unii Užhorodskiej...*, s. 121-127; BUGEL W.: *Ekleziologie Užhorodské unie...*, s. 115-122; ЛАЦКО М.: *Ужгородська унія (1646)*. In: ФРИС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхату Сходу...*, с. 125-128.

«крайна» – католицькій родині Владислава Ракоці. Унаслідок унії у 1652 р. русинська спільнота була поділеною на дві частини: інша частина (комітати Берег, Угоча, Мараморош і Сатмар) належала до трансільванського маєтку реформата-кальвініста Георгія Ракоці⁵⁰⁵.

З огляду на те що лише менша частина комітату Унг була розташована на правому березі р. Уж, сміливо можна ствердити, що Ужгородська унія була проголошена на тій території, яка сьогодні є Східною Словаччиною⁵⁰⁶. Як впливає із суперечливої інформації до Риму естергомського архієпископа Георгія Ліппаї від 19 липня 1652 р., із загалом 650 священників розколотої унією Мукачівської єпархії, його юрисдикції належать 400. З них, як відомо, 370 віддали свої голоси за з'єднаного єпископа Петра Партенія, а 30 – zostалися під владою мукачівського схизматичного єпископа Йоаникія Зейкана. Загалом вірників-русинів налічувалося 100 тис. чоловік⁵⁰⁷.

Певно, це не є об'єктивні дані, оскільки з обширної інформації того ж архієпископа від 2 липня 1654 р. вже впливає, що протяжністю 70 миль уздовж Карпат від Тренчина до Хуста і Марамороша мешкають 300 тис. русинів, яким духовну опіку надають 600 священників. З них: 150 – у Мукачівському маєтку княгині Ракоці, 170 – у Гуменському маєтку Другетів, 30 – у маєтку Баркоці, 77 – у внука трансільванського князя, католика Владислава Ракоці, 37 – у Середньому, 35 – у Варано (Враново), 30 – у Пето (Пете). Всі вони, відповідно до 9-ї Конституції IV Латеранського собору (1215), перебувають на території Егерського латинського єпископства. Крім того, за Тисою – частково в Егерській, частково у Варадинській єпархіях, служать 24 священники, на Спиші, в Естергомській єпархії – 45 священників. Всі ці русини до цього часу були схизматиками грецького обряду, якими ніхто не опікувався і не захищав їхніх інтересів. На сьогодні більш як 200 тис. душ приєдналися до унії, але понад 100 священників відступили і приєдналися до схизматичного єпископа⁵⁰⁸.

З року в рік уніатському єпископу підпорядковувалося все більше

505 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 167-168; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod.*, p. 119; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou.*, s. 117-118.

506 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod.*, p. 120; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou.*, s. 119.

507 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 165-167.

508 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 168-174; ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Том II. Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю.М. Сака; вступна стаття Д.Д. Данилюка; Редкол.: Й.О. Баглай, М.М. Вегеш, Д.Д. Данилюк, М.В. Орос, І.М. Сенько. Ужгород: Закарпаття, 1999, с. 275-282; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod.*, p. 171; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou.*, s. 168.

священиків: 1646 р. – 63, 1650 – 100, 1652 – близько 200, 1654 – майже 400, а 1661 р. – бл. 500 із усіх 650-ти⁵⁰⁹. Від 1651 р. юрисдикція Партенія поширилася також на русинів комітатів Спиш, Торна і Гемер⁵¹⁰. У листі-підтвердженні естергомського архієпископа від 22 липня 1655 р. юрисдикція Петра Партенія поширювалася в п'яти комітатах: Спиш, Шариш, Земплин, Унг і Саболч. Перед його переїздом до Мукачева із усіх 769 священників єпархії уніатськими були лише 313, які служили у 276 парафіях шести архідеканатів⁵¹¹.

Ледь «не віддавши» з необережності у 1662–1663 рр. через свого сповідника отця-єзуїта Стефана Міллея Мукачівське єпископство під юрисдикцію київського унійного митрополита Гавриїла Коленди (поки холмський єпископ Яків Суша у 1664 р. афілював рішення Жировецького синоду в Римі), амбіційна вдова Ракоці графиня-конвертитка Софія Баторі (овдовіла 1660 р.) дозволяє 70-річному Петру Партенію повернутися до давнього осідка мукачівських єпископів – василіанського монастиря на Чернечій горі⁵¹². Це означало, що унія в 1664–1665 рр. була поширена в Мукачеві та комітаті Берег. Надалі в «схизмі» залишалися ще русини і волохи комітатів Угоча, Сатмар і Мараморш⁵¹³.

У 1673 р., внаслідок місіонерської роботи марчанського з'єднаного єпископа сербів і хорватів із регіону Жумберак Павола Зорчіча⁵¹⁴, до унії в Комаромі приступили земляки покійного першого з'єднаного мукачівського єпископа – угорські серби-ускоки із комітату Саболч⁵¹⁵. Після конвертації Софії Баторі (1662) серби комітату Саболч стали з'єднаними католиками та асимілювалися з русинами, а потім разом з ними асимілювалися з угорця-

509 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 127, 146; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 126, 144; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 55.

510 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 146; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 144.

511 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy*. Romae: Ukrajins'kyj Katolyc'kyj Univerzitet im. sv. Klymenta Papy, 1970, s. 55; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 55.

512 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 150-151; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 148-150; VÉGHSEŐ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 61-75; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 50-55; ФЕНИЧ В.: *Ужгородська церковна унія. 370 років з дня прийняття (1646)...*, с. 149-162.

513 CSIPLE S.: *A máramarosi püspökség kérdése*. Budapest, 1910, old. 22-25.

514 ŠIMRAK J.: *Pavao Zorčić, marčanski vladika*. In: *Spomenica-Kalendar grekokatolika križevačke biskupije za godinu 1933*. Križevac, 1933, s. 1-138.

515 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 156-160; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 155-158; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története, I. kötet...*, old. 89-90.

ми⁵¹⁶. На цьому етноконфесійному «міксі» з центром у Гайдудорозі пізніше виникне угорський греко-католицький вікаріат (1873), а 1912 р. – окрема од-нойменна єпархія.

Після смерті Петра Партенія (1665) і до призначення Апостольським вікарієм Мукачівської єпархії грека Іоана Йосифа де Каміллеса (1689) Ужгородська унія не без наслідків пододала спокусу схизмою та юрисдикційні митарства між трансільванськими князями, угорськими латинськими єрархами та київським унійним митрополитом⁵¹⁷. Врешті до кінця XVII ст., особливо завдяки активній діяльності Апостольського вікарія Іоана Йосифа де Каміллеса, Ужгородську унію було поширено серед русинських і румунських християн південно-східних комітатів Сатмар (1690) та Гайду-Бігар, за винятком Мараморошу⁵¹⁸.

Після того як у комітатах Шариш, Земплин і Унг деканати були об'єднані за взірцем Католицької церкви на архідеканати, Мукачівська єпархія у 1712 р. була поділена на протопресвітеріати (деканати) та парафії: 1) Списький – 11-12 церков; 2) Шариський – 30; 3) Маковицький біля Зборова – бл. 30; 4) Маковицький біля Ровні – 30; 5) Стропківський – бл. 60; 6) Гуменський – близько 60; 7) Шаторальяуйгельський (Нове місто під Шатром) на півдні Земплину – бл. 60; 8) Ужгородський (архидиякон – схизматик) – 60; 9) Мукачівський – бл. 130 (всі схизматичні); 10) Севлюський – 24 (всі схизматичні); 11) Гавашфьолдський – 40 (схизматичні); 12) Баямарський в Марамороші – 100 (схизматичні); 13) Каллівський в комітаті Саболч – 60; 14) Варадинський – близько 50; 15) Сіксовський в комітаті Абауй – 12 церков⁵¹⁹.

516 LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 157; LACKO M., SJ.: *Užhorodská únia Karpatkých Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 156.

517 БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691*, Видання «Богословія», Ч. 36. Рим, 1968, 72 с.; PEKAR A., OSBM: *Tribute to Bishop J.J. de Camillis, OSBM (1641–1706)*. In: *Analecta Ordo Sancti Basilii Magni*, Vol. XII. Romae, 1985, p. 374-418; VÉGHSEÓ T.: *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu (Hodinka)*, old. 268–275 [Források, old. 276–282]. Поп.: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette VÉGHSEÓ Tamás. Nyíregyháza, 2008, old. 57-314; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 77-109; BAÁN I.: *Theofánisz Mavrogordatosz (1628-1688), paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor*. Nyíregyháza, 2012, old. 11-67; ФЕНИЧ В.: *Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.)*. In: *Тисячоліття – Millennia. Науковий щорічник*, Випуск 1, Редкол. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2014, с. 89-103.

518 CORANIČ J.: *Z dejin Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 58-64; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 111-143; GHITTA O.: *De Camillis püspök első látogatása Szátmárnémetiben*. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján...*, old. 239-249; GORUN G.: *De Camillis és a Bihar vármegyei görög karolikus egyház létrejötte*. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján...*, old. 251-256.

519 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 587-588;

З цього документа випливає, що на початку XVIII ст. в Мукачівській єпархії, де до 1735 р. все ще керуватимуть два єпископи, налічувалося 769 церков (парафій?), з яких 353 були «унійними» (*graeci ritus uniti*), а 416 – «неунійними» (*graeci ritus non uniti / schismatici*). Схизматичні священники Мараморошу до єдності з католицьким єпископом Мукачева пристали лише у 1713 році⁵²⁰.

Таким чином, Ужгородська унія (1646) спочатку поширювалася в комітатах Унг, північний Земплин, Шариш, Абауй, Торна, Спиш і Ґемер, тобто переважно на території нинішньої Східної Словаччини (Пряшівщини), а першим уніатським єпископом Мукачівської єпархії був етнічний серб Петро Партеній Петрович. Після переїзду П. Партенія до Мукачева (1664) *Мукачівська унія* поширюється в комітатах Берег, південний Земплин, Саболч, Уґоча і Сатмар, або, інакше кажучи, на територію нинішньої Закарпатської області України та північні землі Угорщини і Румунії. Цього разу її приймають русини і волохи. У 1673 р. уніатами стають серби (раци) комітату Саболч. І нарешті, *Мараморош-Сиготська унія* 1713 р. дозволила поширити її в комітаті Мараморош, правда цей процес не без перешкод тривав аж до 1733 року.

Від 1751 р. збереглося письмове підтвердження від діючого мукачівського єпископа Михайла Мануїла Ольшавського, який внаслідок проведеної канонічної візитації у листі до Святого Престолу писав, що на теренах його єпархії серед вірників грецького обряду не залишилося жодного некатоліка⁵²¹. Як бачимо, від самого початку уніатами були не лише русини, а й словаки, серби, волохи (румуні) та навіть угорці.

Разом з тим, до 1771 р. залишалось не вирішеним питання канонічно-правового статусу Мукачівської єпархії та її архієреїв. Латинська єпархія Угорщини в особах єгерського єпископа та естергомського архієпископа, примаса Католицької церкви, закидала престольному Мукачеву відсутність фундаційних грамот про заснування єпархії та письмового акта укладення Ужгородської унії. Посилаючись на нескасовану 9-ту Конституцію IV Латеранського собору (1215), латинники трактували територію східної католицької єпархії в Мукачеві як свої канонічні терени, а грецького католицького архієрея, незважаючи на інколи протилежну позицію в цьому питанні власне самої Святої Столиці, – не інакше як свого обрядового вікарія⁵²².

ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Том II, с. 283-284; CORANIČ J.: *Z dejin Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 56.

520 BARAN A.: *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1962, 107 р.

521 ЛАЦКО М.: *Ужгородська унія (1646)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 128.

522 ZSÁTKOVITS K.: *Az Egri befolyás és ez ellen vivott harc a Munkácsi görög szertartású*

Відкрите адміністративне підпорядкування мукачівського єпископа егерському єпископу почалося з владики Георгія Геннадія Бізанція (1716). 11 березня 1726 р. егерський єпископ Габріель Ердеді прийняв і затвердив постанови Замостського синоду Київської унійної митрополії від 17 вересня 1720 р., підтверджені папою Бенедиктом XIII 19 липня 1724 року. Не маючи нічого спільного з канонічно-правового погляду з уніатами північно-східної Угорщини, постанови Замостського синоду під тиском егерського єпископа стали обов'язковим каноном латинізації більшої частини Мукачівської єпархії. Упродовж 1726–1727 рр. його прийняли дев'ять деканатів: Уйгельський, Гуменський, Стропківський, Врановський, Маковицький, Замагурський, Шариський, Ужанський, Верховинський і Угочанський⁵²³.

Невдовзі, зважаючи на посилення схизматичного руху в деяких північно-східних комітатах Угорщини (Саболч, Сатмар і Мараморош) під тиском Відня (і особисто Марії Терезії), папа Климент XIV 19 вересня 1771 р. канонічно ствердив Мукачівську католицьку єпархію грецького обряду. Її єпископів, правда, було підпорядковано митрополічій юрисдикції естергомського архієпископа як примаса Католицької церкви Угорщини⁵²⁴. У цьому статусі Мукачівська греко-католицька єпархія зоставатиметься аж до 1937 року⁵²⁵.

egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány. In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye*, T. XVIII. Budapest, 1884, old. 680-877; GHITTA O.: *Un hotar între uniți și «latini»: sãrbãtoarea.* In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: dr. Hans GEHL, dr. Viorel CIUBOTĂ. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sãtmãrean, 2003, s. 70-94.

523 ЛУЧКАЙ М.М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 212-226; BARAN A.: *Obligatio Synodi Zamostianae in Ucraina Carpatica saec. XVIII.* In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 3-4. Romae, 1956, p. 525-530; VASIL' C.: *Kanonické pramene byzantsko-slovanskej katolickej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii...*, s. 44-45, 132-137; ZUBKO P.: *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia.* Ružomberok, 2009, s. 11-27.

524 PEKAR B.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771).* Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, 136 p.; *De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: Dr. Alexander BARAN. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973, 281 p.

525 2 вересня 1937 р. папа Пій XI (1922–1939) буллою «*Ad Ecclesiastici Regiminis incrementum*» надав Мукачівській і Пряшівській греко-католицьким єпархіям новий статус. Цим *ex cathedra pro officio* документом стверджено: «...Також єпархії Неосоленська (Бансько-Бистрицька), Нітранська, Мукачівська і Пряшівська суфраганії відокремлюються зі своїми єпископами від митрополічної влади Естергомської архієпархії, утворюючи окрему церковну провінцію, і кожна безпосередньо підпорядковується Апостольському Престолу. Після того як це вдасться повністю здійснити, Апостольський Престол в Республіці Чехословаччині встановлює дві нові митрополічні кафедри, одну латинського обряду для Словаччини, і одну східного обряду для Карпатського регіону. Встановлюємо остаточно, щоб всі парафії та інші церковні установи, що відносяться

Майже увесь цей час (від 1771 до 1918 р.) норми релігійно-церковного життя східних католиків, що проживали в канонічно стверджених Римським Престолом Фагараській (1721), Мукачівській (1771), Крижевацькій (1777) та Великоарадинській (1777) унійних єпархіях, а також у тих, які постануть з них у наступних двох століттях, затвердив скликаний Марією Терезією у Відні в лютому-квітні 1773 р. синод католицьких єпископів східного обряду в Угорщині⁵²⁶. У передмові (*praefatio*) до збірки документів синоду його автор – римський історик і богослов словацького походження о. Міхал Лацко, ТІ, писав: «Значення цього синоду дуже велике, бо протягом майже 150 років, доки Угорське королівство існувало в своїх давніх межах, тобто до 1918 року, його постанови регулювали церковне життя східних католиків»⁵²⁷.

Як відомо, католики-уніати в Угорському королівстві не мали власного митрополита, який би міг скликати синод. У трьох єпархіях на той час (Фагараській, Мукачівській та Крижевацькій), владики яких брали участь у Віденському синоді, були споріднені релігійні звичаї. Вони дотримувалися

до візантійського обряду, розташовані на території Чехословаччини, у відповідності з правилами, визначеними Священною Конгрегацією, були відокремлені від інших єпархій і приєднані до Русинської Мукачівської єпархії»: *Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale. Acta Pii Pp. XI. Romae*, 1937, р. 367. Загальна інформація про зміст були див.: Душпастьєр. Ужгородь, 1937, Чис. 9-10, с. 235-238.

526 Дет. про нього див.: ГАДЖЕГА В.: *Наші культурні і церковні справи на єпископських нарадах р. 1773 у Відні*. In: *Подкарпатська Русь*, Рочникъ III. Ужгородь, 1926, № 5, с. 105-108, № 7-8, с. 167-170, № 9, с. 199-201, № 10, с. 213-215; БАРАН О.: *Синод Мукачівської, Фогарайської і Свідницької єпархій у Відні 1773-го року*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, р. 394-403; БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*. Йорктон: Саск., 1963, с. 18-25; LACKO M., SJ.: *The Reduction of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byzantine Rite in Hungary in the XVIII century*. In: *Slovak Studies*, Vol. IV. Rome, 1964, р. 197-215; WELYKYJ A.G., OSBM: *Congressus hierarchicus in Transcarpathia*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Vol. VIII. Romae, 1973, р. 127-160; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története, II. kötet.*, old. 7-13; SUTTNER E. Chr.: *Die Synoden von Zamošč (1720) und Wien (1773) als prägende Ereignisse für die Unierten Polens und der Donaumonarchie*. In: *Ostkirchliche Studien*, Vol. 44. 1995, s. 273-291. Укр. перекл.: СУТТЕР Е. Кр.: *Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 2, За ред. Бориса ГУДЗЯКА, Ігоря СКОЧИЛЯСА, Олега ТУРІЯ. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, с. 99-114; VASIL' S.: *Bacsinszky András püspök személye – püspöksége alatt kiadott – kánoni rendelkezéseinek fényében*. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ. Nyíregyháza, 2014, old. 88-91.

527 *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, Collegit et introduction: Michael LACKO, S.J. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1975, p. 5.

візантійського обряду і тому всі разом класифікувалися австрійською владою як «греко-католицькі», хоч належали до різних церковних традицій: Мукачівська єпархія – радше до київської⁵²⁸, Фагараська – до волоської, пов'язаної з константинопольським патріархом, а Крижевацька єпархія – до печської, архіпастирі якої підлягали нагляду загребського латинського архієпископа. Попри спільний візантійський обряд, кожне владцтво було підпорядковане угорському примасові у той же спосіб, що й латинські дієцезії Угорського королівства. У деяких з них (Мукачівське, наприклад) після укладення унії з Римо-католицькою церквою (1646) навіть ставився під сумнів їх єпархіяльний статус. Так латинському єгерському єпархові згідно із законодавством IV Латеранського собору (1215) вдалося звести ранг мукачівського владика до становища підлеглого йому обрядового вікарія, попри те що Римський Престол призначав їх на владичу кафедру в монастирі на Чернечій горі починаючи від Іоана Йосифа де Каміллеса (1689), не інакше як в ранзі повноцінних Апостольських вікаріїв⁵²⁹.

Усіх східних християн (рутенів/русинів, румунів/волохів, сербів/іллїрійців/раців та хорватів), з'єднаних з Католицькою церквою (уніатів) і неуніатів (схизматиків/ортодоксів) на території Угорського королівства в останній чверті XVIII ст. налічувалося 2 200 000 людей. З них лише схизматиків (ортодоксів) в Іллїрії, Хорватії, Словенії та Банаті в Угорщині було 660 000, а в Трансільванії – 500 000 осіб. Русини були уніатами, румуни – уніатами і неуніатами, серби – майже суцільно неуніатами, хорвати – уніатами.

Таким чином, якщо схизматиків/ортодоксів/православних (неуніатів) на момент проведення Віденського синоду 1773 р. налічувалося разом бл. 1 160 000, то східних католиків (уніатів) – бл. 1 040 000. Нащадки унії раців (суміші сербів і волохів) у Хорватії 1611 р., укладеної єпископом Симеоном Вратанья в монастирі св. Михаїла в Марчі, проживали в регіоні Жумберак в 7-ми парафіях майбутньої Крижевацької єпархії (1777) під проводом єпископа Василя Божичковича чисельністю бл. 10 тис. Нащадки унії русинів Підкарпаття

528 Легенди, що розповідають про діяльність апостола слов'ян Методія та його учнів, яка нібито сягала далеко на Схід і принесла на периферії місіонерської діяльності, наприклад в регіоні Верхнього Потисся, значно більші плоди, ніж у центрі Великої Моравії, тим самим намагаючись вивести східну церковну традицію Мукачева без орієнтації на Київ, за незначним винятком, можуть не братися до уваги. До тих поодиноких руських «засік»-поселень, розміщених здебільшого в Карпатах на пограниччі Угорського королівства з Київською Руссю, які несли військову службу королю, починаючи з XI–XIII ст. переселяються русини (русичі, руські, рутени), котрі разом зі своїми священниками несуть сюди і київську церковну традицію. Пор.: PEKAR V.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*., p. 18. Дет. про цей підхід див.: BARRAN A.: *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1960, 111 p.

529 VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 111-143.

1646 р., укладеної 63 священниками в Ужгороді, з-поміж яких станом на 1759 р. не залишилося жодного некаатолика, в час Віденського синоду проживали в Мукачівській єпархії (1771) на території 13 комітатів Угорського королівства під проводом єпископа Андрея Бачинського чисельністю 500 000. І нарешті, нащадки унії румунів Трансільванії 1698 р., укладеної в Альба-Юлії, проживали у Фагараській єпархії (1721) під проводом єпископа Григорія Майора та у Великоарадинській єпархії (1774; від 1748 р. – вікаріат) під проводом єпископа Мелетія Ковача чисельністю бл. 500 000 осіб. На відміну від чітко впорядкованої церковної єрархії ортодоксів-сербів в складі 10 єпархій, підпорядкованих карловицькому митрополиту, канонічно-юрисдикційний статус усіх східних католиків (уніатів) остаточно був упорядкований лише Марією Терезією у 1770-х роках⁵³⁰.

Синод, скликаний імператрицею у Відні через скандал, який виник навколо змісту «Зборника» для слов'янських обрядів авторства мукачівського єпископа Іоана Брадача, видрукованого 1771 р. у віденській друкарні Йозефа Курцбека, якого крижевацький єпископ В. Божичкович звинуватив у схизмі⁵³¹, мав уніфікувати літургійно-обрядові та церковно-дисциплінарні відмінності всіх трьох існуючих на той час єпархій, що були під юрисдикцією угорського примаса. Це зібрання намагалося знайти вирішення дошкульного питання: «*de rebus Sacrum Unionem, eiusdemque ad majorem florem, et Incrementum deductionem concernentibus*», – так Марія Терезія сформулювала головну мету синоду в королівському декреті від 24 лютого 1773 року⁵³².

Необхідно було виробити із трьох традицій нову спільність, яка могла постати тільки завдяки взаємним компромісам, що передбачало, до певної міри, відхід церковного життя кожної з трьох єпархій від звичаїв тих Церков, традиції яких первісно також були їхніми власними нормами релігійного життя.

У підсумку плідної роботи синоду (19 сесій, що тривали від 17 лютого до 24 квітня)⁵³³, королівським декретом Марії Терезії 8 червня 1773 р. було постановлено, щоб стосовно єпархій, їх кліру та вірних надалі вживати назву «греко-католики» – «католиками» вони мали називатися для того, щоби

530 *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antique Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata...*, p. 7 (n. 1), 8-10.

531 РЕКАР В.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)...*, p. 111-113; *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antique Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata...*, p. 10-12.

532 Цит. за: БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті...*, с. 19 (прим. 7); СУТТНЕР Е. Кр.: *Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи*, Пер. і наук. ред. Олега ТУРІЯ. Львів: Свічадо, 2001, с. 63.

533 *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antique Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata...*, p. 13-20. Документи Синоду, p. 25-305.

виразною була їхня рівність із західними християнами латинського обряду, а частина «греко-» наголошувала б на їхній спільній спадщині, незважаючи на відмінності в богослужбовій та розмовній мові, а також у релігійній та побутовій обрядовості. Синод надавав багатьом рішенням силу юридично зобов'язувальних розпоряджень як для існуючих трьох єпархій, так і для створюваних у майбутньому нових унійних церковних провінцій⁵³⁴.

Іншими словами, як слушно зауважує з цього приводу знаний австрійський історик-богослов Ернст Крістоф Суттнер, «якщо на час Віденського синоду й велася мова про “греко-католицькі єпархії” в Угорському королівстві, то малися на увазі владицтва, які подібно до латинських дієцезій підпорядковувалися угорському примасові та творили всі разом державну Церкву країни. Їм був дозволений особливий літургійний обряд; але самостійності чи, принаймні, права самоуправління вони не мали»⁵³⁵.

Виходячи з особистої зацікавленості Марії Терезії в роботі Віденського синоду та урівнянні уніатів Угорщини (а відтак і Галичини) з державною церквою імперії, Греко-католицьку церкву не випадково називають «творінням» або «дітищем» Габсбургів⁵³⁶. Принаймні це визначення точно кореспондується з тією історичною дійсністю, яка пов'язується з епохою людини, про котру звикли говорити, що вона народилася в належному місці і в належний час. Її ім'я – Андрей Бачинський (1732–1773–1809)⁵³⁷.

534 Цит. за: СУТТНЕР Е. Кр.: *Українське християнство на початку III-го тисячоліття...*, с. 64 (прим. 9). У Галичині це рішення було поширено надвірним декретом Марії Терезії на рік пізніше – 28 липня 1774 р.: *Там само*, с. 65.

535 SUTTNER E. Chr.: *Die Synoden von Zamocz (1720) und Wien (1773) als prägende Ereignisse für die Unierten Polens und der Donaumonarchie*. In: *Orientalium Dignitas 1894–1994. Atti del Simposio commemorativo del centenario della Lettera Apostolica di Papa Leone XIII*. 2-4 novembre 1994, Szerk. L. OROSZ. Niregyháza, 1995, old. 191; СУТТНЕР Е. Кр.: *Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії...*, с. 102.

536 Див., наприклад: ХИМКА І.-П.: *Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918*. In: *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*. Число I, Редактори: Ярослав Грицак, Борис Гудзяк; Упорядники: Ліліана ГЕНТОШ, Тарас РОМАНЮК, Олег ТУРІЙ. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, Інститут історії церкви, 1993, с. 67-99; ТУРІЙ О.: *Греко-католицький священик в Австрійській монархії середини XIX ст.: державний службовець чи душпастир?* In: *Другий Міжнародний конгрес українців (Львів, 22-28 серпня 1993 р.). Довіді і повідомлення. Історія*, Частина I, Упоряд. Ярослава ІСАЄВИЧА та Ярослава ГРИЦАКА. Львів, 1994, с. 181-185.

537 Дет. про архірейську діяльність А. Бачинського див.: БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті...*, 63 с.; UDVARI I.: *Bacsinszky András püspök (1732–1772–1809) a ruszin felvilágosodás képviselője*. In: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása*, Szerkesztette: István UDVARI. Nyiregzháza, 1990, old. 29-47; УДВАРИ І.: *Єпископ Андрій Бачинський (1732–1772–1809): Видатний представник русинського просвітництва: Про життя і діяльність єпископа Андрія*

4. Русини і створення Крижевацької греко-католицької єпархії

Там, де на півдні Угорщини у 1777 р. виникне чергова греко-католицька церковна провінція, на початку XVII ст. в гористій місцевості Жумберак, що на пограниччі між Хорватією і Крайною, з'являються із хорватського узбережжя – околиць міста Сень втікачі від турків серби і волохи (за це їх назвали «ускоками»). Латинський плебан хорватського міста Іванич-Град Мартін Дубравіч схилив до унії сербського єпископа-втікача Симеона Вратанью, який після висвячення 1607 р. перебував у Михайлівському монастирі в Марчі. 19 листопада 1611 р. єпископ С. Вратанья в Римі склав на руки кардинала Роберто Белларміно католицьке визнання віри та умовно прийняв від нього єпископське свячення. Після цього 21 листопада 1611 р. папа Павло V своїм бреве «*Divinae Majestatis arbitrio*» канонічно визначив осідком єпископа Симеона Свято-Михайлівський монастир у Марчі⁵³⁸.

Первісно юрисдикція сербського єпископа-уніата поширювалася тільки на сербів-ускоків, що мешкали в найбільш віддалених околицях Словенії – у хорватських горах Жумбераку, а також на всіх волохів Загребської латинської дієцезії. Наступників С. Вратанью папа наказав висвячувати у нез'єданого сербського патріарха в м. Печ з наступним підтвердженням у Римі⁵³⁹. Якийсь час після тривалих дискусій про титул марчанського єпископа – між «вратанський» або «свідницький», 30 листопада 1671 р. новому єпископові

Бачинського. In: *Slavica*, XXX. Debrecen, 2000, old. 193-221; HARAKSIM L.: «Zlatý vek» biskupa A. Bačinského a obrodenecké obdobia A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajínské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 10-36; Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ. Nyiregyháza, 2014, old. 13-243.

538 ХОМА І., о.: *Церковне поєднання з Апостольським престолом на терені сьогоднішньої Крижевецької єпархії в 1611 р.* In: *Наукові записки 1967-68*, ч. 9-10. На пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого у 30-ліття Єпископських Свячень та 25-ліття вступлення на Митрополичий Престол, За ред. Володимира ЯНЕВА. Мюнхен–Рим–Париж, 1969, с. 117-124; ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, с. 21-28; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története, I. kötet...*, old. 88-89; HORNAD V. de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.-18. storočie)*..., s. 831-843; ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРИС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріархату Сходу...*, с. 114; MOLNÁR A.: *A szerb ortodox egyház az uniós kísérletek a 17. században*. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillus János József munkácsi püspök halálának 300. Évfordulóján...*, old. 43-54.

539 ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, с. 28-30; ХОМА І., о.: *Церковне поєднання з Апостольським престолом на терені сьогоднішньої Крижевецької єпархії в 1611 р.*..., с. 124.

Паволу Зорчічу, за домовленістю між імператором і Римським Престолом, було надано титул «*Episcopus Plateensis in Beotia*». Так називали себе і всі його наступники аж до 1777 року⁵⁴⁰.

Так само, як латинський єпископ з Егера не міг змиритися з існуванням незалежних мукачівських єпископів-уніатів, латинський єпископ із Загреба не бажав терпіти незалежності єпископа-уніата в Марчі. Врешті-решт єпископ Павол Зорчіч був змушений присягнути в послуху латинському єпископові, ставши таким чином його вікарієм для вірних східного обряду. Однак від цього власне його юрисдикція, делегована єпископом із Загреба, обмежувалася тільки Загребською дієцезією⁵⁴¹.

Водночас, щоб не залишити католиків східного обряду в Словенії та Сримі без духовної опіки, на пропозицію примаса Угорщини та естергомського архієпископа Леопольда Коллоніча у 1688 р. для них було засновано окремий вікаріат з осідком єпископа-вікарія у монастирі Старо-Хопово в горах Фрушка-Гора. Вікаріат підпорядковувався сримському латинському єпископові з осідком у місті Джаково. Однак, наразившись на лютий опір з боку сербського православного митрополита в Сримських Карловцях Арсенія IV (колишнього сербського патріарха з Печі), у 1706 р. вікаріат припинив своє існування⁵⁴².

Затяжний конфлікт із сербськими православними митрополитами та їхніми ставлениками закінчився спаленням Марчанського монастиря у 1739 р. та майже повним знищенням унії в цих краях. Єдиним місцем, де вдалося її зберегти, був маєток Прібіч, неподалік Жумбераку, який у 1680 р. отримав від імператора єпископ Павол Зорчіч. Саме Прібіч, після спалення Марчанського монастиря, став осідком для єпископа Апостольського вікаріату в Марчі, випускника Грецької колегії св. Атанасія в Римі, русина за походженням (*gente Rutheni*) Гавриїла Палковича⁵⁴³.

Тим часом до Південної Угорщини, у поселення Кула в спустошеному турками комітаті Бач-Бодрог, між 1743 і 1746 рр. із Верхньої (Північної) Угорщини, околиць Мішкольця комітату Боршод, переселяються русини-

540 Титул «єпископа платейського» опирався на назву місцевості Плетер'є, що неподалік Жумбераку, якою в тогочасних латинських джерелах називали весь той край: ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 115 (прим. 5).

541 Там само; ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, с. 40-44.

542 ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 115-116.

543 ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, с. 44-48; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet..., old. 112-118; ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 115-116.

уніати. Перепис 1746 р. в казенному с. Кулазафіксував трьох русинів із Макавиці та ще 11 русинів-уніатів із околиць Мішкольця («*ex patribus Miskolczinum*»). Докладнішу інформацію про себе, своє походження та конфесійну належність вони надали слідчим органам в Керестурі (*Keresztur*) 1756 року. Більшість тих поселенців, отже, походили із Боршодського, менше із Земплинського та Саболчського комітатів, і один – із Ерделю (Трансільванії)⁵⁴⁴.

Офіційне та організоване переселення русинів із Верхньої до Південної Угорщини почалося у 1751 р., коли адміністратор камеральних маєтків комітату Бач-Бодрог Франц Йосиф де Редл, на прохання лібертина Михайла Мункачі із с. Червенове комітату Берег, підписав контракт (договір) про переселення 200 уніатських русинських сімей із комітатів Верхньої Угорщини до незаселеного на той час поселення Великий Керестур (*Nagy Keresztur*). Із звіту адміністратора Й. де Редла Угорській надвірній канцелярії від 7 вересня 1756 р. відомо, що русини до Бач-Бодрогу (Бачки) могли поселятися лише із тих комітатів Верхньої Угорщини, на які розповсюджувалася юрисдикція мукачівського єпископа: Боршод, Земплин, Саболч, Угоча, Берег, Сатмар і Унг⁵⁴⁵.

Чомусь ні словом не згадано про інші комітати, де також поширювалася архієрейська влада мукачівського єпископа: Спиш, Шаріш, Абауй, Торна, Гемер і Мараморош, хоч відомо, що тоді до Великого Керестура прибували і русини з комітатів Гевеш, Чанад та навіть із Трансільванії⁵⁴⁶. Як випливає із контрактів про переселення русинів до Керестура (1751) і до Коцура (1763), переселенню підлягали лише русини-уніати грецької віри (*Rutheni vere uniti – Rutheni graeci ritui uniti*)⁵⁴⁷.

1751 р., в результаті першої хвилі переселенців – носіїв ужгородської унійної традиції, для 150 руських сімей в с. Керестур було засновано першу уніатську парафію. Оскільки на цей час у Бач-Бодрозі не було уніатської

544 ТАМАШ Ю.: *Руски Керестур, літопис и история (1745–1991)*. Руски Керестур, 1992, с. 61-62; РАМАЧ Я.: *Привредни и дружствени живот Руснацох у южней Угорскей 1745–1848*. Нови Сад: «Руске слово», 1990, с. 52-54; РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією (1751–1777)*. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 20. *Релігія і Церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи*, Ред. колег.; Відп. за вип. В.І. ФЕНИЧ. Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету, 2002, с. 4.

545 КОСТЕЛЬНИК Г.: *Liber Memorabilium. Грекокатоліцкей парохій Бачкерестурскей. Хроніка Руского Керестура*, Пририхтал за обявйоване, коментари и уводне слово др. Янко РАМАЧ. Нови Сад: Союз Руснацох и Українцох Югославії, 1998, с. 24-25; ТАМАШ Ю.: *Руски Керестур, літопис и история...*, с. 61-62.

546 ЛАБОШ Ф.: *История Русинох Бачкей, Сриму и Славоніи 1745–1918*. Вуковар, 1979, с. 182-205; РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією...*, с. 4.

547 РАМАЧ Я.: *Привредни и дружствени живот Руснацох у южней Угорскей...*, с. 54, 87; ТАМАШ Ю.: *Руски Керестур, літопис и история (1745–1991)...*, с. 61.

церковної організації, Керестурську парафію було підпорядковано римокатолицькому архієпископові в Калочі Франциску Клобушіцькому. В цій юрисдикції русини разом з іншими уніатами цього регіону перебували до їх входження до складу нової греко-католицької єпархії, заснованої у 1777 р. в хорватських Крижевцях⁵⁴⁸.

Першим священиком парафії Великий Керестур був виходець із с. Мако комітату Чанад Михайло Кевежді (1751/1752), якого за проправославні погляди замінив у 1756 р. Георгій Росій із Мукачівського монастиря. Через негідну священицьку поведінку останнього у 1759 р. замінив уродженець с. Дюлай комітату Саболч Дмитро Попович. У 1763 р. йому на допомогу до Керестура прийшов священик Йосиф Кірда, а 1765 р. – Михайло Мучонський, що був із румунської Великоварадинської уніатської єпархії⁵⁴⁹.

Адміністратор державних маєтків комітату Бач-Бодрог Йосиф де Редл уклав у 1763 р. в Зомборі аналогічний до керестурського взірця 1751 р. контракт про переселення 150 русинських уніатських сімей із комітатів Верхньої Угорщини до малозаселеного сербського поселення Коцур. Його виконання австрійський урядовець поклав на лібертина із Керестура Петра Кіша⁵⁵⁰. Уніатську парафію в Коцурі було засновано 1766 року⁵⁵¹.

Якщо заселення русинами Коцура щойно почалося, то переселення русинів до Керестура вже завершилося у 1764–1765 роках. Кількість русинського населення Керестура помітно збільшувалася: 1751 р. – 120 сімей, 1764 – 1341 жителів, 1773 – 1778, а 1792 р. – 2100 русинів – греко-католиків. Меншими темпами зростала русинська людність сербського с. Коцур: у 1765 р. сюди заселилася 41, а 1767 р. – 42 русинські сім'ї. Станом на 1764 р. тут проживало 777 жителів, 386 з яких були русинами-уніатами, у 1771 р. – 92 русинські сім'ї, з яких 397 осіб було готовими до сповіді, а 1778 р. – таких було уже 678 осіб. Станом на 1780 р. в селі вже не згадувалося жодного серба, а наприкінці XVIII ст. всі 224 житла в Коцурі належали русинам⁵⁵².

Разом, таким чином, під кінець XVIII ст. у двох русинських поселеннях – Великому Керестурі і Коцурі комітату Бач-Бодрог проживало до 3,5 тис. русинів⁵⁵³ – безпосередніх носіїв ужгородської унійної традиції.

548 КОСТЕЛЬНИК Г.: *Liber Memorabilium...*, с. 25; РАМАЧ Я.: *Привредни и дружствени живот Руснацох у южней Угорскей...*, с. 87; РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією...*, с. 4.

549 РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією...*, с. 5-7.

550 РАМАЧ Я.: *Привредни и дружствени живот Руснацох у южней Угорскей...*, с. 64. Тексти обох контрактів у пер. на русин. мову див.: РАМАЧ Я.: *Кратка история руснацох (1745–1918)...*, с. 38-39, 40-41.

551 РАМАЧ Я.: *Привредни и дружствени живот Руснацох у южней Угорскей...*, с. 97.

552 *Там само*, с. 62-66; КОСТЕЛЬНИК Г.: *Liber Memorabilium...*, с. 24-27.

553 РАМАЧ Я.: *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії*

Щоденна загроза православізації з боку Сербської митрополії з резиденцією митрополита в Сримських Карловцях, з одного боку, та залежність від юрисдикції латинського єпископа в Калочі (до 1777 р.)⁵⁵⁴, з другого, створювали несприятливу атмосферу поміж русинами – греко-католиками Бачки. Випадок із священником Великоварадинської румунської уніатської єпархії Михайлом Мучонським, котрого русини Коцура (бл. 90-100 сімей) просили парохом до себе, а єпископ Мелетій Ковач у 1765 р. відіслав його третім священником до Керестура, є наглядною ілюстрацією ставлення русинів Бачки до єпископів мукачівського і великоварадинського. Річ у тім, що більша їх частина походила з Мукачівської, а менша – з Великоварадинської єпархії⁵⁵⁵. Ці та інші проблеми юрисдикційного та релігійно-обрядового характеру⁵⁵⁶ об'єктивно штовхали провідних акторів історії до думки про створення для південноугорських греко-католиків окремої єпархії.

Після того як у 1775 р. з'явився рескрипт Марії Терезії з проектом заснування нової єпархії для греко-католиків Хорватії, привабливими видаються пропозиції калочького архієпископа Йосифа Бат'яні щодо включення русинів-греко-католиків у Бачці до майбутньої Крижевацької єпархії. Латинський архієрей пропонував включити парафії в Керестурі і Коцурі через мовну спорідненість та територіальну близькість до Мукачівської єпархії, а якщо ні – то як окремих вікаріат – до складу Великоварадинської румунської єпархії⁵⁵⁷.

Зрештою своє канонічне оформлення Крижевацька греко-католицька єпархія отримала в буллі папи Пія VI 17 червня 1777 р. «*Charitas illa*», в змісті якої згадувалися і вихідці з Мукачівської єпархії – русини в Бачці⁵⁵⁸. Новостворена єпархія складалася всього з 6-ти парафій (4 – для сербів і волохів у Жумбераку та 2 – для русинів у Бачці) і близько 7 тис. вірників, половина з яких була русинами ужгородської унійної традиції⁵⁵⁹.

Нова єпархія спочатку підпорядковувалася Естергомській, а від 1853 р. –

(1777–1918). In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса ГУДЗЯКА, Ігоря СКОЧИЛЯСА та Олега ТУРІЯ, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 188.

554 РАМАЧ Я.: *Грекокатоліцька церква у Бачки под юрисдикцію Калочкей архієпископії (1751–1777)*. In: *Християнски календар «Дзвони» 1995*. Нови Сад, 1994, с. 89-111.

555 РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією...*, с. 7-8.

556 *Там само*, с. 8-15.

557 *Там само*, с. 15. Дет. див.: ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, с. 49-55.

558 *Там само*, с. 55-73.

559 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 15; РАМАЧ Я.: *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918)...*, с. 187-188.

Загребській латинській митрополії. Вірники нової єпархії склалися з двох географічно дуже віддалених одна від одної груп різного етнічного походження – сербів, румунів і хорватів у Жумбераку та русинів у Бачці. Через 30 років, у 1810-му, тогочасний єпископ Константин Станіч підрахував, що з часу заснування єпархії кількість її вірників збільшилася майже удвічі. Щоправда, навіть у 1868 р. загалом греко-католиків Крижевацької єпархії налічувалося всього 18 386 осіб⁵⁶⁰. Перед революцією 1848–1849 рр. у всій Воєводині (Бачці і Сримі) мешкало приблизно 8,5 тис. русинів-греко-католиків ужгородської унійної традиції⁵⁶¹.

5. Багатоликий Вавилон: Мукачівська греко-католицька єпархія в часи єпископа Андрея Бачинського

До того часу, поки коштом людських та інституційних ресурсів Мукачівської греко-католицької єпархії у ХІХ ст. не почнуть виникати нові церковні провінції, а частина її парафій разом з вірниками не відійдуть до інших католицьких східних єпархій, вона мала вражаючий географічний вигляд. Згідно з різними статистичними даними («*Consignatio parochiarum, parochiarum і філій... в Мукачівській єпархії*» (1792)⁵⁶², «*Перепис парохій Мукачівської греко-католицької єпархії*» (1806)⁵⁶³, «*Каталог опису кліру Мукачівської єпархії...*» (1814)⁵⁶⁴ та «*Шематизм опису кліру грецького обряду Мукачівської католицької єпархії*» (1816)⁵⁶⁵), архієрейська влада мукачівського

560 ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріархати Сходу...*, с. 117.

561 РАМАЧ Я.: *Привредни и дружтвени живот Руснацох у южней Угорскей...*, с. 140; РАМАЧ Я.: *Кратка история руснацох (1745–1918)...*, с. 76.

562 *CONSIGNATIO Parochorum, Parochiarum et Filialium, Numeri Animarum, nec non Parochialium Proventum Almae Dioecesis Munkacsinensis per respectivos comitatum continens Eorum Subdivisionem in Vice-Archi-Diaconatum facta die 1-a 7-bris Anno 1792*. In: *Magyarország története 1790–1848*, II. kötet, MÉREI Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980, old. 425-441; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa, A beveyető tanulmányokat: István BENDÁSZ, István KOI, Hiador SZTRIPSKY. Nyiregzháza, 1994, 147 old. + diágramok.*

563 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása*, Szerkesztette: István UDVARI. Nyiregzháza, 1990, 189 old.

564 *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Munkatsiensis. Sede episcopali vacante pro Anno MDCCCXIV*. Cassoviae: Typis Stephani Ellinger, 1814, 338 p.

565 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis pro anno domini M. D. CCC. XVI*. Cassoviae: Ex Typographia Ellingeriana, 1816, 237 p.

єпископа Андрея Бачинського поширювалася на територію 13-ти із 45-ти комітатів/жуп Угорщини загальною площею 49 074 км². Це було трохи більше площі сучасної Словаччини (49 036 км²). Якщо взяти до уваги, що загальна кількість населення Угорщини (без Хорватії) у 1804 р. становила 6 888 890 чол., то 541 963 греко-католики Мукачівської єпархії, за переписом 1806 р., становила 7,87% населення цілої країни⁵⁶⁶.

Охоплюючи понад 300 км вздовж лінії Карпатського водороздільного хребта від Спишу (на північному заході) до Сиготу (на південному сході) і понад 100 км вшир від Карпатського хребта до Тисо-Дунайської рівнини, юрисдикція архієрея Мукачівської греко-католицької єпархії поширювалася на комітати площею: Мараморш – 9716 км², Земплин – 6282 км², Сатмар – 6104 км², Саболч з вільним містом Гайдудорог (від 1616 р.) – 4637 км², Берег – 3786 км², Спиш – 3 654 км², Шариш – 3652 км², Боршод – 3587 км², Унг – 3230 км², Абауй-Торна – 3223 км² і Угоча – 1213 км²⁵⁶⁷.

Зростання кількості вірників Мукачівської греко-католицької єпархії особливо стає помітним під час та внаслідок габсбурзької модернізації релігійного життя та церковної структури в другій половині XVIII століття⁵⁶⁸.

566 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok.* Második kiadás. Nyiregzháza, 1994, old. 80. Русин. вид.: УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітє. Изгядованя з історії культури и языка,* Вступ І. Керчі; Спередслово Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падяка, 2000, с. 130. Див. також: BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997).* Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997, old. 51.

До прикладу, станом на 1 грудня 2015 р. архієрейська влада єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії обмежується лише територією Закарпатської обл. площею 12 800 км² із загальною кількістю вірників 319 тис., що становить всього 0,8% від усіх 42 777 006 жителів України. Інформацію взято з офіційних сайтів Мукачівської греко-католицької єпархії та Державного комітету статистики України.

567 BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 51.

568 JANKA G.: *Habsburg egyházpolitika a hódoltság utáni hazánkban.* In: *Athanasiana*, Vol. 17, 2003, old. 95-108; ŠOLTÉS P.: *A papság reformja a Munkácsi Egyházmegyében a 18. században.* In: *SYMBOLAE. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.* Nyiregyháza, 2007. november 23–24, Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ. Nyiregyháza, 2010, old. 231-245; ŠOLTÉS P.: *Sociálna emancipácia a disciplinizácia gréckokatolíckeého duhovenstva v 18. storočí.* In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 257-270; ТУРІЙ О.: *Австрійське просвітництво та «унійне відродження» наприкінці XVIII – на початку XIX століття.* In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, s. 287-297; SPANNENBERGER N.: *Felvilágosult abszolútizmus, tolerancia és paritás. Egyház- és valláspolitikai a 18. századi Habsburg Birodalomban.* In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai,* Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ. Nyiregyháza, 2014, old. 13-28.

Якщо у 1750–1752 рр. під час канонічної візитації єпархії Михайлом Мануїлом Ольшавським було зафіксовано всього 119 101 вірник-русин, що проживали у 839 парафіях із 675 парохами у 10-ти комітатах Угорщини (Абауй, Берег, Боршод, Мараморш, Шариш, Саболч, Сатмар, Угоча, Унг і Земплин)⁵⁶⁹, то до кінця XVIII ст. ситуація істотно змінилася.

Так, відповідно до «*Lexicon locolorum populorum regni Hungariae*» (1773) у 13-ти комітатах (до попередніх десяти додалися комітати Спиш, Гемер і Торна) налічувалося 687 греко-католицьких парафій, тоді як русини проживали у 738 різних за статусом поселеннях Угорського королівства⁵⁷⁰. А вже «*Consignatio*» від 1792 р. число вірників у 729 парафіях і 1554 філіях 12-ти комітатів (Абауй і Торна було об'єднано в один) задокументував у кількості 434 265 (інші дані – 443 514) осіб. Також відомо, що у 566 парафіях у той час літургійною мовою була церковнослов'янська, а у 164-ти – румунська (найбільше з них – 112 – у комітаті Сатмар і 43 – у комітаті Мараморш)⁵⁷¹.

У наступному столітті кількість греко-католиків Мукачівської єпархії продовжувала зростати: 541 963 (інші дані – 507 696) – за даними перепису 1806⁵⁷², 560 472 – у 1814⁵⁷³ та 575 507 – станом на 1816 рік⁵⁷⁴. Це був останній рік перед першим поділом великої Мукачівської єпархії. Адміністративно 729 материнських парафіяльних (за іншими даними – 724 або 732) і 1660 філіяльних (інші дані – 2041) церков (разом 2384 або 2773 населені пункти) за переписом 1806 р. для зручності управління поділялися на три вікаріати:

569 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, & exhibens Statum Graeco-Catholicae Dioecelis Munkacsienlis Hierarchicum, juxta ferium episcoporum cum proecipis eorundem, aliorumque Illuftrium Virorum Gestis, e variis Bullis Pontificiis, Diplomatis, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potifsimum concinnatam*, Tomus II. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 1804, Pars IV, Caput XII, p. 73.

Найповніше видання канонічної візитації Мукачівської єпархії 1750-1752 рр. див.: *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*, Közreadják: Tamás VÉGHSEŐ, Szilveszter TERDIK, Katalin SIMON, Tiborné MAJCHRICS, Katalin FÖLDVÁRI, Éva LÁGLER. Nyíregyháza, 2015, old. 37-737.

570 ПЕТРОВЪ А.: *Предѣлы уоро-русской рѣчи въ 1773 года по оффиціальнымъ даннымъ. Изслѣдованія и карты*. In: *Матеріали для исторіи Угорської Руси*, Т. VI. Санкт-Петербург, 1911, с. 70-200.

571 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészegeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 23-31; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 9-10.

572 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészegeinek 1792. évi katalógusa.....* old. 27; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 10.

573 *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Munkatsiensis...*, 1814, p. 1-15; LACKO M., S.J.: *Z našej minulosti. 34. Delenie Mukačevského biskupstva*. In: *Mária*, 1981, Január, s. 15.

574 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis...*, 1816.

Марамороський – заснований 1723 р., Сатмарський – 1776 р. і Кошицький – утворений 1787 р. (перенесений у 1792 р. до Пряшева), 11 архідеканатів та 60 деканатів⁵⁷⁵.

На цій велетенській території відносно комітатів/жуп парафії Мукачівської єпархії ще у 1806 р. розподілялися таким чином: Мараморос – 132, Земплин – 131, Сатмар – 127, Берег – 76, Шариш – 74, Унг – 68, Саболач – 39, Уточа – 32, Спиш-Гемер – 23, Абауй-Торна – 22 і Боршод – 11 парафій⁵⁷⁶.

Не важко переконатися, що більше половини парафій і вірників Мукачівської греко-католицької єпархії уже на світанку ери націоналізму з якобінською ідеологією та практикою етнічної винятковості перебували за межею уявних та реальних адміністративних кордонів такого в майбутньому комуністично-радянського утворення середини ХХ ст., як Закарпаття. З цього приводу спостережливий римський історик словацького походження отець-єзуїт Міхал Лацко доречно зауважив, що багато греко-католиків не проживали компактно, а були розселені в діаспорі між римо-католиками та протестантами угорської, словацької та німецької націй, з одного боку, і православними румунської та сербської націй – з другого. Водночас, від самого початку (тобто від Ужгородської унії 1646 р.) греко-католики в Угорщині не були, як помилково твердять окремі церковні історики (Атанасій Пекар, Ігор Мончак), моноетнічною спільнотою русинів (в їхній інтерпретації – виключно українців)⁵⁷⁷. Ніколи всі вірники Мукачівської греко-католицької єпархії не були русинами (так само як нині, природно, не всі східні католики є українцями). Тож величезна територія і різномірний етнічний склад єпархії, на переконання М. Лацка, створювали об'єктивні труднощі в ефективному адмініструванні нею⁵⁷⁸.

Більшість кліру і мирян Мукачівської греко-католицької єпархії при-

575 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása...*, old. 57-63.

576 *Ibidem*.

577 ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*. Том I: *Єпархічне оформлення*. Видання друге. Рим – Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1997, 232 с., Том II: *Внутрішня історія*. Рим – Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1997, 492 с.; МОНЧАК І.: *Самоуправна Київська Церква*. Львів: «Свічадо», 1994, 173 с.

578 LACKO M., S.J.: *Z našej minulosti. 34. Delenie Mukačevského biskupstva...*, s. 15. Темі етнічно-конфесійного плюралізму в греко-католицькому середовищі на прикладі трьох комітатів і трьох міст одного комітату Карпатського регіону див.: ŠOLTÉS P.: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Sáriši*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, 232 s. + diagram; KÓNYA P.: *Gréckokatolíci v hornozemplínských a užských mestech Humenné, Michalovce a Sobrance do začiatku 20. storočia*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III...*, s. 243-255.

родно становили вірники русинської* ідентичності (із 541 963 греко-католиків русинами вважали себе 345 786, або 63,8% осіб), котрі проживали не лише серед римо-католиків, протестантів та юдеїв, але й в словацько-, угорсько- та румунськомовному середовищі. Як це не сприйматиметься сьогодні парадоксально, але найвищий відсоток русинів (т. зв. етнічне ядро у понад 50% популяції) зосереджувався в таких комітатах і столицях: Шариш / Пряшів – 98,65%, Берег / Мукачево – 96,75%, Унг / Ужгород – 95,14%, Земплин / Красний Брод, Міхаловці – 88,45%, Угоча / Севлюш – 81,10%, Мараморш / Хуст, Мараморш-Сігет – 62,15%, Абауй / Кошице – 60,58% і Боршод / Мішкольц – 55,85%⁵⁷⁹. В інших комітатах і містах обширної єпархії русини становили менше 50%.

Історично так склалося, що наступною за кількістю етнічною групою після русинів були румуни–греко-католики: у 1806 р. їх налічувалося 113 255 чол., або 20,89% вірників Мукачівської єпархії. Мирян, котрі слухали літургію і проповіді румунською мовою, найбільше мешкало в комітатах і столицях: Сатмар / Сатмарниймет (Сату-Маре) / Нодь Кароль – 74,61%, Мараморш / Мараморш-Сігет – 35,74%, Саболч / Гайдудорог / Ніредьгаза – 15,53% і Угоча / Севлюш – 13,42%⁵⁸⁰. Хоч майже 2/3 румунських греко-католиків Мукачівської єпархії проживали у переважно протестантсько-юдейському середовищі комітату та столичного міста Сату-Маре⁵⁸¹, чимало

579 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 64-65; UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 86; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув...*, с. 138.

580 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 86-88; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув...*, с. 138-140.

581 Чудову ілюстрацію того, що собою представляла греко-католицька громада м. Сату-

* З огляду на те, що дане дослідження має історичний характер, під *русинами* (від норманського *Rus' / Русь, Rhos* – візантійсько-грецька форма, *Rüz / Rüz* – південногерманська форма, *Rüss / Rüs* – рейнська форма, *Rug / Rug-i* – ріпуарсько-франкська форма, *Rut-en / Ruth-en* – книжна релатинізована форма) розуміємо таку реліктову етнічну ідентичність: це частина сучасних східних слов'ян та східних християн, що, на відміну від росіян, українців і білорусів, зберегла свою архаїчну назву з часів давньоруської державності з центром у Києві, котра нині компактно проживає в кількох країнах Карпатського басейну та оазами мешкає в європейській і американській діаспорі. Дет. про походження та етимологію терміна у ширшому контексті див.: ПРІЦАК О.: *Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг)*, Том 1, Авторизов. пер. з англ. Олександр Буценко та Юрій Олійник. Київ: Видавництво «Обереги», 1997, с. 37-60 (бібліографія теми, с. 60-64), а у вужчому контексті: BONKÁLO S.: *Kárpát-ország, nagyország, orosz, ruszín, rutén, uhrorosz, ukrán*. In: *Láthatár*, Vol. 7, № 7. Budapest, 1939, old. 292-295; MAGOCSI P. R.: *The Shaping of National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge, Mass., 1978, p. 277-281. Укр. вид.: МАГОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, с. 167-168.

їх зоставалися здебільшого в оточенні русинів Мараморошу та угорців комітатів Саболч і Уґоча.

Греко-католики-угорці за чисельністю займали третє місце в єпархії: таких було 33 785 осіб, або 6,23% вірників. Найбільша їх кількість зосереджувалася в комітатах і столицях Саболч / Гайдудорог / Ниредьгаза – 40,05%, Боршод / Мішкольц – 31,10%, Абауй / Кошице – 24,33%), Сатмар / Сатмарниймет (Сату-Маре) / Нодь Кароль – 8,59%, Земплин / Красний Брод, Міхаловці – 5,78%, і лише бл. 3% були розселені в комітатах Уґоча і Унг. Іншими словами, задовго до цілеспрямованої державної політики мадяризації (від 1868 р.) більшість угорських греко-католиків проживали далеко за межами т. зв. русинського етнічного ядра⁵⁸².

Греко-католиків, для яких рідною мовою була словацька, у 1806 р. налічувалося всього 5146 осіб, що становило лише 0,95% всіх вірників Мукачівської єпархії. Кошицький вікаріат, попри те що 1792 р. осідок вікарія було перенесено до Пряшева, від 1787 до 1806 р. зоставався в документах при первісній назві. Не за етнічним, а за географічним принципом 7 із 13-ти комітатів з кількістю вірників 131 229 із 443 514 (за даними перепису Мукачівської греко-католицької єпархії 1792 р.) опинилися в складі Кошицького вікаріату. Абсолютна більшість із них були русинами, менше – угорцями, словаками та численними білінгвами⁵⁸³.

Крім цих гомогенних етноконфесійних спільнот греко-католиків-русинів, румунів, угорців і словаків, котрі щодня проживали в мультиетноконфесійному середовищі Карпатського регіону, 42 888 людей (або 7,91% всіх вірників Мукачівської єпархії) були білінгвами. З них найбільше (23 021 особа або 53,68%) становили русино-угорці (4,25% всіх вірників єпархії). Значно менше двомовних спостерігалось серед русино-словаків (8945 осіб або 1,65% вірників єпархії), угро-румунів (6113, або 1,12% вірників єпархії), русино-румунів (4616, або 0,85% вірників єпархії) і 195 – угро-словаків.

Маре та Мінтіу на прикладі історії місцевої церкви св. Миколая в мультиетнічному та мультиконфесійному середовищі, див.: ČIUBOTÁ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare: istorie și contemporaneitate*. Satu Mare – Ujgorod: Editura Muzeului Sătmărean, 2010, s. 5-55 (одночасно укр. – с. 57-109, угор. – old. 111-159 та англ. мовою – р. 161-209).

582 Дет. про етнорелігійну ідентифікацію угорських греко-католиків у період між 1747 і 1915 рр. див.: PILIPKÓ E.: *Ütköző identitások. A kárpátaljai magyar görög katolikusok etnikai és vallási identitástudatának vizsgálata az 1989-es változások kapcsán*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2007, old. 20-56.

583 CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 79-82; KÓNYA P.: *Konfesionálne pomery v Prešove v čase založenia gréckokatolíckeho biskupstva*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*. Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov–Užhorod, 2016, s. 85-99.

Також перепис 1806 р. зафіксував 1100 вірників Мукачівської єпархії, що вважали себе полілінгвами – русино-угро-румунами⁵⁸⁴. Всі вони проживали в Сату-Маре.

Зазвичай між двома останніми категоріями греко-католиків (білінгвами та полілінгвами) часто спостерігалася щоденна, непомітна, природна, «тиха» асиміляція на користь однієї з етнічних груп, причому це відбувалося не завжди на користь більш численної з них. Особливо ці процеси взаємної акультурації спостерігатимуться у XIX і XX століттях.

584 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 86-88; УДВАРИ I.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув...*, с. 138-140.

**Шість поділів
Мукачівської
«матері-єпархії»
та канонічно-
правове інститу-
ювання дочірніх
єпархій-церков
ужгородської
унійної традиції
(1816–1996)**

НАРИС VI

Відредагований текст публікується
за виданням:

ФЕНИЧ В.: *Від монастирської
Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui
iuris»: Ужгородська унія та ін-
ституювання церковних спільнот
ужгородської унійної традиції.*

Ін: *Наукові записки Ужгородського
університету. Серія: історично-
релігійні студії*, Випуск 5.

Ужгород: Видавництво УжНУ
«Говерла», 2016, с. 26-105.

Вступ

Першими, хто порушив питання територіальної юрисдикції Мукачівської єпархії під впливом утворення Пряшівського вікаріату в Кошице, були єпископи Крижевацької єпархії Йосафат Басташіч та Сільвестр Бубановіч. Вони вважали законними свої домагання на південні комітати Мукачівської греко-католицької єпархії, звідки походили їхні перші русинські переселенці до Бачки⁵⁸⁵. Однак, поки був живим єпископ А. Бачинський, беззаперечний авторитет якого не лише в очах кліру і мирян, але й влади досяг такого рівня Владики, який у своїй харизмі об'єднав лідерські якості релігійного та національного провідника-етнарха⁵⁸⁶, про поділ єпархії не могло бути і мови⁵⁸⁷.

Обставиною, яка здетонувала питання поділу Мукачівської греко-католицької єпархії⁵⁸⁸, було офіційне створення Римським Престолом 23 лютого 1808 р. Галицької митрополії. До її складу, як випливає із шифрованої депеші австрійського повіреного у справах при Святій столиці Людвіга фон Лебцельтерна до віце-канцлера та міністра закордонних справ Австрійської імперії графа Йогана Філіппа фон Стадіона (11 липня 1807 р.), мали увійти і греко-уніати Угорщини. Так, за погодженням із імператорським двором у Відні, деякі впливові церковні чини (у депеші йдеться про о. Йордана Міцкевича, 18-річного прокуратора ЧСВВ у Римі), укладають «*проект об'єднання греко-унійних дієцезій в обох частинах Галичини й Угорщини, щоб це зібрання здійснило обрання митрополита, визнане і конфірмоване Августійшим Двором...*»⁵⁸⁹.

585 PEKAR A.B.: *Historic background of the eparchy of Prjashev*. Pittsburgh: Byzantine Seminari Press, 1968, p. 3.

586 Дет. про формування феномену етнарха у тривалій лінійній традиції на прикладі Київської церкви див.: СКОЧИЛЯС І.: *Уряд єпископа в Київській Церкві Х–XVIII століть*. Ін: «Для вас я єпископ, з вами я – християнин». *Матеріали семінару Інституту релігії та суспільства УКУ (Львів, 25 серпня 2012 р.)*, Упоряд. Мирослав МАРИНОВИЧ. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012, с. 23-58.

587 PEKAR A. B.: *Historic background of the eparchy of Prjashev...*, p. 1.

588 Пор.: БАРАН О.: *Поділ Мукачівської єпархії в XIX сторіччі*. Ін: *Записки Чину Святого Василя Великого*, Т. IV. Рим, 1963, с. 534-569; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 71-76; BENDÁSZ I.: *A munkácsi egyházmegye területváltozásairól*. Ін: *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 17-22; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 51-58; FENIC V.: *Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.-20. Jahrhundert*. Ін: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: dr. Hans GEHL, dr. Viorel CIUBOTĂ. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 85-98 (s. 83-103).

589 Цит. за: *Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 років: Збірник документів*, Упорядкування,

Нечіткою була позиція в цьому питанні самого галицького митрополита – втікача до Угорщини Антонія Ангеловича (після 9 червня 1809 р.)⁵⁹⁰, який рятувався від польських союзників Наполеона Бонапарта за Карпатами. Тому доля Мукачівської та Крижевацької єпархій, більшість мирян яких були такими самими русинами, як і русини Галичини в Австрії, при літньому і хворому владіці А. Бачинському, предки якого теж були переселенцями із Галичини⁵⁹¹, угорські церковні та політичні кола не могла не хвилювати.

Не порушуючи інтересів греко-католицьких єпархій у Крижевцях та Великому Варадині, всупереч позиції мукачівського єпископа А. Бачинського та його єпископського вікарія Михайла Брадача (якщо довіритися українській церковній історіографії), ідею розділити велику Мукачівську єпархію вперше висунув естергомський архієпископ і угорський примас Карл Амброс фон Есте на засіданні угорського парламенту 30 червня 1807 року⁵⁹². І хоч у папській буллі Пія VII «*В управлінні Вселенською Церквою*» від 23 лютого 1808 р. при створенні Галицької митрополії про жодне підпорядкування греко-католиків Угорщини галицькому архієрею не йшлося⁵⁹³, а імператор Франц I Габсбург видав окремий декрет про залишення греко-католиків Мукачівської, Крижевацької та Великоварадинської єпархій під владою естергомського архієпископа та угорського примаса як митрополичого зверхника⁵⁹⁴, поділ велетенської єпархії з резиденцією єпископа в Ужгороді залишався лише питанням часу.

На цей момент самими греко-католицькими єпископами в Угорщині вже обговорювався можливий адміністративний поділ Мукачівської єпархії: великоварадинський єпископ Самуїл Вулкан не заперечував приєднання до

вступна стаття та коментарі Вадима АДАДУРОВА. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011, с. 32-35 (Док. 11. пер.).

590 АДАДУРОВ В.: *Світ політичних поглядів Антонія Ангеловича. Документи до вивчення феномену імперської ідентичності серед духовенства Галичини наприкінці XVIII – на початку XIX ст.* In: *Наукові записки Українського Католицького Університету*, Число II, Серія: *Історія*, Випуск 1. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2010, с. 321.

591 Зі свідчення свідка про з'ясування достоїнств та обдарувань претендента на владитство Мукачівської єпархії Андрея Бачинського. In: ЛУЧКАЙ М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Т. VI, Дешифрування рукопису О.В. Барбіл, Е.В. Швед, О.М. Яцків; післямова М.М. Вегеша; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька; про переклад, перекладачів і добродіїв цього тому Е.В. Швед. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2011, с. 12.

592 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy*. Romae: Ukrajins'kyj Katolyc'kyj Universtet im. sv. Klymenta Papy, 1970, s. 81.

593 *Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування...*, с. 167-179 (Док. 50. пер.).

594 ПЕКАР А., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 90.

своєї єпархії румуномовних греко-уніатів із комітатів Сатмар, Мараморош і Саболч, а крижевацький єпископ Сильвестр Бубанович, як уже йшлося, мріяв про поширення своєї юрисдикції на греко-уніатів віддалених від Крижевців комітатів Спиш, Шариш, Боршод, Абауй-Торна і Гемер, предки яких півсотні років тому переселилися на південь Угорщини – до Бачки⁵⁹⁵.

Після смерті А. Бачинського (19.12.1809), як напише у 1920-х рр. офіційний історіограф Мукачівської греко-католицької єпархії о. Василь Гаджега, в середовищі найвищих державних кіл на першому місці стоятиме питання поділу Мукачівської єпархії⁵⁹⁶. Доказом цьому може служити той факт, що до 1816 р. керувати Мукачівською греко-католицькою єпархією влада призначала лише капітульних вікаріїв, а не єпископів, що свідчить про одне: шукали архієрея, котрий би не протистояв політиці *dive de et impera*. Таким єпископом міг бути не русин.

Бажаючи якнайшвидше «позбутися» М. Брадача як суперника на мукачівський владичий престол, канонік Іоан Кутка почав йому «підкидати» ідею піднесення Пряшівського вікаріату до гідності окремої єпархії. Посилаючись на свіжий прецедент створення Святим Престолом самостійної Галицької митрополії, Угорська намісницька канцелярія 27 березня 1810 р. запропонувала консисторії Мукачівської єпархії піднести її до гідності митрополії та поділити обширну територію на кілька менших частин-єпархій. На засіданні консисторії, що відбувалось під головуванням І. Кутки, крім М. Брадача, як каноніка Мукачівського капітулу, активну участь в обговоренні проекту несподівано для багатьох взяв канонік Великоварадинського капітулу Олексій Повчі⁵⁹⁷. Тоді мало кому могло спастись на думку, що саме цьому літньому етнічному румуну доведеться стати найбільш уразливим місцем («ахіллесовою п'ятою») греко-католиків Мукачівської єпархії⁵⁹⁸.

Маючи справу зі справжнім модерним Вавилоном в останні роки життя єпископа А. Бачинського, в його оточенні (І. Кутка та М. Брадач) сформувався дві точки зору щодо майбутньої долі Мукачівської греко-католицької єпархії. Перша зводилася до піднесення давньої «матері-єпархії» до гідності митрополії в складі трьох єпархій: Мукачівської – митрополичої, в якій мали

595 DUCHNOVIĆ A.: *The history of the eparchy of Prjašev*, Translated and supplemented with notes by Athanasius B. Pekar, OSBM. Rome: PP. Basiliani, 1971, p. 19.

596 ГАДЖЕГА В.: *Михаил Лучкай. Життєпис и творы*, Післямова Д.Д. Данилюка. Факс. вид. Ужгород: Редакційно-видавнича рада УжНУ; Видавництво В. Падяка, 2000, с. 30.

597 ПЕКАР А., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 80.

598 ФЕНИЧ В.: «Ахіллесова п'ята» греко-католиків: румунський єпископ Олексій Повчі (1753–1816–1831) і перші два поділи Мукачівської єпархії. In: *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate (Satu Mare, 26-28 februarie 2016)*, Editori: Irina Liuba HORVAT, Anastasia VEHEȘ. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – Cluj Napoca: Editura Ecou Transilvan, 2016, s. 55-74.

зостатися 262 парафії із 193 552 вірниками, Пряшівської – із 189 парафіями і 145 730 вірниками та Марамороської – із 240 парафіями (130 румунських і 110 русинських) і 185 717 вірниками⁵⁹⁹.

Друга ідея полягала в адміністративному поділі Мукачівської єпархії за географічно-етнічною ознакою. З огляду на те що донині Мукачівська церква все ще втішається лише статусом єпархії, а не митрополії, хоч це питання не одноразово порушувалося після 1810 р. навіть у стінах Престолу св. Петра (наприклад, 1843⁶⁰⁰, 1937⁶⁰¹ та 1995 р.⁶⁰²), в народженій із Французькою революцією епосі націоналізму перевагу природно отримали прихильники ідеї «етнічної однорідності».

Отож, розроблений напередодні Угорською намісницькою канцелярією проект поділу Мукачівської єпархії 3 листопада 1815 р. був схвалений імператором Францом І. Збережене ще від середньовіччя «право патронату»

599 ПЕКАР А., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 80-81; ПЕКАР А. В.: *Historic background of the eparchy of Prjashév...*, р. 5; CORANIČ J.: *Z dejin Gréckokatolickej cirkvi na Slovensku...*, s. 86-91.

600 MALINOWSKI M.: *Die Kirchen und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien*. Lemberg, 1861, s. 505-509; BARAN A.: *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, р. 454-475. Розширену україномовну версію публікації див.: БАРАН О.: *Питання Українського Патріархату в Шашкевичівській добі*. Вінніпег: Рада Українських Організацій за Патріархат Української Католицької Церкви, 1974, 39 с.

601 2 вересня 1937 р. папа Пій XI (1922–1939) буллою «*Ad Ecclesiastici Regiminis incrementum*» надав Мукачівській і Пряшівській греко-католицьким єпархіям новий статус. Цим *ex cathedra pro officio* документом стверджено: «...Також єпархії Неосоленська (Бансько-Бистрицька), Нітранська, Мукачівська і Пряшівська суфраганії відокремлюються зі своїми єпископами від митрополічної влади Естергомської архієпархії, утворюючи окрему церковну провінцію, і кожна безпосередньо підпорядковується Апостольському Престолу. Після того як це вдасться повністю здійснити, Апостольський Престол в Республіці Чехословаччині встановлює дві нові митрополічні кафедри, одну латинського обряду для Словаччини, і одну східного обряду для Карпатського регіону. Встановлюємо остаточно, щоб всі парафії та інші церковні установи, що відносяться до візантійського обряду, розташовані на території Чехословаччини, у відповідності з правилами, визначеними Священною Конгрегацією, були відокремлені від інших єпархій і приєднані до Русинської Мукачівської єпархії»: *Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale. Acta Pii Pp. XI*. Romae, 1937, р. 367. Загальна інформація про зміст булли див.: Душпастьєрь. Ужгород, 1937, Чис. 9-10, с. 235-238.

602 Йшлося про підготовлений Конгрегацією Східних церков, зокрема її секретарем – українським архієпископом Мирославом Марусиним (обіймав посаду від 1982 до 2001 р.), проект «*Декрету про утворення Ужгородської (або Мукачівської) Митрополії у складі Верховної Архієпископської Церкви*», з яким мукачівських єпископів Іоана Семедія, Йосифа Головача та Івана Маргітіча 18 липня 1995 р. в Ужгороді ознайомив Апостольський нунцій в Україні, архієпископ Антоніо Франко: КОССЕЙ Ю.: *Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги*. Ужгород, 2001, с. 274-275.

(*ius patronatus*) давало цісарю як спадкоємному Апостольському королю Угорщини законну юрисдикцію створювати і розділяти/поділяти (*divisio*) католицькі церковні провінції – дієцезії/епархії. Створена невдовзі для імплементації імператорського рішення комісія Королівської намісницької ради в складі егерського, кошицького та сатмарського римо-католицьких єпископів, крижевацького та великоварадинського греко-католицьких єпископів, а також капітульного (генерального) вікарія Мукачівської епархії Григорія Тарковича на своєму засіданні 16 січня 1816 р. постановила включити до Пряшівського єпископства увесь Кошицький вікаріат у складі шести цілих комітатів (Абауй, Боршод, Шариш, Спиш, Торна, Гемер) та п'яти деканатів північної частини Земплинського комітату (Стропківського, Врановського, Гуменського, Межилаборського і Гостовицького), що разом становило 194 парафії. На цьому ж засіданні було вирішено відокремити від Мукачівської епархії 72 парафії, здебільшого румуномовні, і приєднати їх до Великоварадинської епархії⁶⁰³.

На наступному засіданні, 26 лютого 1816 р., комісія вибрала єпископських кандидатів на владичий престол. Для Мукачівської епархії ними стали каноніки Великоварадинського капітулу румуни Олексій Повчі та Сімеон Бран, а для Пряшівської епархії – капітульний (генеральний) вікарій Мукачівського єпископства Г. Таркович та канонік Мукачівського капітулу, новоіменований пряшівський єпископський вікарій Іоан Ольшавський⁶⁰⁴. Свій вибір імператор зупинив на двох кандидатах: О. Повчію і Г. Тарковичу, про що 6 лютого 1816 р. через Угорську намісницьку раду цісарський двір повідомив Мукачівську капітулу. 1 березня 1816 р. Франц I поінформував папу Пія VII про намір розділити Мукачівську епархію, утворити з неї окрему Пряшівську епархію, віддати 72 парафії Великоварадинській епархії та призначити двох вказаних кандидатів єпископами⁶⁰⁵. На цьому році після смерті єпископа А. Бачинського влада зупинила свій вибір на єдиному достойному кандидатові на єпископа Мукачівської епархії – 63-річному каноніку румунського походження Олексію Повчі.

У результаті шести поділів Мукачівської «матері-церкви» сталися такі інституційні зміни: 1) виникли дві самостійні греко-католицькі епархії з осідками єпископів у Пряшеві (1816) і Гайдудорозі/Ніредьгазі (1912) в Угорщині; 2) близько 180 парафій Мукачівської греко-католицької епархії в декілька етапів (1823, 1827, 1853 та 1930 рр.) відійшли до складу трьох

603 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy...*, p. 84; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Написи історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 82.

604 DUCHNOVIČ A.: *The history of the eparchy of Prjašev...*, s. 35.

605 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy...*, p. 89; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Написи історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 82.

румунських греко-католицьких єпархій; 3) частина вірників «материнської» Мукачівської єпархії та єпархій, що із неї утворилися, на зламі XIX–XX ст. опинилися в трудовій еміграції, а з часом – в американській діаспорі; 4) у 1938–1945 рр. ще 80 парафій Мукачівської єпархії спочатку тимчасово, а від 1946 р. назавжди zostалися під юрисдикцією Пряшівського греко-католицького єпископа в Чехословаччині (від 1993 р. – Словаччині).

1. Русини-греко-католики і Пряшівська єпархія

Хронологічно першим регіоном, який на початку XIX ст. вийшов з-під юрисдикції архієрея Мукачівської греко-католицької єпархії, є Пряшівщина. З того часу як у 1816 р. Пряшів стане кафедральним містом та осідком єпископа новоствореної однойменної греко-католицької єпархії, регіон сучасної східної Словаччини поступово називатиметься Пряшівщина. Пряшівський край східної Словаччини у 1930 р. складатиметься із 292 сіл, з яких у 192-х русини ще становитимуть від 80 до 100% населення. Це будуть переважно найпівнічніші області округів (окресів) Стара Любовня, Бардіїв, Свидник, Пряшів та Гуменне. Разом Пряшівщина охоплює територію площею 3400 км².⁶⁰⁶

Після прийняття Ужгородської унії в тих парафіях, де уніатами були нечисленні громади словаків, парохами були русини. Тому така парафія могла називатися русинською лише по вірі, але не за народністю її вірників. Це дуже добре ілюструється у словацькомовних джерелах урбаріальної реформи Марії Терезії⁶⁰⁷. У другій половині XVIII ст. траплялися випадки, коли вірники-словаки із «русинської» парафії вимагали собі пароха, який би знав їхню мову. В описі парафій Естергомської архієпархії за 1763 р., до якої належали комітати Спиш, Ґемер і Торна, в 13 уніатських парафіях літургійною мовою вірників фіксувалася словацька, а у 2-х – русинсько-словацька. Крім того, якась частина словацьких уніатів проживала і в комітатах Шариш, Абауй, Земплин, Унг і Боршод, котрі підлягали юрисдикції єгерського єпископа⁶⁰⁸.

606 Дет. про Пряшівщину, русинів, русинів-українців та українців цього краю див.: БА-РАН О.: *Нариси історії Пряшівщини*. Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук, 1990, 149 с.; МАГОЧІЙ П. Р.: *Русини на Словенську*. Пряшов: Русинська оброда, 1994, 214 с.

607 UDVARI I.: *A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvű kéziratok forrásai. Szepes és Zemplén vármegyék*. Nyíregyháza, 1996, 223 old.

608 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 236 (примітка 634).

Відповідно до «*Lexicon universorum regni Hungarie locolorum populosorum anno 1773*» греко-католики, в яких літургійною мовою була словацька, проживали в таких комітатах та округах: Унг (Собранці – 6, Капушани – 1), Земплин (Міхаловце – 7, Вранов – 14), Абауй (Фюзер – 4, Кошице – 1, Черегат – 6, Сіксовец – 3), Боршод (9), Шариш (Зомбор – 1, Дешовец – 3, Семсовец – 3, Маковиця – 1), Торна (3), Гемер (3). Разом – 64 населені пункти. Звісно, у багатьох поселеннях самостійних словацьких уніатських парафій не існувало. Найбільше це стосувалося Собранецького і Капушанського округів комітату Унг та Міхаловецького і Врановського округів комітату Земплин⁶⁰⁹.

Насправді в багатьох уніатських парафіях у другій половині XVIII ст. мовою спілкування була т. зв. «східняцька», а не чисто русинська. З церковних шематизмів важко стверджувати про народність вірників у східній Словаччині, оскільки у парафіях літургійною мовою найчастіше фіксується «*lingua slavo-ruthenica*», «*lingua slavo-ruthenica et hungarica*», а ще – як виняток – «*lingua slavo-polonica*», «*lingua slavo-polono-ruthenica*» та «*lingua hungarica*». Однак це аж ніяк не дає змоги робити однозначні висновки про домінуючу мову в конкретній парафії⁶¹⁰.

Витоки виокремлення Пряшівської церковної провінції від Мукачівської відносяться до 80-х рр. XVIII століття. Після того як у 1777 р. із північної частини Естергомського латинського архієпископства було створено окрему Спиську латинську дієцезію, в її юрисдикції опинилися 11 руських парафій цього ж комітату. Коли 11 серпня 1786 р. до Пряшева прибув імператор Йосиф II, працівник парафії с. Годермарк Михайло Канюк просив його приєднати всі парафії до Мукачівської єпархії. Це сталося 3 лютого 1787 р.: для 208 русинських парафій і 825 філій (серед яких і згадувані 11 руських парафій колишніх Списької та Рожнявської латинських дієцезій та 5 руських парафій Перемиської греко-католицької єпархії⁶¹¹) загальною чисельністю вірників 131 229 осіб було створено окремі Кошицький вікаріат.

Згідно з «*Consignatio*» Мукачівської греко-католицької єпархії (1792), цей вікаріат охоплював шість цілих комітатів (Абауй, Торна, Боршод, Шариш, Гемер, Спиш) та північну частину комітату Земплин. Її першим вікарієм став канонік Мукачівської греко-католицької єпархії Іоан Пастелій. У 1792 р. вікаріат було перенесено до неофіційної столиці цього регіону – Пряшева,

609 ПЕТРОВЪ А.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года...*, с. 96-149; CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 236-237 (прим. 635).

610 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 237. Дет. про етноконфесійну мультикультурність див.: ŠOLTĚS P.: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiše a v ariši*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, 232 s.

611 NABYWANIEC S.: *Eparchie Przemysl i Mukačev – wzajemne relacje w XVII i XVIII wieku*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III...*, s. 235-242.

хоч первісна назва вікаріату «Кошицький» формально зберігалася аж до 1806 року⁶¹². У підсумку, Кошицький вікаріат 1792 р. охоплював менше третини парафій (208 із 729), понад половину філій (825 із 1554) і менше чверті вірників (131 229 із 443 514) обширної Мукачівської греко-католицької єпархії.

Всеохопний опис парафій Мукачівської греко-католицької єпархії у 1804–1806 рр. слугує найкращим доказом складної етнічної картини нащадків угоргородської унійної традиції на світанку ери націоналізму. У Кошицькому вікаріаті Мукачівської греко-католицької єпархії (2 вересня 1806 р. осідок вікаріату було офіційно перенесено до Пряшева) було зосереджено менше третини (181 із 705) парохів, менше третини (188 із 724) парафій, понад половину (846 із 1 660) філій, майже половину (1034 із 2384) поселень, де жили греко-католики, менше третини (192(?) із 710(?)) чисто греко-католицьких поселень, більше чверті (142 998 із 541 963) вірників, понад третину з яких (118 652 із 345 786) становили русини. Причому у п'яти деканатах комітату Земплин (Гуменському, Гостовицькому, Лаборецькому, Стропківському та Вранівському) кількість греко-католиків і русинів була рівною. Наступні після русинів етнічні спільноти у Пряшівському вікаріаті 1806 р. становили угорці (7891 із 33 785) і словаки (4850 із 5146 осіб). Крім того, досить численними були спільноти двомовних русино-словаків (8745 із 8944), русино-угорців (2465 із 23 021), а найменше – угро-словацьких (195 із 195) вірників Мукачівської греко-католицької єпархії⁶¹³.

Коли ж навесні 1810 р. виникла ідея створити Мукачівську митрополію з трьома єпархіями, то до Пряшівської церковної провінції, за проектом каноніка І. Кутки, мали відійти 189 парафій із 145 730 вірниками⁶¹⁴. Зрештою, перший поділ Мукачівської греко-католицької єпархії стався тоді, коли у 1816 р. від неї до Пряшівської (лат. *Fragopolis*; угор. *Eperjes*; словац. *Prešov*) єпархії повністю відійшли шість комітатів (Абауй, Боршод, Ґемер, Шариш, Спиш, Торна) і 5 деканатів комітату Земплин (Стропківський, Вранівський,

612 Хронологічно першою і донині найповнішою працею про історичні витоки Пряшівської єпархії є твір Олександра Духновича (1846), що публікувався різними мовами. Див. наприклад: DUCHNOVIČ A.: *The history of the eparchy of Prjašev...*, p. 9-29. Див. також: БАРАН О.: *Список Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті...*, с. 48-53; РЕКАР А. В.: *Historic background of the eparchy of Prjašev...*, p. 1-3; БАРАН О.: *Нариси історії Пряшівщини...*, с. 44-47; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 29-111; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 9. У сучасній історіографії найповніше ця тема розкрита: CORANIČ J.: *Z dejin Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 79-87.

613 Розраховано на підставі даних: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 79-81. Дет. опис парафій комітатів Абауй, Шариш та Земплин напередодні виникнення Пряшівської єпархії див.: ZUBKO P.: *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia...*, s. 86-176.

614 CORANIČ J.: *Z dejin Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 88-90.

Гуменський, Гостовицький та Лаборецький), що на той час становило 193 парафії із 1109 філіями та 149 987 вірників⁶¹⁵.

З огляду на етнічний склад новоствореної єпархії 16 вересня 1818 р. Конгрегація поширення віри запропонувала внести зміни до проекту ерекційної булли папи Пія VII «*Relata semper*» (6.10.1818) в частині уточнення терміна «*Graeci catholici*». Римські богослови пропонували замінити його на «*Rutheni omnes Graeci ritus uniti, aliosque qui eosdem Ritus et unionem sequuntur*», що папа і зробив 19 жовтня 1818 року. Так, внаслідок цього Пряшівське греко-католицьке єпископство ввійшло до ватиканського списку Католицьких церков як єпископство *Rutheni* (Русинів). Цю назву вживали аж до 1950 року⁶¹⁶.

Такий підхід Святої столиці до Пряшівської єпархії зумовлювався об'єктивними даними. Згідно з *Шематизмом* 1821 р. етнічний склад новоствореної єпархії мав такий вигляд: із 158 615 її вірників – 130 609 були русинами, 22 460 – русино-угорцями, 2824 – поляками, 1942 – словаками і 780 – угорцями⁶¹⁷. У відсотках картина була така: 82,3% парафіян новоствореної Пряшівської єпархії становили русини, 14,2% – русино-угорці, 1,8% – поляки, 1,2% – словаки і 0,5% – угорці⁶¹⁸. Після остаточного розподілу внутрішніх меж між двома церковними провінціями, 20 серпня 1823 р. папа канонічно підтвердив існування окремої Пряшівської церкви. На той момент їй належали 194 парафії і 161 261 вірник⁶¹⁹.

Тоді мало хто зауважив, що Мукачівська єпархія в один момент стала меншою на 14 116 км², або 29% території, до якої ще треба додати третину території (2300 км²) п'яти деканатів комітату Земплин, розділеного між Мукачівською і Пряшівською єпархіями⁶²⁰. У підсумку, 1818 р. виникла майже однорідна з етнічного погляду Пряшівська церковна провінція католиків

615 ŠTURÁK P., THLIC: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989*. Prešov: Náboženské vydavateľstvo Petra, 1999, s. 27; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 91-105.

616 CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 96.

617 *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Eperiessiensis graeci ritus catholicorum pro anno domini M.D.CCC. XXI*. Eperjesini: Typis Michaelis Raedlitz caes. Reg. Priv. Typographi, 1821; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 17-18.

618 Дещо інші дані (65% парафіян новоствореної Пряшівської єпархії становили русини, 14% – угорці, 1,7% – поляки і тільки 1,2% – словаки) знаходимо в: МАГОЧІЙ П. Р.: *Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква?* In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4..., с. 170.

619 *Schematismus sub Guberno Illustrissimi ac reverendisimi domini Gregorii Tarkovits, miseratione divina primi episcopi Eperiessiensis Graeci ritus catholicorum pro Anno 1823*. Eperies, 1823, p. 112-115; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 119.

620 BOTLIK J: *Hármas kereszt alatt...*, old. 52.

грецького обряду, понад 82% вірників якої становили русини. Тож її законно Свята столиця тривалий час вважала Русинською церквою⁶²¹. Словаки-греко-католики після 1816 р. були розділені між двома єпархіями, де в обох становили виразну меншість: із усіх понад 5 тис. осіб за переписом 1806 р. – близько 2 тис. увійшли до Пряшівської і понад 3 тис. (в округах Міхаловці, Требішов, Сечовці і Собранці) – zostалися в складі Мукачівської греко-католицької єпархії.

Через два-три покоління етнічна ситуація виглядатиме докорінно інакшою. Відповідно до урядового перепису 1880 р., який дає змогу зіставити відомості про національність вірника з його релігійною приналежністю, спостерігаємо процес «тихої» асиміляції русинів на користь словаків. Так, всіх греко-католиків в Угорщині тоді налічувалося 1 497 268. З них: 850 736 (56,82%) румунів, 329 351 (22%) русинів, 134 853 (9%) угорців, 98 750 (6,6%) словаків, 23 655 (1,58%) ромів, 10 045 (0,67%) хорватів і сербів та 1130 (0,075%) поляків⁶²².

У шести комітатах північно-східної Угорщини за даними державного перепису 1880 р. до Пряшівської греко-католицької єпархії належало 189 148 вірників. З них: 77 923 (41,2%) русинів, 75 967 (40,16%) словаків, 29 959 (15,84%) угорців. Дані ж церковних шематизмів за 1878 і 1884 рр. трохи відмінні від державного перепису: всіх греко-католиків у Пряшівській єпархії нараховувалося відповідно 152 646 і 145 583 осіб, з яких русинів налічувалося 79 000 (52,37%), словаків – 51 000 (34,45%), а угорців – 16 000 (10,81%)⁶²³.

Натомість, якщо взяти до уваги абсолютні показники співвідношення між католиками східного обряду та носіями русинської і словацької мов в Угорщині, то картина виглядала не такою вже втішною для обох етносів. Якщо із усіх греко-католиків в Угорщині за переписом 1900 р. тих, для кого рідною мовою була русинська, налічувалося 410 775 (або 22,31%), а словацька – 101 578 (або 5,52%), то за переписом 1910 р. із загальної кількості греко-католиків в Угорщині 2 007 916 осіб, кількість тих, що спілкувалися русинською мовою, побільшало до 456 027 (22,71%), а словацькою – навпаки, поменшало до 79 152 (або 3,94%).

Аналізуючи дані урядових переписів кінця ХІХ – початку ХХ ст., відомий сучасний словацький історик Роберт Летц дійшов висновку, що частка

621 Як русинська церква пізніше стала словацькою, див.: МАГОЧІЙ П. Р.: *Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква?* In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4., с. 170-173; ЛЕТЦ Р.: *Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4., с. 174-186; ЛЕТЦ Р.: *Становище Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 2, с. 273-289.

622 *A magyar korona országában az 1880 év elején végrehajtott*. Budapest, 1882, old. 389.

623 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939..*, s. 238-239; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku..*, s. 153.

словаків серед східних католиків Угорщини систематично зменшувалася: з 6,8% у 1880 р. до 5,52% у 1900 р. та до 3,94% у 1910 році. За цей же період кількість русинів в Угорщині залишалася відносно стабільною: 22,79% у 1880 р., 22,31% у 1900 р. і 22,71% у 1910 році. І лише частка угорців серед греко-католиків Угорщини за цей час стрімко зростає: із 9,39% у 1880 р. до 13,39% у 1900 р. і до 15,16% у 1910 році⁶²⁴.

Навіть, якщо такий швидкий приріст угорців серед греко-католиків Корони Святого Іштвана був наслідком урядової політики мадяризації уніатів – русинів, словаків та румунів в націоналістичну добу, якою був описуваний період, давно виникали об'єктивні підстави для створення окремої угорської (національної) греко-католицької церковної провінції. Що, власне, і відбудеться у 1912 році.

2. Румуни-греко-католики і Фагараш-Альбаюльська архієпархія

Другий поділ Мукачівської греко-католицької єпархії відбувся у 1823 р. (зі змінами у 1827 р.). Він стосувався здебільшого волоських (румунських) греко-католиків комітату Сатмар. «Велике село» (Сату-Маре), як висловився добрий знавець середньовічної історії комітатів Верхньої Угорщини Антал Сірмай, хоч і виникає як волоське поселення ще до приходу угорців (кінець IX ст.), проте вже в XIII ст. в ньому згадуються і русини. Підтверджує наявність волохів і русинів на території Сату-Маре і перший історик комітату словак Матей Бел⁶²⁵.

Від 1569 р. існують перші відомості щодо населення обох міст: Сатмар (лат. *Zotmar, Zathmar*, рум. *Satu Mare*, угор. *Szokmár, Satmár*) і Мінтіу (рум. *Mintiu*, угор. *Németi*). Так, у Сатмарі проживало 105 поселенців і 108 «абсентів» (гостей), а у Мінтіу – 53 поселенці і 68 «абсентів». У 1578 р. в Сату-Маре записані 145 поселенців, розділених між «*Oppidum Zathmar*» (86 поселенців) і «*suburbium oppidi Zathmar*» (59 поселенців). Тоді ж у Мінтіу записалися 178 поселенців, а ще 18 будинків значилися порожніми⁶²⁶.

У 1667 р. імператор Леопольд I надає привілеї «*куцям грецької віри*»

624 ЛЕТЦ Р.: *Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами...*, с. 175-176.

625 Пор.: CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 59-63.

626 *Ibedem*, s. 64.

(«*pro talis graeci ritus negotiatoribus*») міст Мінтіу (Mintiu) та Сату-Маре (Zathmar, Zathmar Nemety), які надають їм більш широкі права та свободи, вільне сповідання релігії за умови унії з Римо-католицькою церквою і щоб їхній священник був під юрисдикцією Мукачівського єпископа⁶²⁷. Відомості від 1674 р. подають дані про кількість будинків у двох містах: 402 – у Сату-Маре, 93 – у передмісті Хостанці і 332 – у Мінтіу. В основному мешканцями міст та околиць були «*серби, волохи і русини*» (*Rasciana, Valachi et Rutheni*)⁶²⁸.

4 квітня 1685 р. вищим модератором (архідияконом) над духовенством комітатів Сатмар, Саболч, Берег, Угоча і Унг імператор Леопольд I призначив сербського уніатського священника із с. Комаромі комітату Саболч Дмитрія Монастерлі/Монастеллі. Незважаючи на різні перешкоди, які йому чинили місцеві протестанти-кальвіністи, сатмарський архідиякон займався поширенням та зміцненням унії в цих комітатах аж до смерті, яка настала 7 січня 1692 року⁶²⁹.

Саме Д. Монастеллі підготував ґрунт для проведення 1–3 (за іншими даними 11) травня 1690 р. мукачівським єпископом Іоаном Йосифом де Камілісом у місцевій церкві Сату-Маре синоду, на якому 60 румунських священників комітату підтвердили свою прихильність унії з Римською церквою. 4 травня він освятив церкву св. Миколая в Сату-Маре⁶³⁰. Один з найвідоміших румунських дослідників унії румунів і русинів Давід Продан так оцінив її значення: «Унія ще з початку почалася більш свідомо в матеріальному сенсі, менше – в догматичному сенсі і стала більше способом піднесення, ніж способом перетворення»⁶³¹.

Після спокус кальвінізмом та «схизмою», проявлених під час національно-визвольної війни угорського народу під проводом Ференца Ракоці II проти Габсбургів (1703–1711), релігійне життя комітату Сатмар стабілізувалося лише через два десятиліття. 20 січня (у Сату-Маре) і 27 січня (у Бая-Маре) 1727 р. румунські священники знову прийняли присягу унії з Римською церквою. На цей час територія комітату була поділена на 7 архідияконатів

627 *Ibedem*, s. 65.

628 *Ibedem*, s. 65-66.

629 *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 258-259 (doc. 212), 265-266 (doc. 220), 282-283 (doc. 231); *Державний архів Закарпатської області*: ф. 151: *Правління Мукачівської греко-католицької єпархії*, оп. 1, спр. 101, арк. 20; GHITTA O.: *De Camillis püspök első látogatása Szátmárnémetiben*. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján...*, old. 243.

630 NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terries coronae s. Stephani*, Volumen II. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 860-865; GHITTA O.: *De Camillis püspök első látogatása Szátmárnémetiben...*, old. 244-246.

631 PRODAN D.: *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. București, 1984, p. 412.

(архіпресвітерств)⁶³². Це зайвий раз підтверджує тезу про те, що під час війн (хаосу і розрухи) додержання конфесійної належності вірником поступалося місцем природному бажанню просто вижити.

У 1734 р. в комітаті Сатмар нараховувалося 109 церков, 24 з яких були збудовані недавно. Тоді ж у 84 населених пунктах комітату проживали румуни, у 21-му – русини і 1-му – греки⁶³³. Згідно з описом уніатських священників грецької віри Егерської дієцезії від 1741 р., проведеним за наказом латинського єпископа Ференца Баркоці, в комітаті Сатмар налічувалося 98 парафій, організованих у 7 архідияконатів⁶³⁴. У 1747 р. в комітаті Сатмар налічувалося 84 або 88 уніатських парафій, які мали своїх священників⁶³⁵.

У відповідь на перепис парафій і священників, проведений Ф. Баркоці, мукачівський уніатський єпископ Михайло Мануїл Ольшавський 1750–1752 рр. провів канонічну візитацію всієї єпархії. В результаті проведеного 1751 р. опису комітату Сатмар в ньому налічувалося 108 суто уніатських парафій, з них: 96 румунських і 12 русинських. Ще у 18 селах уніати жили змішано з римо-католиками та реформатами. У комітаті налічувалося 92 уніатських парохів-священників. Усіх уніатів у комітаті налічувалося 10 629 осіб⁶³⁶.

З 1772 р. сатумарська парафія св. Миколая вводить метричні книги реєстрації хрещених та померлих адептів громади. До 1774 р. записи робилися

632 *Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente* / Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи, Viorel CIUBOTĂ (coord.). Satu Mare – Ujgorod, 2007, s. 235-237; GHITTA O.: *Dezbateri privind scutirea clerului greco-catolic din Ungaria de sarcinile publice. Cazul Sătmarului (deceniul 3 al veacului XVIII)*. In: *Relații româno-ucrainene – istorie și contemporaneitate*, Coordonatori: Viorel CIUBOTĂ, Vasile MARINA. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 1999, p. 261-276.

633 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 72.

634 *Források a magyarországi görögkatolikus párokiák történetéhez. Az egri egyházmegye területén szolgált görögkatolikus papok 1741. évi javadalom-összeírása*, Közreadják: VÉGCHEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter, SIMON Katalin. Nyiregzháza, 2014, old. 364-478; UDVARI I.: *Szátmar vármegyei görög katolikus parókiák 1741. évi összeírása*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: dr. Hans GEHL, dr. Viorel CIUBOTĂ. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 95-114.

635 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 7; *Források a magyarországi görögkatolikus párokiák történetéhez. Az 1747. évi javadalom-összeírás*, Közreadják: VÉGCHEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter. Nyiregzháza, 2015, old. 195-284.

636 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 7; GHITTA O.: *La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureș (1751)*. In: *Church and Society in Central and Eastern Europe*. Cluj-Napoca, 1998, p. 238-253; *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai...*, old. 332-403.

давньослов'янською або церковнослов'янською мовою, а від 28 квітня 1774 р. парох Сату-Маре – Мінтіу священик Василь Козак записи у книзі вінчаних робить латиною⁶³⁷.

Згідно з переписом 1773 р. комітат Сатмар налічував 255 поселень, з яких 236 сіл і 19 містечок. Супроти 131 кальвіністської громади існувало 130 греко-католицьких парафій. Натомість у 142 поселеннях переважала угорська мова, у 98 – румунська, в 11 – німецька і лише в 7-ми – русинська⁶³⁸. У Сату-Маре процес «тихої» асиміляції румунських і русинських греко-католиків більшістю угорського населення (83–85%) почався в другій половині XVIII століття⁶³⁹.

Для численної спільноти румунських (менше русинських) греко-католиків комітату Сатмар на прохання мукачівського єпископа А. Бачинського 26 липня 1776 р. Надвірна угорська канцелярія розпоряджається створити окремий Сатмарський вікаріат з центром у Великому Каролі (угор. *Nagy Karoly*, рум. *Carei Mare*)⁶⁴⁰. У серпні того ж 1776 р. в рамках детального опису парафій Мукачівської та Великоарадинської єпархій (1774–1782), між якими поволи виникав конфлікт щодо юрисдикції над деякими територіями, було детально описано і Сатмарський комітат⁶⁴¹.

За даними першого державного перепису населення Угорщини (1784–1787), в комітаті Сатмар проживало 134 559 чол.⁶⁴² Відповідно до «*Consignatio*» 1792 р., у Мукачівській греко-католицькій єпархії із 265 материнських і 1193 філіальних церков у 566 парафіях мовою св. Літургії була церковнослов'янська, а у 164-х – румунська. Найбільше таких парафій припадало, звісно, на комітати Сатмар (112) і Мараморош (43). Із 434 265 (або 443 514) греко-католиків Мукачівської єпархії у 1792 р. 72 583 (або 74 308) вірники мешкали в 127 парафіях 16-ти материнських та 83 філіальних церков

637 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 76-77.

638 ПЕТРОВЪ А.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года...*, с. 44-69, 234-237; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 8.

639 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 87.

640 БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті...*, с. 30, 35.

641 *Források a magyarországi görögkatolikus párokák történetéhez. Munkácsi és nagyváradi egyházmegyei parókák összeírása 1774–1782 között*, Közreadják: VÉGCHEÓ Tamás, TERDIK Szilveszter, MAJCHRICS Tiborné, FÖLDVÁRI Katalin, VARGA Anett, LÁGLER Éva. Nyiregzháza, 2016, old. 225-429.

642 *Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787*. Budapest, 1960, old. 50-51; DULGĂU B.: *Structuri profesionale în aria de contact româno-maghiaro-ucraineană la începutul secolului al XIX-lea*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: dr. Hans GEHL, dr. Viorel CIUBOTĂ. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 117.

комітату Сатмар⁶⁴³. Греко-католицька громада міста Сату-Маре – Мінтіу у 1792 р. нараховувала 1343 вірників⁶⁴⁴.

У 1797–1798 рр. сатумарська греко-католицька парафія налічувала відповідно 1689 і 1729 чоловік⁶⁴⁵. Згідно із збереженим документом від 1799 р., етнічний склад греко-католиків комітату Сатмар виглядав таким чином: 66 043 румуни і 8326 русинів. Водночас у сусідньому комітаті Угоча проживало 10 005 русинів та 2316 румунів–греко-католиків⁶⁴⁶.

У 1802 р. вікарієм Сатмару, а в 1803 р. священиком церкви св. Миколая в Сату-Маре – Мінтіу стає ерудований випускник філософії з університету в Орадї (Орадея Маре), теології у Львові (1792) та Пештського університету (1801) румун Василь Бетї (посаду займав до смерті 1824 р.). Певно, головною причиною призначення В. Бетї мукачівським єпископом А. Бачинським до Сату-Маре було використання його здібностей протистояти претензіям Великоарадинської (лат. *Magno-Varadinum*; нім. *Großwardein*; угор. *Nagy-Várad*; рум. *Oradea-Mare*) румунської греко-католицької єпархії на румунські парафії Мукачівської греко-католицької єпархії. Однак з приходом на владництво Самуїла Вулкана (1807) протистояти цьому тискові було чимдалі важче⁶⁴⁷.

На той час, відповідно до даних державного перепису Угорщини 1804 р., у 234 населених пунктах комітату Сатмар проживало 166 389 осіб, з яких греко-католики становили 54,21%⁶⁴⁸. Згідно з переписом Мукачівської греко-католицької єпархії 1806 р., уніати проживали в усіх 237 поселеннях комітату Сатмар, з яких цілком греко-католицькими громадами певно були 67(?). У 129 парафіях і 108 філіях душпастирювали 130 парохів. Всього в комітаті налічувалося 90 196 греко-католиків, з яких 67 302 були румунами (74,61%), 7749 – угорцями (8,59%), 5054 – русинами (5,60%), 4435 – двомовними угро-румунми, 3686 – русино-румунми, 1100 – русино-угро-румунми (всі в Сату-Маре) і 869 – русино-угорцями (всіх разом білінгвів та полілінгвів налічувалося 11,30%). У м. Сату-Маре, крім єдиної на всю єпархію полілінгвістичної спільноти русино-угро-румунських греко-католиків, також проживали 4019 угорців та 3106 румунів – носіїв ужгородської унійної традиції⁶⁴⁹.

643 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeknek 1792. évi katalógusa...*, old. 23-31;
A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeknek 1806. évi összeírása..., old. 9-10.

644 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeknek 1792. évi katalógusa...*, old. 86.

645 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 82.

646 *Ibedem*, s. 85-86.

647 *Ibedem*, s. 84.

648 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeknek 1792. évi katalógusa...*, old. 60.

649 *Ibedem*, old. 60, 64, 80.

8 січня 1809 р. великоварадинський румунський греко-католицький єпископ Самуїл Вулкан висвятив каноніка Мукачівського капітулу М. Брадача єпископом-помічником для старого владики А. Бачинського⁶⁵⁰. С. Вулкан мав право висвячувати священників і єпископів для Мукачівської єпархії від 19 липня 1808 року. Роль великоварадинського єпископа С. Вулкана в історії Мукачівської єпархії особливо зросла після смерті М. Брадача в грудні 1815 року. Він продовжував висвячувати кліриків для Мукачівської єпархії аж до 21 грудня 1817 р., коли цей акт конфірмації вже міг здійснювати новопризначений мукачівський єпископ Олексій Повчі⁶⁵¹.

30 липня 1810 р. Самуїл Вулкан подав Надвірній канцелярії Угорського королівства рапорт, згідно з яким пропонував поділити 730 парафій Мукачівської греко-католицької єпархії, яка розкинулася на 13 комітатів, на три єпархії: власне Мукачівську із 440 парафіями, Пряшівську – із 135 парафіями і Баямарську – із 394 парафіями (155 в Марамороші і Сатмарі, 91 – з комітату Хіар (Chioar) і 148 – із комітатів Солнок і Мійлок (Mijloc), що на той момент належали румунській єпархії Фагараш)⁶⁵².

16 січня 1816 р. Комісія Королівської намісницької ради в складі егерського, кошицького та сатмарського римо-католицьких єпископів, крижевацького та великоварадинського греко-католицьких єпископів, а також капітульного (генерального) вікарія Мукачівської єпархії Григорія Тарковича, крім рішення про створення на основі Кошицького вікаріату Пряшівського єпископства, також ухвалила відокремити від Мукачівської єпархії 72 здебільшого румуномовні парафії і приєднати до Великоварадинської єпархії⁶⁵³. Мляві протести 10 русинських парафій Нірського деканату комітату Саболч, котрі в 1817 р. виступили проти приєднання їх до румунської єпархії Великого Варадина⁶⁵⁴, спинити процес поділу Мукачівської греко-католицької єпархії не змогли.

Буллою папи Пія VII «*Imposita humilitati Nostrae*» від 9 липня 1823 р. всі 72 парафії шести деканатів Сатмарського вікаріату Мукачівської єпархії, що були розташовані за р. Самош в комітаті Сатмар (Сатмарнийметі/Сату-Маре, Нодь Кароль, Нір, Бікколі, Ердиді і Ердисад), відійшли до Великоварадинської румунської греко-католицької єпархії⁶⁵⁵.

650 DUCHNOVIČ A.: *The history of the eparchy of Prjašev...*, p. 19-21.

651 ГАДЖЕГА В.: *Михаил Лучкай. Життєпис у творчості...*, с. 24.

652 RADU I.: *Istoria diocезei române unite a Orăzii Mari*. Oradea, 1932, p. 96; DULGĂU B.: *Structuri confesionale în aria de contact româno-maghiaro-ucraineană la începutul secolului al XIX-lea...*, s. 118-119.

653 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy...*, p. 84; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Напису історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 82.

654 *Там само*, Том I, с. 83.

655 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 44; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 18.

Витоки цієї церковної провінції сягають 1748 р., коли для бл. 40 (із 60-ти тис.) уніатських жителів комітату Бігар було створено окремих обрядовий вікаріат в складі латинської Великоарадинської дієцезії. Його першим вікарієм став Мелетій Ковач⁶⁵⁶. Станом на 1765 р. на території цієї єпархії налічувалося 94 парафії, священники та вірники якої вважалися уніатами⁶⁵⁷. 16 червня 1777 р. згідно з папською буллою «*Indefessum*» вікаріат став самостійною румунською греко-католицькою єпархією, яку очолив Мойше/Мойжес Драгош⁶⁵⁸. У новоствореній єпархії більшість уніатів користувалися румунською, а меншість – угорською рідною (материнською) мовою⁶⁵⁹.

Тоді ж, у 1823 р., із 54 095 вірників 72-х парафій вчорашньої Мукачівської єпархії – 51 парафія була заселена 40 540 етнічними румунами, 11 парафій з 6692 вірниками – румуно-угорцями, 5 парафій із 3604 вірниками – русинами, 4 парафії із 2832 вірниками – русино-угорцями і 1 парафія із 427 вірниками була румуно-угро-русинською⁶⁶⁰. Проблема, однак, полягала в тому, що більшість вірників 10 парафій Нірського деканату вважали себе русинами або угорцями. Невдовзі було прийнято рішення повернути їх юрисдикції мукачівського єпископа. Замість них 28 серпня 1827 р. великоарадинський єпископ Самуїл Вулкан отримав інші 9 парафій, три з яких були русинськими (разом налічували 1626 осіб), а решта – русино-угорськими (разом 5505 осіб)⁶⁶¹.

Не важко помітити, що в ході проведення першого поділу Мукачівської греко-католицької єпархії 1816–1818 рр. Римський Престол, з подачі австрійського уряду, акцентовано створював ще одну русинську єпархію в Пряшеві, а вже під час проведення другого поділу – 1823 і 1827 рр. – відбувалася концентрація румунів майже суцільно греко-католиків у різномірній з етноконфесійного погляду Великоарадинській єпархії. Це були перші наслідки зустрічі греко-католиків ужгородської унійної традиції з винаходом Французької революції – націоналізмом.

В результаті змін, що сталися в перші шість років архієрейського служіння мукачівського єпископа-румуну Олексія Повчі (1816–1831), Мукачівська греко-

656 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet..., old. 134-135.

657 *Ibidem*, old. 111.

658 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 42-43; PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001, old. 36.

659 GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház*. In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 1991, 2. évf., 3. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>. Останній перегляд: 02.01.2017 р.

660 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 18; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 72; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 54.

661 *Ibidem*; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 44; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 72; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 54.

католицька єпархія втратила: 7,5 із 13-ти комітатів, або 57,7% загальної площі єпархії; 266 із 729 парафій, або 36,5% церковної території; 208 710 із 575 507 вірників, або 36,3% загальної чисельності греко-католиків єпархії, з яких бл. 136 тис., із усіх 345 786, були русинами, що становило 39,3% етнічного ядра цієї спільноти. Інакше кажучи, загальна площа території Мукачівської греко-католицької єпархії всього за кілька років (1817–1823) зменшилася майже на половину (до 22 582 із 49 074 км²), а чисельність вірників скоротилася на понад третину (до 208 710 із 575 507 осіб). Вдруге такого нищівного удару Мукачівська греко-католицька єпархія зазнає через 120 років від сталінських «визволителів» Підкарпатської Русі/Закарпатської України.

Станом на 1841 р. відомий угорський дослідник-статист Елек Фейнеш, взявши за основне джерело церковні шематизми, підрахував, що в п'яти уніатських єпархіях Угорщини (Фагараській, Мукачівській, Великоварадинській, Крижевацькій і Пряшівській) проживало 1 322 344 греко-католиків. З них: 751 224 (або 56,81%) – румунів, 442 903 (або 33,49%) – русинів і 115 224 (або 8,71%) – угорців. До русинів він відносив і словаків⁶⁶². Щойно в той час у римських колах визріла ідея створення Рутенського патріархату із греко-католицьких єпархій австрійської та угорської частин імперії Габсбургів.

Після «возз'єднання» уніатів із православ'ям у Російській імперії (1839), 1842 р. практично одночасно в головах кількох інтелектуалів виник задум поширення унійного проекту на схід та піднесення Галицької митрополії до рівня патріархату. Перша ідея належала щойно висвяченому в Римі російському поляку-емігранту доктору медицини Краківського університету о. Іполіту Терлецькому⁶⁶³. Друга ідея народилася з листування префекта Львівської духовної семінарії о. Михайла Маліновського та римського префекта у справах Східних церков о. Августина Тайнера. У великодньому часі 1842 р. Маліновський написав Тайнеру розлогу реляцію, в якій пропонував піднести митрополиту гідність галицького архієрея до кардинальської чи патріаршої правочинності, а також розширити Унійну церкву на більше єпархій, підпорядкованих одному церковному прововоді⁶⁶⁴.

662 FÉNYES E.: *Magyar országnak, tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Magyarország statistikája* (első kötet III). Pesten, 1842, old. 37.

663 ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ І.: *Іполім Володимир Терлецький*. In: Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе*: В 2-х т. Т. І, Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєвої. К.: Основи, 1994, с. 221-249; ФЕНИЧ В.: *Іполім (Володимир) Терлецький і Закарпаття*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Випуск 2, Редкол.; Відп. за вип.: Мандрик І.О. Ужгород: Видавництво Ужгородського державного університету, 1998, с. 50-53; СЕРЕДА О.: *Aenigma ambulans: о. Володимир (Іполім) Терлецький і «руська народна ідея» в Галичині*. In: *Україна модерна*, Число 4-5 за 1999-2000 рр. Львів, 2000, с. 81-104.

664 MALINOWSKI M.: *Die Kirchen und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien*. Lemberg, 1861, s. 505-509; BARAN A.: *Progetto del*

Після того як 27 квітня 1843 р. питання Руської унійної церкви у присутності папи римського Григорія XVI та кардиналів було порушено на генеральній сесії Конгрегації надзвичайних церковних справ, для піднесення престижу греко-католиків монархії Габсбургів Римський Престол через державного секретаря кардинала Луїджі Ламбускіні звернувся до Віденського двору з пропозицією призначити для них спільного верховного єрарха з титулом патріарха⁶⁶⁵. Невдовзі через дипломатичні канали меморіал папи потрапив до апостольського нунція у Відні Людвіка Алтері та імперського канцлера, архітектора віденської системи міжнародних відносин у Європі, Климента Лотара Меттерніха⁶⁶⁶.

Проект передбачав піднести митрополиту гідність галицького архієрея до рівня примаса або, як випливало з оригіналу документа, – «*Константинопольсько-Рутенського патріарха*», що більше відповідало б богословській традиції східних націй. Йому мали бути підпорядковані всі русини не лише в Галичині, а й в Угорщині, та навіть у Трансільванії і Хорватії. Якщо ж Угорщина не погодиться на таку пропозицію, то належить надати обом церковним провінціям двох примасів: одного – для греко-католиків Галичини, іншого – для греко-католиків Угорщини⁶⁶⁷. З дипломатичного листування між офіційними особами Відня та Риму стає зрозумілим, що проект кардинала Ламбускіні дістав підтримку з боку імперського канцлера Меттерніха⁶⁶⁸.

В основу проекту секретаря Конгрегації кардинала Луїджі Ламбускіні, мабуть, лягли пропозиції консультанта цієї ж Конгрегації монсенйора Йоана Корболі-Буссі. Згідно з проектом кардинала Ламбускіні, патріарх мав би бути призначений Святою Столицею за згодою з австрійським імператором як Апостольським королем з-поміж єпископів Галичини та Угорщини. Якщо проти спільного патріарха виступатимуть церковно-політичні кола в Угорщині, то проект кардинала Ламбускіні передбачав альтернативний варіант: призначення для всіх австрійських та угорських греко-католиків Апостольського вікарія⁶⁶⁹.

*Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI. In: Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, p. 454-475. Розширена україномовна версія публікації: БАРАН О.: *Питання Українського Патріархату в Шашкевичівській добі*. Вінніпег: Рада Українських Організацій за Патріархат Української Католицької Церкви, 1974, 39 с. Заголовки обох студій о. О. Барана можуть ввести в оману довірливих читачів: звісно про жодний «Український Патріархат» ні тоді, ні пізніше Римський Престол мову не вів – В. Ф.*

665 BARAN A.: *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI...*, p. 456-457; БАРАН О.: *Питання Українського Патріархату в Шашкевичівській добі...*, с. 9.

666 Там само, с. 9-10.

667 Там само, с. 10-11.

668 Там само, с. 12-13.

669 Там само, с. 14-17.

У свою чергу консультант Конгрегації Корболі-Буссі звернув увагу на географію, кількість та етнічний склад вірників проектованого греко-католицького патріархату. Чотири греко-католицькі єпархії в Угорщині (Мукачівська, Пряшівська, Крижевацька і Великоварадинська) та Фагараська в Трансільванії разом налічували 1 379 187 вірників. У двох галицьких єпархіях (Львівській та Перемиській) на той час нараховувалося 1 854 191 вірник. Таким чином, у двох частинах імперії Габсбургів станом на початок 1840-х років проживало 3 233 378 греко-католиків.

Етнічний склад єпархій, як звернув увагу римський достойник, теж був різним: суцільно русинські галицькі унійні дієцезії різко контрастували із здебільшого русинськими Мукачівською та Пряшівською єпархіями, майже суцільно румунськими єпархіями у Фагараші і Великому Варадині та переважно сербо-хорватській єпархії із кількатисячним русинським етносом у Крижевцях. Оскільки всі вони різнилися від галицьких греко-католиків своєю церковно-релігійною традицією та національно-культурним життям, на думку Корболі-Буссі, їх жодним чином не можна з'єднувати з проектованим русинським патріархатом у Львові. Тому останній міг налічувати лише 2 496 719 вірних: 642 582 із Мукачівської і Пряшівської єпархій в Угорщині та 1 854 191 – у Львівській і Перемиській єпархіях в Австрії. Зважаючи, на те, що ще Марія Терезія виношувала плани канонічно заснувати окрему митрополію для греко-католицьких єпархій Угорщини, угорські русини лише за умови створення для них окремої митрополії, на переконання Корболі-Буссі, можуть увійти під юрисдикцію патріарха «*Греко-Руської Унійної Церкви*»⁶⁷⁰.

Перешкодою в реалізації римського проекту Рутенського патріархату стали події, які ввійшли в світову історію під назвою «Весна народів». Наляканий угорським націоналізмом під час революції 1848–1849 рр. імператор Франц Йосиф I створив 12 грудня 1850 р. дві румунські греко-католицькі єпархії: Лугош (рум. *Lugoj*; нім. *Lugosch*; угор. *Lugos*) і Герла (лат. *Armenopolis*; нім. *Neuschloß*; рум. *Gherla*; угор. *Számos-Újvár*). До єпархії Лугош відійшли 113 парафій із 51 788 вірниками. З них: 22 парафії та 12 806 вірників відійшли від Великоварадинської, а 91 парафія та 38 982 вірників – від Фагараської румунської греко-католицької єпархії⁶⁷¹.

Уніатська єпархія Фагараш була заснована 1721 р. для волохів, русинів, сербів, греків, угорців та секеїв Трансільванії⁶⁷². У 1733 р. внаслідок ліквідації Трансільванського князівства претензії фагараського єпископа Іоана Інокентія Міку Клайна на юрисдикцію над уніатами комітату Мараморш (у 1723 р. в складі Мукачівської єпархії для них було створено окремих Мараморський

670 Там само, с. 17-24.

671 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 50.

672 *Ibedem*, I. kötet, old. 120-121.

вікаріат з власною консисторією) завершилися поразкою на користь мукачівського єпископа Симеона Ольшавського. Останнього імператор Карл VI Габсбург, а за ним і Римський Престол іменували «*єпископом Мукачівським та Марамороським*»⁶⁷³.

У ході створення румунських єпархій Герла та Лугош, а також митрополії Фагараш–Альба-Юлія, було проведено перепис парафій, про який зберігся «*Конспект*» від 16 червня 1851 року. Комісія на чолі з марамороським вікарієм Мукачівської греко-католицької єпархії Петром Анкерком дійшла висновку, що в комітатах Мараморош, Сатмар і Уточа проживало 105 107 румунських вірників, які володіли румунською мовою. Крім того, в цих комітатах налічувалося 11 996 русинів⁶⁷⁴. Загальна ж кількість греко-католиків Сатумарського архідияконату (3 парафії і 6 філій) у 1851 р. становила 13 593 осіб, більшість з яких були румунсько-русинськими, румунсько-угорськими та угорсько-румунськими білінгвами. Крім того, 2989 вірників (всі – у Сату-Маре – Мінтіу) були румунсько-угорсько-русинськими полілінгвами⁶⁷⁵.

26 листопада 1853 р. папа Пій IX канонізував обидві румунські греко-католицькі єпархії (Лугош – буллою «*Apostolicum ministerium*», Герлу – буллою «*Ad Apostolicam sedem*»). Окремою своєю енциклікою «*Ecclesiam Christi*» від того ж 26 листопада 1853 р. папа підтвердив канонічну самостійність унійної митрополії Альба-Юлія з осідком у м. Блаж (рум. *Blaj*; нім. *Blesendorf*; угор. *Balázsfalva*). Крім власне митрополичої одиниці, до новоствореної румунської греко-католицької архієпархії ввійшли три суфраганні єпархії: Великоарадинська, Лугоська і Герлянська⁶⁷⁶. Новостворена єпархія Герла налічувала 634 парафії та 410 тис. вірників. З них 540 парафій і 350 тис. вірників відійшли від єпархії Фагараш, а 94 парафії і 60 тис. вірників – від Мукачівської єпархії⁶⁷⁷. Так у 1853 р. відбувся третій поділ Мукачівської греко-католицької єпархії.

673 ПЕКАР А., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 73-74.

674 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 102.

675 *Ibedem*, s. 102-103.

676 МАНЕР Г.-Кр.: *Греко-Католицька Церква в Семигороді (Румунія) у період між двома світовими війнами. Між національними претензіями і поліконфесійною реальністю*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 223.

677 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 55; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása...*, old. 73. Дет. про історію єпархії Клуж-Герла див.: RADU V.: *Vicariatul șimleului în șematismeale episcopiei greco-catoalice (române unite cu Roma) de Cluj-Gherla (1867-1930)*. In: *Acta Musei Porolissensis. Istorie – Etnografie*, Vol. XXXIV. Zalău, 2012, s. 55-60; GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház...*

Фактично 94 парафії Мукачівської єпархії, що відійшли до новоствореної єпархії Герла, за даними шематизму 1867 р., налічували 104 977 вірників, які проживали в комітатах Мараморош і Угоча. З них, правда, 81 парафія із 86 812 вірниками за етномовною ідентичністю були суцільно румунськими, 6 парафій із 7730 вірниками – румуно-угорськими, 4 парафії із 6178 вірниками – румуно-русинськими і 3 парафії із 4277 вірниками – румуно-угро-русинськими⁶⁷⁸. Значно пізніше (у 1920 р.) чотири парафії знову повернуться під юрисдикцію єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії. Станом на 1944 р. у них налічуватиметься 16 797 вірників виключно румунської національності⁶⁷⁹.

Та, як зазначив Ганс-Крістіян Манер, «*організаційна незалежність аж ніяк не означала наявність власної еклезіяльної ідентичності. Її формування Унійною Церквою відбувалося в постійних суперечках із Православною і Римо-Католицькою Церквами*»⁶⁸⁰. «Відсутність» власної еклезіяльної ідентичності, мабуть, пояснюється тим, що більшість румунів-греко-католиків новоствореної Альбаюльської архієпархії походили від однойменної унії 1697–1701 рр., тоді як меншість (понад 180 тис. осіб) – виводила свої витoki від ужгородської унійної традиції 1646 року. Однак головним у папській канонізаційній буллі було те, що одразу занепокоїло угорські урядові та церковні кола: Альбаюльсько-Фагараська архієпархія утверджувалася як «*Греко-католицька унійна провінція румунської мови*» (*Provincia graeco-catholica unita linguae rumenicae*)⁶⁸¹.

В офіційній мові Апостольської Столиці до загальнопоширених до цього часу назв «*ritus graecus*» (грецької віри), «*ritum ruthenum*» (рутенський обряд) додалася «*ritum rumenitum*» (румунський обряд). Невдовзі ототожнення національної ідентичності з національною церквою приведе до того, що в Угорщині (разом із Трансильванією) у 1900 р. із усіх 2 799 479 румунів – 1 710 336 будуть ортодоксами (православними), а 1 029 336 – греко-католиками. Іншими словами, румунська національна ідентичність напередодні розпаду Австро-Угорщини (1918) складатиметься на 2/3 із православних і на 1/3 – із греко-католиків⁶⁸².

678 *Shematismus venerabilis cleri neo-erectae dioecesis Szamos-Újváriensis gr. cath. pro anno a Christo nato MDCCCLXVII*. Szamosújvár, 1867, p. VI-VIII; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeknek 1792. évi katalógusa...*, old. 19; BOTLIK J.: *Három kereszt alatt...*, old. 57; CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 103-107.

679 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeknek 1792. évi katalógusa...*, old. 20.

680 МАНЕР Г.-Кр.: *Греко-Католицька Церква в Семігороді (Румунія) у період між двома світовими війнами...*, с. 223.

681 NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani...*, Vol. II, p. 683.

682 GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház...*

3. Угорці–греко–католики і Гайдудорозька єпархія

«Не парадоксом, а феноменом» характеризує проблематику конфесійної та національної ідентичності Греко-католицької церкви в Угорщині сучасний історик Норберт Шпанненбергер⁶⁸³. В історичній та богословській літературі частина дослідників (здебільшого української орієнтації) розуміє угорських греко-католиків винятково «продуктом» цілеспрямованої політики мадяризації русинів⁶⁸⁴. Для цього існує достатньо підстав так думати, але їх надто недостатньо для об'єктивного розкриття питання. Натомість інша частина (за аналогією до угорських римо-католиків і кальвіністів-реформатів) вважає їх «справжньою мадярською Церквою»⁶⁸⁵. У зв'язку з цим, при висвітленні четвертого поділу Мукачівської греко-католицької єпархії доречно буде триматися слухного застереження Н. Шпанненбергера: «У цьому контексті засаднича роль належить самовизначенню, дискурсу щодо ідентичності всередині спільноти вірних. Ким вони самі себе вважають, які компоненти визначають їхній історичний автопортрет? Чи вони поділяють долю своїх румунських та руських братів по вірі із Семигороду

683 ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 199-211.

684 Неповна бібліографія теми в українській історіографії: BARAN A.: *Metropolis Kioviensis et eparchia Mucačoviensis...*, 111 p.; БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті...*, 63 с.; РЕКАР А.В.: *Historic background of the eparchy of Prjashév...*, 81 p.; БАРАН О.: *Питання Українського Патріархату...*, 39 с.; РЕКАР А.В., OSBM: *The bishops the Eparchy of Mukachevo with historical outlines...*, 88 p.; БАРАН О.: *Нариси історії Пряшівщини...*, 149 с.; МОНЧАК І.: *Самоуправна Київська Церква...*, 173 с.; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ужгородська унія та її творці (1646–1996)*. In: *Записки ЧСВВ*, Секція II, Том XV (XXI), Вип. 1-4. Рим, 1996, с. 247-300; ПЕКАР А.В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, 232 с.; ПАП С.: *Історія Закарпаття. У трьох томах*. Том I. Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2001, 559 с.; Том II. Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2002, 447 с.; Том III. Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2003, 647 с.

685 Неповна бібліографія теми в угорській історіографії: GRIGÁSSY G.: *A magyar görög katolikusok legújabb története*. Ungvár, 1913; KARÁCSONYI J.: *A görögkatolikus magyarok eredete*. In: *Katholikus Szemle*, 1924, № 7-8, old. 454-460; PAPP G.: *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris forrásai*. Budapest, é.n.; PIRIGYI I.: *A görög katolikus magyarság története*. Nyíregyháza, 1982; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története, I. kötet...*, 191 old.; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története, II. kötet...*, 248 old.; PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarság története*. Budapest: IKVA, 1991, 116 old.; KIRÁLY E.: *Mi, görög katolikusok*. Budapest, 1995; PILIPKÓ E.: *Ütköző identitások. A kárpátaljai magyar görög katolikusok etnikai és vallási identitástudatának vizsgálata az 1989-es változások kapcsán...*, 187 old.

та Закарпаття, яких в історичній науці прийнято називати «народами без історії»?»⁶⁸⁶.

Певно, якийсь час в комітаті Сабољч та місті Дорог, заснованому гайдуками (суміші угорців, волохів, раців/сербів та русинів), проживало багато русинів. У 1572 р. тут мешкало всього 8 угорських сімей із 67-ми, але всі вони користувалися одним обрядом і однією церквою, підпорядкованою мукачівському єпископу⁶⁸⁷. На думку відомого угорського дослідника Іштвана Удварі, випадки про незаконні шлюби, які укладали «руські батьки» (1606), перехід деяких реформатів (а це тільки угорців) у с. Мандок на «руську віру» та спроби русинів зайняти реформатську церкву в Маріяповчі Сабољчського комітату (1666), вказують на те, «що в русинсько-угорських народних контактах релігійні відмінності не становили перешкоди і частково дають пояснення про походження угорських прізвищ тих сімей, які за джерелами були руськими, рутенами»⁶⁸⁸.

У 1686 р. в Нодькалло 15 сабољчських греко-католицьких священиків підписали документ про зміцнення унії. Як впливає з цього джерела, організовані греко-католицькі парафії існували в 10 селах, в т. ч. Нодькалло і Маріяповч. Більшість русинських поселень в комітаті Сабољч, спустошеному війнами з турками та боротьбою угорців на чолі з Ракоці проти Габсбургів, виникли на зламі XVII–XVIII століть⁶⁸⁹. Як зауважує І. Удварі, в населених пунктах, в яких проживали русини повністю або частково, «прізвища русинських сімей були не русинського, а угорського характеру і походження»⁶⁹⁰. Словацький хроніст Матей Бел, наприклад, станом на 1736–1738 рр. налічує в Сабољчському комітаті 14 русинських поселень⁶⁹¹. Невдовзі вони зазнають природної асиміляції і мадяризуються.

«Вільне місто гайдуків» Гайдудорог (статус отримав 1616 р.) приваб-

686 ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 199.

687 KARÁCSONYI J.: *A görögkatolikus magyarok eredete...*, old. 454. Дет. про Сабољчський комітат див.: UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 102-107.

688 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве*. In: *Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній Карпатській батьківщині та за кордоном*, Упорядник Павло Роберт МАГОЧІЙ. Нью-Йорк: Колумбійський університет, 1993, с. 118, 131.

689 PAPP G.: *Szabolcsi görög katolikus parochiák. Szabolcs vármegye*. Budapest, 1939, old. 136-146; УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 119; UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 109, 111.

690 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 120.

691 BÉL M.: *Szabolcs vármegye. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás*, Tom. I-II. Nyíregyháza, 1979, old. 12-45; УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 121; UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 109.

лювало багатьох жителів з околиць, поступово перетворюючись у справжній Вавилон різних народів однієї грецької віри (*graeci ritus*). Якщо за даними М. Бела, у 1736–1738 рр. у Гайдудорозі згадуються дві парафії – угорсько-русинська і волоська⁶⁹², то згідно з «*Conscriptio Universarum*» церков та парафій грецької віри комітату Саболч за 1747 р. міститься інформація про існування двох парафій раців (*Rascianici*) та волохів (*Valachici*). Перша парафія на цей момент була заселеною, друга ж – опустілою⁶⁹³. За цими ж даними в с. Маріяповч проживало всього 12 греко-католицьких сімей русинів⁶⁹⁴. Але у 1751 р., згідно з даними «*Liber Conscriptio in Visita Generali visitatarum*» парафій і церков комітатів Абауйвар, Саболч і Сатмар, проведеного єпископом Мукачівської єпархії Михайлом Мануїлом Ольшавським, в Гайдудорозі діяли дві парафії: русино-угорська (*Rutheno-Hungarus*) з парохом Іваном Петковським та волоська (*Valachicus*) під проводом пароха Теодора Марколовича. Релігійних у місті проживало 2400 осіб, а нехрещених – не було⁶⁹⁵.

Саме під час цієї візитації в документах вперше йдеться про угорських уніатів. За підрахунками Антонія Годинки тоді було зафіксовано, що русини проживають у 804 суто руських і 452 змішаних селах. Вони мали 839 церков і 675 парохів, а кількість русинів становила 119 107 осіб. З них 9432 вірників проживали в 17-ти суто руських і 59 – у змішаних селах комітату Саболч. Частину вірників вільного міста Гайдудорог становили угорці⁶⁹⁶. Підтверджує цю етноконфесійну специфіку і народний фольклор. Так, в одній із пісень з XVIII ст. йдеться про те, що «*по той бік Тиси і русинський парох молиться угорською*»⁶⁹⁷.

У дійсності так і було: на парафію до Дорога свідомо скеровували лише тих священників Мукачівської єпархії, котрі добре володіли угорською мовою, при цьому вони, як підтверджено документами, походили переважно з русинських громад. Біографія майбутнього єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Андрея Бачинського, народженого 1732 р. в дрібношляхетській родині галицьких переселенців з Польщі у русинському с. Бенятині комітату Унг, – лише яскраве тому підтвердження. Свою священницьку кар'єру, спочатку як помічник пароха (1758), відтак

692 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 118 (табл.).

693 *Források a magyarországi görögkatolikus párókiák történetéhez. Az 1747. évi javadalom-összeírás...*, old. 32-33.

694 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 131.

695 *Források a magyarországi görögkatolikus párókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai...*, old. 306-307.

696 ГОДИНКА А.: *Єпископ Мих. Ман. Олиавский о релігійномъ положенію своей діоцезіѣ*. In: *Літературна недѣля Подкарпатского общества наукъ*, Рочникъ IV, 1944, Чис. 10, с. 117-119 (табл.).

697 KARÁCSONYI J.: *A görögkatolikus magyarok eredete...*, old. 457-459.

пароха (1763) і нарешті – архідиякона комітату Саболч (1765), А. Бачинський розпочав саме в Гайдудорозі⁶⁹⁸.

Душпастирську діяльність 26-річний священник мусів прилаштувати до місцевої етнмовної ситуації. Відтоді і до смерті (1809) А. Бачинський, як вдало зауважив один з кращих його біографів І. Удварі, «*тримався мовного синкретизму*». Строго слідуючи церковним приписам, гайдудорозький парох веде записи метрики церковнослов'янською, зі своїми вірниками розмовляє і листується, укладає договори, листується із міським старостою, магістратом та церковними громадами (парафіями) Саболчського архідияконату – угорською і латинською, з церковними урядами єпархії – латинською і русинською, а з комітатськими властями – офіційною латинською або угорською мовою⁶⁹⁹. Угорська церковна історіографія справедливо ставить А. Бачинському в заслугу, що в деякі частини Літургії він увів використання народної угорської мови і церковні співи дозволив перекласти угорською⁷⁰⁰.

«*Lexicon universorum regni Hungariae locolorum populorum*» 1773 р. угорських уніатів згадує вже в чотирьох комітатах Верхнього краю (*Felvidék*) Угорщини – Абауй-Торна, Боршод, Саболч і Сатмар. Відомий російський історик Олексій Петров у свій час дійшов висновку, що вказані в «*Універсальній енциклопедії населених пунктів Угорського королівства*» як русинські або русино-угорські поселення в комітатах Саболч і Сатмар, що значаться як знелюднені і спорожнілі, насправді виникли наприкінці XVII – на початку XVIII століття⁷⁰¹. Публікуючи список населених пунктів Саболчського, Сатмарського та Земплинського (південної частини) комітатів, вчений доходить висновку, що угорські імена носили нащадки зрусинізованого угорського населення, котре спочатку під тиском турків відступило на північ, а після того як турецька загроза минула, змінивши свою мову на русинську і свою релігію на уніатську, повернулися на свої колишні місця проживання. На підставі прізвищ можна припустити, що серед населення, указанного в

698 БАРАН О.: *Список Андрей Бачинский и церковне відродження на Закарпатті...*, с. 8-9; УДВАРИ І.: *Список Андрей Бачинский (1732–(1772–1809). Видатний представник русинського просвітництва...*, с. 194-195; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинів XVIII. століття...*, с. 74-75; JANKA G.: *Bacsinszky András hajdúdorogi évei*. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. Évfordulóján...*, old. 39-47.

699 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 197; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинів XVIII. століття...*, с. 74.

700 GRIGÁSSY G.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 37; TIMKÓ I.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak...*, old. 466-467; PIRIGYI I.: *A görög katolikus magyarság története*. Nyíregyháza, 1982, old. 85-89.

701 ПЕТРОВЪ А.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года...*, с. 83-95, 234-237; PETROV A.: *Kdy vznikly ruské osady na uherské Dolní zemi a vůbec za Karpaty?* In: *Ceský časopis historický*, Vol. XXIX, № 3-4. Praha, 1923, s. 411-422.

джерелі як русинське, було одночасно багато як угорців, так і змадяризованих уже русинів⁷⁰².

За таких обставин єдино можливим принципом мовної практики в цьому регіоні був лінгвістичний синкретизм: мовою Літургії в більшості громад Саболчського архідияконату була церковнослов'янська, в п'яти селах – румунська, а розмовною мовою для однієї частини вірників була угорська, для іншої – русино-угорська та румуно-угорська, рідко де (Ніредьгаза, наприклад) – словацька і/або угорська. У 1780 р. парох одного села, що належало до Гайдудорозького архідияконату, Янош Копчаї зауважив: *«Із числа членів парафії мало хто знайомий з русинською мовою, проте всі знають по-угорськи, тому проповідь ведеться на угорській мові...»*⁷⁰³. Логічно, що після таких природних асимілятивних процесів та частина двомовних русинів, яка жила змішано в селах з угорським населенням, внаслідок інтенсивних економічних, культурних, мовних контактів уже в другій третині XVIII ст. стояла перед зміною мови – на користь угорської⁷⁰⁴.

Перепис 1772 з додатками 1774 р. зафіксував таку картину: із 129 сіл Саболчського комітату в 90 (34 парафії та 56 філій) проживало греко-католицьке населення, тоді як русини вказуються уже лише у 9-ти селах, з яких у шести вживаються одночасно русинська і угорська мова, а в одному селі – русинська материнська мова. У цьому ж контексті цілком русинське колись село Маріяповч у 1772 р. вже згадується як змішане русино-угорське поселення⁷⁰⁵. Серед причин швидкої мовної асиміляції русинського населення згадуваний І. Удварі вказує такі: частина русинів прибула з тих районів, де вони разом жили з угорцями, і тут, у саболчських селах вони (а більшість з них були желярами та челяддю – найнижчими прошарками селянства) з покоління в покоління продовжували жити з угорцями. До цього ще слід додати фактор нерозвинутості греко-католицької освіти, що особливо гостро відчувалося в середовищі розпорошеної острівцями народності, якою були русини⁷⁰⁶.

Починаючи від 1780 р. угорсько-русинська та волоська греко-католицькі парафії Гайдудорога значаться як такі, в яких, крім церковнослов'янської, вже й угорська мова вважалася літургійною мовою. Перепис 1786 р. тут зафіксував 2504 греко-католиків в угорсько-русинській парафії та 1230 вір-

702 ПЕТРОВЬ А.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года...*, с. 307-324; PAPP G.: *Szabolcsi görög katolikus parochiák...*, old. 136-146.

703 Цит. за: УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 124-125.

704 УДВАРИ И.: *Прилози о карпатскоукраїнскей официційней преписи XVIII вику. Кирилски рукописи з XVIII вику у Саболчу*. In: *Шветлосц*, Т. XXIII, Чис. 5. Нови Сад, 1985, с. 607-625.

705 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 127-128 (Табл. 2), 131.

706 *Там само*, с. 127.

ників – у волоській парафії⁷⁰⁷. Парохи-священики цього регіону в другій половині XVIII ст. так само походили з двомовних районів і сіл, і зазвичай вживали три (русинську, угорську, латинську) або чотири (ще й румунську) мови, або, щонайменше, розуміли ці мови. Дванадцятирічний досвід роботи А. Бачинського парохом Гайдудорога та семирічний – на посаді архідиякона комітату Саболч та округу Гайду давав йому пізніше як владикові усі підстави застосовувати на практиці мовний синкретизм у цілій мультикультурній єпархії. За його архієрейської діяльності в Мукачеві навіть були перекладені угорською мовою грецькі книги⁷⁰⁸.

Наприкінці XVIII ст. виникло питання переходу з церковнослов'янської мови проповіді та Літургії на угорську. Для цього навіть були підготовлені два варіанти перекладів Літургії св. Іоана Хрисостома (Златоуста). Автором мовного варіанта, близького до говірки населення південного Ніршега комітату Сатмар, був брат гайдудорозького протоієрея Яноша Крічфалушія, викладач угорської мови в Ужгородській учительській гімназії Дьордь Крічфалушій. Його переклад у 1795 р. в день іменин владики був вручений А. Бачинському⁷⁰⁹. Автором другого проекту (1793), передбаченого лише для використання у Саболчському комітеті та м. Гайдудорог, був священик парафії Галсеч (Сечовце) Мігай Кручаї, який пізніше був парохом у м. Шаторальяуйгель, а в 1804–1814 рр. – каноніком капітулу Мукачівської єпархії. Для оцінки змісту і рівня перекладів св. Літургії було створено комісію під головуванням каноніка капітулу Мукачівської єпархії Антонія Чопея⁷¹⁰. Певно, не випадково офіційна історіографія Гайдудорозької єпархії саме з іменами імператриці Марії Терезії та єпископа Андрея Бачинського пов'язує початки «греко-католицької нації угорської мови» (*graeco-catholici natione ac lingua Hungari*)⁷¹¹.

707 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 118; NYITRÁN J.: *Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában*. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ. Nyíregyháza, 2014, old. 149-172.

708 ШПААНЕНБЕРГЕР Н.: *He парадокс, а феномен...*, с. 203 (прим. 24).

709 SZÁBÓ J.: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896-1912*. Budapest, 1913, old. 463-501; VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig*. In: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1 kötet 1778-1905*, Közreadják: VÉGHSEŐ Tamás, KATKÓ Márton Áron. Nyíregyháza, 2014, old. 33.

710 *Brevis notitia historica dioecesis Hajdudorogensis*. In: *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*. Nyíregyháza: Typis Alexii Jóba, p. 12-13; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet, old. 83-84; УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 129; NYITRÁN J.: *Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában...*, old. 149-172.

711 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918...*, p. 12.

Як впливає із статистичних даних за 1806 р., серед греко-католицького населення комітату Саболч кількість русинів була незначною, більш помітною була частина двомовних русино-угорців. Іншими словами, «тиха» зміна мови русинів, які тут проживали, відбулася задовго до русинського національного відродження 1848–1868 років⁷¹². Так, у трьох архідияконатах комітату Саболч (Дорог, Дюлай і Калло) у 1806 р. налічувалося 148 греко-католицьких громад (38 парафій і 110 філій), в яких проживало 29 682 вірників. З них 10 398 були русино-угорськими білінгвами і лише 2233 вірники були русинами⁷¹³.

Подібним чином з суто русинського в русино-угорське, а відтак у чисто угорське поселення перетворюється на рубежі XVIII–XIX ст. село Маріяповч. Якщо за переписом 1784–1787 рр. в ньому нараховувалося 938 жителів греко-католицького віросповідання, лише частина з яких були угорцями, то за даними 1819 р. Маріяповч уже є типовим угорським сільським містечком з населенням 1427 чол., з яких 930 були греко-католиками, але вже не русинами, а угорцями та русино-угорцями⁷¹⁴.

Станом на 1841 р., за підрахунками Елека Фейнеші, із 1 322 344 греко-католиків в п'яти єпархіях Угорщини угорців налічувалося 115 224 чол., або 8,71%⁷¹⁵. Деякі угорські автори тільки в Мукачівській єпархії гіпетрофовано обчислюють кількість угорських греко-католиків аж до бл. 200 тис., більшість з яких протягом десятиліть домагалися впровадження угорської мови до Літургії⁷¹⁶. Так чи інакше, але багатотисячна громада угорців-греко-католиків поволі змушувала владу зважати на задоволення її духовних інтересів.

712 ZEGUC I.: *Die nationalpolitischen bestrebungen der Karpato-Ruthenen, 1848-1914*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965, s. 17-71; HAKAKSIM L.: *K problematike obrodenia Ukrajincov východného Slovenska a Zakarpatska*. In: Олександр Духнович. *Матеріали наукової конференції*. Пряшів, 1965, s. 17-29; МАГОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, с. 31-38.

713 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 130 (Табл. 3).

714 УДВАРИ И.: *Маріяповч – дакедишині вирски и културни центер Русинох*. In: *Народни Календар за 1990 рок*. Нови Сад, 1989, с. 222-235; УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 131-132; UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 123-124; УДВАРИ И.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітє...*, с. 157-158.

715 FÉNYESE.: *Magyar országnak, tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. Magyarország statistikája (első kötet III)...*, old. 37.

716 PETRUS J.: *A magyarság önvédelme. A keleti rítusú Egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*. Debrecen, 1897, old. 3-53; (ОРОС), Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 212.

Від 1849 р. стало зрозумілим, що частина греко-католиків в Угорщині має якщо не виразно політичні, то цілком очевидні культурні русофільські/москвофільські симпатії, тому угорські кальвіністські кола справедливо звинувачували їх (особливо русинів) у пропаганді російської мови та культури⁷¹⁷. Образливе і принизливе клеймо «росіяни» (угор. *oroszók*) для частини з них стало неприйнятним. Інша обставина, яка представляла питання релігійної та інституційної самобутності угорців-греко-католиків, власне, як загальнонаціональну проблему, полягала в зміцненні румунів-греко-католиків після того як майже всі вони у 1853 р. вийшли з-під юрисдикції угорського примаса та естергомського архієпископа і об'єдналися в окрему Фагараш-Альбаюльську архієпархію⁷¹⁸.

У 1863 р. угорські греко-католики із Гайдудорога просили в мукачівського єпископа Василя Поповича дозволу вживати угорську мову в Літургії, але угорський примас Янош Сцітовскі категорично відхилив їхню петицію. Тоді в травні 1866 р. зібрання вірних, мотивуючи своє рішення тим, що співвітчизники їх не вважають за повноцінних угорців, бо не підтримують прагнень служити Літургію угорською мовою (про це чітко заявляв того ж року священник парафії Гойдубесермень Ігнацій Рошкович), ухвалило рішення створити власну угорську греко-католицьку єпархію. У розпалі дискусії часто можна було почути, що, мовляв, «у Європі кожний народ знає асимілювати, лише угорці ні»⁷¹⁹.

«Вчасно» «масла у вогонь підлив» великоварадинський румунський єпископ Йосиф Папп-Сілады, який у своїй етнічно строкатій єпархії у 1867 р. суворо заборонив вірникам м. Мако співати в храмі угорською мовою⁷²⁰. Випадок у Мако яскраво ілюструє тезу про формування націоналізму на релігійній основі.

717 Найновіший погляд на тему Мукачівської греко-католицької єпархії в роки революції 1848–1849 рр. див.: BENDÁSZ I.: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1997, 191 old.; MOLNÁR F.: *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia*. Nyíregyháza, 2014, 220 old.

718 VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalmá a kezdetektől 1905-ig...*, old. 34-35.

719 РУСАКЪ Ю.П. [ГАДЖЕГА, Ю.]: *Мукачевская епархия и ея борьба за права русскаго языка и народности во время епископства Василя Поповича*. In: *Карпаторусский сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь Президента Т. Г. Масарика 1850–1930*. Ужгородь, 1931, с. 50-68; ПЕКАР А.В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 95-96; ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 204.

720 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 14; PIRIGYI I.: *A görög katolikus magyarság története...*, old. 108-109; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 84-89; VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalmá a kezdetektől 1905-ig...*, old. 36-38.

Після австро-угорської угоди про вирівняння (*Ausgleich*, 1867 р.) ідея самостійної угорської греко-католицької єпархії уже сприймалася як «патріотична справа». У результаті компромісу, який було знайдено між владними колами держави і церкви, 20 вересня 1873 р. в Мукачівській греко-католицькій єпархії було засновано окремий угорський греко-католицький вікаріат з осідком вікарія у м. Гайдудорог і чисельністю вірників 49 922 душ. До його складу увійшли 33 парафії Мукачівської греко-католицької єпархії, а його першим вікарієм став канцлер-канонік Мукачівської греко-католицької єпархії Янош Данилович⁷²¹. Але це був лише компроміс, бо заснована напередодні 16 квітня 1868 р. *Комісія у справах гайдудорозьких греко-католиків Угорщини* на чолі з офіцером у відставці Людвиком Фаркашем (до неї входило 27 чол.) вимагала, щоб до окремої єпархії увійшло 58 парафій від єпархій: Мукачівської – 45, Великоварадинської – 7, Пряшівської – 5 і Самошуйварської (Герлянської) – 1⁷²². Традиційною вимогою залишалось введення угорської розмовної мови до Літургії⁷²³.

Негативне ставлення угорської латинської єпархії до даної ідеї в епоху націоналізму цілком зрозуміле. По-перше, римо-католицький клір боявся конфлікту з Апостольським престолом, який і надалі обстоював традиційну точку зору «*ne lingua vulgaris in liturgiam introducatur*», природно побоюючись прецеденту, що міг викликати ерозію всередині цілої Католицької церкви. По-друге, поділ уже існуючих, заселених переважно етнічними меншинами, білінгвами та полілінгвами греко-католицьких єпархій в Угорщині (Мукачівської, Пряшівської та Великоварадинської), Трансільванії (Фагарасько-Альбаюльської, Герлянської та Лугоської) і Сербії/Хорватії (Крижевацької), викликав би нові міжетнічні конфлікти, чого естергомський архієпископ як примас Католицької церкви Угорщини із зрозумілих причин бажав уникнути⁷²⁴.

Але примас та естергомський архієпископ Янош Шімор виявився «старомодним»: саме цей потенціал вирішення питання угорських греко-католиків і почнуть використовувати з того часу угорські владні кола. Приклад «тихої», ненав'язливої, природної мадяризації колишнього русинського

721 GRIGÁSSY G.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 106-112; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 89-93; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I, с. 96 (прим. 24, 26); VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalmá a kezdetektől 1905-ig...*, old. 38-41.

722 SZÁBÓ J.: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja...*, old. 348-349; *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 14-16.

723 GRIGÁSSY G.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 106-112; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 89-93; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I, с. 96 (прим. 24, 26).

724 ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен...*, с. 205.

села Маріяповч – більш ніж показовий. Станом на 1880 р. із 1544 усіх його жителів лише 78 осіб вважали русинську мову своєю рідною (материнською) мовою⁷²⁵. 23 січня 1881 р. гайдудорозькі греко-католики скерували до церковної і світської влади нову петицію, в якій використали невідомий до цих пір у Католицькій церкві Угорщини аргумент: впровадивши угорську мову до Літургії, можна буде «успішно» поширити її і серед неугорців, тобто національних меншин⁷²⁶. На зміну романтичному (культурному) націоналізму прийшов консервативний (політичний) націоналізм.

Від цього часу князі Церкви відчули тиск «високої політики» і вже ніхто не мав сумніву у тому, що вчорашні «старовірні русини» з околиць Гайдудорога завтра стануть повноцінними членами «єдиної угорської національної Церкви». Реалізація цього, як бачимо, не лише релігійного, а чимдалі все більше політичного проекту під впливом «кальвіністського Риму» – Дебрецена та урядовців – кальвіністів за віросповіданням (у той час і прем'єр-міністр Дезідер Банффі, і голова парламенту Дезідер Сіладьї були кальвіністами), вступила в активну фазу. Особливої гостроти цій справі додав той факт, що все це відбувалося на фоні величного святкування у 1896 р. Тисячоліття віднайдення угорцями Батьківщини⁷²⁷. Публічна демонстрація саметакого розуміння розвитку подій сталася у розпал святкування *Millenium*-у. 27 червня 1896 р. в університетській церкві Будапешта гайдудорозький парох Андор Уйгелі, усупереч офіційній забороні Католицької церкви, відслужив Літургію угорською мовою⁷²⁸.

У відповідь на цю зухвалість Апостольська Столиця 2 вересня 1896 р. папським декретом категорично заборонила вживати угорські літургійні книги і категорично наказала в Гайдудорозькому вікаріаті відправляти богослужіння церковнослов'янською мовою⁷²⁹. Ще далі пішла Колегія кардиналів *Sancta Congregatio de propaganda fide pro negotiis ritus orientalis*: на своєму засіданні 26 вересня 1896 р. отці Церкви, крім заборони вести Літургію угорською мовою, зажадали знищення церковних книг, перекладених до цього угорською мовою⁷³⁰.

725 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 124; УДВАРИ І.: *Образчики з історії нудкарпатських русинів XVIII. столітє...*, с. 158.

726 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 93-95; ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *He парадокс, а феномен...*, с. 205.

727 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, р. 17-21; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 95-98.

728 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 96; ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *He парадокс, а феномен...*, с. 206.

729 GRIGÁSSY G.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 60-63, 65-66; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 96-97.

730 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 96-99; ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *He парадокс, а феномен...*, с. 207 (прим. 40).

Але Гайдудорозький виконавчий комітет, підтримуваний урядом, продовжував доводити свою патріотичну позицію у визначений спосіб. Доказом цього є заснування в Будапешті 20 червня 1898 р. Крайового комітету греко-католиків Угорщини (*Commissionem Regnicolarem Graeco-Catholicorum Hungarorum / Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságát*) на чолі з депутатом угорського парламенту змодернізованим русином Євгеном Сабо (Сабов). В розумінні цього цивільного органу до нової єпархії мали увійти 111/113 парафій, 568 філій та 134 527 вірників. А саме: від Мукачівської єпархії – 77 парафій і 100 300 вірників із комітетів Саболач (31), Земплин (15), Гайду (2), Сатмар (14), Унг (5), Угоча (7), Берег (3); від Пряшівської єпархії – 26 парафій і 24 141 вірників із комітетів Абауй-Торна (15), Боршод (9), Земплин (2); від Великоварадинської єпархії – 6 парафій і 5275 вірників; від Самошуйварської (Герлянської) єпархії – 1 парафія і 1033 вірників та від Естергомської архієпархії – 1 парафія (Будапешт) і 2752 вірників⁷³¹.

Найбільшою проблемою в ході підготовки заснування окремої греко-католицької єпархії для угорців стали угорці-греко-католики в Трансільванії. На той момент під юрисдикцією румунських греко-католицьких єпископів Трансільванії та Угорщини перебувало близько 70 тис. угорських греко-католиків, яким пастирську опіку надавали здебільшого румунські священники угорською літургійною мовою⁷³², в надії, що вони зостануться під їхньою юрисдикцією.

У 1900 р. Крайовий комітет організувала прощу до Риму з нагоди Святого 1900 р., в якій під проводом пряшівського греко-католицького єпископа Яноша Валія взяли участь 461 мирянин та 67 священників. Цього разу Апостольська Столиця пішла на маленький компроміс: в угорських парафіях т. зв. «тихі» молитви та анафору дозволила промовляти церковнослов'янською, тоді як решту Літургії – угорською мовою⁷³³. Однак для Крайового комітету, котра чимдалі ангажувала до цієї «патріотичної справи» урядові кола, такої поступки з боку Святого Престолу було недостатньо. За короткий час їй вдалося переконати уряд у необхідності створити для греко-католиків окрему угорську єпархію⁷³⁴.

731 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 22, 24-25; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 99-100; MAYER M.: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest Akadémiai kiadó, 1977, old. 144-152; VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig...*, old. 44.

732 GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház...*

733 GRIGÁSSY G.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 127-133; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 97-98; ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен*, с. 207; VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig...*, old. 45.

734 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918...*, p. 26-30; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet, old. 101-105.

Державні переписи населення, проведені угорським урядом наприкінці XIX та на початку XX ст., зафіксували всю специфіку мультикультурної ідентичності серед греко-католиків Корони Святого Іштвана⁷³⁵. Так, у 1880 р. всіх греко-католиків в Угорщині налічувалося 1 497 268 осіб. Понад половина з них (850 736, або 56,82%) були румунами, більш як кожний п'ятий (329 351, або 22,79%) – русинами. Решту греко-католиків становили: угорці – 134 853 (9%), словаки – 98 750 (6,6%), роми – 23 655 (1,58%), хорвати і серби – 10 045 (0,67%), поляки – 1130 (0,075%)⁷³⁶.

У 1900 р. в Короні Святого Іштвана (Угорщині разом із Трансільванією) проживало уже 1 841 272 греко-католиків. З них 1 029 336 (55,9%) – румуни, більш як кожний п'ятий (410 775, або 22,31%) – русини. Решта греко-католиків були: 293 973 (13,39%) – угорці, 101 578 (5,52%) – словаки та 8198 (0,44%) – серби і хорвати. Через десять років (1910) кількість греко-католиків в Угорщині зросла до 2 007 916 осіб. З них – прямих нащадків ужгородської унії – русинів, угорців та словаків відповідно налічувалося 456 027 (22,71%), 304 322 (15,15%) та 79 152 (3,94%). Разом із понад 180 тис. колишніх, здебільшого румуномовних, вірників Мукачівської греко-католицької єпархії, які опинилися у складі трьох румунських греко-католицьких єпархій, та бл. 15 тисячами русинів, що проживали в Бачці і Сриму в Крижевацькій єпархії, ці 840 тис. уніатів становили понад 50% всіх греко-католиків угорської частини імперії Габсбургів. Загалом це – понад одного мільйона вірників. У такому етномовному Вавилоні проблема утворення самостійної угорської греко-католицької єпархії вже була лише питанням короткого часу.

Згідно з даними перепису 1910 р., 304 322 греко-католика-угорця проживали у 169 парафіях Фагараш-Альбаюльської, Мукачівської, Пряшівської та Великоварадинської єпархій Трансільванії та Угорщини. З них на території майбутньої Гайдудорозької єпархії – 162 парафії і 215 498 вірників. Материнською мовою для 183 757 греко-католиків була угорська, 26 823 – румунська, 1623 – словацька, 968 – русинська і для 2804 – одна із інших мов.

735 Дет. див.: ФЕНИЧ В.: *Едінів комплекс: народ у пошуках своєї ідентичності (приклад імперських і національних уявлень у XIX – на початку XX ст.)*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Редкол.: М. Вегеш (голова) та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009, Вип. 22, с. 44-51; ФЕНИЧ В.: *В оточенні інших: греко-католики Мукачівської єпархії та їх сусіди у світлі сучасних досліджень офіційної статистики кінця XIX – початку XX ст.* In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2010, Вип. 25, с. 104-125; ФЕНИЧ В.: *Між вірою і нацією: етноконфесійна панорама Австро-Угорщини і Мараморош-Сиготські судові процеси*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 3, Редкол. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2014, с. 303-315.

736 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 239.

Із 24 094 угорців, які розмовляли угорською, лише 7826 угорською мовою читати і писати не вміли. 40% угорських греко-католиків, або 120 749 осіб, не проживали на території майбутньої Гайдудорозької єпархії. У 21 парафії для більшості вірників материнською мовою була румунська, і таких налічувалося 40 000 осіб. Крім них, на території майбутньої Гайдудорозької єпархії залишалося ще 80 747 слов'ян (з них більшість – русини). Майбутня єпархія, згідно з переписом 1910 р., мала б поширюватися на територію 17-ти комітатів: Чонград, Чонад, Гевеш, Яснодькунсолнок, Боршод, Унг, Земплин, Бекеш, Бігар, Гайду, Саболч, Сатмар, Угоча, Чік, Гаромсейк, Мороштордо і Удваргелі⁷³⁷. Однак на такий грабунок грішних душ серед білого дня урядові кола Угорщини не наважилися.

У своїй декларації на підтримку єпархії в Гайдудорозі від 1912 р. до міністра віросповідань угорські греко-католики чи не найвиразніше визначили свою подвійну ідентичність: з одного боку, вони постійно наголошували, що попри інституційну приналежність до румунських та русинських єпархій, вони завжди визнавали себе частиною угорського етносу, а з іншого – не втомлювалися запевняти у своїй вірності католицизму, щодня перебуваючи «посеред кальвіністського моря». У зв'язку з цим, важко не погодитися із висновком Н. Шпанненбергера, що у випадку із появою такого «феномену, а не парадоксу» як угорці-греко-католики, «маємо синтез етнічної та релігійної тотожности»⁷³⁸.

У підсумку, 6 травня 1912 р. Франц Йосиф санкціонував заснування Гайдудорозької греко-католицької єпархії (*Dioecesis graeco-catholicam Hajdudorogensem fundavit*), а папа Пій X своєю буллою *Christifideles Graeci* від 7 червня того ж року державне рішення підтвердив: «*Erectio dioecesis Hajdudoroghensis ritus catholici in Hungaria*»⁷³⁹. До новоутвореної церковної провінції коштом інших греко-католицьких єпархій Угорщини і Трансільванії згідно з «Каталогом парафій нової єпархії» (*Catalogum Parochiarum novae Dioecesi...*), укладеним Апостольським нунцієм у Відні Рафаелом де Легуїньйо Скапінеллі 17 листопада 1912 р., ввійшли 162 парафії із 215 498 вірниками від єпархій: Пряшівської – 8 парафій; Мукачівської – 70 парафій із 112 760 вірниками (з них: 53 парафії із 85 058 вірними уже були угорськими, 16 парафій із 26 731 вірником – угро-русинськими і одна парафія із 971 вірником – угро-румунською; Самошуйварської (Герлянської) – 4 парафії; Великоварадинської – 44; Фарараської – 35 та Естергомської – 1 (Будапешт)⁷⁴⁰.

737 *Shematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, р. 42-43; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 112; GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház...*

738 ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен...*, с. 207.

739 Текст булли папи див.: *Acta Apostolicus Sedis*, 12 (1912), р. 429-435; *Shematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918...*, р. 31-40.

740 *Shematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini*

Із 215 498 вірників Гайдудорозької єпархії за етнічною ознакою 183 757 були угорцями, 26 823 – румунами, 1623 – словаками, 968 – русинами і для 2509 вірників рідною була одна із інших мов. Із 24 094 неугорців, які втім добре розмовляли угорською, лише 7826 вірників граматики цієї мови не знали⁷⁴¹.

Так відбувся четвертий поділ Мукачівської греко-католицької єпархії. Окрім вже існуючих до цього часу греко-католицьких Церков русинської (Мукачівська і Пряшівська єпархії) та румунської (Фагараш-Альбаюльська, Великоварадинська, Герлська та Лугоська єпархії) етній, у 1912 р. постала ще одна національна – Угорська церква. У 1915 р. парафії новоствореної єпархії були адміністративно розподілені: 28 належали кафедральному архідияконату Гайдудорог, 33 – архідияконату Саболч, 43 – архідияконату Сатмар, 24 – архідияконату Земплин і 35 – архідияконату Секуль⁷⁴².

4. Перші нащадки ужгородської унійної традиції в США

Крім інституційних та людських втрат, що зазнала Мукачівська греко-католицька єпархія від 1816 до 1946 р. внаслідок шести її поділів за географічно-етнічною ознакою, та тих близько 3,5 тис. русинських переселенців, які в другій половині XVIII ст. опинилися у складі Крижевацької єпархії, десятки тисяч нащадків ужгородської унійної традиції русинської, словацької, угорської, румунської та сербської ідентичностей на зламі XIX і XX ст. тимчасово або назавжди емігрували та оселилися в США.

Згідно з даними, які наводить угорська дослідниця Марія Майєр, станом на 1890–1900 рр. емігранти в США із Австро-Угорщини посідали третє місце (15,5%), поступаючись вихідцям лише із Великої Британії (19,4%) та Італії (17,1%). Однак у період з 1901 до 1913 р. емігранти з Австро-Угорщини до США уже посіли перше місце (23,8%). Конкретно з Угорщини ця частка станом на 1911–1913 рр. коливалася між 8,8 і 9,8%. Якщо говорити мовою чисел, то станом на 1896–1900 рр., за американськими даними, з Угорщини

1918., р. 31-34; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészéneinek 1792. évi katalógusa...*, old. 20-21; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 109-111.

741 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 112.

742 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918.*, р. 50; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 123-125; ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен...*, с. 209-210; (ООРС), Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами...*, с. 214.

та Австрії до США емігрували 315 269 чол., тоді як за угорськими даними – лише 34 712 особи. Відповідно до більш точних даних, які стосуються періоду від 1901 до 1913 р., із Угорщини до США емігрувало 1 463 692 – за американськими даними, або 1 127 536 осіб – за угорськими даними. Для більшості з них угорська мова не була рідною: за період від 1900 до 1913 р. таких було 73,9% – за американськими даними, або 64,6% – за угорськими даними. Якщо брати до уваги не материнську (рідну) мову, а національність, з якою себе ідентифікував емігрант, то співвідношення між угорцями і неугорцями було таким: угорців 51,4% у 1900 р. та 54,5% – у 1910 р.; неугорців у цей самий час – 48,6 та 45,5%. Частка ж серед інших національностей русинів як емігрантів до США, крім, можливо, хорватів, була найнижчою: 1900 р. – 2,5%, 1905–1907 рр. – 3,8%, 1910 р. – 2,5% і 1911–1913 рр. – 3,9%⁷⁴³.

Вирахувати більш-менш точну кількість греко-католиків чи русинів, які емігрували саме з Мукачівської греко-католицької єпархії в період від 1880-х рр. до 1914 р., не можливо через брак достовірних даних про нелегальну іміграцію. Свого часу український історик-емігрант в Чехословаччині Олександр Мицюк, на підставі лише офіційної угорської статистики, підрахував, що від 1871 до 1914 р. до США емігрувало 60 тис. русинів⁷⁴⁴.

Всього ж за даними угорської офіційної статистики із чотирьох комітетів майбутнього Закарпаття (Унг, Берег, Угоча та Мараморощ) лише за період від 1899 до 1913 р. емігрувало 92 421 чол. Згідно з архівними даними, які наводить ужгородський історик Василь Ілько, «із закарпатських комітетів лише в 1900–1905 рр. без паспортів емігрувало 10 700 чол.». Оскільки в наступних роках таких емігрантів було у півтора рази більше, вчений доходить висновку, що у 1899–1913 рр. Закарпаття залишили близько 120 тис. чол. За цей же час 19 162 чол., або 20% усіх переселенців повернулися на Закарпаття⁷⁴⁵. Пострадянський мега-наратив з історії Закарпаття (1993), без посилання на джерело, до цих відомостей додав лише більше сумнівів: «близько 90 тис. чол. виїхали за кордон у 1870–1900 рр.»⁷⁴⁶.

Однак ці дані жодним чином не можуть дати відповідь на запитання: скільки із емігрантів були греко-католиками, а з них скільки були русинами, тим більше, що радянська, а за нею і пострадянська українська історіографія

743 MAYER M.: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910...*, old. 169-174.

744 МИЦЮК О.: *З еміграції угро-русинів перед світовою війною*. In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта»*, Том 13-14. Ужгород, 1937-38, с. 21-32.

745 ІЛКО В.: *Закарпатське село на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.)*. Львів: Видавництво Львівського університету, 1973, с. 130-131.

746 *Нариси історії Закарпаття: У трьох томах, Том I (з найдавніших часів до 1918 року)*, Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. ГРАНЧАК. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993, с. 336.

під «Закарпаттям» чи «закарпатськими комітатами» до 1918 р. має на увазі лише ті чотири адміністративно-територіальні одиниці – жупи/комітати (Унг, Берег, Угоча та Мараморш), які були визначені повоєнними державними та адміністративними кордонами Закарпатської області Української РСР.

Відсутність офіційного визначення території, заселеної здебільшого етнічними русинами-греко-католиками, у період ХІХ – початку ХХ ст., багатьох сучасників та нинішніх експертів об'єктивно змушує вдаватися або до кабінетної назви «Угорська Русь», тобто всієї території, де проживали угорські русини (скорочено – угро-руси, карпаторуси, карпатські русини в Угорщині)⁷⁴⁷, або ж до кордонів/меж архієрейської юрисдикції єпископів Мукачівської та Пряшівської греко-католицьких єпархій. А це вже територія, щонайменше удвічі більша за площу утвореної радянською владою в січні 1946 р. із колишніх не цілих чотирьох жуп/комітатів Закарпатської області.

Загалом у США та інші країни в 1900–1914 рр. із Австро-Угорщини виїхало 254 000 русинів. Із них 212 тис. зупинилися конкретно в США. Всіх карпатських русинів з Австрії (Лемківщини), Угорщини (Підкарпаття, Пряшівщини), Румунії (Трансільванії) і Сербії (Бачки, Сриму) від 1880-х рр. і до Першої світової війни в США опинилося 225 тис. Із них 152 тис. були вихідцями лише з Угорщини⁷⁴⁸. Здебільшого це були священики і вірники Мукачівської, Пряшівської, Гайдудорозької та Великоварадинської єпархій, котрі, за влучним виразом польського історика Валеріана Бугела, свій континуїтет виводили від Ужгородської унії⁷⁴⁹.

Найбільше емігрантів припадає на східнославацькі комітати Шариш, Земплин, Спиш і Абауй-Торна. Від 1881 до 1913 р. звідти виїхали 348 616 чол., що становило майже половину населення цих комітатів станом на 1880 рік. Це населення утворювало ядро Пряшівської єпархії, і значна частина емігрантів була греко-католиками русинської ідентичності. За 35 років (1873–1908) із Пряшівської єпархії до Бразилії, Аргентини і США виїхали 11 067 греко-католиків⁷⁵⁰.

Своє релігійне життя на американському континенті греко-католики

747 Для прикладу див.: ФЕНИЧ В.: *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015, 144 с.

748 MAGOCSI P. R.: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. Wauconda, Illinois: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2005, p. 10-13; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*, Пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Сюжетні комент. до іл. В. Падяка. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2006, с. 61.

749 BUGEL W.: *Ekleziologie Uzhorodské unie a jejích dedicu na pozadí doby...*, s. 147-169.

750 CORANIČ J.: *Z dejin Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 167-168. Див. також: BELEJ M.: *K demografickým aspektom vysťahovalectva z východného Slovenska do USA pred I. svetovou vojnou a v medzivojnovom období*. In: *Obyvatel'stvo Karpatskej kotliny. I*, Zostavili: Peter KÓNYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 86-95.

почали влаштовувати із 1884 р. (галицький священик Іван Волянський) та із 1889 р. (карпаторусинський священик Олександр Дзюбай). У 1894 р. в США налічувалося 20 греко-католицьких священиків, лише 4 з яких були з австрійської Галичини. Складні стосунки з місцевою латинською єрархією (особливо американськими ірландцями) врешті-решт призвели до втрати значної частини кліру і мирян, які під проводом священика Пряшівської єпархії Олексія Товта починаючи від 1891 р. почали переходити у православ'я. У 1901 р. таких було 2448 галичан і 4450 угрорусів⁷⁵¹, а в 1909 р. – уже 25 тис. вірників. У 1907–1914 рр. їх було організовано у 72 парафії⁷⁵².

Ще більш складними виявилися взаємини між самими греко-католиками. Галицькі русини із Австрії, які станом на 1902 р. мали 12 своїх священиків, почали називати себе українцями і підтримувати український національний рух. Натомість карпатські русини з Угорщини, які на той час мали 37 своїх душпастирів⁷⁵³, й надалі дотримувалися традиційної обрядової та етнічної ідентичності, називаючи себе русинами або людьми «руської віри»⁷⁵⁴.

Разом з тим, організацією релігійного життя всіх уніатських вірників-емігрантів із Австро-Угорщини у 1893–1907 рр. опікувався спеціально призначений для цього Римським Престолом Апостольський візитатор канонік Пряшівської єпархії Андрій Годобай. Від 1907 до 1916 р. цю посаду і функцію виконував священик Галицької митрополії монах ЧСВВ Сотер Ортинський. Булла папи «*Ea Semper*» від 16 вересня 1907 р. регулювала відносини між Латинською і Грецькою (католицькою) церквою в Америці та підносила С. Ортинського до гідності єпископа⁷⁵⁵.

751 КОНСТАНКЕВИЧ І., БОНЧЕВСКИЙ А.: *Унія в Америці. Причинок до відносин руської церкви. Відповідь Андресви гр. Шептицькому, митрополитови львівському гр. кат. обряду на его посланіє з 20. августа 1902.* New York: Видавництво Т.Р.Ц.А., 1902, с. 20.

752 MAGOCSI P. R.: *Our People...*, р. 21-26; BUGEL W.: *Ekleziologie Uzhorodské unie a jejich dedicu na pozadí doby...*, s. 155-163.

753 КОНСТАНКЕВИЧ І., БОНЧЕВСКИЙ А.: *Унія в Америці. Причинок до відносин руської церкви...*, с. 36.

754 Митрополит Андрей Шептицький з приводу цього конфлікту висловився так: «*Принцип, на котрім опираємо ся в взглядах гієрархічних, єсть очевидно не ріжниця народностей, а ріжниця обрядів*», а тому «*Русинів угорських і нас ділить не народність, а лиші понятє тої самої народности*». Цит. за: КОНСТАНКЕВИЧ І., БОНЧЕВСКИЙ А.: *Унія в Америці. Причинок до відносин руської церкви...*, с. 38, 39 (74 с.); SLIVKA J.: *Historical Mirror: Sources of the Rusin and Hungarian Greek Rite Catholics in the United States of America 1884–1963.* Brooklyn, N.Y., 1978, р. 32; МАГОЦІЙ П. Р.: *Створені чи перетворені в Америці? Народність і процес самовизначення серед карпаторусинських імігрантів і їхніх нащадків.* Ін: *Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній Карпатській батьківщині та за кордоном...*, с. 168-170.

755 MAGOCSI P. R.: *Our People...*, р. 29. Дет. див.: ГНІДИК І.І.: *Початки та розбудова греко-католицької церкви у США (кінець XIX – початок XX ст.)*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів: [б. в.], 2015, 20 с.

Спочатку опозиційний рух проти влади очолив карпаторусинський священик Іван Угрин (1908), а відтак галицький священик К. Лавришин (1909). До цієї «фронди» належали понад 40 карпаторусинських священиків та ще декілька галицьких священиків-москвофілів. Об'єднані сили 11–12 січня 1910 р. на всенародному віче у Джанстауні (штат Пенсільванія) проголосили автономію карпаторуських парафій. 16 жовтня 1913 р. І. Угрин та К. Лавришин виклали Апостольському делегату єпископу С. Ортинському свої вимоги із 15 пунктів, серед яких головна вимога зводилася до призначення окремого угро-руського єпископа. 17 серпня 1914 р. своїм декретом «*Cum Episcopo*» Апостольський престол затвердив канонічну юрисдикцію греко-католиків візантійського обряду в США. С. Ортинський поступився: він призначив собі двох генеральних вікаріїв – Августина Компордая для кліру і вірників української національної орієнтації та Олександра Дзюбая – для карпаторусинських парафій⁷⁵⁶. Загалом в юрисдикції єпископа С. Ортинського станом на 1913 р. перебувало 152 парафії, 154 священики та 500 тис. вірників – вихідців із Галичини, Буковини і Угорщини⁷⁵⁷. Скільки їх було на той час нащадками кирило-мефодіївської та ужгородської унійної традиції – визначити досить складно.

Незадовго до кончини (24.03.1916) єпископ С. Ортинський призначив двох апостольських адміністраторів: для галицьких українців – о. Петра Понятишина, а для карпаторусинів – о. Гавриїла Мартяка⁷⁵⁸. Тоді ще ніхто не здогадувався, що це був зародок двох окремих екзархатів, а в перспективі – двох єпархій та митрополій. Амбітний О. Дзюбай не змирився із втратою влади та, подібно до О. Товта, перейшов у православ'я. 7 серпня 1916 р. у Пітсбурзі його було висвячено на єпископа. До 1922 р. О. Дзюбаю вдалося повернути у православ'я від 30 до 40 парафій вірників лемків із колишньої австрійської Галичини. Але у 1924 р. єпископ О. Дзюбай повернувся до Католицької церкви, жив у монастирі в Грейморі та помер у Трентоні в 1933 році як католик⁷⁵⁹.

Тим часом 8 травня 1924 р. Апостольський престол створив для США два самостійні екзархати: один – для католиків візантійського обряду, вихідців із Угорського королівства (єпископом-екзархом з центром у Пітсбурзі став священик Мукачівської греко-католицької єпархії Василь Такач) і один – для

756 ПЕКАР А.В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття...*, Том I, с. 173-175; MAGOCSI P. R.: *Our People...*, p. 29, 31.

757 MAGOCSI P. R.: *Our People...*, p. 33.

758 SLIVKA J.: *Historical Mirror...*, p. 105-106; ПЕКАР А.В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття...*, Том I, с. 173-175; MAGOCSI P. R.: *Our People...*, p. 31; БОГАЧЕВСЬКА-ХОМ'ЯК М.: *Обрання єпископа*. In: *Україна модерна*, Число 21. Львів, 2014, с. 24-27.

759 ПЕКАР А.В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття...*, Том I, с. 176; MAGOCSI P. R.: *Our People...*, p. 32-33.

галицьких уніатів-емігрантів (єпископом-екзархом з центром у Філадельфії став Константин Богачевський). На той час Апостольський екзархат у Пітсбурзі налічував 155 парафій, 129 священників і 288 390 вірників, а Апостольський екзархат у Філадельфії – 144 парафії, 129 священників і 237 тис. вірників⁷⁶⁰. Якщо клір і вірники Пітсбурзького екзархату належали до ужгородської унійної традиції, то клір і вірники екзархату з центром у Філадельфії належали до берестейської унійної традиції. Перші видозмінювали своє обрядово-літургійне та дисциплінарне життя згідно з постановами Віденського синоду (1773), а другі – Замостського синоду (1720).

5. Доля греко-католиків ужгородської унійної традиції в Угорщині та Румунії після розпаду Австро-Угорщини

Станом на 1915–1918 рр. давня «мати-церква» – Мукачівська греко-католицька єпархія охоплювала вже лише частину території п'яти королівських комітатів: Земплинського (тільки 6 деканатів – Сечовський, Міхаловський, Требішовський, Новосадський (Уйлокський), Трговицький і Занастаський площею 2300 км²), Ужанського (3230 км²), Березького (3786 км²), Угочанського (1213 км²) та Марамороського (9716 км²). Загальна площа території, на яку поширювалася архієрейська влада мукачівського владики перед розпадом Австро-Угорщини, становила 20 245 км². Під юрисдикцією мукачівського єпископа Антонія Паппа перебувало 320 парафій і 683 філії. Адміністративно єпископство поділялося на п'ять архідеканатів, які склалися із 39 деканатів. В єпархії налічувалося 451 305 вірників, що представляли декілька етнічних груп⁷⁶¹.

Сто років перед тим кількість вірників Мукачівської греко-католицької єпархії була на понад сто тисяч більшою (541 963 – у 1806 р.⁷⁶², 560 472 – у 1814 р.⁷⁶³ і 575 507 – у 1816 р.⁷⁶⁴). За сторіччя територія Мукачівської греко-католицької єпархії скоротилася із 13-ти до 5-ти комітатів (з 49 074 до

760 Душпастьєрь. Ужгородь, 1924, с. 151-153; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття...*, Том I, с. 176; MAGOCSI P. R.: *Our People...*, p. 33-34.

761 *Schematismus cleri ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis ad annum domini 1915*. Ungvári, 1915, p. 255-256.

762 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeknek 1792. évi katalógusa...*, old. 27; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeknek 1806. évi összeírása...*, old. 10.

763 *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Munkatsiensis...*, 1814, p. 1-15; LACKO M., S.J.: *Z našej minulosti. 34. Delenie Mukačevského biskupstva*. In: *Mária*, 1981, Január, s. 15.

764 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis...*, 1816.

20 245 км²), а понад 600 тис. носіїв ужгородської унійної традиції давньої «матері-церкви» опинилися в близьких і далеких дочірніх церквах-діаспорах: Крижевацькій (у Сербії та Хорватії *Королівства сербів, хорватів та словенців*), Пряшівській (у Словаччині *Чехословацької республіки*), Великоварадинській та Герлянській (у *Королівстві Румунія*), Гайдудорозькій (в *Угорському Королівстві Святого Іштвана*) та Пітсбурзькій (у *Сполучених Штатах Америки*).

Невдовзі після розпаду Австро-Угорської імперії (листопад 1918 – червень 1920 р.) із 2 025 508 греко-католиків в Угорщині, зареєстрованих за переписом 1910 р., зосталося лише 175 тис. осіб, або 7,8% нащадків ужгородської унійної традиції. Сукупні втрати греко-католиків Угорщини на користь сусідніх держав становили 92,2%(!). У Чехословаччині опинилися Мукачівська та Пряшівська, у Румунії – Фагараш-Альбаюльська, в Югославії – Крижевацька єпархії, тоді як в самій Угорщині залишилася лише Гайдудорозька греко-католицька церковна провінція.

Вже під час Першої світової війни 75 парафій Гайдудорозької греко-католицької єпархії, а це майже половина(!), опинилися у складі Румунії. З них над 68-ма здійснювалася румунська юрисдикція, а над сімома (серед них і Сату-Маре) – юрисдикція мукачівського єпископа⁷⁶⁵. 10 травня 1919 р. 57 парафій було включено до складу румунських церковних провінцій (13 із 17 669 вірниками – до архієпархії Фагараш та 44 із 16 475 вірниками – до єпархії Великий Варадин), єпархи яких управляли ними як Апостольські делегати⁷⁶⁶. За Тріанонським договором (1920) 14 з них та ще три з інших церковних провінцій знову повернулися до складу Гайдудорозької єпархії. Крім того, в кордонах повоєнної Угорщини zostалися 20 парафій з 20 тис. вірників Пряшівської єпархії і одна парафія (Рудобанячка) та дві філії – з Мукачівської єпархії.

Таким чином, у складі Угорщини після Тріанонського договору залишилося всього 105 парафій: 82 – Гайдудорозької, 20 – Пряшівської, 1 – Мукачівської, 1 – Великоварадинської і 1 – Лугоської єпархій. Всі вони відійшли з часом під юрисдикцію Гайдудорозького єпископа⁷⁶⁷. Кількість вірників Гайдудорозької єпархії становила 175 665 греко-католиків, з яких майже 88% були угорцями, 9,81% – слов'янами (русинами, словаками та сербами) і 2,2% – румунами та ромами⁷⁶⁸. Для близько 55 тис. греко-католицьких вірників

765 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 123.

766 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis pro anno domini 1948*. Nyiregyháza: Typographia Dózsa, p. 9.

767 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 123.

768 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 123-125; ШПАН-НЕНБЕРГЕР Н.: *He paradox, a fenomen...*, с. 209-210; (ОРОС), Атанасій, ієромонах:

Угорщини у 1924 р. Святий Престол створив Апостольський екзархат у Мішкольці⁷⁶⁹.

Релігійне життя угорських греко-католиків, офіційно названих державою «*римо-католиками візантійського обряду*» у період між двома світовими війнами, імпліцитно коливалося між табором противників латинізації та мадяризації на чолі з генеральним вікарієм Мішкольцького екзархату Іштваном Сантай-Семаном та ярим прихильником «*praestantia riti latini*» (*вищості латинського обряду*), каноніком і видатним каноністом Гайдудорозької єпархії Дьордем Паппом⁷⁷⁰. У 1942 р., коли угорців-греко-католиків в Угорщині налічувалося 233 672 особи, він написав: «*Гордо зберігаючи старовинну традицію візантійського обряду, ми є graecorum latinissimi*»⁷⁷¹. Звісно, з таким підходом до латинізації греко-католицького обряду в Угорщині погоджувалися не всі.

П'ятий поділ Мукачівської греко-католицької єпархії стався після завершення Першої світової війни, коли в кордонах Румунії опинилися 11 парафій (серед них і Сірет) із 22 366 вірниками, що до цього часу перебували під юрисдикцією мукачівського греко-католицького єпископа. З них, за переписом 1915 р., для 16 956 рідною мовою була русинська, для 4756 – угро-русинська і для 654 – угорська. 26 квітня 1922 р. вони були введені під юрисдикцію Апостольської адміністрації з осідком у м. Сірет (в сучасній румунській частині Буковини)⁷⁷². У 1930 р. всі вони ввійшли до складу новоутвореної Марамороської румунської греко-католицької єпархії⁷⁷³. У 1941 р. в цих 11 парафіях проживало 17 510 греко-католиків. Русинською з них була лише одна – в Марамореш-Сиготі⁷⁷⁴. Станом на 1947 р. Марамороська єпар-

Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами..., с. 214.

769 *A Hajdúdorofi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzás shematizmusa*. Nyíregyháza, 1982, old. 179-183; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 123-125; PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarország története...*, old. 92-97; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeknek 1792. évi katalógusa...*, old. 21.

770 (ОРОС), Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами...*, с. 216-221.

771 Цит. за: ТИМКÓ I.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak...*, old. 479-480; (ОРОС), Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами...*, с. 218.

772 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 173.

773 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeknek 1806. évi összeírása...*, old. 75-76; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeknek 1792. évi katalógusa...*, old. 21-22.

774 RUSU V.: *Între desființare, re-arondare ecleziastică și rezistență. Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului în perioada 1940–1944*. In: *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*, Coordonatori: Irina Liuba HORVAT, Mykhailo ZAN, Anastasia VEHEȘ. Sătmăr: Editura Muzeului Sătmărean, 2015, p. 105.

хія налічувала 397 956 вірників, що проживали в 255 густонаселених парафіях⁷⁷⁵.

Загалом у складі кількох румунських греко-католицьких єпархій Фагара-раш-Альбаюльської архієпархії за період від 1823 до 1930 р. опинилися 177 парафій із 181 438 вірниками, що колись входили до Мукачівської греко-католицької єпархії, підпорядковувалися юрисдикції мукачівського єпископа та були носіями ужгородської унійної традиції. З них близько 25 тис. осіб за етномовною ідентичністю були русинами. На жаль, у міжвоєнний період Унійна церква відкрито виступила за «румунізацію» та творення «Великої Румунії» – проєктів, у ході яких нерумуни–греко-католики свідомо приносили себе в жертву задля єдиної румунської нації⁷⁷⁶.

6. Греко-католики ужгородської унійної традиції в Чехословаччині після 1918 року

Набагато складнішим виявилось вирішення питання юрисдикції над парафіями між єпископами Мукачівської і Пряшівської єпархій, котрі після розпаду Австро-Угорщини опинилися у складі трьох частин Чехословацької республіки: Підкарпатської Русі, Словаччини та Чехії, Моравії і Сілезії. 86 парафій із усіх 320-ти, що належали юрисдикції мукачівського єпископа Антонія Паппа, опинилися за адміністративними межами Підкарпатської Русі. Тимчасом, як 12 парафій опинилися за межами державного кордону Чехословаччини (11 в Румунії і одна в Угорщині), над якими мукачівський єпископ назавжди втратить свою юрисдикцію відповідно у 1922 та 1924 рр., 71 парафія після встановлення демаркаційної лінії (внутрішнього кордону між Словаччиною та Підкарпатською Руссю в серпні 1919 р.) опиниться на території Словаччини і залишатиметься під юрисдикцією мукачівського архієрея із осідком в Ужгороді аж до Другої світової війни. Крім того, на території Чехословаччини після 1918 р. опинилися 4 парафії із угорської Гайдудорозької єпархії (серед них і Земплин) та 6 парафій і 4 філії із румунської Терлянської (на той час уже Клузько-Герлянської) єпархії та 4 філії з буковинської Сіретської апостольської адміністрації⁷⁷⁷.

Загалом у двох архідеканатах (Ужанському та Земплинському), 13-ти

775 PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján...*, old. 64.

776 МАНЕР Г.-Кр.: *Греко-Католицька Церква в Семигороді (Румунія) у період між двома світовими війнами...*, с. 229-231.

777 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 173-174.

деканатах (Бежовському, Собранському, Вініанському, Великоберезнянському, Ужгородському, Ставнянському, Турьянському/Турья-Реметському, Сечовському, Міхаловському, Требішовському, Новосадському/Уйлокському, Трговицькому, Занастаському), 86-ти парафіях та 255 філіях станом на 1915 р. проживало 69 325 вірників Мукачівської греко-католицької єпархії. З них Ужанському архідеканату (комітату) належало 7 деканатів, 36 парафій, 106 філій та 24 561 вірник, а Земплинському – 6 деканатів, 50 парафій, 149 філій та 44 764 вірники⁷⁷⁸. Такий церковно-адміністративний устрій залишатиметься до весни 1939 року.

Внаслідок Віденського арбітражу (2.11.1938), розпаду Чехословаччини та проголошення самостійної Словацької держави (14.03.1939), угорської окупації Підкарпатської Русі / Карпатської України (15-18.03.1939) та т. зв. «малої війни» між Словаччиною і Угорщиною (22-23.03.1939), Братислава змушена була відступити Будапешту територію на сході республіки із близько 40 тисячами жителів. Це був цілий округ Собранці та більша частина округу Сніна. Із 71 парафії Земплинської та Ужанської жуп (архідеканатів) Мукачівської греко-католицької єпархії 26 опинилися у складі Угорщини, а саме: із Уйлокського/Новосадського деканату – 3, Бежовського – 5, Собранського – 8 і Занастаського деканату – 10 парафій⁷⁷⁹.

13 квітня 1939 р. 45 парафій, що zostалися на території Словаччини, рішенням Конгрегації Східних церков у Римі були включені до окремої Апостольської адміністрації Мукачівської греко-католицької єпархії. Її генеральним вікарієм було призначено декана Міхаловського деканату, пароха с. Раковець-над-Ондавою о. Антона Тінка⁷⁸⁰. Хоч це і була Мукачівська апостольська адміністрація на території Словацької держави, її вікарій був підпорядкований пряшівському єпископові Павлу Петру Гойдичу аж до звільнення цих територій від нацистських військ Червоною армією восени-весною 1944–1945 років. Конкретно до Мукачівської адміністрації на Словаччині відійшли 45 парафій шести деканатів: Міхаловського – 7, Сечовського – 10, Требішовського – 9, Уйлокського/Новосадського – 4 і Вініанського – 8⁷⁸¹.

Кількість греко-католицьких вірників Мукачівського єпископства на

778 *Schematismus cleri ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis ad annum domini 1915*. Ungvárini, 1915, p. 147-212; CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 174-178.

779 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 178-180.

780 *Ibidem*, s. 179, 181.

781 *Schematismus Venerabilis Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Prešovensis (Fragopolitanae) et Administraturae Apostolicae Dioec. Munkacsensis in Slovachia pro anno domini 1944*. Prešov, 1944, p. 173-193; CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 181-182.

Словаччині від 1919 до 1940 р. коливалася залежно від зміни адміністративних та державних кордонів. Так, у 1919 р. в семи округах (Бодроцький, Капушанський, Міхаловський, Сечовський, Словацько-Новоместський, Собранецький і Снінський) поза межами Підкарпатської Русі проживало 66 376, а в межах Підкарпатської Русі – 16 745 вірників. Разом їх налічувалося 83 121 греко-католик. За урядовим переписом 1921 р. в шести округах (Краловський Хлмец, Велкі Капушани, Міхаловці, Сечовці, Сніна та Собранці) поза адміністративними межами Підкарпатської Русі проживало 68 271, а в адміністративних межах Підкарпатської Русі – 17 045 осіб. Разом це 85 316 вірників Мукачівської греко-католицької єпархії⁷⁸². У шести округах (Краловський Хлмец, Міхаловці, Собранці, Сніна, Требішов та Велкі Капушани), парафії яких у березні 1939 р. опинилися в складі Угорщини, проживало: 74 288 вірників Мукачівської греко-католицької єпархії – у 1930 р., 40 981 – у 1938 р. і 40 542 – у 1940 році⁷⁸³.

Після того як 29 червня 1945 р. Едвард Бенеш віддячив Іосіфа Сталіна за звільнення Чехословаччини від німецьких окупантів відмовою від частини суверенної чехословацької території Підкарпатської Русі, котру під назвою «Закарпатська Україна» було «законно анексовано» до складу Радянського Союзу⁷⁸⁴, на прохання пряшівського єпископа Павла Петра Гойдича 16 січня 1946 р. Свята столиця розпорядилася залишити у складі Пряшівської єпархії 47 парафій і 88 філій Апостольської адміністрації, що до того формально підлягала юрисдикції мукачівського єпископа. Станом на 1944 р. ця адміністрація налічувала у шести деканатах/округах (Міхаловський, Сечовський, Требішовський, Новосадський і Вініанський) 43 316 вірників⁷⁸⁵. Це було достатньо багато, якщо зважати на той факт, що сама Пряшівська єпархія тоді налічувала 19 деканатів, 154 парафії, 870 філій та 146 017 вірників. Після цього об'єднання Пряшівська греко-католицька єпархія мала у Словаччині 188 616 вірників, які адміністративно були організовані у 25 деканатів, 201 парафію та 958 філій⁷⁸⁶.

782 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 183.

783 *Ibidem*, s. 184.

784 Дет. див.: МАРКУСЬ В.: *Приєднання Закарпатської України до Радянської України, 1944–1945*, Вступне слово: Андре Пера. Друге вид. К.: МПП «ІНТЕЛ», 1992, 111 с.; МАРЬИНА В.В.: *К событиям в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) осенью 1944 – зимой 1945 года*. In: *Славяноведение*, 2001, № 3, с. 27-48; МАРЬИНА В.В.: *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг.* М.: Новый хронограф, 2003, 304 с.

785 BORZA P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939–1945)*. Prešov, 2006, s. 91; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 284-288.

786 CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 287-288.

Відповідно до підписаної 10 липня 1946 р. у Москві угоди між СРСР і ЧСР про взаємний обмін населенням (оптацію) із Чехословаччини до Радянського Союзу у 1947 р. переїхало 6752 греко-католики Пряшівської єпархії (здебільшого з Бардієва, Сабінова, Попрада, Маковиці, Левоча, Спишу). Загалом із Словаччини до СРСР тоді виїхало близько 12 тис. осіб⁷⁸⁷. До 1948 р., тобто після остаточного врегулювання радянсько-чехословацького кордону, територія, відчужена від Мукачівської до Пряшівської єпархії, сягнула уже 80 парафій, 185 філій із загальною чисельністю вірників 80 558 осіб⁷⁸⁸.

Так закінчився неспеціально «організований» шостий адміністративний поділ Мукачівської греко-католицької єпархії, розпочатий у квітні 1939 року. Із відчужених парафій 21 лютого 1997 р. у складі Пряшівської греко-католицької єпархії Римський Престол утворить Кошицький апостольський екзархат⁷⁸⁹. Від 2008 р. екзархат стане окремою єпархією.

Таким чином, до складу Пряшівської греко-католицької єпархії за період від 1816 до 1948 р. від Мукачівської греко-католицької єпархії відійшли 273 парафії із 230 545 вірниками. З них близько 200 тис. осіб були етнічними русинами, котрі, так само як і русини в трьох румунських єпархіях та русини в угорській Гайдудорозькій єпархії, продовжуючи залишатися носіями ужгородської унійної традиції, *ipse pose* здебільшого акультурувалися в словацьку національність⁷⁹⁰. Разом з тим, чимало з них зберегли свою карпаторусинську ідентичність донині.

Окремо кілька слів належить сказати про утворення греко-католицької церковної організації в столиці Чехословаччини – Празі, землях Чехії, Моравії та Сілезії. За даними урядових переписів 1921 р., в Чеських землях греко-католиками себе назвали 9264 вірники (в Чехії – 6771, Моравії – 1772 і Сілезії – 721), а в 1930 р. таких уже було 12 149 (в Чехії – 8004, Моравії і

787 *Schematismus Venerabilis cleri Dioecesis Fragopolitanae seu Prešovensis. Administraturae Apostolicae Munkačensis et Hajdudorogensis necnon onium Graeci Ritus Catholicorum in republica Českoslovaccae degentium pro anno domini 1948 ab erecta sede episcopali* 132. Prešov, 1948, s. 41-145; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 306-307.

788 *Schematismus Venerabilis cleri Dioecesis Fragopolitanae seu Prešovensis Administraturae Apostolicae Munkačensis pro anno domini 1948*. Fragopoli, 1948, p. 206; ŠTURÁK P., THLÍČ: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989...*, s. 63-64, 70.

789 CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 287, 424-429.

790 МАГОЧІЙ П. Р.: *Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква?*..., с. 170-173; ЛЕТЦ Р.: *Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами...*, с. 174-186; CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 13-298; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 197-473.

Сілезії – 4145)⁷⁹¹. Шематизми Пряшівської греко-католицької єпархії подають трохи меншу кількість греко-католиків: 1931 р. – 7258 вірників (у т. ч. в Чехії – 5621, з них у Празі – 1209 (з-поміж них було 200 студентів-карпаторусинів), в Моравії – 1201 і Сілезії – 436), а 1938 р. – 12 146 греко-католиків (у т. ч. в Чехії – 8006, з них у Празі – 1617, Моравії і Сілезії – 4140)⁷⁹².

Для всіх понад 12 тис. греко-католиків, більшість з яких були нащадками ужгородської унійної традиції, необхідно було організувати парафії. Першим цим питанням на початку 1926 р. зайнявся греко-католицький священник із Словаччини Еміл Мудлік. Новим греко-католицьким адміністратором у Празі у 1929 р. став майбутній пряшівський помічний єпископ-мученик Василь Гопко. 12 лютого 1932 р. греко-католики Праги отримали першу свою культову будівлю – храм св. Климента⁷⁹³.

16 грудня 1933 р. в Празі, під юрисдикцією пряшівського єпископа, було засновано першу греко-католицьку парафію з юрисдикцією пароха для вірників усієї Чехії, Моравії та Сілезії. Папським декретом Пія XI «*Quo efficacius*» 20 грудня 1935 р. Конгрегація Східних церков підтвердила заснування парафії в Празі. Вірниками празької парафії були не лише мешканці із Пряшівської та Мукачівської єпархій, а й русинські та українські емігранти з польської Галичини та радянської України⁷⁹⁴.

Крім Праги, о. В. Гопко виконував душпастирські обов'язки ще в 11-ти населених пунктах, зокрема у Брно. У цьому місті у 1931 р. проживало 295 греко-католиків, а в цілій Моравії та Сілезії – 1727 вірників-уніатів. У 1937 р. виникла окрема парафія в Брно, юрисдикція якої поширювалася на цілу Моравію та Сілезію. Першим парохом у Брно став Якуб Граділь, а основну кількість вірників становили внутрішні мігранти із Словаччини та Підкарпатської Русі та емігранти із польської Галичини і Румунії, які тут працювали сезонними робітниками або навчалися як студенти⁷⁹⁵.

791 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 155.

792 *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fragopolitanae (Prešov-Prjašev) pro anno Domini 1931*. Ab erecta Sede Episcopali anno 115. Fragopoli, 1931, s. 26-27; CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 155 (таблиці, s. 156-157).

793 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 159-168.

794 *Ibidem*, s. 168-170.

795 *Ibidem*, s. 170-172. Трохи інші відомості черпаємо із книги Рудолфа Матоли. За його підрахунками, станом на 1 грудня 1930 р. в Чеських землях проживало 9973 греко-католика, з них у Празі – 1272, а у Брно – 897. У 1948 р. у Пряшівській греко-католицькій єпархії в Чехії та Моравії налічувалося близько 50 тис. вірників, з яких у Моравії і Сілезії – близько 7200 осіб, а у Брно – 1200: МАТОЛА Р.: *Історія Церкви*, Р. Матола, М.М. Попович, К.И. Лявинець; Обща редакція Р. Матоли. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005, с. 412, 414.

Станом на 1 березня 1950 р., напередодні державної денонсації Греко-католицької церкви комуністичним режимом, у цілій Чехословаччині налічувалося 258 357 греко-католиків. З них 225 495 вірників проживали у Словаччині, а 32 862 – у Чехії⁷⁹⁶. Після легалізації Греко-католицької церкви, станом на 1 січня 1969 р., в Чехословаччині налічувалося 197 парафій. По одній з них було у Празі та Брно⁷⁹⁷. Не до кінця достовірні дані за 1971 та 1978 рр. кількість вірників у цих двох парафіях налічують 70 тис. осіб, тоді як загалом греко-католиків у Чехословаччині на той час було від 365 тис. до 350 189 осіб⁷⁹⁸.

Після поділу 1 січня 1993 р. Чехословаччини на Чехію і Словаччину, станом на 1994 р., у 259 парафіях Пряшівського греко-католицького єпископства налічувалося 207 625 вірників. З них 8774 належали до семи парафій єпископського вікаріату в Празі, створеного 18 січня 1993 року. Єпископським вікарієм тоді був празький парох (від 1969 р.) Іван Лявинець⁷⁹⁹. 18 січня 1996 р. папа Іван Павло II підніс єпископський вікаріат у Празі до статусу самостійного Апостольського екзархату, підпорядкованого безпосередній юрисдикції Апостольської Столиці в Римі. Його першим екзархом став єпископ Іван Лявинець⁸⁰⁰. Станом на 2011 р. усього греко-католиків у Чеській Республіці налічувалося 9883 особи, а їхнє церковне життя було організоване у 21 парафію і 16 філій семи деканатів⁸⁰¹. Чимало з них – учорашні або нинішні нащадки носіїв ужгородської унійної традиції, навіть приблизну кількість яких не можна буде встановити ніколи.

796 CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 330 (прим. 1171).

797 *Ibidem*, s. 380.

798 *Ibidem*, s. 399.

799 *Schematismus Gréckokatolíckeho Prešovského biskupstva 1994*. Prešov, 1994, s. 109; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 417, 419, 421-424.

800 CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 422.

801 *Ibidem*, s. 424.

ПІСЛЯМОВА

**Чи збережеться
багатоманітна
ідентичність
в одній Церкві
завтра?**

Підсумовуючи, пригадаємо, що нащадками кирило-мефодіївської спадщини та ужгородської унійної традиції (згідно з *Апостольським листом Римського Архієрея Івана Павла II з нагоди 350-річчя Ужгородської унії* (1996) та даними *Annuario Pontificio* за 2015 р.) є вірники однієї Святої, Соборної, Апостольської Церкви, що донині зберігають свою багатоманітну мовну та етнічну ідентичність від невпевненої у своїй юрисдикції монастирської церкви/епархії на Чернечій горі в Мукачеві ще з кінця XV століття.

А саме йдеться про: 1) Митрополічу рутенську церкву в США, Україні та Чеській Республіці, 2) Єпархію та Апостольський екзархат для греко-католиків у країнах колишньої Югославії (Хорватії, Сербії, Македонії), 3) Митрополічу словацьку церкву в Словаччині та Канаді, 4) Верховно-архієпископську румунську церкву в Румунії, США та Канаді, 5) Угорську греко-католицьку церкву в Угорщині.

Безпосередньо від кирило-мефодіївської християнської спадщини та ужгородської унійної традиції, припускаю, походять:

1) Рутенська візантійська католицька церква (Митрополія в США). До її юрисдикції належать: Митрополіча архієпархія в Пітсбурзі (США), чисельність вірників якої від 1990 до 2015 р. зменшилася із 143 784 до 57 686 осіб; Єпархія в Пармі (США) з чисельністю вірників за цей же час 22 202 і 9020 осіб; Єпархія в Пассейку (США) – відповідно 85 050 і 13 367 осіб; Єпархія св. Марії Заступниці у Феніксі (США) – 17 125 і 2254; Єпархія Мукачево (Україна), чисельність вірників якої за останні п'ять років зменшилася із 380 000 (2010 р.) до 319 400 осіб (2015 р.), і Апостольський екзархат у Празі (Чеська Республіка) із 170 100 вірниками. Таким чином, усі 571 827 осіб (всього 4% вірників Східних католицьких церков станом на 2008 р.) належать до кирило-мефодіївської спадщини та ужгородської унійної традиції;

2) Словацька греко-католицька церква (Митрополія). Її юрисдикції належать: Митрополіча архієпархія в Пряшеві (Словаччина), чисельність вірників якої від 1990 до 2015 р. зменшилася із 361 060 до 115 200 осіб; Єпархія в Братиславі (Словаччина), яка налічує нині 16 885 осіб; Єпархія в Кошице (Словаччина), яка за рік (2014–2015) скоротилася із 89 200 до 73 882 вірників, і Єпархія св. Кирила і Методія в Торонто (Канада), яка від 1990 до 2015 р. зменшилася із 30 000 до 4800 вірників. Таким чином, усі 210 767 осіб (всього 1% усіх вірників Східних католицьких церков станом на 2008 р.) належать до кирило-мефодіївської спадщини та ужгородської унійної традиції, хоч русинами із колись 200 тис. чол. нині є всього 24 тис. осіб (за офіційними даними 2001 р.);

3) Угорська греко-католицька церква. Її юрисдикції належать: Єпархія в Гайдудорозі (Угорщина), чисельність вірників якої від 1990 до 2015 р. залишається майже незмінною (250 000 – 210 000), та Апостольський екзархат у Мішкольці (Угорщина), чисельність вірників якого зросла за період з 1990

до 2015 р. від 22 000 до 51 100 осіб⁸⁰². Таким чином, усі 261 100 осіб (менше ніж 2% вірників Східних католицьких церков у 2008 р.) належать до кирило-мефодіївської спадщини та ужгородської унійної традиції, хоча русинів в Угорщині залишилося всього 1,1 тис. чол. (за офіційними даними 2001 р.).

Частково від кирило-мефодіївської духовної спадщини та ужгородської унійної традиції походять:

1) Греко-католики в країнах колишньої Югославії. Вони розподілені по таких юрисдикціях: Єпархія в Крижевцях (Хорватія), чисельність вірників якої від 1990 до 2015 р. зменшилася із 48 768 до 18 260 осіб; Апостольський екзархат у Сербії (Нови Сад), чисельність вірників якого упродовж останніх п'яти років стабільно становить понад 22 тис. осіб (2015 р. – 22 058), і Апостольський екзархат у Македонії (Скоп'є), де чисельність вірників за останні п'ять років скоротилася із 15 037 до 11 323 осіб. Разом, таким чином, станом на 2015 р., греко-католиків у країнах колишньої Югославії налічується 51 641 особа. За підрахунками Янко Рамача в югославській області Воеводина, що включає Бачку, Банат і Срим, станом на 2003 р., проживало приблизно 18 тис. русинів і 5 тис. українців⁸⁰³. Припускаємо, що нащадками кирило-мефодіївської спадщини та ужгородської унійної традиції є ті близько 20 тис. русинів, що нині мешкають у Сербії (16 тис.) та Хорватії (2,3 тис.);

2) Румунська греко-католицька церква в Румунії, США та Канаді (Верховне архієпископство). Її юрисдикції належать: Митрополіча архієпархія Фагараш і Альба-Юлія (Румунія), чисельність вірників якої від 1995 до 2015 р. зменшилася із 495 000 до 216 000 осіб; Єпархія Клуж-Герла (Румунія), чисельність вірників якої від 1995 до 2015 р. зменшилася із 505 000 до 49 001 особи; Єпархія Лугош (Румунія), чисельність вірників якої від 1995 до 2015 р. скоротилася із 500 000 до 100 750; Єпархія Марамуреш (Румунія), чисельність вірників якої від 1995 до 2015 р. зменшилася із 477 000 до 53 775; Єпархія Орадеа-Маре (Румунія), чисельність вірників якої від 1995 до 2015 р. зросла із 29 385 до 87 000 осіб; без вірників зосталася неліквідована Єпархія св. Василія і Грети в Бухаресті; і нарешті, Єпархія св. Георгія у Кантоні, штат Огайо (США і Канада), чисельність вірників якої від 1995 до 2015 р. зросла із 5250 до 6200 осіб. Таким чином, усіх греко-католиків у Румунії станом на 2015 р. налічується 512 726 осіб (5% вірників Східних католицьких церков станом

802 На момент першопублікації даного нарису у 2016 р. ще не було засновано окремої єпархії в Ніредьгазі: ФЕНИЧ В.: *Від монастирської Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui iuris»: Ужгородська унія та інститування церковних спільнот ужгородської унійної традиції*. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 26-105.

803 РАМАЧ Я.: *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918)*..., с. 187.

на 2008 р.). З них, припускаємо, до кирило-мефодіївської духовної спадщини та ужгородської унійної традиції належать всього кілька десятків тисяч румунських, українських, угорських та русинських греко-католиків, хоч ще до державної ліквідації унії в Клузі (грудень 1948 р.) таких було понад 180 тис. осіб, з яких понад 20 тис. були русинами.

Чи маємо підстави сподіватися, що ця «багатоманітна ідентичність в одній Церкві», як влучно охарактеризував Східні католицькі церкви на початку III тисячоліття відомий австрійський богослов Ернст Крістоф Суттнер⁸⁰⁴, буде збережена й надалі? З огляду не лише на те, як на наших очах відбувається «велике повернення» релігії в глобальну політику та міжнародні відносини⁸⁰⁵, якими є стосунки християнства з іншими релігіями світу і, зокрема, з ісламом⁸⁰⁶, що коїться власне у світовому християнстві і окремо із християнством у Європі⁸⁰⁷, що відбувається у відносинах між Святим Престолом та Московським патріархатом⁸⁰⁸, ангажуванні релігії в різні націоналізми та націоналістичні рухи⁸⁰⁹, але й на ті інституційні тенденції, які спостерігаються в середовищі всіх 22-х Східних католицьких церков та п'яти Ординаріатів упродовж останньої чверті століття (1990–2015)⁸¹⁰, позитивна динаміка властива в основному лише для Церков неконстантинопольсько-

804 о. СУТТНЕР Е. Кр.: *Багатоманітна ідентичність в одній Церкві...*, с. 237-240.

805 Дет. див.: ЄЛЕНСЬКИЙ В.: *Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття*. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013, 503 с.

806 Дет. див.: ХАНТИНГТОН С.: *Столкновение цивилизаций*, Пер. с англ. Т. Велимеєва, Ю. Новикова. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003, 603 с.; ЕСПОЗИТО Дж.: *Ісламська загроза. Міф чи реальність?*, Пер. з англ. Ігор Саповський. Львів: Кальварія, 2004, 336 с.

807 Дет. див.: ВІЛЛЕМ Ж.-П.: *Європа та релігії. Ставки XXI століття*, Пер. з франц. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006, 331 с.

808 Дет. див.: ТАМБОРА А.: *Католическая церковь и русское православие. Два века противостояния и диалога*, Пер. с итал. Москва: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007, 631 с.

809 Відомий на увесь світ досвід релігійного розв'язання державно-політичних проблем не тільки фундаментальними ісламістами, але й провідними українськими (православними та греко-католицькою) церквами в щоденному «розбудовуванні» і «добудовуванні» української нації/держави – яскраве тому підтвердження. У цивілізаційному протистоянні один з одним церковні достойники, їхні медіа та дослідники дуже часто мислять не християнськими, а етноконфесійними категоріями, чим слова Ісуса Христа «*Ut unum sint*», кожна зі сторін приміряє винятково лише до «своєї» душеспасительної місії Церкви.

810 Розрахунок виконано на підставі: *Eastern Catholic Churches Statistics. The Eastern Catholic Churches*. In: *Source: Annuario Pontificio*, Compiled by: Ronald G. Roberson, CSP. Please click here to download the 2015 statistics. Please click here to download the 2015 statistics in pie chart format Eastern Catholic Churches Statistics. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>.

візантійської обрядової традиції та неберестейської, немарчанської, неужгородської і нефагараш-альбаюльської унійних традицій.

Насамперед йдеться про Вірменську (зростання із 142 853 у 1990 р. до 736 956 у 2015 р.), Коптську (із 152 584 – до 173 688), Сирійську (із 100 245 – до 207 740), Сирійсько-Маланкарську (із 281 868 – до 445 381), Ефіопську (із 59 760 – до 88 114), Еритрейську (із 60 780 – до 159 826), Халдейську (із 469 764 – до 602 058), Маронітську (із 2 176 152 – до 3 358 504) та Сирійсько-Малабарську (із 2 887 050 – до 4 121 096) католицькі церкви. Із Східних католицьких церков константинопольсько-візантійської обрядової традиції позитивну динаміку демонструють лише Мелхітська (зростання із 1 024 410 до 1 686 296), Рутенська (із 268 161 – до 571 827), греко-католики в трансформованій Югославії (1990 р. – 48 768, 2010 р. – 58 915, 2015 р. – 51 641), Грецька (із 2350 – до 6020) і Візантійська церква в Італії (незначне зростання із 61 404 до 62 212 вірників).

Навпаки, від'ємну тенденцію спостерігаємо у всіх інших Східних католицьких церквах константинопольсько-візантійської обрядової традиції: Українській (1990 р. – 707 940, 2000 р. – 5 159 633, 2015 р. – 4 418 570 вірників)⁸¹¹, Румунській (1995 р. – 2 011 635, 2015 р. – 512 726 вірників), Болгарській (15 000 – 10 000 вірників), Словацькій (391 060 – 210 767 вірників) та Угорській (1990 р. – 272 000, 2014 р. – 326 200, 2015 р. – 261 100 вірників католицької церкви). Аналогічна ситуація спостерігається і в усіх п'яти Ординаріатах (Аргентині, Австрії, Бразилії, Франції, Польщі), де станом на 1990 р. налічувалося 170 000 вірників, а у 2015 р. – залишилося всього 44 370 східних католиків.

Відповідаючи, таким чином, на запитання, чи збережеться багатоманітна ідентичність в одній Церкві із сьогоднішнього дня – на день завтрашній, якщо коротко, то більш влучних слів за слова Лесі Українки: «*Contra spem spero*» (1893) годі підшукати. Водночас більш аргументованими можуть бути висновки лише після проведення глибокого компаративістського дослідження з проблематики формування етноконфесійної ідентичності греко-католиків ужгородської унійної традиції, розкиданих на сьогодні в семи європейських країнах (Україні, Словаччині, Угорщині, Чехії, Румунії, Сербії, Хорватії) та в США і Канаді.

811 Зменшення кількості вірників Української греко-католицької церкви за останні п'ятнадцять років на 750 тис. осіб не стало перешкодою на шляху інституційного розширення її структур шляхом створення в Україні у листопаді-грудні 2011 р. трьох нових митрополій та підвищеної уваги з боку окремих архієреїв та експертів до включення в її склад Мукачівської греко-католицької єпархії як окремої митрополії: НЕМЕТ Т.М.: *Нещодавні структурні зміни в Українській греко-католицькій церкві (2011–2016): прогрес, проблеми та питання без відповіді, пов'язані із створенням нових митрополій*. Ін: *Наукові записки Українського католицького університету*, Число VIII, Серія: *Богослов'я*, Випуск 3. Львів, 2016, с. 211-230.

На відміну від *деструктивного* способу мислення, покликаного знищувати супротивну сторону, та/або *ексклюзивного* думання – покликаного до викреслення незгідливих із спільноти приналежних до Церкви, методологією такого дослідження повинен стати *інклюзивний*, або унійний, метод досягнення та осягнення церковної єдності в багатоманітності. Осердям такої унійної ідеї, на глибоке переконання відомого богослова сучасності Юрія Аввакумова, є культурно-обрядова або – ширше – міжцивілізаційна проблематика. Сама ж ідея може бути реалізованою лише за умови моделі *визнання*, сутність якої коротко виражає цитована ним теза богослова XII ст. Ансельма Гавельберзького: «*У єдиній вірі – у розмаїтті форм життя й сакраментальних обрядів*» («*una fide – diversis vivendi et diverso sacrificiorum ritibus*»), або мудра готовність великого Томи Аквінського уже через століття *не засуджувати* і навіть *не терпіти*, а *визнати «іншого» в його «інакшості»*. Тож фундаментальною засадою Вселенської католицької церкви нині є і повинна зоставатися у майбутньому *мультикультурність*⁸¹².

Вчорашні і нинішні греко-католики ужгородської унійної традиції служать чи не найкращим досвідом збереження церковної єдності в мовно-етнічній багатоманітності. Загроза мультикультурності греко-католиків ужгородської унійної традиції поставала лише тоді, коли вони опинялися перед небезпекою такого спадку яacobінського мислення як етнонаціоналізм, без різниці, з яким із «титульних етносів» чи «національних церков» він пов'язується – угорським/-ою, румунським/-ою, словацьким/-ою, українським/-ою⁸¹³.

812 АВВАКУМОВ Ю.: «Уніатизм» чи «унійна ідея»? Обрядові питання між Заходом і Сходом та їхня роль у генезі концепції міжцерковної унії. In: *Богословія*, Том 68, Кн. 1-4. Львів, 2004, с. 52-67.

813 Спроби відповісти на ці та подібні питання див.: FENIČI V.: *Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: Dr. Hans GENL, Dr. Viorel CIUBOTĂ. Satu Mare–Tübingen, 2003, s. 83-104; ФЕНИЧ В.: *Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 24. *Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23–24 червня 2006 р.)*, Гол. ред. та упоряд.: Мирослав СОПОЛИГА. Свидник, 2007, с. 95-117, ФЕНИЧ В.: «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. *Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «воз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною*. Ужгород: «Шарк», 2007, 107 с.; FENYČ V.: *Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkačevo 1771-1949*. In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Christian MANER und Norbert SPANNENBERGER. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 113-128; ФЕНИЧ В.: *Посередник*

Спроби окремих умотивованих церковних достойників та певного заангажованого експертного середовища довести доцільність входження Мукачівської греко-католицької єпархії до складу Української греко-католицької церкви (навіть у статусі синодальної митрополичої автономії)⁸¹⁴,

чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії). In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, Випуск 25. Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19–20 червня 2009 р.), Гол. ред. та упоряд.: Мирослав СОПОЛИГА. Свидник, 2010, с. 61-77; ФЕНИЧ В.: *Мученики и мучители: Слуги Божьи Мукачевской греко-католической епархии перед судом идолопоклонников национализма (пример о. Стефана Бендаса).* In: Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії, Випуск 3. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014, с. 172-245; ФЕНИЧ В.: *Вчора і завтра: подолання негативної спадщини яacobинського мислення і практики в історичній освіті та науці України.* In: Ювілейний збірник на честь професора Павла-Роберта Магочія = *A jubilee collection: essays in honor of professor Paul Robert Magocsi: do 70-річчя від дня народження = on his 70th Birthday*, Відповід. ред. та упоряд.: Валерій ПАДЯК, Патріція КРАФЧИК = Editors and Compilers: Valerii PADIAK, Patricia A. KRAFCHIK. Ужгород–Пряшів–Нью-Йорк = Uzhhorod–Prešov–New York: Видавництво В. Падяка = V. Padiak Publishers, 2015, с. 203-234; ФЕНИЧ В.: *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії.* In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 5-33.

814 Неповний перелік публікацій різного експертного середовища та професійного рівня на цю тему див.: *Причини занепаду греко-католицької Церкви на Закарпатті.* In: *Ua-Reporter.com* (06.11.2009); БЕЛЕЙ Л.: *Закарпатський казус. Sui iuris – випадковий анахронізм чи знаряддя антиукраїнської політики?* In: *Український тиждень*, 2010, 14 березня; *Щоб усі були одно.* In: *Бюлетень ініціативної групи зі створення Закарпатської греко-католицької спілки імені Владика Івана Маргітича*, 2011, № 1, Квітень; БАБИНСЬКИЙ А.: *Мукачівська єпархія і УГКЦ: разом чи окремо?* In: *Патріярхат*, 2011, ч. 3, травень-червень, с. 24-25; *Наша ідентичність – це свідчення Церкви часів неподіленого християнства.* Інтерв'ю з Блаженнішим Патріархом СВЯТОСЛАВОМ, батьком і главою Української греко-католицької церкви. In: *Патріярхат*, 2011, ч. 4, липень-серпень, с. 6; *Нові митрополії УГКЦ відображатимуть специфіку регіонів.* Інтерв'ю доктора канонічного права о. Михайла Димида. In: *Релігійно-інформаційна служба України* [Інтернет-ресурс], 2011, 11 листопада; *Відкрите Звернення Закарпатської греко-католицької спілки імені Владика Івана Маргітича.* In: *Zakarpattia.net.ua* [Інтернет-ресурс], (16.02.2012); МАЙОРОШ М.: *Відносини Мукачівської греко-католицької єпархії та Галицької греко-католицької митрополії на сторінках офіційних видань – «Благовісник» та «Патріярхат».* In: *Мандрівець*, 2012, с. 27-31; *Sui iuris Мукачівської греко-католицької єпархії: примара чи надбання колоніального минулого?* In: *Закарпатська греко-католицька спілка імені Владика Івана Маргітича* (26.11.2012); КРОКОШ М.: *Еклезіологічні підстави для входження Мукачівської греко-католицької єпархії до УГКЦ.* In: *Релігія в Україні* (05.04.2013); ЛЮБКА А.: *Завдання для кир Святослава. Або чому в Україні існують ДВІ греко-католицькі церкви?* In: *Закарпаття онлайн* (25.04.2013).

переконаний, призведе до втрати збереженої від 1646 р. на батьківщині (Мукачівській, Пряшівській, Великоварадинській, Герльській, Гайдудорозькій єпархіях) та в діаспорі (Крижевацькій, Пітсбурзькій, Празькій церковних провінціях) інклюзивної мультикультурної ідентичності близьких і далеких, свідомих і не дуже нащадків кирило-мефодіївської духовної спадщини та ужгородської унійної традиції⁸¹⁵. А це зовсім не те, що заповідав Ісус Христос «Щоб усі були єдине: як Ти, Отче, в Мені, і Я в Тобі, так і вони нехай будуть в Нас єдине...» (Єванг. від Іоана, 17:21), та що закликають оберігати християнські інклюзивісти починаючи від Томи Аквінського – визнати «інішого» в його «інакшості».

815 Деякі міркування з цього приводу див.: ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витoki, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина перша. Легендарні витoki Мукачівської греко-католицької єпархії. In: <http://prozak.info/История/Legendarni-vitoki-Mukachivs-koyi-greko-katolic-koyi-eparhiyi> (22.06.2015); Частина друга. Життя Мукачівської греко-католицької єпархії з 1771 р. In: <http://prozak.info/История/ZHittya-Mukachivs-koyi-greko-katolic-koyi-eparhiyi-z-1771-r> (25.06.2015); Частина третя. Як Мукачівська єпархія набула оригінального статусу. In: <http://prozak.info/История/Як-Mukachivs-ka-eparhiya-nabula-original-nogo-statusu> (02.07.2015); Частина четверта. Яким має бути статус Мукачівської греко-католицької єпархії. In: <http://prozak.info/История/Яким-має-бути-статус-MGKIE> (06.07.2015); НЕМЕТ Т. М.: *Нещодавні структурні зміни в Українській греко-католицькій церкві (2011–2016)...*, с. 226-229.

Наукове видання

Володимир ФЕНИЧ

**Греко-католики
ужгородської унійної традиції:
міфи, стереотипи, реалії**

*Видання перше
Українською мовою*

Видавництво Валерія Падяка
вул. Гагаріна 14/3, Ужгород, 88006
0503726210
e-mail <padiak.valeri@gmail.com>

www.padyak.com
Директор Л. О. Падяк

(Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 963 від 20.06.2002 р.)

В оформленні обкладинки використано
світлину Хрестовоздвиженського кафедрального собору в Ужгороді –
головної святині Мукачівської греко-католицької єпархії
(фото В. Падяка)

Оригінал-макет
Лариса Ільченко
Коректор
Галина Тамаровська

Замовлення № 347. Підписано до друку 27.03.2019 р. Формат 60x90/16.
Папір офсет. Гарнітура: Times. Умов. друк. арк. 15.49. Тираж 250 прим.

ТОВ "РІК-У"
м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Фенич, Володимир.

Ф42 Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії / В. Фенич ; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», Наук.-дослід. центр іст.-реліг. студій «Логос». – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2019. – 248 с.

ISBN 978-966-387-122-6

До цього видання, присвяченого 370-й річниці Ужгородської церковної унії (1646–2016), увійшли шість нарисів-досліджень із історії та історіографії Мукачівської греко-католицької єпархії та історії греко-католиків ужгородської унійної традиції, які сьогодні проживають у дев'яти країнах: Україні, Словаччині, Румунії, Угорщині, Сербії, Хорватії, Чехії, США та Канаді. На фоні історії Мукачівської єпархії та панорамного огляду історії греко-католиків ужгородської унійної традиції у своїх студіях автор намагається акцентувати увагу на тому, що історичні міфи, серед яких найперше «фундаційний міф» карпатських русинів, пов'язаний із постаттю Теодора Коріатовича, вкорінилися в історіографії та політиці історичної пам'яті як стереотипи і звички. Натомість не лише історія Мукачівської греко-католицької єпархії у вузькому значенні, але й історія греко-католиків ужгородської унійної традиції в широкому контексті, на думку автора, мають значно репрезентативнішу, інклюзивну біографію, аніж те як їх представлено в конфесійно чи національно ангажованій історіографії та політиці історичної пам'яті.

УДК 271.4-726.6(477.87-25 Ужгород)

